S. 657. A. 7

VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

UITLEGGING

DER

TITELPLAAT.

De WYSHEID, fier gezeten op haar Throon,
Beſchouwt men in MINERVE's *Wapenrusting*;
Doch, warsch van fabeldicht en valſche Go'on,
Schept ze in GODS BOEK haar grootſte zielsverlusting.
Twee Zuilen, die 't gewelffel van haar Kerk
Aan d'eenen kant bouwkunſtig onderſchraagen,
Vertoonen 't ZEEUWSCH en VLISSINGS wapenmerk,
En WILLEMS *beeld*, wien 't werk wordt opgedragen,
Doorluchtig *Hoofd* van onze *Maatſchappy*,
Die, ſchoon noch in heur zwakke en *kindſche* jaaren,
Hem d'Eerſteling heur's arbeids, vlug en bly,
Voor de oogen brengt, met lust om voort te vaaren.
De *Tafel* met den *Voorgrond*, ryk bedekt
Met *Tekenſchets* van *Kunst* en *Wetenſchappen*,
En 't *Vergezicht*, dat ginder d'aandacht wekt
Ter zyde van Gordyn en tempeltrappen,
Getuigen, dat de weetzucht, vlyt en lust,
Door de Eer geſpoord, aan Zeelands verſte paalen
In onze *Vest* noch niet zyn uitgeblusscht:
Men tracht door *nut* 'er mede een' *Prys* te haalen.
Handhaving van den *Godsdienst* en het *Recht*,
Geneesbehulp, tot ſteun van 't menschlyk leven,
't *Natuurboek*, door Gods hand ons voorgelegd,
't Natuurboek, door zyne Almacht zelf beſchreven,
De *Meetkunst*, in haar takken ruim verſpreid,
De *Schilderkunst*, zoo fix in kleur en trekken,
De *Puikmuzyk*, die harten opwaarts leidt,
Haar *Zuster*, die de dofheid zelf kan wekken,
't Vermogen om door 't helder *Spiegelglas*
Het *Starrenheir* aan 't menschlyk oog te klemmen,
Of door behulp van *Graadboog* en *Kompas*,
Op verren tocht een dolle zee te temmen;
Hiſtorieknnst, die 't oude in 't nieuw herſchept,
Die *munt* en *ſteen* van vroeger eeuw doet tuigen,
Die honing zelfs uit bittren alzem lept,
En uit vergift weet artzeny te zuigen,
En wat zich meer liet ſchetzen op de print,
Zyn beeldſpraak van het doel, waar heen wy trachten.
Is 't werk gering? wie deugd en wysheid mint,
Heeft eindelyk op zyn' arbeid vrucht te wachten.
Dus huwt m'in 't ryk van onzen Waterleeuw
De *Scheepvaardy* met de oefening der verſtanden.
Der braaven gunst zal by den noesten Zeeuw
Den yvergloed noch ſterker doen ontbranden.

J. J BRAHE.

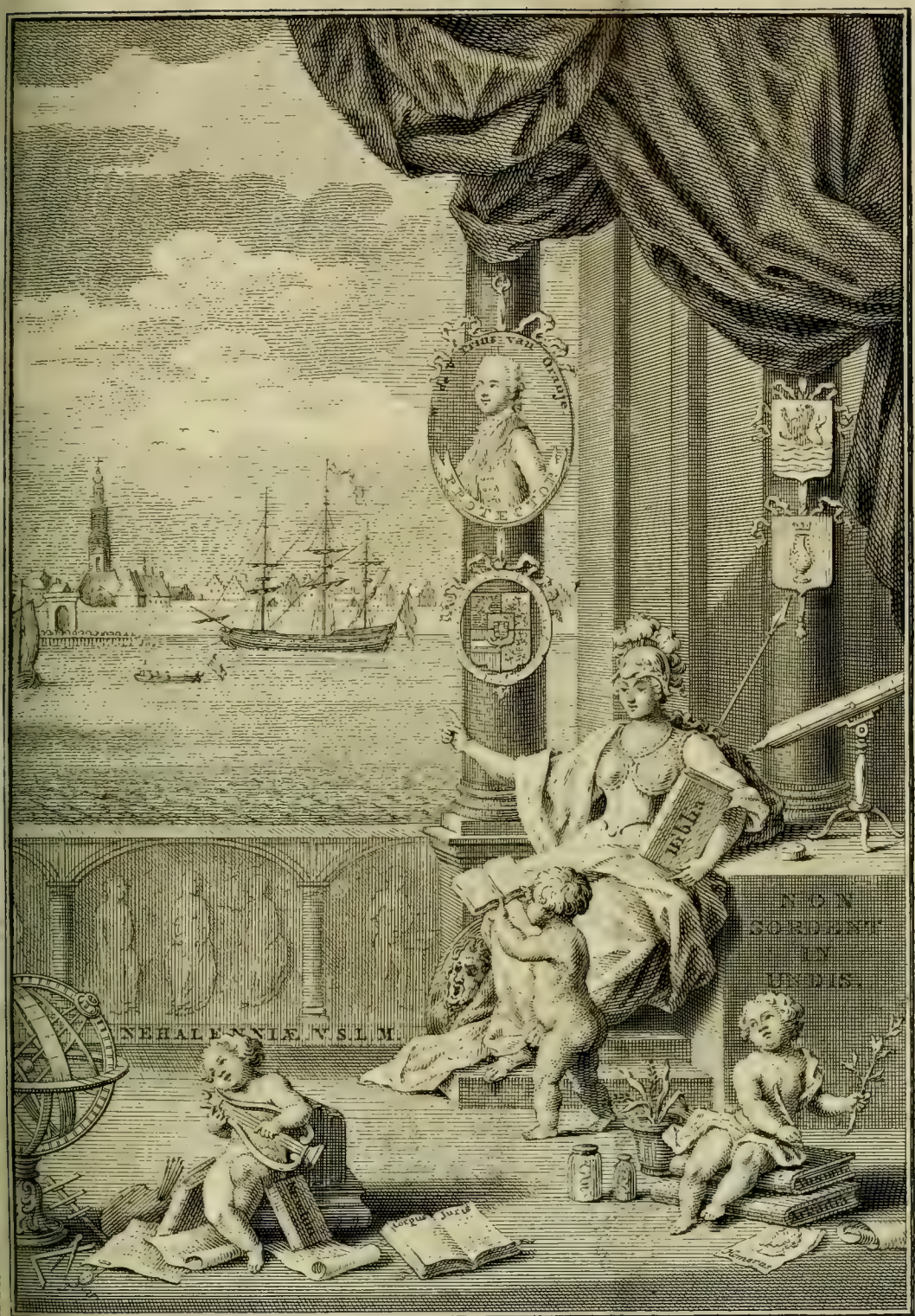

K. Nieuwhuysen inv.

J. V. Schley sculpsit.

T I

De wy
Beſchouwt
Doch, v
Schept ze
Twee Zi
Aan d'eene
Vertoon
En WILLE
DoorIucl
Die, ſchoc
Hem d'I
Voor de o
De *Tafe*
Met *Teken*
En 't *Ve*
Ter zyde v
Getuigen
Door de E
In onze
Men tracht
Handhav
Geneesbehu
't *Natuu*
't Natuurbo
De *Meet*
De *Schilde*
De *Puik*
Haar *Zuste*
't Vermo
Het *Starre*
Of door
Op verren
Hiſtoriek
Die *munt* e
Die honi
En uit verg
En wat
Zyn beeldſ
Is 't werl
Heeft einde
Dus huw
De *Scheepv*
Der braa
Den yvergl

VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

ZEVENDE DEEL.

BRITISH MUSEUM

TE MIDDELBURG,

BY PIETER GILLISSEN,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen, MDCCLXXX.

Het Genootſchap erkent geene exemplaaren voor echt, dan die door eenen der Secretarisſen eigenhandig ondertekend zyn.

H. Jelgersma.

AAN DEN LEZER.

HEt Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen, om verſcheiden redenen, allen mogelyken ſpoed met de uitgave van dit deel willende maken, heeft goedgevonden, het uitvoerige Hiſtoriſche bericht, 't gene hier zou moeten geplaatst worden, te verſchuiven tot het volgende deel, dat reeds op de drukpers is, en waar in, behalven de goedgekeurde antwoorden over de *verbeteringe der openbaare ſchoolen*, en eenige andere ſtukken, ook zullen gevonden worden de verhandelingen en waarnemingen der Heeren *Euler*, *Saxe*, *van Damme*, *Swagerman*, *Mechain*, *Fokker*, *Mirandolle van Ghert*, *Husſem*, en anderen; welke, onder het drukken van dit deel, aan het Genootſchap toegezonden zyn, en

wier inhoud, voor het grootſte deel, tot andere wetenſchappen behoort, dan waar over de verhandelingen, in dit deel begrepen, meestal loopen.

Alleenlyk heeft men noodig geoordeeld hier eene plaats te geven aan den voornaamen inhoud der drie *Programmata*, door het Genootſchap in de jaaren 1778, 1779 en 1780 uitgegeven.

Programma 1778.

HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN TE VLISSINGEN heeft, in de algemeene Vergaderinge, den eerſten van wintermaand 's jaars MDCCLXXVIII gehouden, geoordeeld, dat de antwoorden onvoldoende waren, die ingeleverd werden op de vraag: *Welke zyn de oorzaaken van de importante ſchade, die de Ingezetenen dezer Provincie* [Zeeland] *door den nadeeligen Wisſelcours komen te lyden, en door welke middelen zou dezelve best konnen worden voorgekomen, zonder deze Provincie aan gevaar van gebrek van Contanten bloot te ſtellen, maar dezelve in tegendeel in ſtaat te houden, om de benoodigde nieuwe ſpecien aan te konnen munten?*

ten? En wat middel zou 'er zyn, om de munt-ſpecien door de geheele Republyk op eenen egaalen voet van gehalte en evaluatie te brengen, met dien effecte, dat op alle de munten by continuatie zoo gouden als zilveren ſpecien tot de geſtatueerde of te ſtatueeren gehalten en evaluatien zouden konnen worden aangemunt?

Het groot belang, 't gene de Provincie Zeeland by dit ſtuk heeft, en het verlangen van het Genootſchap, om 't zelve in beter licht geſteld te zien, zyn oorzaak, dat deze vraag andermaal voorgeſteld worde; doch, ter vermydinge van noodelooze uitweidingen, en om de Schryvers, wier toegezonden antwoorden hunne verdienſten hebben, nader by het groote doelwit te bepalen, is goedgevonden, dezelfde vraag dus op te geven: *Daar de Staaten van Zeeland, niet tot voordeel van de Financien der Provincie, maar ter voorkominge van gebrek aan Contante penningen, al voor meer dan honderd jaaren, den negotiepenning, bekend onder den naam van zilveren Ducaat, of Ryksdaalder, met de gedeelten van dien, van 50 tot 51 ſtuivers geoordeeld hebben te moeten verhoogen, mitsgaders ſedert dien tyd, om dezelfde reden, noch tweemaalen gelyke verhooginge met één ſtuiver te moeten doen, en dus dien negotiepenning binnen Hunne Provincie tot 53 ſtuivers gangbaar te ſtellen: welke zyn de middelen, om de aanmerkelyke ſchade, die de Ingezetenen der Provincie Zeeland, door den nadeeligen Wisſelcours, inzonderheid ſedert de laatſte verhooginge, in 't algemeen geacht worden te lyden, voortekomen; zon-*

der deze Provincie aan gevaar van gebrek aan Contanten bloot te ſtellen, maar dezelve integendeel in ſtaat te houden, om de benoodigde nieuwe ſpecien te konnen aanmunten? En wat middel zou 'er zyn, om de muntſpecien, door de geheele Republyk, op eenen egaalen voet van gehalte en evaluatie te brengen, met dien effecte, dat op alle de munten, by aanhoudendheid, zoo gouden als zilveren ſpecien tot de geſtatueerde of noch te ſtatueeren gehalten en evaluatien zouden konnen aangemunt worden?

De antwoorden hier op zullen moeten toegezonden worden voor den eerſten van louwmaand des jaars MDCCLXXXI.

Betreffende de ontfangene of noch intekomene antwoorden, — *zoo* over de wyze, om de armen, in de ſteden en ten platten lande van Nederland, byzonderlyk van Zeeland, beter te onderſteunen, en beſtendiger aan den kost te helpen, ter verminderinge der lasten voor de Diakonyen, en tot meerdere nuttigheid voor de burgerlyke maatſchappy en de armen zelven, in 't *Programma* van het voorgaande jaar, met de noodige bepaalingen, ter onderzoekinge voorgedragen, — *als* over de bekwaamſte en nuttigſte ſchepen, welken de Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappy in haaren dienst gebruiken kan, in 't zelfde *Programma*, op het edelmoedige verzoek van den Welëdelen Geſtrengen Heere Mr. D. RADERMACHER, *Heere van Nieuwerkerk, Bewindhebber derzelver Maatſchappye, en Directeur van dit Genootſchap*, uit-

uitvoeriglyk voorgeſteld; — hier over zal eerst konnen geoordeeld worden in de naastvolgende algemeene Vergaderinge: naardien noch, tot den laatſten van deze wintermaand, antwoorden op die beide vraagen mogen ingeleverd worden.

Wyders is goedgevonden, deze vraag aan het algemeen, ter beantwoordinge, voor den eerſten van louwmaand 's jaars MDCCLXXX, voorteſtellen: *Welke verbeteringe hebben de gemeene, of openbaare, vooral de Nederduitſche Schoolen, ter meerdere beſchavinge onzer Natie, noch wel noodig? hoe zou die, op de voordeeligſte wyze, konnen ingevoerd, en, op een' beſtendigen voet, onderhouden worden?*

Programma 1779.

HEt ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN te *Vliſſingen* heeft zyne jaarlykſche algemeene Vergaderinge, den tienden van oogstmaand 1779, gehouden; en daar in beoordeeld de onderſcheiden antwoorden, die, ten bepaalden tyde, ingekomen waren op de Vraagen, voor dit jaar ter beantwoordinge aan het algemeen voorgeſteld.

Betreffende de Vraage, in 't jaar 1777 opgegeven, om beantwoord te worden voor den eerſten van louwmaand dezes jaars, en welke van dezen inhoud was: "*Hoedanig is de wyze, „ om de armen, zoo binnen de Steden, als op „ het platte Land van het Vereenigde Neder- „ land, en in het byzonder van Zeeland, te on-*

„ der-

„ *derſteunen en beſtendig aan den kost te helpen;*
„ *welke voor de Diakonyen en armen-middelen*
„ min bezwaarende, *voor de armen zelven* nut-
„ tiger, *en voor de burgerlyke Maatſchappye,*
„ *waar van zy leden zyn*, voordeeliger is,
„ *dan die wyze van bedeelinge, welke, nu,*
„ *byna alom, plaats heeft*"? — is, na een naauwkeurigst onderzoek, geoordeeld, dat de Schryver van het Antwoord, die tot zinſpreuk gebruikt heeft: *Totam vitam miscet dolor et gaudium:* den gouden eer-penning verdiende te ontfangen: gelyk die Hem ook toegewezen is; blykende, by het openen van het vezegelde billet, dat de Schryver van dit Antwoord ware JOHANNES HARGER, *Medicinae Doctor te Rotterdam.* — Wyders is goedgevonden, dat aan den Schryver der Verhandelinge, voorzien met de zinſpreuk: *Die niet werkt zal niet eeten:* een zilveren eerpenning zal ter hand geſteld worden; indien hy kan goedvinden, zynen naam aan het Genootſchap, binnen den tyd van zes weken, te ontdekken. — In twee andere antwoorden, toegezonden onder de ſpreuken: *Patriae ſalus ſuprema lex esto*, en, *Hy is geen dapper man, dien de moed ontzinkt onder de moejelykheid der zaaken zelfs:* vondt het Genootſchap veele nuttige aanmerkingen, van welke, by wyze van nalezingen, of aanteekeningen by de bekroonde Antwoorden, gebruik zou konnen gemaakt worden: gelyk by bekwaame gelegenheid geſchieden zal, 't zy met byvoeginge der zinſpreuken, 't zy met meldinge der naamen, indien de Schryvers, ten laatstgemelden einde, dezelven ten ſpoedig-

digſte aan het Genootſchap willen bekend maken.

De Welëdele Geſtrenge Heer Mr. DANIEL RADERMACHER, *Heer van Nieuwerkerk, Oud-Raad der Stad Middelburg, Bewindhebber der O. I. C. ter Kamer Zeeland, en Directeur van dit Genootſchap*, verzocht het Genootſchap, nu twee jaaren geleden, op eene edelmoedige wyze, de volgende Vraage optegeven, onder toezegginge van den gewoonen gouden eer-penning, „ *Welke Schepen, behoorende aan* „ *de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie,* „ *van* 140, 150 *en* 155 *voeten lang, zoo met* „ *een' openen, of gedekten kuil, anders genoemd* „ *driedekkers, zyn in allen deele de bekwaam-* „ *ſte, nuttigſte, en voordeeligſte voor Haaren* „ *dienst, zoo tuſſchen Europa en India varen-* „ *de, als in de Indiſche zeeën zelve gebruikt* „ *wordende?*"

De Antwoorden op deze Vraage, en de voorheen opgegevene nadere bepalingen, ingekomen, en door eenige Heeren, des kundig, met alle oplettendheid onderzocht zynde; heeft het Genootſchap, in deze Vergaderinge, geoordeeld, dat de gouden Medaille behoorde toegewezen te worden, gelyk dezelve met de daad toegewezen is, en voor rekeninge van welgemelden Heere RADERMACHER zal geſchonken worden, aan den Schryver van het Antwoord, tot zinſpreuk gebruikende:

Ver-

Verkreeg de Zeeman in den nood
Zyn wensch, gewis die hulp was groot:

en die, by de openinge van het verzegelde Billet, gebleken is te zijn EZECHIEL LOMBARD, *Opper-Chirurgyn in dienst van de E. O. I. Compagnie, beſcheiden ten Comptoire Cheribon op het Eiland Java, en Lid van den Oeconomiſchen Tak van de Hollandſche Maatſchappye der Wetenſchappen te Haarlem.* — En is verder verſtaan, dat de Schryver van het Antwoord, die zich bediende van deze zinſpreuk: *Voor d'eer van Noachs gildebroers:* zal bekroond worden met een' zilveren eerpenning, Hem door het Genootſchap, voor rekeninge van denzelfden Heere RADERMACHER, ter hand te ſtellen, wanneer Hy zyn' naam, binnen den tyd van zes weken, zal ontdekt hebben.

Het Genootſchap herhaalt by dezen de Vraagen, in het voorgaande Programma ter beantwoordinge, voor den eerſten van louwmaand 1780, en den eerſten van louwmaand 1781, opgegeven; onder toezegginge van den gewoonen gouden eerprys. De eerſte vraag is: „ *Welke verbeteringe hebben de gemeene, of open-* „ *baare, vooral de Nederduitſche Schoolen, enz.*"

De andere Vraag, waar van de Antwoorden in 't jaar 1781 bekroond zullen worden, is van dezen inhoud: „ *Daar de Staaten van Zee-* „ *land, niet tot voordeel van de Financien der* „ *Provincie, maar ter voorkominge van ge-* „ *brek aan Contante penningen, enz.*"

Nu

Nu belooft het Genootſchap een' gouden eerpenning, op zyn' gewoonen ſtempel geſlagen, aan den Schryver, die, op de beste en meest voldoende wyze, zal opgeſteld, en, voor den eerſten van louwmaand 1781, toegezonden hebben een *Tydrekenkundig en naauwkeurig bericht, van alle inlandſche en uitheemſche Schryveren en Schriften, die ter opheldering der Nederlandſche Geſchiedenisſen en Oudheden ſtrekken, ſedert het begin der Graaflyke Regeringe tot op dezen tyd.*

1. *Men bepaale zich by de zeven Vereenigde Gewesten van Nederland, en de Landen daar onder behoorende.*

2. *Het tydrekenkundige moet betrekkelyk gemaakt worden, niet alleen tot den leeftyd der Schryveren, maar ook tot het tydvak, welks gebeurtenisſen zy behandelen.*

3. *Men make ook, zoo veel mogelyk is, meldinge van de Handſchriften en onuitgegevene ſtukken, die onder de Liefhebbers der Nederlandſche Hiſtorien bewaard worden; — van de byzondere beſchryvingen der Steden en Dorpen; — en van de ſchriften der genen, die met verzwyginge van hunne naamen, 's Lands Hiſtorien en Staatsbeſtier eenig licht bygezet hebben.*

4. *Noch vordert men eene aanwyzinge, waar men nader bericht, betreffende de opgegeven Schryvers, kan vinden.*

Naar-

Naardien het Genootſchap van Kunsten en Wetenſchappen, in 't jaar 1778 te *Batavia* opgericht, aan het Zeeuwſche Genootſchap de eer aangedaan heeft, om aan hetzelve zekere geldſomme, zynde een gedeelte van Deszelven jaarlykſche inkomsten, overtemaken, met verzoek, om eene of meer Vraagen, ten nutte van ons Vaderland of Deszelven Koloniën voorteſtellen, en aan de beste beantwoordinge den prys, of pryzen, 't zy in eene medaille, 't zy in gereed geld, volgens zyne bekende onzydigheid, toetewyzen, onder betuiginge, dat het aan 't Bataviaſche Genootſchap aangenaam zou zyn, dit verzoek voldaan te zien, op dat Hunne zuivere oogmerken, die niets dan het welzyn van Hun Vaderland ten doelwit hebben, niet mogen verydeld worden: — zoo heeft dit Genootſchap, ter voldoeninge aan deze edelmoedige en verplichtende begeerte, goedgevonden, den gouden eerpenning toetezeggen aan Hem, die, voor den eerſten van louwmaand 1782, zal toegezonden hebben het „ *Kortſte, zaaklykſte en zekerſte bericht, be-* „ *langende de bouwinge der Schepen, en 't gene* „ *daar toe behoort, voor zoo veel zulks zyn'* „ *invloed heeft op de gezondheid en 't goed der* „ *zeevaarenden*; — *de onderhoudinge der man-* „ *ſchap, zoo aan land en op de reede, als in* „ *zee, ten aanzien eener goede huisvestinge,* „ *kleedinge, ſpys en drank*; — *de beste wyze,* „ *om de mondkost inteleggen, te bewaaren,* „ *en te bereiden, aan land en op zee*; — *de* „ *heilzaamſte dranken voor dagelyksch gebruik,* „ *tot voorkominge van het ſcorbut, en andere*

„ *op*

„ *op de ſchepen heerſchende ziekten, met de*
„ *voorſchriften daar van, en derzelver maa-*
„ *ten; de noodige verbeteringe van het by ons*
„ *in gebruik zynde Scheeps-brood; — de beste*
„ *manier, om de Schepen en het kooygoed zui-*
„ *ver te houden; — het afzonderen der gezon-*
„ *den van de zieken, zoo op kuil- als driedeks-*
„ *ſchepen; — en 't gene verder hier toe kan en*
„ *moet betrekkelyk gemaakt worden.*"

De Schryvers moeten onder het oog houden, dat dit bericht zoo diene ingericht te worden, dat het ſtrekken kan tot een handboekje voor allen, die in eenige betrekkinge ſtaan tot de zorge over de Oost-Indiſche en ſoortgelyke Maatſchappyen, en vooral voor allen, die zich op de zee-ſchepen bevinden, zoo Officieren, als Heelmeesters. — Het Genootſchap vordert van allen, die over dit Voorſtel ſchryven zullen, dat zy een naauwkeurig en oordeelkundig gebruik maken van allerleye Schryvers en Schriften, zoo Nederlandſche als Uitheemſche, vooral zoodanige, die op proef-ondervindingen gegrond zyn, en meest dienstig zyn tot opheldering der onderſcheiden ſtukken, hier boven gemeld. —— ——

Ook verwacht het Genootſchap, dat alle de Leden blyken van Hunnen yver, zoo veel mogelyk is, geven zullen, door het toezenden van zulke Verhandelingen en Waarnemingen, die Hun tot eer, der Maatſchappye tot luister, en aan het Algemeen tot wezenlyk nut verſtrekken.

Programma 1780.

In de jaarlykſche algemeene Vergaderinge van het ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN te *Vliſſingen*, gehouden den negenden van oogstmaand 1780, hebben de Heeren Directeuren en Leden beoordeeld de onderſcheiden Antwoorden, die ingekomen waren op deze voorgeſtelde Vraage: "Welke verbeteringe hebben de gemeene, of openbaare, vooral „ de Nederduitſche *Schoolen*, enz."?

De Schryver van het antwoord, geteekend met de zinſpreuke:

— *ingenuas didiciſſe fideliter artes*
Emollit mores, nec ſinit eſſe feros:

zou den beloofden gouden eerpenning hebben moeten wegdragen, indien Hy geen Lid van het Genootſchap ware: weshalven alleenlyk beſloten is, aan zyne Verhandelinge in het drukken den voorrang te geven, en in plaatſe van metaal eene duurzaame en dankbaare loferkentenisſe van 't Genootſchap te doen toekomen aan den zoo kundigen als arbeidzaamen Schryver; die, by de openinge van het verzegelde billet, gebleken is te zyn de Heer HERMANNUS JOHANNES KROM, Predikant, en Profeſſor in de Kerkelyke Geſchiedenisſen aan de Illustre School, te *Middelburg*.

Waarom is goedgevonden, den gouden eerpenning toetevoegen aan den Schryver van

het

het Antwoord, die tot zinſpreuke gebruikt heeft:

Wordt Batoos kroost in deugd en Godvrucht opgevoed,
Zoo wordt ons nageſlacht door Neêrlands God behoed:

en die bevonden is te zyn de Heer KORNELIS VAN DER PALM, Fransch en Nederduitsch Kostſchoolhouder te *Delfshaven*.

Ook zal door het Genootſchap een zilveren eerpenning ter hand geſteld worden aan den Schryver der Verhandelinge, voorzien met de zinſpreuke: *La nature nous montre la difference infinie, que la culture met entre deux terres, d'ailleurs aſſez ſemblables:* indien hy goedvindt, zyn' naam en woonplaatſe, binnen den tyd van zes weken, aan het Genootſchap bekend te maken.

In vier andere Antwoorden, toegezonden onder de zinſpreuken: *Als 'er geen wyze raadſlagen zyn enz.* Prov. XI. 14; — *Vertoont in tyds de jeugd, het ſchoone van de deugd*; — *Is de Harmonie niet beminnenswaardig, enz.?* — Ἐὰν ἦς φιλομαθὴς, ἔσῃ καὶ πολυμαθὴς: — zyn verſcheiden byzonderheden en nuttige aanmerkingen te vinden, die, by wyze van aanteekeningen of nalezingen, zullen gemeen gemaakt worden, ook met meldinge der naamen, indien de Schryvers zich ten ſpoedigſte aan het Genootſchap willen openbaren.

Het Genootſchap herhaalt by dezen het voorſtel, in 't voorgaande Programma opgegeven,

en waar op de Antwoorden voor den eerſten van louwmaand 1781 moeten ingekomen zyn; onder toezegginge van den gewoonen gouden eerpenning aan de meest voldoende Verhandelinge over deze Vraage: „ *Daar de Staaten* „ *van Zeeland, niet tot voordeel van de Fi-* „ *nantien der Provincie, enz.*"

Noch zal het Genootſchap den gouden eerprys geven aan den Schryver, die, op de beste en meest voldoende wyze, voor den eerſten van louwmaand 1781 zal toegezonden hebben een *Tydrekenkundig en naauwkeurig bericht van alle inlandſche en uitheemſche Schryveren en Schriften, die ter opheldering der Nederlandſche Geſchiedenisſen en Oudheden ſtrekken, ſedert het begin der Graaflyke Regeringe tot op dezen tyd, enz.*

Het Genootſchap in aanmerkinge genomen hebbende, dat, hoe zeer het Staats-Recht van het Nederlandſche Gemeenebest [*Jus Publicum Belgicum*] ſtukswyze door zeer veele en voornaame Schryvers verklaard is, echter tot nu toe ontbreekt eene volledige en welgeſchikte handleiding tot recht verſtand van die voortreffelykſte en allernuttigſte Wetenſchap in 't gemeen, en waar door de Vaderlandſche jeugd zou konnen opgeleid worden, om zich een geregeld denkbeeld daar van te maken; heeft beſloten, den gewoonen gouden eerpenning te beloven aan den genen, die, voor den eerſten van louwmaand 1782, aan dit Genootſchap zal hebben toegezonden „ het volledigſte en be-

„ knopt-

knoptſte *ſamenſtel van het Staatsrecht der zeven Vereenigde Nederlanden*, met aanwyzinge der *bronnen*, waar uit men nadere en uitvoerigere kundigheden belangende de byzondere punten van dit Recht kan halen." De Schryvers moeten zich in hun voorſtel niet alleenlyk bepalen by het Staatsrecht, 't gene de zeven Vereenigde Gewesten onderling gemeen hebben, en uit de mededeelinge van ſommige rechten der Opperheerſchappye voortvloeit, doch men vordert ook van hun eene beknopte en naauwkeurige beſchryvinge van het Staatsrecht van iedere Provincie afzonderlyk, als mede, dat zy by elk artikel, zoo veel mogelyk, opgegeven de voornaamſte Schryvers, die het zelve met opzet behandeld en opgehelderd hebben.

Wyders heeft het Zeeuwſche Genootſchap goedgevonden, ter voldoeninge aan het edelmoedige verzoek van het Bataviaſche Genootſchap van Kunsten en Wetenſchappen, in 't Programma des jaars 1779 breeder vermeld, den gewoonen gouden eerpenning te beloven aan den Schryver, die voor den 1 van louwmaand 1782, zal toegezonden hebben het „ *Kortſte, zaaklykſte en zekerſte bericht, be-* „ *langende de bouwinge der Schepen, en 't gene* „ *daar toe behoort, voor zoo veel zulks zyn' in-* „ *vloed heeft op de gezondheid en 't goed der* „ *zeevaarenden; enz.*"

't Is eene bekende waarheid, dat het belang van den Koophandel, welke door middel van de Zeevaart wordt gedreven, vordert, dat de

Schepen, zoo veel mogelyk, konnen worden beladen met veele koopwaaren, en te gelyk met vereischten ſpoed een' vaardigen voortgang konnen maken, zoo wel voor den wind, en in ſtille zee, als by tegenwind, daar 't wenden noodig is, en in holle zee; wanneer de zwaarte van 't Schip, vermeerderd met de ladinge, ook noch aanmerkelyk vergroot wordt, door de nederdrukkende kracht der byſtaande zeilen, waar door het zelve dieper in het water zinkt, dan uit de zwaarte van Schip en ladinge, op zich zelven en alleen beſchouwd, zoude volgen.

Scheepsbouwmeesters weten, dat de ſamenvoeging van deze twee Scheepshoedanigheden, groote lading en teffens vaardigheid of traagheid in den voortgang, met allerlei wind en zeeën, zonderling afhangt van de geſteldheid van dat gedeelte der Schepen, dat in het water wordt neêrgedrukt, zoo door 's Schips eigen zwaarte, als door de zwaarte der ladinge; welk gedeelte doorgaans het *Levendeel* wordt genoemd.

Ook is 't bekend, dat de ondervinding op de Proef heeft geleerd, dat een Schip, toegeſteld uit *flaauwe waterliniën*, wel is geſchikt tot eenen vaardigen voortgang door het water, by gematigd weêr, en daar uit vloeijende ſtille zee: Doch dat dit geen plaats hebbe met zwaaren wind, en hoogaanſchietende zeeën; om dat de kleine cirkelboog, die het voorſchip uitmaakt, niet beſtaanbaar is, om wegens de zwaarte, zoo van 't Schip als de inladinge, be-

benevens de nederdrukkende kracht der byſtaande zeilen, het diep inzinken van het Schip in zee te beletten.

Boven dien heeft de ondervinding geleerd, dat zulk een Schip, 't geen uit flaauwe boogen of waterliniën is geſteld, eene ongelyk grootere cirkelboog moet maken, eer het door den wind is gewend, of zelfs voor den wind moet wenden, dan de cirkelboog is van een Schip, dat uit neêrgebogen Liniën is geſteld, het geen eene kleinere boog maakt, en dus korter kan wenden, dan het eerstgemelde, met flaauwer boogen.

Nochtans zyn 'er verſchillende begrippen, onder de Scheepsbouwmeesters, ten aanzien van de juiste geſteldheid van het deel der Schepen, dat door de genoemde oorzaaken in het water wordt ingedrukt, en het *Levendeel* wordt genaamd, in welkers welgeſteldheid zoo wel de lading als de vaardigheid zoo veel belang heeft.

Derhalven heeft het Zeeuwſche Genootſchap beſloten, voor rekeninge van het Baraviaſche Genootſchap optegeven ter beantwoordinge voor den 1 van louwmaand 1783, deze tweeledige Vraage:

Vooreerst: Hoe groot moet de Cirkelboog zyn van het *voorſchip*, of de zoogenaamde *Boeg*, indien dezelve zal geſchikt zyn, om het water zacht te klieven, tot bevorderinge van eenen vaardigen voortgang, en teffens beſtand

te wezen, om het te diep inzinken der zwaarte van Schip en lading, door de drukkende kracht der byſtaande zeilen, voortekomen?

Ten tweeden: Hoe groot moet de *hoog* van het *geheele Scheeps-lichaam* zyn, op de Lyn van het neêrgeladen Schip, ter bevorderinge van het ſpoedig wenden, zoo wel *voor* den wind, als *door* den wind?

De ondervindinge geleerd hebbende de ſchadelyke gevolgen van de najaars-koortſen, welke, vooral na heete en drooge zomers, in de garnizoenplaatſen van Staats-Vlaanderen, allermeest onder de Militairen, heerſchen, en niet zelden een aanmerkelyk getal derzelven ten grave ſleepen; ſtelt het Genootſchap, op het verzoek en ten koste van zekeren menschlievenden en edelmoedigen Heer, die echter als noch verkiest zyn' naam te verbergen, de volgende Vraage voor, onder belofte van den gouden eerpenning aan den genen, die daar op het beſte antwoord, voor den 1 van louwmaand 1782, zal toegezonden hebben: *Welke zyn de waare oorzaaken en kenteekenen van de najaars koortſen in de garnizoenplaatſen van Staats-Vlaanderen; en welke zyn de beſte behoed- en geneesmiddelen, die daar tegen, vooral by de Militairen, konnen aangewend worden?*

De antwoorden op alle de gemelde Vraagen en Voorſtellen moeten leesbaar geſchreven, — in de Nederduitſche, Latynſche, of Franſche taal opgeſteld, — met een dubbel, of afſchrift, voor-

voorzien, — en, voor den bepaalden tyd; vrachtvry, aan den Heere JUSTUS TJEENK, *Secretaris van het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen, te Vliſſigen*, toegezonden worden.

De Schryvers moeten hunne naamen niet by de Verhandelingen voegen; doch dezelve met eene zinſpreuke voorzien, en laten verzeld gaan met een verzegeld briefje, dezelfde zinſpreuke tot opſchrift hebbende, en waar in de naam en woonplaats der Schryveren gemeld ſtaan.

Elk kan naar den prys dingen: uitgezonderd de Leden van dit Genootſchap; wien het echter zal vryſtaan over de voorgeſtelde Vraagen te ſchryven, en hunne Antwoorden, op de bepaalde wyze, toetezenden, doch onder voorwaarde, dat zy, zoo op de Antwoorden, als op de verzegelde billetten, achter hunne zinſpreuken, deze woorden: *Lid van het Zeeuwſche Genootſchap*: moeten plaatſen.

Wie een' eerprys behaalt, zal geen vryheid hebben, zyne bekroonde Verhandelinge, 't zy geheel, 't zy ten deele, in het Nederduitsch, afzonderlyk te doen drukken, of in eenig ander werk uittegeven: ten ware hy hier toe vooraf vryheid van het Genootſchap verzocht en verkregen zal hebben.

Het Genootſchap behoudt aan zich het recht, om, naar goedvinden, gebruik van alle de toe-

gezondene Antwoorden te maken, en dezelven in zyne werken te doen drukken: ſchoon de prys daar aan niet mogte toegewezen zyn:

Voor het overige vertrouwt het Genootſchap, dat elk der Directeuren en Leden zeer gaarne, overeenkomſtig zyne vrywillige en byzondere verplichtinge, de wezenlyke belangen van hetzelve onafgebroken zal behartigen, en met alle vermogens helpen bevorderen.

Mogen de verhandelingen, welke nu het licht zien, het bedoelde oogmerk bereiken, en het nut der menſchelyke maatſchappije, byzonderlyk in Nederland, bevorderen; dan zal het Zeeuwſche Genootſchap zich verblyden, en aangeſpoord worden, om rustig in zyne pogingen voorttegaan.

Vliſſingen den eenëndertigſten van wynmaand 's jaars MDCCLXXX.

JONA WILLEM TE WATER.
Secretaris.

*

LYST

LYST DER VERHANDELINGEN

VAN HET ZEVENDE DEEL.

Antwoord over het onderhoud der armen; door J. HARGER, *Medicinae Doctor* te *Rotterdam*. - - Bl. 3.

Antwoord over hetzelfde; door N. H. VAN CHARANTE, Koopman te *Rotterdam*. - 139.

Antwoord over de beste ſchepen ten dienſte van de O. I. Compagnie; door E. LOMBARD, Opper- Chirurgyn in dienst van de O. I. C. ten comptoire *Cheribon*. 203.

Antwoord over dezelfde ſtoffe; door W. UDEMANS, Meester Timmerman der O. I. C. ter Kamer *Zeeland* te *Middelburg*. - 300.

Bylaagen, dienende tot de antwoorden over de O. I. ſchepen; medegedeeld door Mr. D. RADERMACHER, Heere van *Nieuwerkerk*, enz. - - - - 361.

* * *

Proeven en waarnemingen nopens de natuurlyke en ingeënte kinderpokjes; door L. BICKER, *Med. Doct.* te *Rottterdam*. 1.

Waarneming van eene gedeeltelyke vernaauwing des kolyks-darms; door J. VEIRAC, *Med. Doct.* te *Rotterdam*. - 168.

Bedenkingen over eene moeilyke doorzwelging en inhouding van ſpys en drank; door N. G. OOSTERDYK, *Med. Profeſſor* te *Leiden*. - - - - 185.

Na-

Natuurkundige waarneming van een' bevrugten oranje-appel; door L. BOMME, *Directeur* van de *Commercie- Compagnie* te *Middelburg*. - - - - 208.

Natuurkundige waarneming van een zonderling wespen-nestje; door *Denzelfden*. 213.

Waarneming omtrent de Inſekten, welken in de gomlak gevonden worden; door E. P. SWAGERMAN, Heelmeester te *Amſterdam*. - - - - 227.

Waarnemingen over 't gebruik van 't *gramen marinum* tegen het ſcorbut; door J. F. ELLERBEEK, Opper- Chirurgyn in dienst der O. I. C.; medegedeeld door Mr. *D. Radermacher*, Heere van *Nieuwerkerk*, enz. - - - - 259.

DRUKFEILEN.

VI. Deel.

Bl. 233 *dona cognoscit* *lees* *dona recognoscit*
— 243 al het *pulchre* — al het verdere, *pulchre*

VII. Deel. Antwoorden.

Bl. 242 Reg. 8 1703 *lees* 1603

Verhandelingen.

Bl. 17 Reg. 19 INGENHOUSEN *lees* INGENHOUSZ
— 56 — 5 dan gewoonlyk, *voeg'er by*, aankomt
— 68 — 30 Uitſnyding, *lees* Inſnyding
— 73 — 13 doch met alle mogelyke voorzorg genomen hebbende *lees* voorzorg. Genomen hebbende
— 87 — 21 No. 14 *lees* No. 15
— 95 — 13 No. 4 — No. 3
— 108 — 8 WERLSTOFF — WERLHOFF
— 109 — 28 uitwendige — inwendige
— 131 — 16 XXI, 2 — XXII, 2
— 136 — 24 XXI, 47 — XXI, 45
— 137 — 7 XXIII — XXII
— 151 — 8 vettige — rottige
— 152 — 13 *pustulamen* — *pustularum*
— 165 — 3 dat men — dan men

ANTWOORDEN

OP DE

VRAAGE,

VOOR HET JAAR

MDCCLXXIX

OPGEGEVEN:

Hoedanige is de wyze, om de Armen, zoo binnen de Steden, als op het platte Land van het Vereenigde Nederland, en in het byzonder van Zeeland, te onderſteunen en beſtendig aan den kost te helpen; welke voor de Diakonyen en Armen-middelen min bezwaarende, *voor de Armen zelven* nuttiger, *en voor de Burgerlyke Maatſchappye, waarvan zy leden zyn,* voordeeliger *is, dan die wyze van bedeelinge, welke, nu, byna alom, plaats heeft?*

Aan welken de gouden en zilveren eerpryzen, door het Zeeuwsche Genootſchap der Wetenſchappen, den tienden van Oogstmaand 1779, toegewezen zyn.

ANTWOORD

OP DE

VRAAGE,

Hoedanige is de wyze, om de Armen, zoo binnen de Steden, als op het platte Land van het Vereenigde Nederland, en in het byzonder van Zeeland, te ondersteunen en bestendig aan den kost te helpen; welke voor de Diakonyen en Armen-middelen min bezwaarende, *voor de Armen zelven* nuttiger, *en voor de Burgerlyke Maatschappye, waar van zy Leden zyn,* voordeeliger *is, dan die wyze van bedeelinge, welke, nu, byna alom, plaats heeft?*

DOOR

JOHANNES HARGER.

§ 1.

Deze keurige en hoogstnuttige Vraage onderwinde ik my van naby te beschouwen, en met myne geringe vermogens na te spooren, om, ware het mogelyk, aan myn evenmensch vorderlyk te zyn. Ik zal my aanstonds,

zonder omwegen, tot de Vraage zelve bepalen, waar van het voornaame doel-einde, myns erachtens, in zich bevat een onderzoek, *naar de wyze, weg, of middel, waar door men de Armen, beter dan nu in het algemeen moet geſchieden, zoude kunnen onderſteunen; en voor-al, om de Armen van de Provincie Zeeland beſtendig aan den kost te helpen.* — Het overige gedeelte der Vraage houdt in zich drie billyke voorwaarden, en wel, ten eerſten, dat de wyze van verbetering voor de Diakonyen en Armen-middelen min bezwaarende, ten tweeden, voor de Armen zelven nuttiger, en ten derden voor de Burgerlyke Maatſchappy, waar van zy Leden zyn, voordeeliger zy, dan die wyze van bedeelinge, welke nu byna alomme plaats heeft.

Doch in deze volzinnige Vraag, zal men eenigzins aan het einde der Geëerde Beſtuurders van het Vliſſingsch Genootſchap voldoen, dient men wel in het oog te houden, dat in het beantwoorden in het byzonder worde gelet op deze volgende zaaken.

Ten eersten, dat de op te geven wyzen, niet enkel in de beſchouwing aan-

aannemelyk, maar in de daad, naar de plaatſelyke gelegenheid der meeste Steden en Dorpen, en naar de gelegenheid der meeste Diakonyen in het Vereenigd Nederland, en voornaamentlyk in Zeeland, uitvoerlyk zy.

Ten tweeden, dat die uitvoerlyk kan zyn by Diakonen, of Armbezorgers zelven.

Ten derden, dat indien eenige handen-arbeid, of handwerken mogten worden voorgeſlagen, zoodanige boven andere mogen in overweging gegeven worden, welker bereiding eenvoudig, ligt en weinig kostbaar, en welkers debiet algemeen en op de waarſchynlykſte gronden zeker is.

Ten vierden, dat daar in, en ook in de geheele beantwoording, des noods, onderſcheid gemaakt worde, tusſchen Armen van verſchillende kunne en jaaren; tusſchen Steden van de eerſte, tweede en derde grootte; tusſchen Steden en het Platte Land; tusſchen plaatſen, al of niet aan het water gelegen: aangezien alle voorſlagen niet altoos in alle plaatſen, en voor alle perſoonen van even gelyk nut, of even uitvoerlyk konnen zyn.

Om dan een begin te maaken van de gereedſte, algemeenſte, en voor alle de Steden en Dorpen van ons Vereenigd Nederland in 't gemeen, en van Zeeland in 't byzonder, *nuttigſte middelen om de Armen te onderſteunen en beſtendig aan den kost te helpen*, meene ik, dat geen betere konnen uitgedagt worden, dan dezulke, waar door het getal der armen allengskens verminderd wordt.

Zoodanig een vermindering nu zal en kan men, onder beter oordeel, door geene middelen ſpoediger en tevens gelukkiger uitvoeren, dan daar door, dat men poogt uit te werken dat dezulken, welke anders van Diakonyen of Armen- fondſen onderſteuning zouden moeten ontfangen, in het vermogen worden gebragt, het zelve niet benoodigd te hebben, en, door hunne eigen handen werk, het brood en verder onderhoud te kunnen winnen.

Wy zullen van onderen op beginnen, en wel eerſt met de alles verbeterende opvoeding der kinderen een aanvang maaken.

Hier door zal men de kinderen der Armen, voor al die van eene geſchik-

te

te geäartheid zyn, beſchaven, van het loopen langs de ſtraaten en wegen, verleidende gezelſchappen, verwoeſtende opvoedingen en verder zedelyk bederf bevryden; en dus, daar zy anders onvermydelyk, ten laste der Diakonyen en Armen-fondſen opgroeien, tot nuttige leden der Burgerlyke Maatſchappyen kunnen vormen.

Geene middelen komen tot bereiking van dit heilzaam oogmerk geſchikter voor, (op het voetſpoor van het gene in ſommige Steden van ons Nederland, reeds met veel vrucht in het werk geſteld is) dan de oprechting en bevordering der Schoolen (AA).

(AA) De Schryver van het Antwoord, geteekend met de zinſpreuke, *Patriae ſalus ſuprema lex esto*, heeft nog deze aanmerkinge opgegeven. „ Het „ was wenſchelyk, dat het voorſtel van onzen „ waardigen medeburger, den Schryver van de „ opkomst en bloei van de Republiek der vereenigde Nederlanden, mogt kunnen doorgaan, „ en de kinderen van de kleine gemeente ten „ minſten, als kinderen van den Staat op publiek gezag en kosten opgevoed worden, even „ als weleer by de Lacedaemoniers in gebruik „ was, of gelyk nu nog plaats vindt omtrent de „ arme weezen, dog op een gantsch anderen en „ beteren voet. Is deeze onderneming te kostbaar, en als nog van een te verre uitzigt, dat

„ 'er

Maar my dunkt, ik hoor als van ter zyde zeggen, de Schoolen, de Schoolen! zullen die zoo veel heil, nut en voordeel te weeg brengen? De Schoo-

„ 'er dan ten minsten overal Stads- en Dorps-
„ Armſchoolen worden opgerigt, of daar ze zyn,
„ in den besten ſtaat gebragt, waar in de kinde-
„ ren van alle gezindheden, zonder eenig onder-
„ ſcheid, niet alleen de vryheid hebben om voor
„ niet zonder eenige kosten onderwezen te wor-
„ den: maar waar allen, die eenige de minſte
„ liefdegaven trekken, verpligt zyn hunne kin-
„ deren dagelyks te zenden, zoo lang zy van
„ de Opzienders der Schoolen hun ontſlag niet
„ gekregen hebben, op *poene* van verſtooken te
„ zyn van allen onderſtand. In deeze Schoolen
„ moesten jongens en meisjes in de gewoone be-
„ beginſelen der weetenſchappen behoorlyk on-
„ derweezen worden, zoo veel zy noodig zullen
„ hebben in den kring, waar in zy geplaatst zyn:
„ maar de meisjes moeten teffens in de noodzaa-
„ kelykſte vrouwelyke handwerken, en de bei-
„ de Sexen in het ſpinnen onderrigt worden,
„ waar toe de leer- en werk-uuren zouden kun-
„ nen worden verdeeld, even gelyk men in ver-
„ ſcheiden Schoolen van Duitschland handelt, het
„ welk in de fabriek te Hoorn, in de Diakonie-
„ ſchoolen te Utrecht en elders reeds voortreffe-
„ lyk nagevolgd is. Op zoodanige wyze zal die
„ eedele kunst, welke de grondſlag is van zoo veele
„ fabrieken, weder in zwang geraaken, en de ou-
„ den, vooral wanneer zy als beſteedelingen ge-
„ heel uit de hand moeten gevoed worden, niet
„ behoeven voortewenden, dat zy zulk een am-
„ bagt in hun jeugd niet geleerd hebben, maar
„ hier van het nut trekken, zoo lang hunne ver-
„ moogens niet geheel bezwyken".

Schoolen zyn 'er altyd geweest, en de Diakonyen en Armen-fondſen zyn evenwel van tyd tot tyd verminderd, zullen nu de Schoolen de wyze van redres en verbetering der zoo vervallen en byna reddelooze fondſen moeten maaken?

Zullen de Schoolen de Armen onderſteunen en beſtendig aan den kost helpen?

Ja toch; de Schoolen zullen, ontegenzeggelyk, de eerſte en beſtendigſte middelen van der Armen welvaart zyn; maar moeten, als ik het zoo eens mag uitdrukken als herſchaapen worden (a): dat is, zy moeten eene

(a) „ Dit myn beſtek voltooid zynde, kwam „ my ter hand het dubbel lezenswaardig Werkje, „ over dit onderwerp, van den Eerwaarden Heer „ CORNELIS RIS, getyteld *Ontwerp ter Proeve &c*".

Met veel genoegen heb ik gelezen de aanſpraak van Ierlands Onderkoning, aangaande de Schoolen: „ Mylords en Heeren, het onderwys van „ Arme kinderen dezer Natie in goede grondbe„ ginzelen, en hun by tyds tot eene nuttige en „ vlytige levenswyze op te voeden, is van zulk „ een belang, dat ik niet vergeeten moet, de „ Proteſtantſche Charter-Schoolen Uwer beſcher„ ming aan te bevelen". Zie 's Gravenhaagſche Courant 27 October 1777. No. 129.

Dat de nuttigheden der Schoolen den Turken zelfs

andere gedaante krygen, en onder een ander beſtuur en opzicht, als dezelve thans in het algemeen en meest overal zyn, gebragt worden.

En hier toe eens gekomen zynde, dan zal men gegronde verwagting hebben, dat de Arme Jongelingen behoorlyk onderwezen in de *Spel- Lees- Schryf- Cyffer- en Zangkonst*, daar en boven vercierd met beginzelen der kennis van den Christelyken Godsdienst en Zedelyke deugden, kunnen geraken aan eene behoorlyke burgerlyke beroeping, om dus al werkende, met eere hun eigen brood te winnen.

De jonge Dochters der Armen in deze Schoolen op dezelfde wyzen onderwezen zynde, zullen 'er ſommige door Regenten en Regentesſen tot de Naayſchoolen, andere wederom tot waarneming der Burgerlyke dienſten geſchikt worden, of daar meest haare be-

zelfs ter harte gaan, blykt in den Hospodar te Jasſy in Moldavie, „dewyl hy onder anderen zich „ook had toegelegd om verſcheide Schoolen op te „richten en in goeden ſtand te brengen, en daar „door het Land noch in beter ſtaat te ſtellen". Zie Rotterd. Courant 18 November 1777. No. 138.

beſcheiden natuurlyke geneigdheid en vermogens toe hellende zyn.

Door deze verbeterde Schools-inrichtingen en gepolystheid van het zedelyk gedrag der arme Schooljeugd, worden zy beſchaafd, en door het dagelyks goed en Godsdienstig onderwys bezield, met zoo veele edele beginzels, in het prilſte en vatbaarſte der jaaren; en zoo zulks daar in niet geſchieden kan, en zy reeds gewoon zyn aan een losbandige, ruwe en ongodsdienſtige opvoeding, dan zullen de poogingen ten hunnen nutte aangewend meest al vruchteloos bevonden worden. Doch heeft het tegendeel plaats, dan zullen zy niet alleen hun eigen, maar ook aan anderen nuttig zyn.

Men ondervindt reeds in verſcheiden ſteden en (b) plaatſen hier van de voortreffelykſte en aangenaamſte vruchten, door de buitengewoone vorderingen der Kinderen, zoo in het uitnemend *Lezen*, *Schryven*, *Cyfferen* en *Zingen*, als in de Goddelyke Waarheden, verbeterd zedelyk gedrag,

(b) Waar van byzonder de onlangs opgerichte Schoolen in *Rotterdam*, te *Hoorn* en *Utrecht*, als ook die in *Middelburg* zyn, proeven opleveren.

drag, beleefdheid tegens alle deftige Burgers, eerbied en gehoorzaamheid jegens hunne Meesters, Ouders en die boven hun in rang zyn geſteld, zoo dat het voor een vreemdeling niet te gelooven is.

Verſcheiden Jongelingen zyn, doch echter onder het beſtuur der Regenten moetende blyven, reeds aan een eerlyke burgerlyke beroeping of ambacht gebragt, om dus doende in het middelyke nimmer onderſtand der Diakonyen noodig te hebben.

Niet minder is het met de jonge Dochters geſteld; verſcheiden zyn 'er, van deze zoo nuttige Leerſchoolen, op 't Naaiſchool overgebragt, en aldaar bekwaam geworden om onder den braaven Burger, uit het naaien te gaan, of als tweede meiden te dienen, niet alleen, maar die zelfs als Ledematen der Gereformeerde Gemeente reeds met lof zyn aangenomen, met eere haar brood nu kunnen winnen; en voor deze trouwe zorgen en onderſteuning hebben komen bedanken: welke aangenaame gevolgen, men hoe langer hoe meerder, uit de zoo

wel

wel geregelde ſchoolen te verwagten heeft.

Als men nu dit uitnemend voorrecht eens overſtelt tegen dat van die arme Dochters, welke eertyds noch lezen, ſchryven enz. noch handwerk kenden; en niet beſchaafd, om zich by den braaven Burger in dienst te begeven, en maar ruw en ongodsdienstig wierden opgebragt, om al vroeg met het uitventen van koopwaaren langs de ſtraaten te loopen; niet zelden met ſoortgelyke jongelingen vry ſpoedig getrouwd, veele kinderen verwekten; en aldus ten laste der Diakonen of Armbezorgers moesten vervallen.

En overweegt men deze voortreffelyke zorge voor de Arme Jongelingen aangewend, wat is het niet een onderſcheid! Eertyds wierden 'er veele als het veulen eenes Woud-Ezels opgebragt; door hunne Ouders, heden op dit, morgen weder op een ander ambacht gedaan; doch konden zich aan dien band, door hunne losbandige en ongodsdienstige opvoeding, niet gewennen, maar liever te rinkelrooijen langs de ſtraaten, zich te begeven tot liegen, vloeken, dobbelen en dier-

diergelyke; zy maakten hier in geen onderſcheid, of het Werk- of Rustdag was, ja zelfs vond men op de Rustdagen en Hoogtyden, als de handwerken ſtilſtaan, de grootſte hoopen t' zaamgerotte Jongelingen, die als om ſtryd in de gemelde ondeugden wilden uitmunten.

Wie heeft niet ondervonden, dat ſoms de Vaders der kinderen aanſchouwers waren van deze zondige gedragingen, en het yſelyk vloeken en tieren voor geestig en aardig hielden. De goede niet benadeeld, by den grootſten hoop, doet het ſlegt voorgaan der Ouderen, de Kinders ſpoedig volgen.

Intuſchen worden de jongens groot; een handwerk te leeren, daar heeft men geen zin in, men verkiest een zeetochtje naar Oost of West, in dienst van 't Land of Koopvaardy te doen; doch dat is mede maar voor eens. De jaaren klimmen, men wordt 18 en 20 jaaren oud, 'er moet evenwel wat gedaan worden, men zoekt naar een Pakhuis, maar die dienst is zoo zwaar, men moet 'er braaf werken, en daar heeft men niet veel be-

ha-

hagen in, eindelyk men begeeft zich tot het kaaijloopen, en zoo hier en daar wat te ſjouwen, en op dit ambagt trouwt men vry ſpoedig en onberaaden een Vrouw, verwekt het eene kind voor, het ander al na; het huisgezin wordt zwaar, en binnen weinige jaaren een drukkende last voor de Diakonyen en Armen- fondſen.

Dusdanige levens-koerſen zyn de eerſte en voornaamſte bronnen van het diep verval der Diakonyen en Armenmiddelen.

Dit zullen allen, die door ervaaring in dit beſtuur geoeffend zyn, my geerne toeſtaan.

Hier was een breed veld, om over uit te weiden, doch alles moet bekort, en maar als met den vinger aangewezen worden, wanneer het genoeg blykt, dat de Armen, in 't algemeen, traag, luy en onbeſchaamd zyn, en vervoerd door hunne driften, niet zelden onberaaden huwelyken aanvangen: de minſte tegenſpoed doet hun ras naar de Diakonyen loopen, zy troosten zich, wy zyn Burgers- kinderen, het wordt 'er voor gegeven, myn Ouders hebben ook getrokken enz. Waarom men

men op dezulken te regt kan toepaſſen:

Zy leven zonder zorg,
En eeten op den borg,
En ſlaapen by,
Op de Diakony.

Men zoude my te gemoet konnen voeren, dat de gemeene volks vermeerdering aan ons Vereenigd Nederland, Soldaaten, Matroozen en Arbeiders verſchaft, en voor het algemeen belang veel voordeel doet ondervinden.

Voor een oogenblik ſtemme ik dit eens toe, doch inderdaad is dit voordeel zoo groot niet, als men zich ſoms verbeeldt.

En dewyl myn doel is, het waare belang der Diakonyen en Armen-fondſen te ſchetzen, zal ik ook wat 'er nadeel aan kan toebrengen, mededeelen. Men moet zich niet bekommeren, dat 'er in der tyd, door deze loffelyke School- inrichtingen, gemeene Arbeiders zullen ontbreken. Van veele jaaren her, getuigt de ondervinding, zyn 'er altyd geweest, die niet te leeren zyn, en dit wordt noch dagelyks onder-

dervonden onder die arme kinderen van beiderlei ſexen, niet tegenſtaande alle aangewende zorge en moeiten.

En uit deze zal altoos een genoegzaam getal van kaayloopers, ſjouwers, ſchoonmaakſters, wasters, groen- en fruitvrouwen zyn.

Wat onze Matroozen aanbelangt; de helft, zoo niet meerder, zyn vreemdelingen, en, daar het nu op aankomt, is, om te betogen, dat de hedendaagſche gemeene Zeevaarende in het algemeen, voor de Diakonyen en Armen-fondſen ſchadelyk bevonden worden.

De goede, die waare zugt voor vrouw en kinderen hebben, maken ten voordeele der Diakonyen, naar Oost-Indiën zullende vertrekken, een Maandbrief, om 2 of 3 maanden 's jaars te konnen ontfangen; doch van de tien, maar één, die het uit eigen beweging verricht (c).

(c) Wel is waar, men kan een maandbrief doen maken, al is de man vertrokken, ten dienste der Diakonyen, wanneer door twee getuigen een Notariale atteſtatie met eede wordt bekrachtigd, dat die vrouw of kinderen, de vrouw of kinderen van dien N. N. man zyn. Doch als een maandbrief en trans-

Heeft men nu een Maandbrief, dan moet 'er eerst noch bericht van 's Mans leven inkomen. Dan moet 'er noch geen bezwaar van ziekten by gekomen zyn, waar door deze Man in Compagnies Hospitaalen is gekomen; want dan ſtaat het Maandgeld ſtil.

Dan moeten 'er geen zoogenaamde goede maanden opgenomen zyn; en, als dan alles voordeelig loopt, ontfangt men al, na verloop van een geruimen tyd, 20 of 30 Guldens 's jaars. Komen zy ſpoedig t'huis uit Oost-Indiën, zy zyn in 't gemeen arm en naakt, eer zy wat verknapt worden, is het verdiende geld beſteed, en voor de Diakonyen ſchiet 'er niet veel over.

De meesten der Zeevaarende overleggen het aldus, eer zy naar Oost-Indiën gaan: zy maaken een Transport van 150 tot 300 Guldens, en welſtaanshalven een Maandbrief.

Maar wat hebben de Diakonen of Armbezorgers 'er aan? dewyl eerst het

transport gelyktydig wordt gemaakt, dan gaat de maandbrief voor in het ontfangen, maar anders altoos het transport. De transporten zyn te zorgelyk, en niet wel te verantwoorden, om voor rekening der Diakonye-kaſſe te aanvaarden.

het Transport moet betaald zyn, en geen der opgenoemde zwaarigheden by dezen hebben plaats gehad; en met dat al, verloopen 2 of 3 jaaren, eer men iets kan beuren; doen zy een korte reis, dan kan de Transporthouder naauwlyks aan zyne penningen komen.

Van zulken, die naar de Straat Davids, Groenland, West-Indiën of ter koopvaardy ſtevenen, is niets te haalen. Een enkelde geeft wel eens een handſchrift op de Reeders van zyn ſchip; doch de meesten gaan ſtil naar boord en in zee; Vrouw en Kinderen lyden gebrek; ſpreekt men de Heeren Reeders aan, zy zyn niet zelden hoorende doof; pleiten altyd voor 't volk; hoe gunstig de reize ook gaat, altoos zyn 'er zwaarigheden; kortom, de Diakonen, of Armbezorgers, ontfangen maar niets.

De Oorlogsgezellen dient men niet te vergeeten; en om van geen vorige jaaren te ſpreeken, bepale ik my maar alleen tot de jaaren 1777 en 1778, wanneer op hoog bevel van onze Geëerbiedigde Overheden, eenige Oorlogſchepen wierden in dienst genomen.

De gevolgen, voor de Diakonye myner

ner geboorte plaats, waren deze; een en ander Ambagtsman verleidde elkander; of beuſelaryen in het huisgezin, of op den werkwinkel, ſpoorden hun aan, om dienst te neemen, met een berooid hoofd en losſe zinnen: men werkt niet meer, 'er wordt geen geld ingebragt, men verkoopt noch een en ander, en deze helden gaan naar boord. Een arme Vrouw, met naakte Kinderen, neemt haar toevlucht tot de Diakonen: Ey lieve Vrienden! verbeeld u eens zoo een geval: 'er is niet te eeten, noch te dekken, noch te branden, noch om op te liggen, ja naauwlyks eenig verblyf en wooning voor deze arme ſchepſelen te vinden; zal men zeggen, vrouw, gy moet werken, gy moet 'er op uitſnuiven, het is goed.

Maar wie zal een arme vrouw, die 'er ſlordig en wanhavend uitziet, te werk ſtellen? en waar is het werk? Men zal geen ander, die zich wel gedraagt, ten gevalle van zoo eene arme vrouw, voor het hoofd ſtooten. En kan een vrouw, die vier of meerder kinderen heeft, wel met eenig wezenlyk voordeel uit het werken gaan, en

zoo

zoo veel winnen, als 'er benoodigd is, om maar de allernoodwendigſte levensmiddelen te verſchaffen? Zal men niet moeten antwoorden: het is nuttiger voor zoo eene vrouw, haare kinderen gade te ſlaan, t'huis te blyven, haar als eene weduwe aan te merken, en zoo ſpaarzaam mogelyk te bedeelen.

Ik zegge niet te veel, als ik den last in gemelde jaaren, door dezen weg, ten bezwaar der Diakonye van myn geboorte ſtad op veertig huisgezinnen bepale (d).

De Soldaaten belangende, de meesten zyn vreemdelingen, trouwen ſpoedig, of doen erger; waar van veele Burgerdochters in de Guarnizoenen de treffendſte gevolgen ondervonden hebben. In den beginne trekt de vrouw mede; maar komen 'er 3 of 4 kinderen, dan blyft zy t'huis; De vrouw kan den kost niet winnen; de ouders kunnen haar en kinderen niet

(d) Dit rekene ik nu maar voor de Gereformeerde Nederduitſche Diakonyen, zonder van de andere Religien te gewagen; als nu ieder huisgezin door elkander maar bepaald wordt op 30 ſtuivers 's weeks, ſchoon het met de verſchooning veel meerder is, dan bedraagt het reeds over de drie duizend Guldens in het jaar.

houden; van een ſoldaaten tractement kan niet overſchieten; bedelen nog ſtelen mogen zy niet; en van den wind kan men niet beſtaan.

Derhalven is 'er niet over, dan tot lasten der Diakonyen en Armen-fondſen te moeten komen.

Dit nu leert de ondervinding, zoo van de Soldaaten, als van de Matrozen: zal nu een onbevooroordeelde Lezer met my niet moeten toeſtemmen, dat dusdanige Volks-vermeerdering, heden ten dage, niet als tot ſchade voor de Diakonyen en Armenfondſen is.

§ 2.

Nu zal ik my tot de Schoolen zelfs bepalen, en aan de hand geven, hoe en op welke wyze dezelve te Rotterdam, ten dienſte en nutte der Arme jeugd in den jaare 1774 en 1775 zyn verbeterd en ingericht; 't gene, myns oordeels, een geſchikt voorbeeld ter navolginge bevat (BB).

De

(BB) Alhoewel men, behalven in andere ſteden, ook in *Middelburg*, Zeelands Hoofdſtad, mede

De Reglementen op de Schoolen zyn driederley: als Eén geſchikt voor kleine kinderen van 3 jaaren, om de eerſte beginſelen te leeren;

Het tweede voor kinderen, die den ouderdom van 6 jaaren hebben;

Het derde alleenig voor jonge Dochters, die, genoegzaam onderwezen, op het linnen Naay- ſchool worden overgebragt.

De Reglementen zyn, deels, naar het School-Plan van Utrecht en Delft, doch voornamentlyk gevormd door edele, en by de waereld bekende vernuftige Mannen, welke in een daar toe bepaalde groote Commisſie van den Kerkenraad gekoren waren.

De Geëerde Lezer zal dezelve kunnen lezen, en, zoo ik my niet bedriege, waardig en dienstig keuren voor Steden en Dorpen.

Doch omtrent ſommige dingen, niet vervat in de Reglementen, die beter dan nu geſchiedt (naar onze gedachten)

de voorzien is van zeer nuttige ſchoolen ten dienſte der kinderen van Arme en behoeftige ingezetenen; waar van in 't vervolg iets meerder zal gemeld worden. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

konden gedirigeerd worden, kunnen wy niet voorby aantemerken, dat het niet wel ſtrookt met de billykheid, dat de Collecten alleen ten dienſte van de groote, en tevens niet voor de Diakonye kleine Kinder-ſchoolen zyn aangelegd; trekkende de laatst genoemde hier van niets, zoo het niet uitdrukkelyk buiten op de liefdegift geſchreven is (e).

Daar wy van oordeel zyn, dat de kleine Diakonye ſchoolen zoo nuttig als de groote zyn; waarom men liever had gezien, dat de Collecten, Extragiften, Legaaten, Erfenisſen, en hoe men het ook zoude kunnen noemen, voor de Diakonye ſchoolen zonder deze

(e) 1776. 1 Decemb. was de eerſte byzondere kleine kinder-ſchoolgift *f* 7 : 16 : —
1777. 27 April bedroegen de afzonderlyke giften te zamen - " 92 : 17 : —
—— 7 Decemb. maakte het een ſomme uit van - - - " 64 : 2 : —
1778. 3 Mey (A) wierden deze giften bevonden - - - " 156 : 1 : —
—— 6 Dec. bedroeg het te zamen " 31 : — : —
f 351 : 16 : —

(A) De verſchikking der School- Collecten voor dit maal geſchiedde, om dat de laatſte zondagen in de maand April het Heilig Avondmaal moest bediend worden, en dat om de 18 Jaaren zoo eens invalt.

ze onderſcheiding bepaald, en alle de onkosten en uitgaven algemeen berekend waren geworden; ſchoon ik een ieder vry late in zyn beſtuur en denkwyze, zal ik het aanmerkelyk onderſcheid der School-Fondſen aantoonen.

Voor de Diakonye kleine kinderſchoolen volgens Reſolutie van de Ed. Achtb. Vroedſchap in dato 24 Maart 1775 - - - f 600 : — : —
Van de Ed. Achtb. Heeren Kerkmeesteren - - - " 200 : — : —
Van de Heeren Regenten van 't oude Mannenhuis - - " 200 : — : —

Maakt te zamen een Jaarlyks inkomen van - - - f 1000 : — : —

Wel is waar, de Busſen in de Kamer van hunne Ed. Gr. Achtbare, de Heeren Burgemeesteren, ten dienſte dezer Schoolen, brengen wel wat aan, doch het eene jaar leert het ander niet, als

1775 Was het f 84 : 5 : —
1776 ——— " 445 : — : —
1777 ——— " 172 : 8 : 8
1778 ——— " 59 : — : —
——— f 760 : 5 : 8

De Busſen in de Kamer van hunne Ed. Achtb. de Heeren Schepenen, ten nutte der Kinderſchoolen, hebben 't volgende aangebragt.

1775	Was het	f 247 : 15 : —
1776	———	" 229 : 3 : —
1777	———	" 183 : 15 : —
1778	———	" 21 : — : —
		——— f 681 : 13 : —

Fonds volgens Reſolutie van hunne Ed. Gr. Achtb. in dato den 31 October 1774 voor de Diakonye of groote ſchoolen - - - f 2500 : — : —
Van de Ed. Achtb. Heeren Kerkmeesteren 16 December 1774 - " 400 : — : —
Van de Heeren Regenten van 't oude Mannenhuis - - - " 400 : — : —
——— f 3300 : — : —

Tot bevordering van dit heilzaam oogmerk zyn 'er aan deze Schoolen buitengewoone Liefdegiften geſchonken, als van

Een

Een Legaat van Juffrouw Urks -	*f*	500 : — : —
Van Hoofdluiden van 't Manufactuur en Kramers Gilde - -	"	275 : — : —
Van Hoofdluiden van 't Timmermans Gilde - - -	"	120 : — : —
Een onbekende Liefdegift - -	"	520 : — : —
Een Legaat van den Heer Cornelis de Witt - - - -	"	3000 : — : —
Een Gift van Juffrouw N. N. -	"	100 : — : —
Een Legaat van Juffrouw A. M. Westerhout - - -	"	1000 : — : —
Een Legaat van Jan van Dam -	"	250 : — : —
	f	5765 : — : —

De School Collecten zyn vry aanzienlyk geweest, als:

1774 den 4 December de eerſte in alle de Kerken - - -	*f*	7541	16	—
1775 den 30 April de tweede -	"	5501	2	—
—— den 3 December de derde -	"	5851	15	—
1776 den 28 April de vierde -	"	5433	7	—
—— den 1 December de vyfde -	"	5996	8	8
1777 den 27 April de zesde -	"	5388	7	—
—— den 7 December de zevende	"	5064	19	12
1778 den 3 Mey de achtſte - -	"	4103	16	—
—— den 6 December de negende	"	4661	6	8
	f	49542	17	12

Wy

Wy wenſchen, dat ten nutte van 't algemeen belang der Schoolen veele milde harten en handen zullen gevonden worden in ons Vereenigd Nederland, en vooral in Zeeland, en dat de oprechting der kleine Diakonye ſchoolen overal zoo wigtig zal gekeurd worden, als die der Groote ſchoolen.

Het Linnen- Naay- School heeft een Jaarlyks fonds van - - - - *f* 500 : — : —
1776 is 'er een Liefdegift aan 't zelve geſchonken van - - - " 250 : — : —

Verders wordt een en ander goedgemaakt door het baatig ſlot der winſten.

Niet alleen te Rotterdam heeft men, ter bevordering der Diakonye ſchoolen, aangenaame en voldoende Liefdegiften verzameld; maar ook te Utrecht, ten dien einde, een vry ſolide Capitaal by één gebragt. Men heeft my verzekerd, dat men te Delft, als 'er voor den Armen en derzelver Schoolen wierd gecollecteerd, het genoegen had van tien duizend Guldens en meerder op eenmaal te beuren.

Te Delft, en elders, zyn de ſchoolen algemeen, zonder onderſcheid van Re-

Religie, en daarom ook de Collecten aan de huizen: doch hier is voor en tegen, en ik laat een ieder vry, om met de Heeren Leden der Regeering zoodanige beſluiten te nemen, als best zullen goed dunken.

Te Schiedam heeft men 't Rotterdamſche ſpoor gevolgd, en op Zondag den 14 September 1777 gecollect. voor de Diakonye ſchool *f* 2400 : — : —
21 September 1778 gecollecteerd zoo in de Kerk als by ingekomen Gift - - - - " 2300 : — : —

f 4700 : — : —

Noch iets met een kort woord aangaande de Rotterdamſche Diakonye ſchoolen, daar men in het gedrukte Reglement niets van vinden kan.

Geen bekwaame wooningen, daar ruimte, luchtigheid, en behoorlyk daglicht overvloedig was, kunnende vinden, is 'er door hun Ed: Gr. Achtb. Anno 1775 een bekwaame grond tot het bouwen van een ſchool verleend in de *Baan*.

In den Jaare 1777 zyn door gunst van hun Ed. Gr. Achtb. en door aankoop van oude Erven twee plaatſen ge-

gevonden, daar men twee voldoende ſchoolen heeft gebouwd.

De Regenten der ſchoolen hebben het genoegen gehad, vryheid te genieten der Imposten voor alle de bouwſtoffen zoo van 's Lands als Stads wegen; als mede ontheft te zyn van de jaarlykſche verpondingen voor deze drie gebouwen: een voorrecht, dat niet twyffele, of anderen kunnen het ook genieten, en te meerder daar door aangeſpoord worden (cc).

§ 3.

(cc) Te *Middelburg* in Zeeland heeft men al zedert de 16de Eeuw dusdanig eene bloeyende ſchool gehad om de arme jeugd te onderwyzen, in 't Lezen, Schryven, Cyfferen, en de beginſelen van den Hervormden Godsdienst, als noch zynde in de *Sint Jan Straat* aldaar; Want alreeds voor de invoering der Hervorminge hadden *Jacob Hendriksz. van Grypskerke* en zyne achtergelaatene Weduwe *Janneke Hendriksdr.*, by derzelver Testament den 1 Mey 1561. geſticht eene *byzondere School*, ende *apart* van de toenmaalige *arme School* der Stad, waar in de ouderlooze weezen opgevoed en onderweezen werden, om aldaar *alle ſchamele kinderen*, zoo knechtkens als meiskens, woonende onder de *drie Parochien* der Stad, zynde Oost, West en Noordmonſter, geleerd en geinſtruëerd te worden by eenen *Meester*, dien de Gecommitteerden zoo van het *Gasthuis*, als van den *Armen* daar toe gezamendlyk zouden ſtellen; waar toe zy gaaven de ſomme van £ 200 : — vlaams, om beſteed te worden in jaarlykſche renten ten meesten nutte der

§ 3.

Wel is waar, het belang en de zoo algemeene vermagering der Diakonye en

der ſchoole, en noch *f* 2000 Caroli Guldens van 40 gr. vlaams het ſtuk eens. Doch dewyl de behoeften dier ſchoole niet uit de renten dier twee ſommen konden worden verzorgd, is daar over door *Gasthuis* en *Armmeesters* voor Schepenen van Middelburg eene *ſchikking* gemaakt, volgens opene gezegelde brieven van 19 October 1564. Zynde na de Hervorming het beſtuur op denzelfden voet gebleeven, met dat onderſcheid, dat de *Diakonen* der Nederduitſche Hervormde Gemeente, die zedert veele jaaren ook den post der *Armmeesteren* bekleeden, te ſaamen met de Regenten van het Gasthuis deeze ſchool beſtuuren.

De kinders die hier onderweezen worden, zyn niet alleen van ouderen, die door de Diakonie worden onderſteund, maar ook van andere behoeftige burgers, op een Biljet der Diakonie, welke het bepaalde opzigt over het ſchool oeffent, en t'elkens, ten minſten om de vier weeken, 't zelve viſiteert, en onderzoek doet naar de vordering der kinderen, die thans een getal van omtrent 200 zoo jongens als meisjes van 6 tot 15 jaaren uitmaaken.

Behalven dit *oude* ſchool, zyn 'er in 't jaar 1759 binnen dezelve Stad ook opgericht TWEE ANDERE SCHOOLEN, doch in één gebouw, en onder één beſtuur, in het *Oude Kerkſtraatje*; te weeten eene KLEINE KINDERSCHOOL voor kinderen van 4 tot 8 jaaren; tot het aanleeren van de eerſte beginſelen van 't Spellen en Leezen, en voor de grootere meisjes, ook het Breijen, en de eerſte kundigheden van den Godsdienst. En boven dien eene

LIN-

en Armen-kasſen vordert, dat 'er van de grootſte Stad tot de Dorpen, niets uit-

LINNE NAAJSCHOOL voor Meisjes van 10 tot 15 jaaren, die mede in de Beginſelen van den Godsdienst onderwys ontfangen; Elke School ſtaat onder eene byzondere Leermeesteresſe. Doch de Naajmeisjes, worden geduurende de zomermaanden, op vyf dagen in elke week, des avonds, ook by beurten in het Schryven, door eenen Schryfmeester geöeffend. Het geheele beſtuur is door de Ed. Achtb. Magistraat aanbevoolen, aan eenen Heer, zynde Lid der Regeeringe, als Preſident, en drie Regenten uit den Burgerſtand, die nevens derzelver Echtgenooten, hun Leven lang in 't bewind blyven.

De kinders, die hier onderwys genieten, zyn niet alleen van ouderen, die onderhoud ontfangen van de Diakonie, maar ook van andere behoeftige Burgers, zoo veel de ruimte toelaat, dezelve te plaatſen. De aanneeming der Burgerkinderen geſchiedt in de vergadering der Regenten en derzelver huisvrouwen; En van de kinderen der Diakonie armen, op Biljet geteekend door de Regenten. In deezen tyd bevinden 'er zich in de *Kinderſchool* ruim 100 Kinders, en in de Naajſchool 60 of 70 Meisjes. Zynde in Negentien jaaren tyd, op deeze wyze omtrent 2000 Kinders geöeffend.

Deeze *twee Schoolen* zyn haare ſtichting verſchuldigd, aan het bydraagen van eenige *Liefdegaven* door Menschlievende, en der Armen welvaard behartigende Lieden, binnen deeze Stad, die een huis gekocht, en tot het houden van twee Schoolen, wooning voor twee Meesteresſen, en eene Regentekamer hebben doen bereiden, en noch tot eene gift *f* 300 : — eens gegeeven. Daar by is door de Ed. Achtb. Regeering een jaarlykſche toeleg van *f* 600 : — verleend; 't welk nevens het

uitgezonderd, van ons Vereenigd Nederland, en vooral in Zeeland, eens

het batelyke ſlot van de winst op de Naajloonen ſtrekt tot onderhoud dier ſchoolen

Hier by zyn door weldaadige lieden in 't vervolg noch Legaaten of maakingen by uiterſte wil beſprooken, als door

Mejuffrouw *Johanna du Bon*, weduwe wylen den Heer *Johan van de Groenewal* - - -	*f*	50 : — : —
Mevrouw *Suſanna Eliſabeth Cunaeus*, weduwe wylen den Wel Ed. Geſtr. Heer Mr. *Francois Louis Wevort van Oſſenberg* - -	"	600 : — : —
Jonkvrouwe *Adriana Maria van den Broeke* - - - -	"	150 : — : —
Jonkvrouwe *Anna Conſtantina van den Broeke* - - -	"	150 : — : —
Juffrouw *Maria Marinisſe*, weduwe *Matthys van Valkenburg* - -	"	25 : — : —
Johanna Brandenburg - - -	"	1200 : — : —
Eliſabeth Westdyk, weduwe *Dirk van der Linde* - - -	"	150 : — : —

't Is aanmerkelyk, dat de laatstgenoemde *Johanna Brandenburg* en *Eliſabeth Westdyk*, zyn geweest de eerſte Naaj en Kindermeesteresſen, by de oprichting der Schoolen, en na het loffelyk bedienen deezer posten, overleden zynde haare liefde noch door deeze weldaadigheden aan de beide Schoolen hebben verzegeld.

Indien dit Edelaartig voorbeeld, door anderen, waar aan God het vermoogen heeft verleend, om zonder benadeeling hunner Bloedverwanten te konnen weldoen, wierde gevolgd, zouden deeze

ſchoo-

naauwkeurig wierde onderzogt, of 'er geen gelden geſpaard en uitgiften verminderd konden worden.

Een ſtuk voorwaar! van het grootſte gewigt, aanbelang, en omzichtigheid. Het zelve vordert een oplettend en onzydig onderzoek, dient door kundige mannen, in het huishoudelyke der Diakonyen en armen-beſtuuring ervaaren, naar gelang der ſteden en plaatſen, behandeld te worden. Een algemeene regel kan in deze uitoeffening, niet wel ſtand grypen, dewyl men dient te letten, dat 'er altyd in de bedeeling der armen eenig onderſcheid is, en blyven zal tuſſchen braave en deugdzaame, of die hier tegen overſtaan, tuſſchen armen, die burgerlyk, zeedig en Godsdienstig leven, of die zich ſlegt gedraagen.

'Er zullen huisgezinnen gevonden worden, gelyk in jaaren en evenredig in perſoonen, en daar echter de bedee-

ſchoolen meerder konnen worden in ſtaat geſteld, om zich uit te breiden, en meerder kinders, die aangeboden worden, toe te laaten, die nu wel eens eenigen tyd moeten worden uitgeſteld. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

deeling niet gelyk zyn kan, dewyl ſommigen door lichaams vermogens noch wat kunnen winnen, andere wederom niet.

Sommigen geven hunne winsten, naar waarheid, op; anderen verbergen dezelve op allerlei wyzen.

Sommigen beneerſtigen en verzuinigen genoegzaam alles; daar anderen in tegendeel alles verwaarloozen.

Sommigen hebben hier en elders noch goede vrienden, die van ter zyde wel eens wat toevoegen; anderen weder niets van deze of van die te wagten.

Sommigen woonen op zich zelven; anderen weder by iemand in.

Om welke alles nu oplettend naar te gaan, niets meerder wordt vereischt dan dear me huisgezinnen onbevooroordeeld te onderzoeken, en alle derzelver omſtandigheden, kinderen, winsten en wat iets meerder zy, oplettend naar te ſpeuren.

Om dan hier in wel te ſlagen, zal het best zyn in alle de Steden (DD) en

(DD) Te Middelburg heeft ook zulk eene jaarlykſche algemeene Revue, of Monſterdag van alle de

Dorpen van ons Vereenigd Nederland, eene buitengewoone revuë of armenbeſchouwing te bepaalen: vooral, daar men het niet gewoon is; en daar men het 's jaarlyks doet, nu eens met alle oplettenheid (f).

Vooraf dient men in zyn kwartier, wyk of ſmaldeel naar alles onderzoek te doen, en aan te teekenen, dat men noodig oordeelt. Zoo eene revuë-vergadering kan men houden, by voorbeeld, door 20 Diakonen (meerder of minder, naar gelang en gewoonte der Ste-

de bedeelde armen plaats in de maand *Mey*, wanneer 'er eene aanmerkelyke bekorting tegen het zomerſaiſoen geſchiedt. Boven dien zyn de Wykmeesters met hunne Adſistenten verpligt, op verſcheide tyden van het jaar de bedeelde op de *groote Rol*, welke meest vaste Cliënten zyn, in elks wyken te bezoeken. Doch 't ware te wenſchen, dat de zoogenaamde *kleine Rol*, op welke alleen zyn de bedeelde voor het winterſaiſoen, of by buitengewoone gelegenheid van nood, die thans *zeer groot* is geworden, ook onder bekwaamer opzigt geſteld ware, dan alleen van den Praeſes en Adſiſtenten, die Maandelyks veranderen; waar door men nu minder in ſtaat is, om zoo als 't wel behoorde, het oog op dezelve te konnen houden. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

(f) In den Jaare 1774 wierd te Rotterdam door eene dusdanige geoeffende Revuë Vergadering van Broederen Diakonen een korting te weeg gebragt van *f* 24590 : 16 : —

Steden), het eene tiental voor, het andere na den middag, of het eene tiental heden, en het andere morgen na den middag, en by vriendelyke ſchikking, de eene wel voor den anderen.

Men zal niemand der Armen hier van vryſtellen, dan om gebreken, of ouderdom van 60 en meerder jaaren.

In de huisbezoeking den dag volgens hun naam of trekletter aanzeggen, en niet meerder dan honderd huisgezinnen op eenen dag bepaalen, en vyftig op een halven.

De Praeſes zal, by het reeds aangehaalde, vooral in aandagt moeten houden, de Hoofden der huisgezinnen naauwkeurig ten aanzien der winſten te ondervragen, om daarna met elkander de bedeeling te ſchikken.

Dezelve vermaanen tot naarſtigheid, zuinigheid en Godsdienſtigheid, zoo buiten als binnen het huis; de kinderen, derzelver jaaren, winſten, ambachten, en hunne gemaakte ſchoolvorderinge doen onderzoeken, die bekwaam zyn om de Catechiſatien by te woonen, zulks aanzeggen en doen opſchryven.

Men zal over alles rond vragen, de

ſtemmen opnemen, en alles door de meerderheid beſluiten (g).

§ 4.

In veele Steden van ons Vereenigd Nederland vindt men huizen onder den naam van *Diakonye- Aalmoesſeniers- Huiszitten- Charitaten- huis*, of andere benaaming; ſchoon onderſcheiden in naam, dienen dezelve tot één einde; en wel voornamentlyk, om Armen en oude burgers, ook kinderen, die van hunne ouders verlaaten zyn, of te vondeling gelegd, als anderzints, te herbergen, onderhouden, naar gelang een Christelyk onderwys te doen geven, en aan een burgerlyk beroep te brengen (EE).

Deze Huizen hebben hunne Regenten

(g) Ik verwyze den Geëerden Lezer kortheids halve naar de nieuwe Reglementen, voor de Diakonye, Diakonye- Huis, en de *Generale ordres op de Huishoudelyke beſtellinge en beſtieringe der Diakonye &c.*, 1778 *te Rotterdam uitgekomen.*

(EE) Zoo heeft men ook te Middelburg, behalven de oude en nieuwe Wees-Schoolen voor kinderen geſchikt, ook een Huis, waar in oude en zieklyke mans en vrouwsperſoonen, onder het beſtuur der Diakonie worden verzorgd, genaamd het ZIEKENHUIS. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

ten en Regentesſen, naar Stads gewoonte bevoorrecht in het algemeen met vrydom van 's Land en Stads Accynſen; waarom 'er ook geen beterkoop onderhoud ergens kan gevonden worden, dan in deze Huizen.

Doch niettegenſtaande deze voorrechten, zyn 'er jaarlyks groote ſommen gelds benoodigd, om alles goed te maaken, gelyk door het onderling verband dezer huizen met de Diakonyen en Armen- fondſen in veele ſteden wordt ondervonden, dat, wanneer d'eene lydt, d'andere hier van ſmerten draagt.

Wat de byzondere huis- beſtuuring, zoo der ouden als jongen, derzelver opvoeding, winſten, ſpruitende uit handwerken, breyeryen van netten, kousſen of naaywerken, aanbelangt, noch over het innemen van Armen, tot andere Religien behoorende; noch over 't aanſtellen der bedienden enz. laat ik my niet in; vertrouwende dit aan die beſtuurderen, welke dezen last vrywillig op zich hebben gelieven te nemen (FF).

(FF) Ondertusſchen zouden de Diakonien met zeer

Myn doel is, nuttig te zyn voor de Diakonye-fondſen, en daarom keure noodig, om alles wat onder den titul van kleeding, dekking, levensmiddelen, zoo ſpyzen als drank (de zoete en gekarnde melk niet uitgeſloten) turf, brandhout, licht, keuken- en werkgereedſchap, en derzelver onderhoud, voorkomt, alles wat tot wasſching en bleeking dienstig is, met één woord alles, op 't voetſpoor van ſommige ſteden, by openbaare inſchryving voor een bepaalden tyd aan te doen nemen, en volgens voorwaarde de betaaling te doen. De graanen dient men hier van uit te zonderen, om dat zulks niet wel anders dan door een Pondgaarder of Makelaar op de koren-markten kan verrigt worden.

Het naauw verband dezer huizen met de Diakonyen, vordert een gere-

gel-

zeer veel vrucht, de oude of zwakke luiden noch wel konnen verpligten, om in het Huis van hun verblyf, eenig ligt werk te oeffenen in de plaatſe van geheel ledig te zyn, als het Spinnen, Breyen, Nettenbreyen en ſoortgelyke bezigheden. Dit zoude noch eenig voordeel verſchaffen voor de Diakonie, en ſommigen welligt afſchrikken, van zoo gereedelyk tot beöoging van hun gemak het ziekenhuis te verzoeken. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

gelde Correspondentie tusschen Diakonen en Regenten dezer huizen. En hierom dient men van wederzyde te bepaalen Gecommitteerden, de tyden der vergaderingen, en de wyze der belegging; in dezelve alles te overwegen, waar omtrent zy beiden belang hebben; geen besluiten te maken, dan daar toe vooraf gerechtigd; zonder Resolutie te nemen, de voorstellen aan wederzydsche vergaderingen overtebrengen; en alles zodanig te richten, dat 'er niet dan voordeel voor beiden uit kan voortvloeijen.

Dit heb ik als van ter zyde maar aangeroerd, of het mogte strekken om de Diakonye en Armen- fondsen in ons Vereenigd Nederland, vooral in Zeeland, te onderschragen en van wezentlyken dienst te zyn (h).

§ 5.

Het komt my voor hoognoodzaakelyk ter ondersteuning der Diakonyen en Armen- kasen, dat 'er eens ernstig

(h) Zie breeder 't Nieuw Reglement voor 't Diakonyehuis te Rotterdam 1778.

gedacht wierd over de Geïndemneerden, en die van elders inkomen (i).

Dit

(i) Om welke reden de Euangel. Luth. Broederen der Stad Rotterdam zich dus laten hooren: Geven met alle verſchuldigde Eerbied aan UED. Gr. Achtb. Heeren Burgermeesteren te kennen met ootmoedig verzoek, naar derzelver hooge Wysheid voorziening te doen tegen het inkomen en blyven woonen van Luth. vreemdelingen in deze Stad enz.

Na voorgaande deliberatie, is 'er door hunne Ed. Gr. Achtb. aldus op geapostilleerd: "Burgemeesteren en Regeerders der Stad Rotterdam, gelet hebbende op den inhoud van dezen Requeste, Conſenteeren de Supplianten, van om de twee maanden in de kamer van Heeren Burgemeesteren over te geven, een lyst van zoodanige Luth. Perſoonen, die (voor zoo veel hun Supplianten bekend zyn) van buiten in deze Stad zyn komen woonen, en aan haar Supplianten Kerkenraad verzocht hebben, om als Ledematen van haarlieden Kerk te werden aangenomen; doch aan welke zulks om redenen daar toe dienende is geweigerd geworden: om door zodanige lyst (is het doenlyk) voor te komen, dat zulke Luth. Vreemdelingen buiten kennis van de Regeering zich in deze Stad niet blyven ophouden en tot lasten van de Diakonien zouden kunnen komen. Actum 13 Maart 1759 enz".

Om dezelve Reden hebben Burgermeesteren, Schepenen en Raaden der Stad Middelburg "om den toevloed der Arme Vreemdelingen en onnutte ledig loopende lieden, die zich van alle kanten binnen die Stad komen neder te zetten, en daar door de lasten der Respective Diakonyen

ko-

Dit is een zaak van belang, en daar veel over te zeggen is, als men in aanmerking neemt, dat 'er in alle Steden en Dorpen van ons Vereenigd Nederland, niet eenpaarig over gedagt, maar onderſcheidenlyk behandeld wordt.

'Er zyn Steden en Dorpen, welke geen Acten van Indemniteit geven, noch van vreemdelingen afvorderen.

'Er zyn Steden en Dorpen, en wel de meeste, van het tegendeel begrip, en daar dit ſtuk al vry ernſtig behandeld wordt.

'Er zyn Steden en Dorpen, welke Acten van Readmisſie geven.

'Er zyn Steden en Dorpen, welke Acten van Indemniteit of Readmisſie verleenen, voor een bepaalden, andere wederom voor een onbepaalden tyd, enz.

Hier uit ſpruiten veele moeielykheden en bezwaaren voor deze en die Steden en Dorpen, wanneer de tyden, in die Acten vermeld, niet zyn waarge-

no-

„ komen te vermeerderen, behoorlyke Voorzie-
„ ning gedaan met het doen afkondigen eener
„ Ordonnantie gearresteerd den 15 December 1777.
„ en gepubl. 16 January 1778.

nomen; die dezelve anders niet zouden geleden hebben.

Wenſchelyk ware het, dat onze Geëerbiedigde Overigheden konden goedvinden, dit ſtuk op een gelyken voet te brengen, dat is, Acten in het algemeen te geven, of dezelve af te ſchaffen (GG).

De

(GG) Men heeft in Zeeland een placaat der Staaten van den 23 September 1705, behelzende „dat „ alle perſoonen, die uit eenige plaatſen, zoo uit „ Steden als ten platten Lande, zouden mogen „ zyn vertrokken, na verloop van *één jaar* zullen „ worden verſtaan, niet meer te behooren tot de „ plaats, van waar dezelve vertrokken zyn, zoodanig dat de plaats, van waar dezelve vertrokken „ zyn, niet zal konnen verpligt worden, om aan „ zoodanige perſoonen of de hunnen, die tot armoede vervallen zyn, te bewyzen die pligten „ van Barmhartigheid, die dezelve aan de arme ingezetenen van hunne plaatze gewoon zyn te „ te laaten genieten; en zulks dat zoodanige perſoonen, na dat dezelve een jaar uit eene plaatze vertrokken zyn, ziek of zugtig wordende, „ of komende te overlyden en kinderen na te laaten, zonder middelen tot derzelver onderhoud, „ zy of hunne kinderen niet zullen mogen toegezonden worden naar die plaatze, van waar zy „ vertrokken waren, om aldaar de weldaaden der „ Barmhartigheid te erlangen, het zy die kinderen, in de plaatze, van waar zy vertrokken „ zyn, gebooren mogten wezen of niet; maar „ dat die pligten van Barmhartigheid of onderhoud „ aan zodaanige perſoonen, of by derzelver over-

„ ly-

De ondervinding leeraart, dat de Geïndemneerde perſoonen en huisgezinnen, niet zelden veel moeite en bezwaar voor de Diakonyen en Armenfondſen maken, en wel meest in de voornaamſte en bloeijendſte Steden van ons Vereenigd Nederland.

De oorzaake is: Jongelingen, doch meest Jonge Dochters, de kindſche jaaren te boven gekomen zynde, worden aangeſpoord hunne geboorte-plaatſen, waar men voor een klein loon zwaaren arbeid moet verrichten, te verlaaten, naar Holland, Zeeland, of elders te trekken, daar heeft men veel van gehoord, daar is met één woord Fortuin in de waereld te maaken. Daar gekomen, zoekt de eene hier, de andere daar, naar een Burger- dienst, en bekomt denzelven.

Van

„ lyden, aan hunne kinderen moeten worden „ betoond *van die plaats*, daar *dezelve laatst haar heb-* „ *ben onthouden, het zy dezelve daar vaste woonplaats* „ *hebben of niet.*"

Dit is een beſlisſende Regel voor plaatſen in Zeeland, doch het neemt niet weg, dat 'er moeite blyft met perſoonen, die van buiten Zeeland inkoomen, of daar uit naar elders trekken. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

Van de tien, zyn 'er wel acht, die geen Acten, hoe ook genaamd, medebrengen.

Daarenboven, 'er wordt op deze perſoonen in 't algemeen, welke als dienstbare in de ſteden komen, geen onderzoek gedaan: zulks ſchynt alleen maar plaats te hebben, wanneer een vreemdeling zyn eigen Domicilium wil oprichten, of niet te recht kan komen, of als een t'huislegger of Commenſaal zich doet aanmerken. Welke een en ander, meer dan te veel deze ongelukkige en ruineuſe gevolgen voor de Diakonye naar zich ſleept.

Veele vreemde jonge lieden blyven eenige jaaren dienstbaar, komen vervolgens in het huwelyk, verwekken kinderen, maar misſen dan de tafel hunner Heeren en Vrouwen, ondervinden tevens, hoe kostbaar het is, op hun eigendom in die voornaame ſteden huis te moeten houden, 't welk door een arbeiders daggeld niet goed is te maaken. Men zet alles by; het eene ſtukje goud, zilver, of kleeding voor, en het ander na, moet men verkoopen; 'er ſchiet ten laatſten niets meer over, en men wordt onder de hand

hand zoo arm, als de mieren; men vervalt eindelyk aan de Diakonye.

Wanneer nu zulks gebeurt, dan wordt 'er wel gevraagd, of man of vrouw van elders ingekomen, ook een *Brief of Acte van Indemniteit* heeft medegebragt? Het antwoord is meest van alle, *neen, ik was noch jong, en ben hier dienstbaar gekomen.* Het slot der zaake is, men moet dezelve houden, *want zy zyn door derzelver inwooning die stad of plaats eigen geworden* (k).

Andere wederom hebben by hun inkomst een Acte, aan de Wyk- of Bon-Meester, Heeren van de Beurt, of Heeren Commisarisen op het Raadhuis overgegeven, van derzelver geboorte-plaats. Waar op aan dezelve verleend is *een Acte van Finale Admisie.*

Intusschen, men ziet 'er na, doch men vindt, dat het maar een Acte van Re-

(k) Volgens 't Placaat van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland in dato 8 Augustus 1682. Groot Placaatb. 3 deel fol. 1420. No. 27 houdende, "dat Persoonen of Familien, die uit „ eenige plaatsen, zoo in de Steden als ten platte „ Lande, zyn vertrokken, na het verloop van „ een jaar niet meer behooren tot die plaatsen, „ van waar dezelve vertrokken zyn".

Readmisſie is; dus al wederom eigen geworden.

Vindt men by geval, dat het een Acte van Indemniteit is, men ſchryft naar de plaats, geeft den nood van deze arme menſchen te kennen.

De gevolgen zyn, dat de Diakonen of Armbezorgers van die Plaatſen, zeldzaam, ten eerſten antwoorden; men moet twee en drie maal aankloppen; dan eindelyk wordt 'er bericht: *Wy zyn, door de albier zynde Armen, buiten ſtaat, en onze Armen- kas is onvermogend.*

En om van geen Dorpen te ſpreken, dit hoort men thans van Steden van den tweeden en derden Rang, waar uit men tevens den algemeenen nood der Armen- fondſen kan opmaken.

Of men krygt vryheid, om twee, vier of zes ſtuivers voor ieder van daar geïndemneerd Perſoon, voor derzelver aandeel te mogen bedeelen.

Echter daar zyn Steden en Dorpen, die hooger en wel eens een onbepaalde order geven; doch, in tegenſtelling van de andere, zyn dezelve dun gezaaid.

En dan is noch de order gelimiteerd, van

van maar voor twee, drie, vier of vyf maanden, voor den wintertyd.

Wat zal men nu doen in dezen? verbeelden wy ons eens een huisgezin van zes menſchen, vader, moeder (en ſoms noch zwanger) en vier kinderen; de man, als het hoofd des huisgezin van elders geïndemneerd, geheel buiten werk en middelen van beſtaan, geeft zyn nood te kennen.

Men krygt vryheid om aan hem te mogen bedeelen, weekelyks zes ſtuivers, en dat wel voor de 5 wintermaanden.

Men volgt de gewoonte, om aan de overige 5 Perſoonen, die aan ons behooren, voor ieder ook zes ſtuivers in de week toe te ſtaan, dat dus te zamen een bedeeling van 36 ſtuivers uitmaakt. Dan ſchikt men zoodaning een bedeeling ten meesten nutte van 't huisgezin aldus: in een week 6 brooden, 3 tarwe, ieder van 3 ponden, en 3 rogge, ieder van 4 ponden, ieder brood door elkander berekend zynde op 4 ſtuivers, bedragen zy ſamen 24 ſtuivers, hier noch bygevoegd 12 ſtuivers, maakt 36 ſtuivers. Op zich zelven genomen, is het een goede win-

ter-bedeeling. Maar kan nu een huisgezin van 6 zielen, daar van leven? moet 'er geen vuur (1), licht, huishuur, en kleeding wezen, en wat kan men niet al hoogst noodzaakelyke dingen meerder opnoemen, om het maar armoedelyk rond te ſchieten?

Men zoude kunnen zeggen, men houdt geen lieden, vooral noch zoo jong, uit de hand; man of vrouw moeten 'er wat by zien te winnen, is het dan geen geheel, wel laat het dan maar een half dag-geld wezen.

Als 't werk 'er is, dan is het zeker beter; maar als het 'er nu volſtrekt niet is, wat dan gedaan? komt het dan niet tot bezwaar van die Steden, daar zoodanige menſchen zich dan bevinden, dewyl men geen menſchen kan van gebrek laten omkomen, als men in het zegenryk vermogen is, om dezelven te kunnen helpen.

Wendt men het eens over een anderen boeg, wil men, by voorbeeld, den man doen gaan naar zyn geboorteplaats; dan moet men de vrouw en kin-

(1) Aan zoodanig huisgezin worden 12 tonnen turf gegeven, en de buiten-Armen $\frac{1}{2}$ in rekening gebragt tegen 10 ſtuivers de ton.

kinderen, als tot ons behoorende, met Acte van Indemniteit voorzien, mede zenden. Dan zyn niet zelden de gevolgen, dat dit huisgezin op een plaats komt, daar in den zomer voor den man naauwlyks werk is, ik laat ſtaan des winters; dan zullen vrouw en kinderen, daarze nu maar 6, dan wel 12 ſtuivers, zoo niet meerder, kosten in de week, wegens het totaal verval en afflyting der kleederen, dat door de Armbezorgers billyk zal worden in rekening gebragt, dewyl het geleden gebrek van dit huisgezin in den winter door geen noestig bedryf van man of vrouw in den zomer aldaar te herſtellen is, maar zy wel dood arm moeten worden, en genoegzaam uit de hand gehouden.

Wel is dan het eerſte geval niet voordeeliger, dan het laatſte? daarenboven, men dryft dus doende zyne eigen inboorlingen de Steden uit, men berooft dezelven van voordeelen, vooral de arme kinderen, welke zy zelden op een andere plaats zullen vinden, om door de waereld te komen.

Eene andere zwaarigheid; wat zal

men doen, met die arme menſchen, die, weleer geïndemneerd, nu tot armoede komen en veele jaaren alhier hebben gewoond, van welker plaatſen men tot antwoord krygt het volſtrekte onvermogen van derzelver armenkas? Moet men die nu maar van gebrek laten omkomen? Het zoude immers niet verantwoordelyk wezen, en wil 'er voor my ook geen deel aan hebben.

Dit is nu zoo wel het algemeen beloop, 't welk men in de Diakonyen en Arm-beſtuuringen, wegens de Acten van Indemniteit, komt te ondervinden.

Ik vertrouwe, dat allen, die het beloop dezer zaaken kennen, 'er liever voor zullen zyn, om, ware het mogelyk, de Acten in 't algemeen af te ſchaffen. Te meer, als men hier by in aanmerking neemt, hoe men in ſommige Steden van ons Vereenigd Nederland, 'er ſterk op aanhoud, om aan alle Gereformeerde vreemde Perſoonen, waar van veelen alhier als knegts eenige jaaren gewoond, en hun beroep geleerd hebben, wanneer zy nu zich willen nederzetten, zulks weigert, om dat hun geboorte-ſtad, of dorp geen

geen Acten van Indemniteit gewoon is te geven. Dit wordt ſoms zoo verre getrokken, dat men de zoodanigen dreigt, de Stad te moeten verlaaten, en anderen 'er toe noodzaakt. Sommige Perſoonen hebben reeds hier veele jaaren gewoond, naar hun vermogen in de gemeene lasten der Stad derzelver aandeel gedragen, zyn oud geworden, verknogt aan kinderen en vrienden, doch door vermindering van krachten en winsten als anderzins, arm en buiten ſtaat geworden. Deze noodzaakt men als geen Acten van bevryding hebbende, naar hun geboorteplaats te vertrekken, of dat 'er voor dezelve betaald worde.

En dus doende, ontvolkt men ſteden en plaatſen van anderzins nuttige menſchen, zoo tot dienstboden, werk- en ambachtsgezellen, en zelfs neering doende lieden: terwyl hoe meerder Volk 'er is, hoe meerder 'er ook verteerd wordt, en winsten en voordeelen voor de Burgery hier door meer te verwagten zyn.

En is 'er ook niet eenige hardigheid in, wanneer menſchen, 20 min of meerder jaaren, met een Acte van Indemniteit

uit derzelver geboorteplaats vertrokken, zich elders hebbende nedergezet, derzelver schot en lot daar opgebragt, nu oud, zwak, onvermogend, ja arm geworden, nu noch moeten komen tot lasten van derzelver geboorte plaats, die nimmer genoegzaam eenige voordeel van dezen Inboorling genoten heeft?

En is een en ander niet dubbel smertelyk, als men daarentegen moet zien en ondervinden, dat de Roomschgezinden, van dezelfde vreemde plaatsen komende, daar de Gereformeerden van daan zyn, ja zelfs uit vreemde Landen en Koningryken, worden toegelaaten op een handschrift van een Roomsch Armbezorger, en die zich quasi verplicht, *tot het gene waar toe hy buiten dat verbonden is*, te weten, dat hy zulk een persoon, in gevalle van armoede, onderhouden zal.

Wanneer men nu eens onbevooroordeeld alles overweegt, zouden 'er veelen niet vry spoedig toe overhellen, om te besluiten, dat van nu voortaan de Steden en Dorpen, in het algemeen, geen Acten, hoe ook genaamd, afgaven, noch van elkander vorderden; dat

dat men alleenlyk behoorde acht te nemen op alle de inkomende perſoonen, ten einde te overwegen, of dezelven op dien tyd nuttig of voordeelig kunnen zyn voor die plaats; en dat men zich alle naderhand opkomende lasten door ongelukkige toevallen over dezelven getrooste. Waren zy te voren nuttige leden, doch die nu door de Voorzienigheid bezocht zyn, en daarom onderſtand behoeven, welligt zullen zy in 't korte wederom nuttig zyn, en voor zich zelven en de hunnen kunnen zorgen.

Wel is waar, dat men de deuren der Steden dan maar vry openzet, en allerlei vreemdelingen doet inkomen.

Het is zoo, maar dit zal voornamentlyk plaats hebben in de grootſte koopſteden van ons Vereenigd Nederland, daar veel vertier, commercie, en geld te winnen is. En hierom kunnen in de bloeiende Steden, de vreemdelingen beter als wel in de mindere Steden gedragen worden. Een ieder Mensch brengt het zyne aan, en veele kleine maaken een groote ſomme.

Daarenboven, de kleine Steden en

verarmde Dorpen zouden dan niet behoeven te weigeren bedeeling aan hunne Geïndemneerdens te geven, noch bezwyken onder die lasten, welke zy van buiten, door hun geïndemneerde Inboorlingen, nu noch moeten draagen.

Ik zwyge, met opzet, van alle de mocielykheden, abuizen, geld-weigeringen, onder voorwendſelen, van geene order ter bedeeling te hebben gegeven, als tot dien tyd, en onder deze en die bepaaling; menigvuldig ſchryven, en andere onaangenaamheden meer, die 'er voor Diakonen en Armbezorgers minder zouden zyn, en zy dus meer in het vermogen, om andere zaaken beter na te kunnen gaan, dat geen gering voordeel zoude te wege brengen.

Doch is men 'er voor, en zal de zaak dan, in 't algemeen, ten nutte der Diakonyen worden behandeld en uitgevoerd; dan dienen de Acten evenredig en op een gelyken voet te zyn; dan dienen alle vreemdelingen, van wat ſtaat, of Religie, zonder onderſcheid, nergens in te komen met voornemen van zich in deze of geene Stad ne-

neder te zetten, dan onder verplichting van die Keuren en Ordonnantien, als men daar heeft, en wel vooral ten aanzien van geringe perſoonen geëmaneerd; dan dienden, onder verbetering, de Burgers der Steden en Dorpen, welke vreemde jongelingen of jonge dochters als dienstbaare kregen, verplicht te worden, om, binnen een bepaalden tyd, dezelven aan de Wyk, Bon of Beurtmeesters op te geven, en wanneer zy een goede Acte hadden, dezelve dan met een te vertoonen, en met een zeker teeken of handteekening door gemelde Heeren te laten bekrachtigen; zulken die 'er geen hadden, kon men aanzeggen, binnen een bepaalden tyd een Acte of Borgtogt te moeten vertoonen, waar op dezelven eerst zouden kunnen toegelaten worden.

§ 6.

Het zal ook tot nut en voordeel der Diakonyen kunnen ſtrekken, dat in die Steden, welke bevoorrecht zyn met Zieken- of Gasthuizen, daar van zoo veel doenlyk zy, gebruik te maa-

ken: dewyl de Arme lieden meerder gemak, verkwikking en toedieninge der benoodigde Genees-middelen aldaar kunnen genieten, dan in hunne laage en bedompte vunſige wooningen; daarenboven de Diakonye merkelyk ontheven wordt van onkosten, die anders, en toch gebrekkig verſpild, en hier toe evenwel vereischt worden.

Ten tweeden, men zoude tot voordeel der Diakonyen, of tot een Fonds der Schoolen, kunnen onderwinden, dat de Makelaars in huizen, tuinen, landeryen, obligatien, ſchepen en allerlei Koopmanſchappen, de Pondgaarders by het ſluiten van elk kooppartye graanen, als anderzins, den kooper en verkooper in 't vriendelyke wilden indagtig maaken, om aan den Armen of de Schoolen te gedenken, en daar toe een klein Armbusje aan te bieden, om een vrywillig geſchenk te ontfangen.

Ten derden, ook zou te onderzoeken wezen, of men van de Gildens, niet eenige voordeelen ten dienſte der Diakonyen zoude kunnen beuren: by voorbeeld, van een nieuwen Gildebroeder of zuster, of by de aanne-

ming

ming van knegts of dochters; of van liefdegiften, die uit de ruime inkomſten van een en ander voornaame Gilden ten voordeele der Armen, door vriendelyke ſchikkingen, zoude kunnen worden beſpaard en gegeven. Al was het dan maar alleen, dat die perſoonen, dewelke buiten de Stad en Rechtsgebied gebooren waren, en als nieuwe Gildebroeders of zusters moeten worden aangenomen, boven het geen nu betaald moet worden, noch eenige douceur ten voordeele der Diakonyen moesten verſtrekken, en wel vooral die genen, die geerne Gildebroeders wilden worden, ſtrydig tegen een of ander Art. derzelver Ordonnantie, aan welken zulks niet kon worden geaccordeerd, dan na goedvinden der Hooge Regeering, en onder bepaaling van een zekere gift, naar gelang der affaires, ten voordeele der Diakonyen of derzelver Schoolen.

Ten vierden, noch kan tot voordeel ſtrekken, dat niet alleen, die eenig onderſtand van de Diakonyen of Armenmiddelen zullen genieten, vooraf verklaren, dat zy alle hunne goederen, zoo tegenwoordige, als die hun namaals

maals zouden mogen aankomen, eens en voor altyd overgeven en transporteeren ten behoeve van de Diakonyen, om daar aan te kunnen vinden het geen aan dezelve Armen zal zyn verſtrekt met den intrest van dien.

Maar dewyl zoodanige verklaring niet kan gevorderd worden van kinderen, of die in Diakonyen-Armenhuizen of Aalmoesſeniers-huizen &c. worden geplaatst, en evenwel echter dezelve reden kan plaats hebben, om van de zoodanige in 't vervolg van tyd de verſchote alimentatie te vorderen, zoo zoude het ten uiterſten heilzaam voor de Diakonyen of zoodanige huizen zyn, om Octroi by de Heeren Staaten der byzondere Provincien te verzoeken, om, in gevalle zoodanige kinderen door Diakonyen of in derzelver huizen opgevoed en onderhouden, zonder wettige kinderen na te laten, kwamen te ſterven, en eenige goederen na te laten, uit dezelve nalatenſchap te mogen trekken alles wat voor derzelver alimentatie was uitgegeven, met de verloopene intresſen van dien (m).

Ten

(m) Zie Generaale orders &c. Capittel 6.

Ten vyfden, ook zoude het niet onvoordeelig zyn, dat alle Procureurs, Notarisſen, Schouts, Secretarisſen &c. in het vriendelyke verplicht wierden, wanneer zy eenige Testamentaire dispoſitien moesten maaken, voor Perſoonen die vermoogend waren, en geene kinderen hadden, om in zodanige gevallen, denzulken te herinneren, de Diakonyen of Schoolen met eenig Legaat te gedenken.

§ 7.

Het voornaamſte, dat ter verbetering en onderſteuning van het gene de huishoudelyke belangen der Diakonyen en Armen-fondſen aanbelangt, hebbende voorgedragen, kwam het my niet onduister voor, dat 'er ook bedoeld wierdt, om, ware het mogelyk, doch onder zekere bepalingen, eenige handwerken aan te wyzen, waar door men de Armen in de Steden, zoo wel als op het platte Land, van ons Vereenigd Nederland, en in het byzonder van Zeeland, beſtendig aan den kost konde helpen.

Ons Vereenigd Nederland is, als van de

de Natuur, gevormd en geſchikt, door deszelfs ligging aan de Zee, doorſnyding der Rievieren, en grenzing op onderſcheiden plaatſen aan andere Landen, om daar in met vrucht veelerlei bedryven te kunnen ondernemen.

Doch, zal myn oogmerk wel gelukken, *om den Armen zyn eigen brood beſtendig te doen winnen*, zoo zal ik nu ook eenige der dienstbaarſte, en tevens min kostbaarſte handwerken daar toe voorſtellen, om, dus doende, de luiheid, ledigheid, en alle uitvlugten van die Armen, welke 'er zich op toeleggen, om Diakonen of Armbezorgers te misleiden, en de weldaadige Burgers tot overlast zyn, op het klaarſte te ontdekken.

Wy zullen een en andere wyze voordragen, om uit de zoodanige te kunnen kiezen, zoo als een ieder voor zyn Stad of Dorp, naar gelang der vermogens, best en uitvoerlykst keurt, onder inwagting van zegen (HH). Doch

(HH) De Schryver van het Antwoord, geteekend *Patriae ſalus &c.*, heeft noch de volgende bedenkingen opgegeven. "Er zyn verſcheide andere ver-
„ rigtingen in de fabrieken, tot welken de jeugd
„ ook behoort te worden bekwaam gemaakt, — en
„ veele andere handwerken, die zy moeten leeren,
„ waar-

Doch alvorens men iets onderwind, achte niet ondienstig, dat Diakonen, Arm-

„ waarin men met hunne verkiezing, omstandig-
„ heden, ligchaams en zielsvermogens wel mag
„ raadpleegen, maar waarin zy, zoo wel als de
„ kinderen in de weeshuizen, tot een zeke-
„ ren tyd, wanneer zy hunne leerjaaren hadden
„ uitgestaan, onder het opzigt van Diakonen, Arm-
„ voogden, of andere mannen behoorden te bly-
„ ven, om niet naar willekeur van den een tot den
„ ander te loopen, terwyl de geringe lieden door-
„ gaans te weinig gezag over hunne kinderen,
„ te weinig begrippen van hunne waare belan-
„ gen hebben, om het daar aan geheel over te laa-
„ ten. Zulk een naauwkeurig toezigt, zulk een
„ band zou misschien een gezegend middel kun-
„ nen zyn, dat niet alleen veele kinderen zoo
„ aangezet wierden, dat zy op zich zelven kon-
„ den bestaan, daar zy anders ras in de voet-
„ stappen van hunne ouderen zouden treeden,
„ en ten laste der Arm-kassen vervallen, maar
„ dat ook de handwerken in ons land tot meer-
„ der volmaaktheid gebragt wierden, en veele *ma-*
„ *nufacturen* voor minder prys konden geleeverd
„ worden, het welk onder anderen wordt ver-
„ oorzaakt, door dien kinderen, welke hier wei-
„ nig of niets verdienen, in andere Landen, by
„ voorbeeld in zommige plaatsen van Duitsland en
„ Engeland, tot alles worden gebruikt, waar voor
„ zy vatbaar zyn. Het gering loon, dat zy trek-
„ ken, is zuivere winst, en stelt den Fabriekeur
„ in staat om hun arbeid, welke door bejaarden af-
„ gewerkt en opgemaakt wordt, voor een laageren
„ prys te geeven, dan wanneer het van den begin-
„ ne door deezen was aangevangen. — Ook zou
„ men dus doende de Jongens kunnen gewennen en

„ be-

Armbezorgers, of gegoede Vaderlanders, die ten nutte van derzelver armen evenmensch eenige Fabrieken wilden oprichten, zich vooraf vervoegden by hunne wettige Overheden, met eerbiedig en nedrig verzoek, niet alleen om verlof, maar ook derzelver kragt-

„ bepaalen, om op denzelfden voet als in Enge-
„ land te werken, daar elk in eene Fabriek door-
„ kundig gemaakt wordt, in dat gedeelte, waar
„ toe hy zich bepaalt, het welk daar door met veel
„ grooter vaardigheid en volmaaktheid uit zyne
„ handen komt, dan wanneer hy nu het een, dan
„ het ander verrigt, of zelfs het *geheel* afmaakt,
„ gelyk hier en elders veel plaats vindt. Zoo
„ doende zou men in ſtaat kunnen geraaken, om
„ hier Fabrieken op te rigten van Spelden, van
„ Naalden, van Staal, van doorgeſlagen Yzer,
„ van Spykers en allerley Yzerwerk, van Kinder-
„ ſpeelgoed en andere Neurenburger waaren, van
„ Knoopen, en allerley gegooten Cieraaden van
„ Koeper, en dergelyken, waaraan Kinderen en
„ aankoomende Gezellen, wanneer zy beſten-
„ dig aan eene zekere taak gehouden worden,
„ veel kunnen afdoen. Indien maar in het oog
„ gehouden wordt, dat zy daar mee in hunne
„ volwaſſene Jaaren den kost zouden kunnen
„ verdienen, is dit ook een middel om de werk-
„ luiden meer tot geſchiktheid en naarſtigheid te
„ verpligten, en hun voor het geduurige ver-
„ ſpringen te bewaaren, terwyl zy dan in lang
„ zoo veel niet te regt kunnen op andere Win-
„ kels, dan wanneer zy in ſtaat zyn, om op zich
„ zelven te werken, en eene zaak geheel af te
„ maaken."

kragtdaadige hulpe, vaderlyken by-ſtand en beſcherming in dezen te mogen ondervinden.

Deze gunst nu verworven hebbende, zal men veiligst kunnen beginnen, en wel met dezulke, als waar van in de derde en vierde vereischten wordt gewag gemaakt, waar van het vertier op waarſchynlyke gronden zal zeker zyn, daar de beide Sexen, jongen, middelbaaren en ouden, door in ſtaat zullen geraaken, is het niet in 't geheel, dan ten deele, om aan den kost te komen, en daar de Stedeling en Dorpeling naar gelang van of aan het water gelegen, zich in zyne keuze zal kunnen vergenoegen.

Allereerst zal ik voorſtellen, om in Zeeland de *Vlas-Reedery* kragtdaadig voort te zetten.

Ik was eenigzins bedugt, of het zoute water niet eenig hinder konde aanbrengen, om de rotting van het Vlas te beletten, doch my is gebleken, dat in de *Oude Tonge*, in het Eiland van *Overflacque*, te *Sint Maartensdyk*, in het Land van *Tholen* (11), bloeijende

(11) Zoo ook in 't Eiland Walcheren, daar wel eer

Vlas-Reederyen gevonden wierden; als ook, dat het zoute of brakke water 'er geen ſchade aan doet; hierom is het, dat men de Vlas-Reederyen moet bevorderen, dewyl 'er van de rypwording af, tot derzelver voltooying, dat is, wanneer het Vlas in bruikbaar linnen veranderd is, veele menſchen, en zelfs in den winter, hun beſtaan door kunnen winnen. Dat zal vooral geſchieden, wanneer door vrywillige beſtuurders geſchikte *Werkhuizen*, in de Steden of Dorpen, hier toe zullen worden aangelegd, waar in men arme jonge Dochters, die niet geſchikt zyn om te dienen, of uit het naayen te gaan, zal kunnen oeffenen om het Vlas te hekelen, insgelyks arme vrouwen, die niet veel kunnen verrichten, of onvermogend om uit het werken te gaan; vervolgens ook dezelve in deze werk-

eer de *Vlasredery* plaats had, en ter markt gebragt werd, waar van een ſtraat in Middelburg, op de groote markt nevens de Hal uitloopende, noch den naam van *Vlasmarkt* draagt; waar van ſommige oude luiden noch geheugenis draagen, dat zy dien handel gezien hebben. En mogelyk behoorde ook daar toe, dat in de Galeryen der Munte in de vroegere tyden de *Linnemarkt* pleeg te worden gehouden. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genoetſchap.*

werkhuizen doen onderwyzen in het ſpinnen. In deze dagen weete geen nuttiger, ſpoediger en minder kostbaare wyze, om de armen, vooral der vrouwelyke Sexe, zoo jongen als ouden, aan den kost te helpen, dan dit zoo algemeen bekend handwerk, het *Spinnen*, in te voeren, 't welk van zoo eene uitgebreide, en altoosduurende nuttigheid voor het menschdom is, en dienſtig om linnen en andere kleedingen zamen te ſtellen. Het is geen vreemd noch ongeſchikt bedryf, doch niet gemeen in Holland of Zeeland. En wien is het onbekend, hoe veel Stede- en Dorpelingen in de Gelderſche, Overyſſelſche en Meyeryſche Quartieren, hun brood met het ſpinnewiel moeten winnen?

Men bericht zelfs uit Vrankryk te *Chateauroux in Berry*, dat men daar ook *ſpinnewielen* aan de armen geeft (n).

De Jongelingen en Mannen, die geen werk hebben, zoude men in deze huizen,

(n) 's Gravenhaagſche Courant No. 100 den 21 Auguſtus 1778: Zie ook kort bericht wegens een Spinnewiel door *De Bernieres* &c. &c. om met 2 handen te Spinnen. Een voorbeeld hier van te Utrecht, leest men in de Hiſtoriſche Courant No. 102 van 25 Augustus 1778.

zen, alle verder zwaar bedryf doen verrichten, en wel voornamentlyk, om het geſponnen, en verder bekwaam gemaakt gaaren door middel van het weefgetouw tot linnen te maken.

Men zou een aanvang kunnen maken met ruwe zoogenaamde *Osnabrugſche Linnens*, welke meest ten dienste van 't gemeen, of tot kleeding der Negers en Negerinnen in de Volkplantingen van onzen Staat, kunnen gebruikt worden.

Verders kan men zich toeleggen op *betere linnens*, *Servetgoed*, *witwerkjes* en dergelyke meerder, 't welk men dienſtig oordeelt ten algemeenen nutte gereed te maken.

Kan de verdere bereiding, die na het weeven moet gedaan worden, als loogen en bleeken, in Zeeland tot die waarde verricht worden als noodig is, dan is het wel, of anders de Linnens op de beste en minst kostbaarſte wyze naar elders te zenden.

De tweede wyze zal ik ſtellen, om in het zelfde, of in een ander werkhuis (o), de *Wol-Reedery* aan te vangen.

Ko-

(o) Hier door verſtaa ik ook een Zolder, Pakhuis of

Komen 'er veele handen te werk met de Linnen-Reedery, niet minder met de wolle: dit zal kennelyk zyn, wanneer men maar eens gadeſlaat, wat 'er al moet verricht worden, wanneer de *wolle* tot draagbaar laken zal bereid worden.

Eerst moet dezelve gebroeid, gewasſchen, gedroogd, gevlaakt, geploozen, gezuiverd, geſmout, geſchrobbeld, gekaard, geſponnen en gehaspeld worden; daarna een deel op ſpoelen, een ander deel op klosſen gewonden, om voor de ſcheering te dienen; vervolgens wordt de ketting geſpannen, en dan gaat men aan het weeven.

Geweeven zynde, komt het by de vetnopſter; dan naar de *Volmolen*, *Rouwers* en *Droogſcheerders*; dan weder naar den *Rouwer*, om het zoo veel drachten te geven als de qualiteit van het Laken vereischt; vervolgens ſpant men het aan het raam; gedroogd zynde, wordt het andermaal door den *Droogſcheerder* geſchoren; dan komt

of iets dergelyks, dat men goedkoop hier of elders kan bekomen, en bekwaam vindt.

het ten derdenmaal by den *Rouwer*, die 'er den ſtapel van het eene einde tot het andere wel op ſchikt; dan gaat het naar den *Verwer*, die het verrykt met de begeerde koleur; daarna ontfangt het de *Droogſcheerder* weder op zyn disch, ſtrykt het hair gelyk, ſpant, rekt en droogt het op het raam, vouwt het zoo, dat het by den *Perſer*, om 'er den glans op te brengen, kan bezorgd worden. Van den Perſer komt het in de winkels om verkogt te worden en tot gebruik te dienen.

Wat moet 'er dus niet al gedaan worden, eer wolle tot laken is gebragt? wat moeten 'er niet een meenigte menſchen, onderſcheiden in bedryf, ſexen en jaaren om hun brood te winnen, aan arbeiden, als die Fabrieken in Nederland bloeien? wat moeten 'er ook niet een meenigte van handen en tanden werk en voedſel ontbeeren, als het tegengeſtelde plaats heeft? mochten Nederlands Inwoonderen hier door worden aangeſpoord tot het dragen van onze inlandſche Lakens en Stoffen, om het diep verval der Fabrieken, en derzelver noodlottige gevolgen van nu voortaan eenpaarig op te beuren.

Mo-

Mogelyk zal het fabriceeren van lakenen, wegens derzelver omſlagtigheid en kostbaarheid, voor eenige Steden zwaar vallen: om dit te vergoeden, ſtellen wy voor om zich dan toe te leggen op het fabriceeren *van wolle deekens, geſtreepte en allerlei ſoort van Baayen, Boeſelaars* en dergelyke *wolle ſtoffen.* De deekens worden genoegzaam even als de lakens behandeld; doch met dit verſchil, dat dezelve, gelyk ſergie, gekeperd zyn; zy worden mede van het getouw komende gevold, gerouwd, geſtreken en verder behandeld, dat dezelve om te verkopen worden bekwaam gemaakt.

De Sergien en Carſayen Fabrieken (en verder alles wat men dienstig oordeelt) moet ik tot dit einde aanpryzen, kunnende met minder kosten worden aangevangen, en ten dienſte van den *landman, gemeenen man* en *ſoldaaten*, worden gebezigd.

Ten derden, onder alle de bedryven en wyzen, waar door men aan den Armen den meesten dienst, en aan de Armen-fondſen het grootſte voordeel zoude te weeg brengen, zal beſtaan, om in gemelde werkhuizen,

kamers of zolderingen, onder behoorlyke opzicht de *Wolle-Spinnerye van Sayetten* aan den gang te helpen; en hier toe alle Armen, welke klagen geen of genoegzaam werk te hebben om den kost te winnen, en vermogend om noch iets te bedryven, aan het *wolle ſpinnen* te helpen. Dewyl nu het ſpinnen in 't gemeen een werk is, meest de vrouwelyke Sexe eigen, (ſchoon het van mansperſoonen ook gedaan kan worden, en veel verkiezelyker is dan niets te bedryven), zoo bedoele vooral om arme vrouwen, die niet meer met den grooten hoop mede kunnen en Diakonen aanhoudend lastig vallen en onder de hand kostbaar voor de Armen-fondſen zyn, door middel van 't *Spinnewiel* aan haar brood te helpen.

De welvaart van ons Vereenigd Nederland hangt af van den bloei der Fabrieken, en welke door onverdiende goedheid het hoofd wederom beginnen op te beuren, en een alleraangenaamst vooruitzicht voor Nederland voorſpellen, maar het voornaamſte grond-beginſel der Fabrieken is het *Spinnewerk*, zonder 't welke het onmo-

ge-

gelyk is, dat dezelve konnen geoeffend worden. Derhalven kan men met alle ruimte zeggen, is 'er een werk en werklieden in ons Vereenigd Nederland noodzaakelyk en voordeelig, het is het *Spinwerk* en het zyn de *Spinders* (p).

Het is daarenboven geen konst, om het zelve te leeren, als 'er maar lust en yver mede vergezeld gaat, dan kan een vrouw, al heeft zy nooit het *wolle Spinnen* gezien, in 3 of 4 dagen zoo veel leeren, dat vermogend is om gemeene *wolle te Spinnen.*

Gebrek aan benoodigde *Spinſters*, en om dat men te Rotterdam 'er voorbeeldig op uit is, om de Armen door eigen handen-werk aan den kost te helpen, heeft aanleiding gegeven, dat Hunne Ed. Gr. Achtb. de Heeren Burgemeesteren, reeds in dit jaar 1778 aan 't Collegie van Broederen Diakonen hebben ter hand geſteld eene ſomma

(p) Ik raade alle Vaderlanders aan om te lezen het keurig Werkje getyteld: De noodzaaklykheid van het Spinnewerk, met eenige middelen ter vermeerdering van 't zelve, voorgeſteld aan de Leden van den Oeconomiſchen tak binnen Utrecht, Gecommitteerd tot de bevordering van de Handwerken en Fabrieken.

van drie honderd guldens, om *Spinnewielen* te doen maken, en aan de Armen tot dat einde uit te deelen, en dus doende de *ſpinnery van wolle* in hunne wooningen voort te zetten (q).

In den beginne vond men wel eenigen tegenzin, en verſcheiden uitvlugten onder de Armen; maar nu zy het voordeel zien, dat 'er mede te halen is, komen zy 'er vrywillig zelven om vragen. Men heeft het genoegen om reeds verſcheiden vrouwen met een *Spinnewiel* te hebben voorzien, na alvoorens door een bekwaame ondervrouw geleerd te zyn, zoo verre gebragt, welke nu reeds in 't vermogen zyn om 20 en 30 ſtuivers 's weeks 'er mede te kunnen winnen.

De winst voor een *Spinſter* wordt dus bereekend: men geeft, naar mate dat zy fyn *ſpinnen* kan, van een pakje van 44 loot, gemeene drie loots wolle, van 6 tot negen ſtuivers; van de kroone wolle hebben zy voor de 44 loot, 14 of 16 ſtuivers voor ieder pakje; en van de Bratte wol kunnen zy voor een

(q) Een goed Spinnewiel kan vervaardigd worden voor drie Guldens, en de Haspel voor 30 ſtuivers, zoo dat voor ieder arm mensch bedraagt in 't geheel vier Guldens en tien ſtuivers.

een pakje van 44 loot, 24, 26, 28 en 30 ſtuivers verdienen.

Nu kan een naarſtige *Spinſter* 3 pakjes, ſtelt maar eens gemeene 3 loots wolle, in de week, en 7 pakjes in de 14 dagen ſpinnen, en voor ieder 9 ſtuivers ontfangen: is dan zoodanig bedryf niet verre boven de ledigheid te ſtellen; en beter, dan de Armbezorgers aanhoudend lastig te vallen, en voor te wenden, van maar 4 of 6 ſtuivers met een ſteekje naayen, breyen of wat te waſchen, werken, boodſchappen te doen, of dergelyke, te kunnen haalen.

Van de Kroone en Bratte wolle kunnen zy zoo veel niet *ſpinnen*; doch het loon wederom zoo veel meerder zynde, zal de winst al op een en het zelfde uitkomen. De winst derhalven hangt alleen af van derzelver naarſtigheid om het *ſpinnen* te bedryven.

Deze *wolle*, om 'er Sayetten van te bereiden, wordt *ploot* of *ſcheerwolle* genaamd, en na alvorens gewasſchen, gezuiverd, gedroogd en gekamd te zyn, aan de Armen bezorgd door *Hendrik Keyzer* (r), welke eene voornaame

(r) Binnevader in het Tucht en Werkhuis.

me *wolleplootery en kammery* heeft, en in 't vermogen is om, al waren 'er nog *duizend Spinſters* te bekomen, dezelve overvloed van wolle en werk te bezorgen, zoo dat het debiet op waarſchynlyke gronden hier van zeker zyn zal: kunnende een bekwaam *wollekammer* 30 Spinſters in de week aan 't werk houden.

De *wolle* nu geſponnen zynde, wordt vervolgens getwynd en dienstbaar gemaakt, om 'er broeken, kamizolen, kousſen, handſchoenen, mutſen en andere dekkleederen van ſamen te ſtellen: het zy door middel van 't weefgetouw, waar toe men arme manspersoonen kan gebruiken; of door middel van breyen, gelyk in de Guarnizoenſteden, onder de vlytige Soldaaten, plaats heeft.

Ook kunnen de Sayetten geverwd tot onderſcheiden gebruiken, en meeste voordeelen, gebezigd worden: welk een en ander aan de wyze ſchikkingen der beſtuurderen overlate.

Dan heeft men noch een ſoort van *wolle*, *Hey-wolle* genaamd, en welke op zekere markt-dagen te Utrecht in 't openbaar wordt te koop gebragt, dienſtig

ſtig tot het fabriceeren van *Vlaggedoek*, *Grein-weevery* en *Sayet-band*. Deze *wolle* wordt eigenlyk geſchoren van levendige Schapen. Deze en de witte wolle is het meest geacht. De Herders en Landlieden brengen deze *wolle* in vliezen of vluizen, ongezuiverd en vuil ter markt; derhalven moet dezelve gewasſchen worden, en gezuiverd van 't vet en vuiligheden, waar door dezelve ook eenig verlies ondergaat.

De wasſching wordt verricht door middel van warm water en zwarte zeep; vervolgens wordtze gedroogd, gepluist, geklopt, de oly ingevreven, gekamd en voor 't ſpinnen gereed gemaakt. Het voornaamſte der *wolle bereiding* is het ſorteeren. *De wolle* van een en het zelfde Schaap heeft verſchillende qualiteiten: by voorbeeld *de wolle* van den hals en rug wordt voor de beste, dan die van den ſtaart en billen, dan die van onder de keel en buik en de overige deelen, voor minder ſoort gehouden. Het welk alles van de bekwaamheid van den *baas wollekammer* afhangt.

Ik zal my kortheidshalve over de eigen-

eigenſchappen der *wolle* niet verder uitlaten; doch alleen met een kort woord melden, dat de reden, waarom in Spanjen en Engeland de *wolle* beter valt, dan hier te Lande, onder verbetering nergens anders aan kan toegeſchreven worden, als aan de geduurige verandering van 't weeder.

Om nu ons oogmerk in alles verder te bereiken, zal men zich vooral dienen toe te leggen op de beste Schapen, en aan die van Castilien den voorrang geven. Deze ſoort van Schapen zullen best voortkweeken en tieren in de hooge en drooge heiden der Gelderſche en Overyſſelſche Quartieren. Ook dient men te letten op de weiden der Schapen: men zal zich best bevinden, de Schapen die hoog op de pooten en ſterk zyn, te weiden in grazige en groene weiden, de middelſoort op de akkers na den oogst, en de zwakke en tederſte op drooge heiden.

De onvermoeide yver, om het welzyn der Armen en derzelver kroost aanhoudend te zoeken, heeft de Heeren Regenten der Diakonye-Schoolen te Rotterdam aangeſpoord tot een onderzoek, of men niet iets kon-

de

de vinden, om vooral de arme, en genoegzaam volleerde jonge dochters van 10, 11, 12 Jaaren, dewyl ze niet alle aan het naayen kunnen gebragt worden, en te min vermogend zyn om onder den Burger te dienen, aan 't werk te zetten, en tevens te bevryden van ſtraatloopen en andere ongeregeldheden.

Zy hebben hierom best gedacht, om, op het voetſpoor van zeker *Spinſchool* van *Carnet* of *Keeting*-gaaren, te Schiedam voor arme jonge dochters opgericht, te beproeven, of men niet dergelyks onder de arme Schoolkinderen met voordeel zoude kunnen onderwinden?

Om nu in alles wel te ſlagen, hebben Regenten der Schoolen hunne toevlugt eerst genomen tot hun Ed: Gr: Achtb: de Heeren Burgemeesteren, en zyn daar zoo gunstig geſlaagd, dat zy hebben bekomen een ſomma van zes duizend guldens, op zekere voorwaarden, om dit zoo nuttig oogmerk te bereiken; vervolgens eenige duizenden ponden *Heywolle* gekogt; zich voorzien van een bekwaam Meester *Wolle-kammer*, geſchikte huizing voor

voor een *Wolle-kammery*; en vervolgens boven een der nieuwe Diakonye-Schoolen een *Spinzaal* doen gereed maken.

Daar men nu het genoegen heeft, om een meenigte van jonge dochters, door een bekwaame ſpinvrouw onderwezen, als om ſtryd *Carnet of Keeting gaaren te zien ſpinnen.*

Deze kinderen ſpinnen zoo vaardig en fyn, dat het te verwonderen is; hoe fynder zy *Spinnen*, hoe meerder winste zy bekomen, dewyl alles naar de meerderheid der draaden op den haspel berekend wordt. Er zyn, die 12, 14, 16 en 18 ſtuivers 's weeks zullen kunnen winnen. De winst wordt aldus bepaald. Van ieder bol wolle, wegende 10 loot, moet worden geſponnen een lengte van 36 maal 57 keeren op den haspel, en men ontfangt daar voor maar gemeen geſponnen 2 ſtuivers; doch wanneer zy den draad zoo fyn ſpinnen, dat 'er uit dezelve bol wolle een tweede lengte van 36 maal 57 keeren hervoortkomt, dan ontfangen zy hier voor 6 ſtuivers, of te ſamen gerekend 8 ſtuivers: dit nu verricht wordende in 2 dagen, kan

zoo

zoo een meisje 24 ſtuivers 's weeks verdienen. Doch heeft zy de bepaalde lengte niet, ondergaat zy ook eenige korting naar uitwyzen van den accuraat geteekenden haspel.

Deze kinderen hebben noch dit voorrecht, dat haar handen zeer geſchikt worden, om de allerfynſte *bratte wolle te ſpinnen*, waar door derzelver winſten, weekelyks, tegen die van een naaiſter rykelyk kunnen opwegen. Zy blyven onder een minzaam en zedelyk gedrag bewarend toeverzicht; genieten voorrechten boven duizenden, en die zy nimmer genoeg kunnen erkennen. Willen zy, meerder jaaren bekomen hebbende, het *ſpinnewiel* verlaten, en gaan dienen, derzelver plaatſen zullen met andere vervuld worden, en hebben dan echter een kunst geleerd, daar zy altoos in 't vervolg weder 't brood mede kunnen winnen.

Deze fabriek gaat zoo wel, en belooft zoo veel, dat, had men maar *Spinſters* genoeg, 'er veel geld mede zoude gewonnen worden. Een meenigte *wolle* wordt ook door vrouwen geſponnen tot *carnet* of *keeting gaaren*, welker winſten zyn naar gelang der

ſynte en vlugheid, waar mede het gaaren geſponnen wordt.

Ik verkieze niet om zwaarigheden, die men hier tegen zoude kunnen inbrengen, te wederleggen: dewyl men dat genoegzaam altoos kan doen; maar wyze liever den lezer naar het reeds geprezen werkje, 't gene alles voor my zal voldingen en afdoen (s).

De vierde wyze: ik keure niet ondienſtig, om de *catoenen* en *linnen gaaren Twyneryen*, dewyl daar veel Armen, van jonge en meerdere jaaren, van beiderlei Sexen, aan te werk komen, met nadruk voort te zetten, en daar men het dienſtig keurt, op nieuws aan te vangen.

Konde men de *Twyneryen van zyden*, meerder bevorderen en aan den gang brengen, meenig een der Armen zoude zoo veel kunnen winnen, dat geen Diakonye-onderſteuning benoodigd had.

Men zou ter verbetering van het zedelyk gedrag tevens in deze zyde-windwerkhuizen, of Twyneryen, het voetſpoor der Amſterdammers kunnen volgen:

(s) De noodzaakelykheid van het Spinwerk met eenige Middelen &c.

gen: jonge meisjes van 8 tot 16 jaaren, en welker ouders van de Diakonyen trekken, worden niet ſlegts met het winden van zyde aan werk en winst geholpen, maar ook in 't lezen, ſchryven, en de gronden van den Godsdienst onderwezen (t).

Zoo 'er ooit eene gunſtige gelegenheid voor ons Vereenigd Nederland is geweest, om vooral de zyde-fabrieken te bevorderen, zoo is het nu: en zulks heeft men te danken aan den onvermoeiden yver en proeven, ten algemeenen nut en welvaart des Vaderlands, voorgeſteld door den Edelen Heere en *Mr. W. H VAN HASSELT* (u), in wiens Verhandelinge men alles kan vinden, van het plantſoen der Moerbezien-boomen af, tot de zydewormen; derzelver opvoeding, ſoorten en gebreken; het aanwinnen der zyden; bezwaaren; berekening der winſten; met één woord, niets uitgeſloten, zoo dat zy geen aanpryzing noodig heeft.

(t) Zie Tegenw. Staat der Ver. Ned. 5 deel 1 ſtuk bladz. 120.

(u) Holl. Maatſch. te Haarlem 17 deel, 2 ſtuk. — MARTINET Catech. der Natuur 3 deel bladz. 125 en vervolgens.

Laten wy, geliefde Vaderlanders, dit roemwaardig voorbeeld volgen, de vadſigheid en onverſchilligheid verbannen, en ons toeleggen op nuttige ontdekkingen, om dus onze arme medemenſchen aan den kost te helpen.

De vyfde wyze: een algemeene nuttigheid, doch inzonderheid voor onzen armen medemensch, is'er te wachten, wanneer men de *Touw-ſpinneryen*, van het zeil en bindgaaren af tot de verdere ſoorten van klein en grooter touwwerk toe, meerder wilde voortzetten, derzelver vertier voor binnen- en buitenlandſche Scheepvaart begunſtigde, en dus doende tot meerderen ſtand en bloei poogde te brengen. Onder dit Artikel make ik ook betrekkelyk, om zich vooral toe te leggen op het fabriceeren van het *carreldoek*, *zeildoek*, *graauw en vlaamsch linnen*, als mede om van het groffte ſoort van hennip, *kleeden*, *dweilen*, *peperbaalen*, *gonje*, en andere zakken, en wat meerder dienstbaar kan zyn, te doen weven, en in het gebruik te helpen.

De zesde wyze: ook keure ik dienſtig het *breyen van Netten* voor de groote en kleine Visſcheryen, of andere dienst-

dienstbaare einden: het zelve kan door arme menſchen, onvermogende om te werken, echter geoeffend worden. Wel is waar, het loon is gering, doch het is beter een half ey dan een ledige dop, en verkiezelyk verre boven de ledigheid, welke niets dan kwaad geeft.

De zevende wyze: met voordeel en ten algemeenen nut kan men onderwinden de *Hoedemakeryen* voort te zetten, dewyl dezelve niet ontbeerd kunnen worden.

En ſchoon de Hoeden van zuiver *Castoor* wel de grootſte achting hebben, zoo kan men, tot de gewoone Hoeden, het konynen en kemels hair, als dat van *Vigogne*, *Perſiaanſche*, *Engelſche*, *Spaanſche*, *Poolſche*, *Boheemſche* en onze gemeene *Landswolle*, behoorlyk gewaſchen, gekamd, en gezuiverd, bekwaamlyk bezigen.

Ik houde my verzekerd, dat de hier van wel bereide inlandſche Hoeden, trots alle vreemde, op den duur beter en ſterker zullen bevonden worden.

Van de geringſte *wolle*, zoude men de zoogenaamde gemeene of *Negerhoeden*, *Schippers mutſen* &c. kunnen

maken, dezelve in onze Colonien en onder onze Zeevaarenden invoeren, alle vreemde beletten, en dus doende deze zoo nuttige Fabriek allezins onderſteunen en handhaven.

Men zou tegen deze en andere voorgeſtelde wyzen kunnen inbrengen: hoe zal men dit onderwinden, de armen zyn niet alle kundig en vermogend om dit werk en andere, die voorgedragen worden, te oeffenen? dat is, en zal met veelen zoo zyn, maar het moet aan dezelven, en wel aan de arme jeugd, na dat van de Schoolen zyn afgegaan, geleerd worden, en zy tot deze en andere bedryven worden opgeleid, om dus doende hun eigen brood te winnen, met die vleiende hope en vooruitzicht, dat het nageſlagt der nu trekkende Armen geen Diakonye-onderſteuning zal benoodigd hebben.

Het voortzetten der Fabrieken, en de wyze ter verbetering zyn, en zullen blyven, de eerſte en voornaamſte werktuigen om aan den armen mensch het brood te verſchaffen, 's Lands ouden luister en burgerſtand doen herleven; doch dit alles kan niet op een oogenblik, maar moet door tyd en

vlyt

vlyt geſchieden, zoo dat onze kinderen 'er de vruchten eerst recht van zullen ſmaken. Geliefde Vaderlanders! als men maar dien zegen mag genieten, dat onze Fabrieken in 't algemeen door Overheden en Onderdaanen worden voorgeſtaan, het vreemde verbannen of aan zyn plaats gelaten, dan zal alles herleven, de arbeider en armen met vreugde hun eigen brood eeten, en de Armbezorger blymoedig, en niet al zuchtende, zyn werk verrichten.

De achtſte wyze: ook ben ik niet afkeerig van het denkbeeld, om deels ter onderſteuning der Diakonyen, deels om min vermogende arme menſchen, die niet veel werken kunnen, evenwel in de gelegenheid te ſtellen van iets te winnen, hier toe in voornaame Steden en Dorpen, *Turfſchuuren* of Pakhuizen te huuren of daar toe aan te leggen; de Turf aldaar voor een behoorlyken prys aan een ieder om gereed geld te verkoopen, zoo nochthans, dat de onkosten en daggelden voor die arme menſchen hier uit konden worden goedgemaakt. Twyffele geenzins, of men zou alle vrydom van

's Lands en Stads Imposten by den inflag bekomen, ten minsten alle mogelyke hulpe, als men zich maar behoorlyk addresseerde by onze geëerbiedigde Overheden; en dit dus zonder schade kunnen in 't werk stellen.

De negende wyze: dewyl men in Zeeland eenen al vry goeden handel dryft op de kust van *Guinea*, en der Slaaven, zoo schuive ook onder de aandacht, of men niet, in daar toe geschikte *werkhuizen*, zoude kunnen aanvangen het fabriceeren van zoogenaamde *Neurenburger* waaren, dat is een oneindigheid van allerlei kleine en aartige snuisteryen uit allerlei werkstoffen, doch voornamentlyk uit hout samengesteld; welke kunnen dienen tot algemeen gebruik, en ook eenige voor de kust van Guinea.

Konde en mochte dit wel gelukken, 'er zouden honderden menschen en kinderen van beiderlei Sexen, door aan brood, en duizenden guldens jaarlyks voor het Vaderland mede gewonnen worden, dewyl 'er noch veele dezer kramerye, in de plaats van geld, in den Slavenhandel op de kust van *Guinea* gebezigd worden.

De

De tiende wyze: niet minder nuttig en voordeelig zoude ik achten, dat men *Tzer-Fabrieken* of Werkhuizen, daar men allerlei Yzerwerk, voornamentlyk 't geene tot bouwen van Schepen en Huizen vereischt wordt, kwame op te richten, en klaar te maken, op dat men dien zoo machtigen invoer van gemaakt Yzerwerk, uit *Duitschland*, *Vrankryk*, *Luikerland*, en van elders, komende, zoude kunnen ontberen, om onze inwoonderen en arbeiders hier door hun eigen brood en beſtaan te doen winnen?

Wien is het onbekend, wat een aantal huisgezinnen met het ſmeden, doch van een ander ſoort van Yzerwerk, meerder tot keukengereedſchap geſchikt, in het vermakelyk dorp *Overſchie* in *Holland* gelegen, den kost komen te winnen?

De elfde wyze: eertyds was 'er een meerder gewoonte om de wanden der Vaderlandſche vertrekken, met keur van ſchilderyen te vercieren; doch de buitengewoone kostbaarheid heeft dezen ſmaak doen verminderen en veranderen, en dezelve thans met behangſel van *goud leder, gepluimeerd en beſchil-*

derd doek, ja ook met fraai *gecoleurd papier* op te pronken. Dewyl nu deze gewoonte zoo algemeen wordt, en op zich zelve beſchouwd ook min kostbaar, en voor het oog aangenaam is, dewyl een behangen vertrek als gekleed kan worden aangemerkt, en zeer weinig huis cieraaden van nooden heeft; zoo kan men zich met eenige zekerheid vleyen, dat 'er door den tyd wat goeds te wachten is, wanneer men in een daar toe geſchikte *werkplaats*, zoo als 'er te Amſterdam gevonden worden, een *konst en behang ſel Fabriek in Zeeland* kwam op te richten, waar in men allerlei ſoort van beſchilderd *papier- en doek-behang ſel*, en kan het in der tyd zyn van *goud leder* gereed te maken (KK).

Wel is waar, de *teeken- en ſchilderkunde* is tot dit einde zeer noodzaakelyk; doch hierom zoude men, onder de

(KK) *Middelburg* pleeg beroemd te zyn, wegens het deugdzaam en fraai Goud Leder, 't geen men aldaar maakte; men vindt het noch aldaar aan de wanden van veele huizen; en men pleeg 'er meer dan een gebouw te hebben, daar 't zelve bereid wierd, welke noch den naam van *Goud Leêrhuizen* hebben behouden. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genoot ſchap.*

de arme ſchooljeugd, de zoodanigen daar toe dienen uit te denken, die vlug van geest waren, en eerst tot het teekenen op te leiden, om dus doende aan dit doel te beantwoorden, invoege zoo als 'er te Rotterdam (LL) eenige arme jongelingen reeds uitnemende teeken-vorderingen hebben getoond, in het vooruitzicht, om dus met eere hun beſtaan te winnen, op goede gronden tot dit of andere dienstbaare einden voorſpeld.

De twaalfde wyze: onder geen der minſte om de armen beſtendig aan den kost te doen komen, ſtelle het bevorderen des *Koophandels*, *Scheepvaart*, *Viſcheryen*, *Landbouw*, *Winkel-* en *Neering-* bedryf.

Deze takken van 's Lands welvaart, werken even eens als ſlagaderen in het lichaam van ons Vereenigd Nederland, en

(LL) Ter opleiding tot de Teeken en Schilderkunde is in 't jaar 1778 te Middelburg, onder de goedkeurende begunſtiging van de Ed. Achtb. Regeeringe een Collegie opgericht, waar in voor een klein jaargeld van ſlegts éénen Ryksdaalder, de beste leſſen worden gegeeven in het Teekenen; terwyl aldaar ook door meerder geöeffende naar het Modél wordt geteekend, met een allergewenſcht gevolg van goede vorderinge. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

en verſpreiden allerlei vertier en voordeel tot in de afgelegenſte oorden onzer Vaderlanders.

Wat was 'er niet een breed veld, om over een en ander uit te weiden; maar ik wyze liever den goedgunſtigen Lezer naar die keurige antwoorden, over deze onderwerpen door de reeds gemelde Heeren VAN DEN HEUVEL, ROGGE en ZILLEZEN (v), ten nutte van het Vaderland medegedeeld.

Alleen zeggen wy, om de waarheid hulde te doen, gaat het den koopman wel, dan gaat het den ambachtsman, den winkelier, den burger, den landman, den zeeman, ja ook den gemeenen en armen man wel, dewyl alles als een keten aan elkander verbonden is.

Schuive derhalven eens onder de aandagt iets, dat geen geringe nuttigheden voor veele uitgemergelde ſtedelingen van ons Vereenigd Nederland zoude kunnen te weeg brengen, en den armen man, om beſtendig aan den

(v) Verhand. der Holl. Maatſchappye XVI. deel. Achte lezenswaardig een ſtukje getyteld: *aan myn Vaderland* &c. gedrukt by C. van Hoogeveen junior, te Leiden 1778.

den kost te komen, veel zoude toebrengen.

Ik pryze als een der voornaamſte middelen hier toe aan, om het getal van 's Lands krygsmacht aanmerkelyk te vermeerderen, en onze zoo verarmde *Guarniſoen-plaatſen* niet alleen, maar ook veele onzer zoo vervallen *binnenſteden* daar mede te voorzien en op te vullen.

Wie is niet innig aangedaan, als men naar gelang dezer omſtandigheden veele *Guarniſoen- en binnen-ſteden* met aandacht beſchouwt, hier en elders veele ſtreeken met huisjes vervallen, onbewoond, geſloopt, ja in ruinen en open plaatſen veranderd ziet, daar nu voor 't gemeene Land of Stad geen voordeel van komt noch te wachten is.

Maar konde men omtrent dit voorſtel ſlagen, door eerbiedige en nederige vertoogen by de Vaderen des Vaderlands dan zouden die uitgeputte inwoonders in het vermogen worden geſteld, om hun ſchot en lot op te brengen;— de winkeliers meerder vertier en aftrek van allerlei koopwaaren, ſpyzen, en dranken, bekomen

met

met aangenaame winſten;— de ſchippers met meerder commisſien belast, zullen hunne reizen, wel beladen, en met voordeel kunnen volvoeren;— de kooplieden meerder aflevering bekomende, genieten hier door hunne voordeelen, en aan de ſleepers, kruiers en gemeene arbeiders wordt gelegenheid gegeven, om voor hun huisgezin den kost te winnen. Met één woord, een ieder in den Burgerſtand van groot tot klein zal het ondervinden, als een natuurlyk gevolg, dewyl de winnende hand mild is.

My is van kundige lieden te Bergen op den Zoom woonende wel verhaald, dat, wanneer 'er drie duizend Soldaaten in Guarniſoen leggen, dat 'er dan voor alle brave Burgers gelegenheid is, om met eere hun brood te kunnen winnen. De bepaling des volks, kan en dient men naar gelang der Steden te ſchikken, 't welk aan des kundigen overlate.

Wel is waar, dat de vermeerdering van Troupen een bezwaar voor de geld-middelen van ons Vaderland zoude zyn, doch zoo groot evenwel niet, als het in 't eerſte wel voorkomt; maar

maar tevens is het ook waar, dat het ras door de meerdere inkomſten, dewyl 'er niets kan gebruikt worden, of men moet 'er 's Lands billyke rechten van betalen, zoude vergoed worden.

Mag ik 'er nog byvoegen: wat zoude 'er niet een aangenaam vertier beſpeurd worden, onder de daar in belang hebbende Fabrieken van ons Vaderland, en hoe zouden zy dus elkander onderſteunen.

En kan de veiligheid voor ons Vereenigd Vaderland wel hoog genoeg geſchat worden, welke men hier door tevens zoude bekomen: vooral wanneer men eens onverhoeds wierd aangerand of gedreigd, dan was men als in een oogenblik in ſtaat, door eigen macht het gevaar te keeren, daar men nu al ſmeekende, en met onnoemelyker geld-ſommen, vreemde hulpbenden zoude moeten koopen en in dienst nemen.

Mocht dit ſtuk, na ernſtige overweging, door de Vaderen onzes Vaderlands tot ſtand worden gebragt, zoo ten nutte der uitgeputte Guarniſoen- ſtedelingen, als ten voordeele

van

van de inwoonders der binnen ſteden, houde my op goede gronden verzekerd, dat 'er een glans van welvaart in 't algemeen over Nederland zoude worden verſpreid, en met blydſchap door Diakonen en Armbezorgers van de Steden en Dorpen ondervonden (MM).

§ 8.

Zullen nu de wyzen, om de armen beſtendig aan den kost te helpen, wel ſlagen, men zal zich vooraf als in de dagen van ouds toeleggen, om alle noodige materialen ons eigen te maken,

(MM) Wanneer men onderſtelt, dat 'er de krygsmagt is, dan is 't zeker, dat zwaare Guarnizoenen, voor enkele, vooral kleine ſteden, zeer nuttig zyn, ten voordeele der Conſumtie; dies het wenſchelyk ware, dat 's Lands geld, 't geen in de Barriere-ſteden van Oostenryks Vlaanderen en Brabant verteerd wordt, in onze binnenſteden konde worden genooten. En zoo men de Militairen meer uit 's Lands kinderen konde neemen, gelyk in Zwitzerland en Venetien geſchiedt, en de behoeften tot kleeding, wapening, en toerusting, uit onze eigen Fabrieken konden geſchieden, zoo dat de uitgaaven wêer in onzen ſchoot keerden, zoude men voor het nuttige van eene vermeerderde krygsmacht meer konnen beſluiten. *Uit medegedeelde berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

ken, en uit de eerſte hand te doen geworden; — vervolgens om de Manufactuuren, die uit allerlei koopmans waaren, als *ertzen*, *ſteen*, *hout*, *zyde*, *wolle* en andere dienstbaare *materialen* meerder, zouden kunnen worden zamengeſteld, door konst en werk van menſchen handen, in ons Vaderland en Volkplantingen voor te ſtaan en te bevorderen.

Geliefde Vaderlanders! vraagt het eens rondborſtig aan u eigen zelven: kunnen de *Engelſche*, *Franſche* en andere vreemde fyne en middelbaare *lakens*, *greinen*, fyne en middelbaare wolle Dekens, als mede Zydeſtoffen en half zyde Stoffen, ook Garen en Katoen Fabrieken, tegen de echte voortbrengſels van ons *Leiden* of *Utrecht* enz. in wezenlyken duur en deugdzaamheid wel opwegen? immers neen! als men 'er een en dezelfde waarde voor wil geven.

Kunnen de *Engelſche*, *Franſche en Brabantſche hoeden*, als men evenveel geld wil beſteeden, onze eigen gemaakte hoeden wel overtreffen? is het niet inderdaad veel geſchreeuw en weinig wolle?

Echter wil ik niet ontveinzen, dat de glans der buitenlandſche Manufactuuren onze oogen verleidt en zinnen betovert; doch hoe ras is die glans verdwenen!

En eens genomen, het buitenlandſche ware in allerlei opzicht beter, mogen en hebben wy dan noch wel vryheid, om deze Manufactuuren voor te ſtaan? onzen medeburger, ons eigen zelfs, en ons nageſlacht voor altoos in armoede, en ons dierbaar Vaderland in een onherſtelbaar verval te dompelen?

Meent niet Landgenooten! dat ik iemand uwer aan banden wil leggen, noch bepalen, wat hy al of niet zal mogen dragen.

Doch laten wy ook niet al te onverſchillig in dezen ons gedragen, maar met opmerking gadeſlaan die gewigtige omwending onzer Fabrieken, en hoe dat Nederlands Inwoonderen veranderd en vermodend zyn; alles moet thans vreemd, dan deze en geene aartigheid, de eerſte ſmaak zyn, en door alle die vreemde ſmaaken worden Nederlands Inwoonderen zoo ſmaakeloos gemaakt, dat men onzen eigen treurigen toeſtand der vervallen Fabrieken en

Trá-

Trafieken, en den hoogen nood van zoo veele duizenden verarmde huisgezinnen proeven noch ſmaken kunnen.

Het is met onze Nederlanders even zoo geſteld, als 'er ten opzichte van Ephraim ſtaat aangeteekend: *vreemde verteeren zyn kracht ende hy en merkt het niet* (w).

Doch ik voede nu wederom een ſtille hoop, dat alle die ons Vaderland beminnen, van de Staatsman tot den gemeenen man, 'er van nu af aan op uit zullen zyn, om gepaste middelen te beramen, en alles in het werk te ſtellen, dat ter wederopbeuring van het vervallene ſtrekken kan: en men dus in den volſten zin op de Vereenigde Nederlanders zoude kunnen toepaſſen, *zy werken tot dat einde alle gelykelyk.*

§ 9.

Tegen deze voorgeſtelde wyze, om den armen, en wel vooral in Zeeland beſtendig aan den kost te helpen, zullen en kunnen veele zwaarigheden worden ingebracht; als, wie zal van het

(w) Hozea Cap. 7. vers 9 en 10.

geen is voorgeſteld, iets durven onderwinden, 'er zal by ſlot der rekening niets mede te winnen zyn; *in Engeland, Vrankryk, Vlaanderen, Duitschland, Luikerland*, in onze *Provincien Friesland, Groningerland, Gelderland* en *Overysſelſche* Quartieren, daar is alles goedkoop; de werkloonen gering; en daarom kan men in *Holland, Zeeland en Utrecht* tegen hun niet fabriceeren?

Het is in der daad een zaak, die wel mag bekeeken worden, ik ſtemme het veerdig toe; doch zulke tegenwerping kan men maken tegen alle voorſtellen, Fabrieken en ondernemingen ten nutte van ons Vaderland voorgedragen en by de hand gevat, of moet men dan daarom niets onderwinden en alles maar laaten vaaren?

Lieve Vaderlanders! wanneer wy ons in een lek en zinkend ſchip bevinden, moeten wy dan zonder handen aan de pompen te ſlaan ons zoo maar doen omkomen? Zouden wy ons zelven niet moeten beſchuldigen? zouden wy het voor onze kinderen en nageſlagt wel kunnen verantwoorden, indien wy, daar het meer dan tyd is,

is, lafhartig en werkeloos bleven zitten?

Te meerder, de hoop van herſtel is immers niet geheel afgeſneden, daar zyn noch welvaarende takken hier en elders in ons Vereenigd Nederland.

Is 'er geld, de hoofdzuil der Fabrieken, noodig, geen land daar men het ſpoediger en met lager renten belast, kan bekomen dan in ons Vaderland.

Wel is waar, het ziet 'er donker uit, doch de kwynende takken kunnen noch worden opgebeurd, als men maar handen en harten in één ſlaat. Een eere te ſtellen in onze eigen Fabrieken voor te ſtaan, alles met voorzichtigheid en geduldigheid te ondernemen en dragen, zich met eene kleine winst te vergenoegen; beſcheiden, zuinig en naarſtig te leven, en andere loffelyke deugden onzer Voorvaderen te willen navolgen; dan is 'er noch hoope, ja groot hoope van herſtel voor Nederland.

Eene andere zwaarigheid, aangaande de dagloonen der arbeiders, pooge ik dus weg te nemen: 'Er is inderdaad, zoo het oppervlakkig ſchynt, een aanmerkelyk verſchil in *Holland*, *Zeeland en*

Utrecht, en de *Gelderſche en Overyſſelſche Quartieren*. Doch het is inderdaad zoo niet: men moet vooral in 't oog houden, dat men in de *Gelderſche en dergelyke ſtreeken*, zoo veel niet van nooden heeft om van te leven, maar daar is ook zoo veel niet om te winnen als in *Holland*, *Zeeland*, *en Utrecht*.

De ondervinding leert immers, dat in alle landen, daar het zoo genaamd beterkoop te leven is, weinig wordt gewonnen, en zoo is het ook omgekeerd.

En laaten wy eens uit een ander oogpunt zelfs in *Holland of Zeeland*, de inkomſten der arbeiders (NN) onzydig beſchouwen: verbeelden wy ons

(NN) 't Geen wegens 't verkiezen *van minder daggelden* wordt gemeld is wat bedenkelyk; zoude men menſchen, die 7 à 8 gulden 's weeks winnen, konnen raaden om voor 3 à 4 gulden te werken, in de hoope van door 't geheele jaar te zullen werken? De winter duurt zelden 4 à 5 maanden, en Ambachtsgezellen, die 7 à 8 gulden winnen, zyn ons volſtrekt noodig.

Zoude het geenen beteren raad zyn, dat menſchen, wier handteering 's winters ſtil ſtaat, en dus tot laſten van de Diakonie koomen, zich toeleiden, om by hunne zomerhandteeringe eenig winterwerk te doen, dat zelfs by ſlegt weder kan wor-

ons eens 2 arbeiders, ieder met een vrouw en 3 kinderen belast: d'eene kiest in een Fabriek voor 3 of 4 guldens in de week 't geheele jaar door te werken; de andere in tegendeel om als Timmerman of Metzelaarsknegt, meerder daggeld te beuren, om dat hy zomers 7 en 8 guldens kan winnen. By beiden ſchiet weekelyks niet over, ſpaaren kunnen de arbeiders thans in 't algemeen niet, en zorgen, wel ja, geen elenden voor den tyd, zorgen als men wat wint, en zorgen als men niet en wint, dat is dubbel zorgen.

De oude ſpaarzaamheid kent men

 in

worden geoeffend; by voorbeeld weven, of eenig ander bedryf; men weet immers, dat zulks by de buitenluiden in Vlaanderen geſchiedt met Linnen weven, en in Engeland met Wolle weven. Hier door zouden zy als dan ook beter koop konnen werken. Daar by, vrouwen, meiden en kinderen, zelfs ſtokoude en zwakke vrouwen zouden noch al iets ten voordeele konnen doen, en zulks voor minder loonen dan wel anders zouden moeten betaald worden. 't Ontbreekt niet aan enkele naarſtige lieden, die als hun zomerwerk ſtil ſtaat, in den winter, by varkenſlagters, keersſemaakers, en andere bedryven, die dan noch werk verſchaffen, iets trachten te winnen voor hun huisgezin. *Uit medegedeelde Berichten aan het Zeeuwſche Genootſchap.*

in deze dagen niet meer. Intusſchen de winter genaakt, de eerstgemelde leeft vrolyk en onbekommerd, de andere bedrukt wordt afgedankt, moet niet zelden 12, 16, of 20 weeken ledig loopen.

De eerste is 'er nu immers veel beter aan dan de tweede. Hier by komt noch, dat de winter niet zelden zoo veel bezwaar aanbrengt, waar door beide huisgezinnen worden genoodzaakt om onderſteuning by de armbezorgers te vragen.

Maar welk huisgezin zal nu het voordeeligste zyn voor de armen-kasſen? Immers het eerste, want daar vindt men noch 3 à 4 guldens winst in de week, men voegt 'er wat brood en turf by, en daar kunnen zy het mede rond ſchieten. Het tweede heeft geen winsten en reeds alles verkogt en verpand, daar moet men alles uit de hand houden, en met geld, brood en turf bedeelen, zoo dat het laatſte huishouden, 2 maal en meerder bezwaar, dan het eerste aanbrengt.

Is nu de keuze en tevens het voordeel van den eersten niet te waardeeren boven dat van den tweeden?

Is

Is men beducht, dat 'er geen winsten zullen overſchieten, het is op zich zelven genomen niet noodig, dewyl 'er geen winsten worden bedoeld in de voorgeſtelde *vraage van het Genootſchap*, om die aan te toonen.

Het zal winst genoeg zyn, kunnen 'er in den beginne geen honderd, dat 'er dan maar vyftig huisgezinnen, ja al waren 'er maar vyf en twintig naar gelang der Steden, door een en andere voorgeſtelde wyze hun brood beſtendig komen te winnen. Ook kan men beter 2 arme huisgezinnen, die nog werkende zyn en winsten aanbrengen, onderſteunen, dan één werkeloos huishouden onderhouden.

Men behoeft ook niet te vreezen, dat men arbeiders zal ontbreeken: wel is waar, onder de armen zyn 'er die traag en luy zyn, doch 'er worden ook vlytige onder de beide Sexen gevonden.

Zagtheid is wel het eerſte en beste middel; den ſtuggen en traagen moet men het maar verduuren. Geen verkeerde barmhartigheid, noch ook geen wreedheid moet men oeffenen. Hebben zy genoegzaame winsten van hun werk om te kunnen leven, dan niet

bedeelen. Ontbreekt hun werk, dan het zelve aan de hand geven: vindt men 'er tegen verwachting, die liever de Stad verlaten, dan zoodanig werk te verkiezen; dat moeten wy ons maar getroosten. Geen inwoonder op een ander plaats zal opſtaan, en hun laaten zitten, en de *Republicq* zal aan dezelve niets verliezen.

Ook moet men zich niet verbeelden, dat van alle de wyzen of voorſtellen, welke zullen worden aan de hand gegeven, het alles zoo maar ſtryk en zet zal opſchieten.

Neen vrienden! 'er zullen veele zwaarigheden voorkomen, en die men niet, dan door den tyd zal kunnen overwinnen.

Ontmoet men zwaarigheden, daar men geen genoegzaame kundigheden van heeft, of begeert men te weten, het geen noch in het duister legt, het zal niet ondienstig zyn *prysvragen* dien aangaande voor te ſtellen, dezelve te ſchenken aan hem die de Maatſchappy den grootſten dienst doet.

Geëerde lezers! dus verre myn werk afgedaan, en my alleen bepaald, volgens aanleiding der vrage, om aan te dui-

duiden hoedanig de wyze is, om het verlangend genoegen, ten dienſte van myn armen evenmensch, ware het mogelyk, te bereiken.

§ 10.

In het eerſte en voorſte gedeelte dezer Verhandeling, hebbe ik gepoogd om de beste wyze ter onderſteuning der Diakonyen en armen-fondſen voor te dragen, en wel om met het verbeteren der arme jeugd te beginnen; vervolgens een en ander het geen de huishoudelyke beſtuuring der Diakonyen en armen-middelen betreft, benevens het geen my dienstbaar voorkwam aan de hand gegeven, zoo dat dit een en ander door Diakonen en Armbezorgers zelven konde worden uitgevoerd, en dus voldaan aan het eerſte en tweede vereischte. Verder hebbe ik my toegelegd § VII. om onder de wyze van handwerken, de zoodanigen in het oog te houden, welke de eenvoudigſte, ligtſte en min kostbaarſte waren, en van welker vertier wy eene goede verwachting kunnen hebben, volgens het derde vereischte.

Ter-

Tevens hebbe ik bedoeld, om door de voorgeſtelde handwerken, de armen van beiderlei Sexen, jongen, middelbaaren en ouden aan het brood te kunnen helpen; als mede ieder Stad of Dorp naar gelang van derzelver vermogens en gelegenheid, 't zy aan of niet aan het water gelegen, zoodanig eene wyze te doen uitkiezen, als hun het beste ſchynt, en hier mede vleye ik my ook aan het vierde vereischte te hebben beantwoord.

Zoo nu de voorgeſtelde wyzen worden onderwonden en met zegen achtervolgd, zoo als myne innige wenſchingen zyn, dan vertrouwe op goede gronden, dat de uitkomst ook min bezwaarende voor de Diakonyen en armen middelen zal bevonden worden.

Ja, worden de kwynende takken door de zorge van 's Lands Vaderen, nuttige Maatſchappyen, veel belovenden Oeconomiſchen Tak en voorgeſtelde wyzen, wederom opgebeurd, en met een vernieuwden iever hervat; dan zullen de armen herleven, hun brood met eere winnen, en niet benoodigd hebben om van Diakonen of Armbezorgers onderſteund te worden: kan 'er

dan

dan wel *nuttiger ſtand*, dan zoodanige, en die men dus doende zeker te wachten heeft, voor den Armen werden uitgedacht!

Wanneer nu wel beraden, een of ander der voorgeſtelde wyzen, om onzen armen evenmensch te hulp te komen, wordt aangevangen, dan kan men in den middelyken weg zeker ſtaat maken, dat onze huizen zullen bevryd blyven van allen aanval der bedelaryen; dan zullen de Beurzen der gegoede Burgers, zoo niet, dan wel nu behoeven geprangd te worden om te geven; dan zullen de wandelaars op 's heeren ſtraaten om geen aalmoesſen worden nageloopen; dan zal 'er een algemeene welvaart beſpeurd worden: want gaat het den armen man wel, dan gaat het met één woord een ieder wel; dus zal men kunnen zeggen, dat 'er niets *voordeeliger* voor de menſchelyke maatſchappye had kunnen worden uitgedacht.

§ II.

Alles wat ik hebbe bygebracht, zal tevens dienen, om aan te duiden, dat de voorgeſtelde wyze te ſtellen zy,

bo-

boven die wyze van bedeeling, welke nu byna alomme plaats heeft. Men leeft in verre uitziende dagen, waar in de armoede groot, algemeen, en ondragelyk voor veele armen-kasſen geworden is. Veele zyn de Steden en noch meerder de Dorpen in ons Vereenigd Nederland, en genoegzaam van alle kanten hoort men klagen over den hoogen nood der armen en derzelver fondſen.

Het bedeelen der armen is niet overal even eens, maar zeer onderſcheiden in de Steden en op de Dorpen van ons Vaderland.

'Er zyn Steden en Dorpen, daar de Diakonen alleen de ledematen bedeelen: by andere worden, die geen ledematen zyn, onder den naam van Stads of Heiligen Geest Armen, door Regenten, Armbezorgeren, of onder anderen tytel naar plaats-gebruik geälimenteerd.

'Er zyn Steden en Dorpen, daar de armen onder elkander door Diakonen worden bedeeld, doch heeft by de minſte plaats.

De geälimenteerden worden best verdeeld in drieërley foort, onder den

naam

naam van *boekvaste*, welke 't geheele jaar trekken; dan zyn 'er onder den naam van *Winterposten*; ook die maar by een *extra* voor eenige weeken trekken.

De algemeenſte bedeelingen worden gedaan in geld, brood, kleederen en turf. Sommige plaatſen verſtrekken huishuur en winkelwaaren. Het geld wordt bepaald naar den nood.

Een brood voor ieder hoofd des huisgezins, behalven aan kinderen beneden het jaar.

De Turf en Kleederen worden, op onderſcheiden wyzen, aan de armen bedeeld (x).

Ik

(x) De Turf wordt aan de *Boekvaste* en *Winterposten* volgens een geſchikt plan te Rotterdam dus uitgedeeld: aan

Een perſoon - - -	6 ton
Twee perſoonen - -	7 ton
Drie en vier perſoonen -	8 ton
Vyf en zes perſoonen -	10 ton
Zeven en acht perſoonen -	12 ton
Negen en tien perſoonen -	14 ton

Aan Houwposten: 't welk zyn, die by burgers inwoonen:

Een perſoon - - -	4 ton
Twee perſoonen - -	6 ton

En verder zoo 'er meerder zyn, voor ieder mensch maar 2 ton. Wanneer één geälimenteerde by iemand inwoont 4 ton. Zoo twee geälimenteerde by

Ik geve derhalven aan alle kundige en weldenkende Vaderlanders ter overweging, of niet de voorgeſtelde wyze

by elkander woonen, geeft men aan den eenen 3, d'anderen 4 ton.

By ſtrenge of langduurige wintertyden, heeft men wel eens een buitengewoone Turfbedeeling gedaan, in dezer voegen, als aan

Een perſoon - - -	2 ton
Twee perſoonen - -	3 ton
Drie en vier perſoonen -	4 ton
Vyf en zes perſoonen -	5 ton
Zeven en acht perſoonen -	6 ton
Negen en tien perſoonen -	7 ton

Aan twee perſoonen by elkander woonende de eene 1 d'andere 2 ton.

Deze Turf wordt de eene helft in December, de andere helft in Januarius &c. daar aanvolgende den Armen bezorgd.

De kleederen worden ook aldaar, volgens een bepaald plan, den Armen toegediend: als die een vol jaar hebben getrokken, het zy man, vrouw en derzelver kinderen, kunnen op de klachtsvergadering vragen in onderſcheiden tyden, om een hembd, blaauw ſloof; een paar kouſen, ſchoenen of muilen, de mans om een kiel en broek, benevens de jongens, en voor de kleine kinderen een japonnetje.

Aan Houwposten, die niets kunnen winnen, wordt jaarlyks noch toegeſtaan een muts en neusdoek aan een vrouwsperſoon, en een das aan een mansperſoon.

Om de 2 jaaren een mans rok, hembdrok, een borstrok, mantel, bovenrok, keurslyf of corsjet.

Om de 4 jaaren: aan vrouwen en vrysters mits van 15 jaaren een rooden rok.

Als

ze om de armen te ondersteunen, en bestendig aan den kost te helpen, *oneindigmalen beter, nuttiger, minbezwaarende en voordeeliger* zal bevonden worden, dan de allergeschiktste wyze om de armen te alimenteeren.

§ 12.

Alhoewel ik § 1 hebbe aangetoond de schadelykheid der hedendaagsche zeevaart rustende op de ondervinding, benevens de pernicieuse gevolgen voor de Diakonyen en armen-fondsen, zoo hebbe echter my opgewekt gevonden, ten slotte dezer verhandeling, een en ander ten nutte en dienst der arme

Als mede een *wolle deken*, voor man of vrouw en daar geen kinderen zyn om de 8 jaaren.
——— daar 2 of 3 kinderen zyn om de 6 jaaren.
——— daar 4 en meer kinderen zyn om de 4 jaaren

De verschooning toegestaan zynde, wordt met een ordonnantie gehaald in 't Diakonyehuis, en door Regenten om de 13 weken aan Diakonen in rekening gebracht. Een en andere kleinigheid hebbe ik overgeslagen, en maar als van verre doen zien de moeiten, omslagtigheid en kostbaarheid, zelfs van de allergeregeldste en spaarzaamste Diakonyebestuuring.

jeugd, lust tot de zeevaart hebbende, voor te dragen.

Men vindt door een allerwyst beſtuur, zelfs in de kinderen en jongelingen, onderſcheiden begrippen, verborgen dryfveeren en geneigdheden, waar door deze en die, zich tot byzondere beroepingen bepalen, en met geen beſcheiden mogelykheid, ſoms daar van zyn af te brengen. 'Er zweeft hier en daar noch oud Vaderlandſch bloed door de aderen van onze jeugd met lust tot de zeevaart: doch niet zelden wordt het door laffe redeneeringen, als anderzins tegengegaan en uitgedoofd. Maar wanneer de arme jeugd met vrucht en voordeel, na alvorens behoorlyk in de ſchoolen onderwezen en bekwaam gemaakt te zyn, onder goede getrouwe opzicht en beſcherming, by voorbeeld van Heeren Regenten (y) der Diakonye-ſchoolen, of andere nuttige ſtichtingen, of door Diakonen of Armbezorgers, op aangenaame en uitlokkende voorwaarden tot de zeevaart wierden opgeleid, dan keu-

(y) De Heeren Regenten der Diakonye-ſchoolen te Rotterdam, zullen op dergelyk ontwerp, naar allen ſchyn, iets poogen te onderwinden.

keure het zoo ten nutte van ons Vereenigd Nederland en Burgerlyke Maatſchappye in het algemeen, als in 't byzonder voor Zeeland hoognoodzaakelyk. Zullen nu dergelyke nuttige ondernemingen wel ſlagen, dan dient men vooral wel te beginnen, en alles op goede gronden te doen rusten.

Zal dat wenſchelyk oogmerk zoo voordeelig voor 't algemeen belang verkregen worden, om uit onze eigen Vaderlanders, door middel van de zeevaart, ervaarene zeelieden als weleer aan te kweeken, en gelyk in dezen myn doel is, dan keure niets beter en dienſtiger dan in de eerste plaats de vaart der *Koopvaardy* hier toe als de allerbekwaamſte en leerzaamſte aan te pryzen.

Derhalven zal het dienstig zyn tot bevordering van dit heilzaam oogmerk, dat 'er, zoo door Regenten of andere opzienders der kinderen, als door de Heeren Kooplieden of Reeders der Schepen vriendelyke beſluiten worden genomen, en tot dit zoo nuttig en loffelyk doel zamengeſpannen.

Op dezen grond is het, dat ik ten dienſte van 't algemeen en derzelver

Diakonyen en armen-fondſen, en voor de zeevaart genegenheid beſpeurende arme jongelingen in 't byzonder, een en ander by wyze van een ontwerp, onderſcheiden Articulen bevattende, betrekkelyk de zeevaart aan de hand zal geven.

Art. 1.

Men behoorde ter aanmoediging der kinderen, vooral in de Diakonye-ſchoolen, de *Zeevaart* door de Meesters te doen aanpryzen, en vervaardigen een klein boekje, by voorbeeld een uittrekſel van *Nederlandſche Zeehelden*, ten dienste der ſchool-jeugd.

Art. 2.

De aangemoedigde jeugd, met hunne ouders of vrienden doen komen op zekere bepaalde vergadering der Regenten &c. om daar onderzocht te worden, of zy goed lezen, ſchryven, en behoorlyk cyfferen kunnen (dewyl dezelve anders niet wel dan voor gemeen Matroos kunnen vaaren), als mede of zy reeds eenige vorderingen in de

de Goddelyke Waarheden gemaakt hebben.

Art. 3.

Zoo de jongelingen voldoening gaven, zoude men ouders, vrienden en kinderen vooraf moeten vragen, of het hunlieder volkomen genoegen ware, deze kinderen, onder opzicht der Regenten, by de *Zeevaart* op te brengen, derzelver naamen dan aan te teekenen, om achtervolgens geplaatst te worden.

Art. 4.

Maar die de vereiſchten niet hebben, doch echter lust, zal men byzonder aan de Meesters voordragen, om dezelve bekwaam te maken, de ouders en kinderen pryzen over hunne gedaane keuze, en dezelve dan noch wat uitſtellen.

Art. 5.

Men dient in aandacht te nemen, dat de jongelingen ten minsten 12 jaa-

ren oud zyn, van goede gezondheid, vlugge ledematen, en ſnaarig van geest.

Art. 6.

Het zal dienstig zyn, dat de Heeren Regenten &c. correſpondentie houden met de Heeren Reeders en Boekhouders der Schepen, niet alleen om de jongens op derzelver Schepen te plaatſen, maar om vooral deze kinderen hun als eigen, de Schippers allerernſtigst aan te bevelen, om dezelve in alle ſcheepswerk en zeemans-kunde te onderrichten, leeren en voortzetten; als ook om hun by goede gelegenheid van weêr en wind, tot het ſchryven, lezen en onderzoek der Goddelyke waarheden aan te ſpooren.

Art. 7.

'Er heerscht in den mensch altyd een zekere eerzucht, waarom de Heeren Regenten &c. dienen te zorgen, dat, wanneer een jongen van 16 jaaren zich verbindt voor 4 jaaren, en een van 12 jaaren voor zes, dan het loon van den oudſten, als vermogender om bin-

binnen weinig tyds het werk van matroos te oeffenen, iets meerder moet zyn, als van den jongſten, dewyl hy door gebrek van krachten, zoo veel ſcheepswerk niet kan verrichten; anderendeels, om hier door moed en vuur in de harten aan te ſteken, dewyl het loon den arbeid verzoet.

Art. 8.

Men zal het gemaakte accoord, zoo aan de ouders en vrienden, als kinderen voorlezen, daarna doen teekenen, om het zelve niet te ontkennen, of weigeren den bepaalden tyd uit te dienen.

Art. 9.

In het accoord of beding zal men bepalen, met de Heeren Reeders en Boekhouders, wat zal gegeven worden voor de uitrusting, hoe veel maandgeld men den jongen zal toeleggen, en wat men jaarlyks tot verhooging van maandgeld of kleeding 'er by zal voegen: wel in acht nemende eenig onderſcheid te maken, dat een jongen

van 16 of 18 jaaren, om gegevene redenen, iets beter en meerder verdient, dan een van 12 of 14 jaaren.

Art. 10.

De Heeren Reeders &c. zouden zich kunnen verbinden om, wanneer deze jongens (onverhoopt) op Zee wierden genomen, dezelve voor hunne rekening te losſen, en wederom in derzelver Stad te brengen.

Art. 11.

En wanneer (dat God verhoede) ons Vereenigd Nederland met een of andere Mogendheid in Oorlog mogt geraken, zal men deze jongelingen op geen Schepen, ter kaapvaart uitgerust, mogen plaatſen, dan met vrywillig genoegen en keuze van ouders en vrienden, benevens ontſlag van het gemaakte accoord, en een nader beding van hand- en maandgeld.

Art. 12.

En wanneer de nood des Lands het

het vorderde, dat deze jongelingen, by looting of telling op 's Lands Oorlogſchepen geprest wierden, dan zal het gemaakt accoord met de Heeren Reeders voor vervallen gehouden worden.

Art. 13.

Het zal niet ondienſtig zyn ter aanmoediging van de jonge *Zeevaarende*, als ook om andere aan te ſpooren, dat de Schippers en Officieren, de jongens wel in de tucht, maar ook liefdenryk behandelden; dezelve in vreemde Landen, naar gelang van zaaken, eens mede aan de wal lieten gaan; en, ware het mogelyk, een of ander klein aandeel in de Negotie gaven, om hun te doen ondervinden, dat een kleine winst de geleden ongemakken verzoet, en tevens aanſpoort, om niet alleen een goed Zeeman, maar ook een bekwaam Handelaar te worden, om dus doende de Reedery allezins te kunnen dienen.

Art. 14.

Na eene gedaane reize, zoude men

jongelingen verplichten, om zich met een getuigſchrift van hun gedrag, door ſchipper of ſtuurman gegeven, te vertoonen voor de Vergadering der Heeren Regenten &c., om daar geprezen of beſtraft te worden: die zich wel hadden gedragen, met eene kleine gift, terverdere aanmoediging, in geld, boeken of inſtrument tot de ſtuurmanskunst behoorende, te vereeren; de andere in tegendeel hun misdryven gemoedelyk en gepast voorhouden, en dus toonen een waakend oog ten nutte der jonge zeelieden en ter verbetering van hun zedelyk gedrag allezins in acht te nemen.

Art. 15.

Regenten zouden van hunne zyde, ten dienſte der jeugd, mede kunnen geven, een *van Leeuwaarden* Godvrugtige Zeeman; een Zakbybeltje; een *Hellenbroek* Catechismus en kort Begrip; een *Bartjens* Cyfferboek; vier boek Schryfpapier, twee bosſen verſneden Pennen, twee ſtukken Lak of een doos met Ouwels, twee Leien, en een pakje met grifjes &c.

Art.

Art. 16.

De Heeren Regenten &c. zouden dienen te houden een Alphabetisch Register, ſtellende ieder jongen op een byzondere bladzyde met den inhoud der voorwaarden van de beſteding, als Pieter . . . . . de Vader of Moeder &c. . .; en zoo de Ouders trekken by de Diakonye, hier van aan 't Collegie van Diakonen bericht geven, op dat dezelve door het verzwygen der Ouderen geen ſchade komen te lyden.

En verders aanteekening houden van de Reize, waar na toe, den naam van 't Schip en Schipper, en dat zoo dikwyls als hy weder een andere Reize kwam te ondernemen.

Art. 17.

Dewyl ik nu veronderſtelle, dat de Diakonye-kaſſen niets geven tot de byzondere Uitrusting door Regenten &c. gedaan: zoo oordeele ik billyk, dat de verdiende Gagie, binnen den tyd des dienst door Regenten diende ontfangen te worden, by aldien de Ree-

Reedery kwam uit te ſcheiden, en 't Schip verkocht, ten ware de Jongen op een ander Schip by dezelve Heeren Reeders wierd verplaatst, dan bleef alles in volle kracht. Of wanneer (onverhoopt) de Jongen geduurende den tyd des dienst kwam te overlyden, om uit en door zoodanige Penningen de onkosten voor anderen weder goed te maken. Doch was het uitſchot gedaan uit de kasſen der Diakonye, dan ſpreekt'er de billyke restitutie voor.

Art. 18.

Niet onvoordeelig zoude het zyn voor deze jonge Zeelieden, om by gedaane reize, of overwinteren, door een bekwaam Man, voor rekening der Regenten &c. eens of tweemaal daags leſſen in de Stuurmans-kunst te doen geven.

Art. 19.

En om te beproeven, dat deze penningen niet onnut verſpild wierden, door traag opkomen of onvatbaarheid, zoo ook om de vorderingen der naarſtige Jongens te onderzoeken: zoude men

men in de tegenwoordigheid der Regenten, dezelve naar gelang der bekwaamheden, zoo nu en dan een klein examen kunnen doen ondergaan; en die goede vorderingen gemaakt hadden ter aanſpooring met eenige gift bekroonen.

Art. 20.

Verder zullen de Regenten &c. in aandacht houden, dat de beste handwerken en tevens de nuttigſte voor de Zeevaarende zyn, Scheeps- en Huistimmeren, Smeeden, Zeilmaaken, en Verwen; zoo 'er Jongens gevonden worden in de Schoolen, die dezelve eerst verkiezen, en daar na mochten gezind worden de zee te bebouwen.

Ingevolge dit Plan zoude men, om alle wederzydſche uitvlugten weg te nemen, wanneer door Regenten &c. tot genoegen van de jongens met de Heeren Reeders was overeengekomen, en de Reeders hier toe zich genegen betoonden, een Notariaal of Richterlyk Contract doen teekenen: by voorbeeld in dezer voegen: Ten overſtaan van de

de ondergeteekende Regenten &c. als getuigen, binnen de Stad N. N. . . . . heeft *Pieter Welgenegen*, met zyn vader of vriend *Jan Vergenoegd* geadsisteerd, zich verbonden aan d'Heer *Willem Weltevreeden* Koopman en Reeder &c. om als leerling, aan boord van een zyner schepen te dienen onder zoodanigen Capitein, als de voornoemde Heer *W. Weltevreeden* zal goedvinden; en dat voor den tyd van 2, 4 of 6 volle jaaren, aanvang nemende met de onderteekening dezer, geduurende welken tyd, voornoemde *P. Welgenegen* zich verbindt en verplicht den gemelden Heer *W. Weltevreeden*, op het schip waar op hy zal geplaatst worden, te dienen met alle eerlykheid, getrouw- en gehoorzaamheid, zoo mede ten opzichte van den Capitein en welke verder 't scheeps bestuur zullen voeren: zoo wel by dag als nacht, zon- en werkdagen, binnen en buiten scheepsboord, op zee en in rivieren, in alle wettelyke zaaken van scheepsdienst, welke hem zullen geboden worden. Verder belovende zich niet te zullen ontslaan uit dezen scheepsdienst geduurende gemelden

tyd

tyd (ziekten of toevallen uitgezonderd) onder verband van 2 dagen voor één te zullen dienen, en voorts zich te zullen gedragen als een braaf leerling van den Zeedienst betaamt.

Waar tegen de Heer *W. Weltevreeden* belooft aan zijn Capitein de ernſtigſte bevelen te zullen geven, om den gemelden *Pieter Welgenegen* bekwaam te maken, om voor een goed Matroos te kunnen vaaren, en hem verzorgen voor een behoorlyke uitruſting, van ſcheepskleederen, kost, drank en legging aan boord van een zyner ſchepen, ofte aan land geduurende dezen tyd van zyn leerlingſchap: en wanneer hy zyn tyd naar genoegen zal hebben uitgediend, de Capitein en Reeder voldaan zynde, zal hy by zyn affcheid genieten een gift van tachtig guldens, meer of minder naar dat men is overeengekomen.

Tot nakoming van 't geen voorſchreeven is, zal de leerling, deszelfs vader of vrienden deze onderteekenen.

Waarna de Heer *W. Weltevreeden* nader aan ons Regenten beloofd heeft, om de gedaane beloften te zullen doen nakomen, en door onderteekening bekrach-

krachtigd. Waarna Regenten dit contract mede geteekend hebbende, de Copie hier van zoo aan den Heer Reeder als leerling &c. overhandigd hebben &c.

Om alle verſchillen voor te komen, belangende de manier van uitrusting, zal men een voldoende voorbeeld voor een Jongen van 14. 15. of 16. jaaren aan de hand geven, benevens de onkosten, beloopende 47 guldens en 18 ſtuivers (z).

Wanneer men nu de uitrusting bepaalt

(z) Ziet hier de berekening der onkosten.

1	Rood baaytje - -	*f*	3: — : —
2	Lange broeken -	"	2: 4: —
2	Linnen rokjes -	"	2: 4: —
2	Streepte baaytjes -	"	3: 4: —
2	Onderbroeken -	"	2: 4: —
1	Zeyldoekſe broek -	"	1: 8: —
5	Blaauwe hembden -	"	7: — : —
4	Bonte doeken -	"	1: 12: —
2	Engelſche mutſen	"	1: 8: —
4	Paar kousſen - -	"	2: 8: —
2	Slaapmutſen - -	"	— : 14: —
1	Bultzak en kusſen	"	2: 10: —
1	Deken - - -	"	1: 16: —
3	Paar wanten -	"	1: 1: —
1	Hangmat - - -	"	3: 15: —
1	Vrieſe duffelſe rok	"	7: — : —
3	Paar ſchoenen -	"	4: 10: —
		f	47: 18: —

paalt op 60 guldens, kan men 'er noch wat Tabak, Pypen, Genever en verſnapering byvoegen, naar de jaaren.

Voege hier noch by een tiental van jongelingen, uit een grooter getal getrokken, om, naar maate derzelver jaaren, beding wegens de maandgelden te maken, en volgens welke uit zeker Godshuis ter zee en wel ter koopvaardy zyn gaan vaaren: als

	Ouderdom.	Eerſte jaar.	Tweede.	Derde.	Vierde.
Cornelis van Z. - -	20	9 gl.	—	—	—
Christiaan K. - -	16	7	10	—	—
Cornelis S. - - -	16	7	9	10	13
Jan B. - - - -	20	9	13	13	15
Jan de G. - - -	15	8	9	12	—
Reinier N. - - -	16	8	10	12	—
Jan van den B. - -	17	8	9	16	17
Leendert van der V.	17	8	12	—	—
Gerrit S. - - - -	14	6	11	12	—
Jan van der M. - -	16	8	9	15	—

Noch zullen wy hier byvoegen eene bereekening, om te betoogen, dat, als jongens 2, 3, 4 en 5 jaaren ter koopvaardy verbonden worden, in 't geheel niets tot wederzyds nadeel ſtrekt.

Eerſte Bereekening, volgens welke veronderſteld wordt, dat een jongen voor 5 jaaren, volgens de in gebruik zynde gewoonte kan verdienen: gegrond op de ondervinding, beginnende met zyn 14 jaar, en wanneer hy 8 Maanden in het jaar vaart, als

Eerſte jaar 5 gulden 's Maands is in 8 Maanden - -	*f* 48:—:—	
Tweede jaar 7 gulden 's Maands is in 8 Maanden - -	*f* 56:—:—	
Derde jaar 9 gulden 's Maands is in 8 Maanden - -	*f* 72:—:—	
Vierde jaar 11 gulden 's Maands is in 8 Maanden - -	*f* 88:—:—	
Vyfde jaar 13 gulden 's Maands is in 8 Maanden - -	*f* 104:—:—	
		f 360:—:—
Kostgeld 8 Maanden is in 5 jaar 40 Maanden à 30 dagen, maakt 1200 dagen à 7 ſt. daags -	*f* 420:—:—	
		f 780:—:—

De onkosten voor den Reeder voor 5 jaaren verband nu eens geſteld, als		
Voor de uitrusting -	*f* 50:—:—	
Vier jaren onderhoud en afſlyting à *f* 30	*f* 120:—:—	
Kostgeld in 5 jaar of 1825 dagen à 7 ſt.	*f* 638:15:—	
		f 808:15:—

Nu

Nu noch eens veronderſteld, dat het Schip in ieder jaar ſtil legt 125 dagen, dat is in 5 jaaren 625 dagen, doch verdient ten minſten de halve kost zynde 3½ ſtuivers dat uitmaakt - - - f 109: 7:—

——— f 699: 8:—

Dan heeft hy by goed gedrag noch wel verdiend in de 5 jaaren een geſchenk van - - - - - f 80:12:—

——— ———

Geſtelde winsten en kosten komen over één - - - f 780:—:—

* *

Tweede Bereekening over 5 jaaren voor een jongen van 15 jaaren, mede veronderſteld 8 Maanden in 't jaar te vaaren

Eerſte jaar 5 gulden komt - - f 40:—:—

Tweede j. 7 gulden komt f 56:—:—

Derde jaar 9 gulden komt f 72:—:—

Vierde j. 11 gulden komt f 88:—:—

Vyfde j. 13 gulden komt f 104:—:—

——— f 360:—:—

Kostgeld van 8 Maanden of 1200 dagen berekend à 7 ſtuivers daags f 420:—:—

——— f 780:—:—

De onkosten voor den Reeder voor 5 jaaren nu eens gerekend: als voor de uitrusting *f* 60:—:—
Vier jaaren onderhoud &c. à *f* 40. *f* 160:—:—
Vyf jaaren kostgeld, of 1825 dagen à 7 ſtuivers daags - *f* 638:15:—
——— *f* 858:15:—

Maar nu eens verondersteld, dat het Schip in ieder jaar ſtil legt 125 dagen, dat hy dan evenwel noch aan Boord verdient
Eerſte jaar 125 dagen à 3 ſt. daags *f* 18:15:—
Tweede dito 125 dagen à 4 ſt. daags *f* 25:—:—
Derde dito 125 dagen à 5 ſt. daags *f* 31: 5:—
Vierde dito 125 dagen à 6 ſt. daags *f* 37:10:—
Vyfde dito 125 dagen à 10 ſt. daags *f* 62:10:—
——— *f* 175:—:—
——— *f* 683:15:—

Wanneer men nu zoo een jongeling van 20 jaren, en van een goed gedrag, noch eens geeft - - - - - *f* 96: 5:—

Dan zal het een en ander weder overéénkomen - - *f* 780:—:—

* *

Derde Bereekening over 4 jaaren voor een jongen

van

van 16 jaren, geſteld dat het Schip maar 8 Maanden in zee is.

Eerſte jaar 6 gulden 's Maands - f 48:—:—
Tweede jaar 8 gl. 's Maands f 64:—:—
Derde jaar 10 gl. 's Maands f 80:—:—
Vierde jaar 12 gulden 's Maands f 96:—:—
——— f 288:—:—

32 Maanden kostgeld à 30 dagen is 960 à 7 ſt. f 336:—:—
——— f 624:—:—

De onkosten hier tegen, als uitrusting - f 60:—:—
Drie jaren verder onderhoud à f 40 f 120:—:—
Kostgeld 4 jaren of 1460 dagen à 7 ſt. f 511:—:—
——— f 691:—:—

En veronderſteld, dat in ieder jaar het Schip 125 dagen ſtil legt, zal dan nog verdienen

Eerſte jaar 125 dagen à 4 ſt. - f 25:—:—
Tweede jaar 125 dagen à 5 ſt. - f 31: 5:—
Derde jaar 125 dagen à 6 ſt. - f 37:10:—
Vierde jaar 125 dagen à 8 ſt. - f 50:—:—
——— f 143:15:—
——— f 547: 5:—

Zal het dan wel te veel zyn, wanneer aan een Ma-

troos van 20 jaar, en goed gedrag wordt gegeven - - - - - - *f* 76:15:—

Komt al weder over één - - *f* 624:—:—

* *

Vierde Bereekening voor 3 jaaren van een jongen van 17 jaaren, verondersteld dat maar 8 Maanden met het Schip vaart,

Verdient 1ste jaar 7 gulden - *f* 56:—:—
Verdient 2de jaar 8 gulden - *f* 64:—:—
Verdient 3de jaar 12 gulden - *f* 96:—:—
——— *f* 216:—:—

Voege hier by 24 Maanden kostgeld à 30 dagen is 720 dagen à 7 stuivers - - *f* 252:—:—
——— *f* 468:—:—

Hier tegen Reeders onkosten, als de uitrusting - *f* 60:—:—
Voor 2 jaaren verder onderhoud à *f* 40 - *f* 80:—:—
Drie jaaren of 1095 dagen a 7 st. - *f* 383: 5:—
——— 523: 5:—

Verondersteld dat hy, al schoon het Schip niet vaart, echter verdient aan Scheepswerk

Het

Het eerſte jaar 125 dagen à 4 ſt. *f* 25:—:—
Het tweede jaar 125 dagen à 6 ſt. *f* 37:10:—
Het derde jaar 125 dagen à 8 ſt. *f* 50:—:—
——— *f* 112:10:—
——— *f* 410:15:—

Hy heeft noch bedongen, na welvolbragte leerjaren een gift van - - *f* 57: 5:—

Het zal wederom als boven ſtrooken *f* 468:—:—

* *

Vyfde Bereekening voor 2 jaaren van een jongeling van 18 jaaren, verdient in 8 Maanden Zeedienſt
Eerſte jaar 8 gulden 's Maands - *f* 64:—:—
Tweede jaar 11 gulden 's Maands - *f* 88:—:—
——— *f* 152:—:—

16 Maanden of 480 dagen kostgeld à 7 ſtuivers 's daags - - *f* 168:—:—
——— *f* 320:—:—

By de aanneeming wordt bepaald voor de uitrusting *f* 60:—:—
Onderhoud voor 't 2de jaar - - *f* 40:—:—
Voor 2 jaaren kostgeld à 7 ſt. - *f* 255:10:—
——— *f* 355:10:—

Hy verdient aan Scheepsbedryf, als het Schip niet vaart, noch wel

In 't eerſte jaar 125 dagen à 6 ſt.	*f* 37:10:—	
In 't tweede jaar 125 dagen à 8 ſt.	*f* 56:—:—	
	f 87:10:—	
		f 268:—:—
Kan dan by goed gedrag, na volbragten tyd noch wel bedingen - - -		*f* 52:—:—
Quadreert als boven - -		*f* 320:—:—

* *

Noch voege hier by *eene andere Bereekening*, volgens welke, naar de tegenwoordige tyds-omſtandigheden, een jongen zoude kunnen verdienen, gegrond op de ondervinding, onder verband van zes jaaren, en veronderſtelling van maar 8 Maanden op zee te wezen, als:

Het eerſte jaar voor de kost (van 14 jaaren ouderdom)		
Tweede jaar 4 gulden 's Maands	*f* 32:—:—	
Derde jaar 6 gulden 's Maands -	*f* 48:—:—	
Vierde jaar 8 gulden 's Maands	*f* 64:—:—	
Vyfde jaar 10 gulden 's Maands	*f* 80:—:—	
Zesde jaar 12 gulden 's Maands	*f* 96:—:—	
	f 320:—:—	
Kostgeld voor 8 Maanden à 30 dagen komt in 6 jaren 48 Maanden of 1440 dagen à 8 ſtuivers	*f* 576:—:—	
		f 896:—:—

Het

Het onderhoud zal hier op uitkomen

Voor een goede uitrusting - f 70:—:—

Voor 5 jaren onderhoud à 40 gl. - f200:—:—

Kostgeld 72 Maanden of 2160 dagen à 8 ſtuivers daags - f864:—:—

——————f1134:—:—

Nu ook eens verondersteld, dat het Schip in zes jaaren, 24 Maanden of 720 dagen ſtilligt, dan zal de jongen aan de kost noch verdienen ten minſten 8 ſtuivers daags - - f 288:—:—

——————f 846:—:—

Nu kan immers zoo een Leerling na zes volbragte jaaren, met goed gedrag, billyk vragen om een gift van - - - - f 50:—:—

f 896:—:—

En men zal de winsten en onkosten evenredig vinden, en op deze of de vorige wyze, bekwaame Zeelieden kunnen voortbrengen, daar wy een algemeen belang in hebben.

Noch eene aanmerking aangaande de douceurs: zoude het in 't algemeen niet meerder aanmoedigen, onder de jeugd, om na eene volbragte reis of 's Jaarlyks, ſtelt eens een paar goude hembds-knoopen; zilvere broeksknoopen; ſchoen-gespen; of eenig

geld te geven, dan juist dien bepaalden tyd, zonder iets te ontfangen, uit te dienen? Niets ſpoort meer aan onder de jeugd, dan met eerlyk verkregen goud, zilver of geld, boven hunne tydgenooten uit te munten, en daar moedig op te mogen zyn. Voor my geloove, dat de meeste jongelingen hier toe zullen genegen zyn, en het ook beter aan het oogmerk in allerlei opzicht zal beantwoorden.

Mochten nu deze myne pogingen noch maar een of andere nuttigheid voor de armen, en menſchelyke Maatſchappye, hebben te weeg gebracht: Dan zal ik mynen arbeid beloond achten, en het aangenaamſte genoegen ſmaaken, dat 'er aan eenig ſterveling kan te beurt vallen.

Verſchoon, Goedgunstige Lezer! de feilen, welke in zoo een ruime ſtoffe, my uit de penne gevloeid zyn; en in die verwachting ſluite ik onder de zinſpreuk:

Totam vitam miscet dolor
& gaudium.

BEDENKINGEN

Over de beste wyze om de Armen te ondersteunen en bestendig aan den kost te helpen; het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen aangeboden, ter beantwoording van deszelfs voorgestelde vraage,

DOOR

NICOL. HEND. VAN CHARANTE.

Onder alle de aanmerkelyke byzonderheden, die 't Vereenigd Nederland van andere Ryken en Staaten onderscheiden, is voorwaar geenzins de minste, de ongemeene zorg voor 't welzyn der armen. Getuigen hier van zo veele gestigten, die de Vaderlandsche Liefdadigheid bouwde ter huisvesting van verarmde Weduwen, ter koestering des bezwykenden Ouderdoms, ter opvoeding van ouderlooze Weezen, tot onderwys der schamele jeugd: gestigten, bestuurd naar wyze voorschriften; door kundige en welmee-

meenende Opzienders verzorgd; beſchermd door 't hoog gezag van braave Burger-Vaders; en verrykt door de ruime mildadigheid van waardige Christenen. Getuigen hier van die verbaazende ſommen gelds, die by ieder der onderſcheiden Gemeenten, weekelyks, maandelyks, jaarlyks, in den ſchoot der armbezorgers worden uitgeſtort, ter onderſteuning haarer behoeftige Ledemaaten. Getuigen hier van die menſchlievende inſtellingen, om ook zulken, die by mangel van Geloofsbelydenisſe op de bedeeling der byzondere Gezindheden geen uitzicht hebben, in hun gebrek te onderſteunen en te verzorgen. 'T is niet alleen in deze of geene groote Stad, dat men zulke gedenkteekenen van de Nederlandſche liefde en mildheid jegens hun verarmde medeburgers ziet opgeregt; neen! yder Stad, ja zelfs het geringſte Vlek, mag daar op bogen, en zich beroemen van hunne verarmde inwooners alle hulp en onderſtand te bewyzen.

Maar gelyk niet zelden de beste dingen, tegen hun oogmerk behandeld, ſchandelyke misbruiken en ſchadelyke ge-

gevolgen voortbrengen, zo is 't ook in dezen gegaan; de loffelyke bezorging der armen veroorzaakte, immers voedde, de zorgeloosheid van veelen, die, verzekerd van de toevlucht, die zy tot de Diakonie en armen-middelen ten allen tyde konden neemen, noch nyverheid, noch zuinigheid, noch voorzorg betrachteden, en leefden gelyk de vogelen des Hemels; terwyl anderen noch erger, de naarſtigheid geheel verbannende, zich enkel toeleiden, om ten koste der Diakonie of huis-armen luy en ledig te leeven.— Misbruiken, zo algemeen doorgebroken, dat (mag men zig op de bevinding van oplettende armbezorgers verlaten) het meerder gedeelte der trekkende armen zulken zyn, die door traagheid, zorgeloosheid, ſlegt gedrag, dronkenſchap, en anderzins, de vrywillige oorzaaken en onderhouders hunner eigen armoede zyn;— misbruiken, wier verderflykheid zedert eenige jaaren herwaarts byzonderlyk in 't oog liep, daar ſchier in alle oorden van Nederland, de Diakonie en armen-middelen in een beklaagelyken toeſtand geraakten, niet meer toereiken-

kende bevonden wierden, om de vereiſchte bedeelingen uitteleveren, en dreigden geheel te niet te zullen loopen.

Want hoe zeer het zeker is, dat veele dingen hebben te zamen gewerkt, om deze verwarring in de Diakonie en armen-ſtaaten te veroorzaken, en dezelve zo aan de vermindering der Renten haarer Hoofdſommen, als aan een verhooging der bedeelingen, zedert de levensmiddelen meer kostbaar wierden, onvermydelyk voornamentlyk zyn toeteſchryven, 't kan egter niet ontkend worden, dat de misbruiken, zo even gemeld, ook zeer veel nadeel toebragten, en onder de oorzaaken van 't verval in 't armen-wezen met regt te tellen zyn.

Om dit verval nu te ſtuiten, en den gevreesden ondergang der Diakonien en armen-middelen, ware het mogelyk, voortekomen, zag men zedert eenigen tyd veelerley ſchikkingen van meerdere en mindere nuttigheid te voorſchyn komen en beproefd worden. Men herzag en verbeterde de berigtſchriften voor de Diakonen en armmeesteren;— men verminderde de bedee-

deelingen;— men deed de armen-jeugd onderwyzen en tot handwerken opleiden; om van geen andere middelen van herſtel te gewagen.— Voortreffelyke en nuttige zaaken voorwaar, en zonder welke op geen volkomen herſtel van 't armen-wezen kan gehoopt worden, maar zo 't ſchynt alleen niet voldoende noch genoegzaam tot het bedoelde einde; 't zoude niet moeyelyk vallen dit in byzonderheden te toonen: maar kortheidshalve merk ik alleen aan, dat het niet mogelyk ſchynt de Diakonien en armen-middelen van trekkende leden te ontlasten, 't geen toch het doelwit van deze genoemde inſtellingen is, zonder dat men deze armen een ander en zeker middel van beſtaan en onderhoud verſchaffe.

Dit begreep te regt het Zeeuwſch Genootſchap der Wetenſchappen, wanneer het dit allergewigtigst en hoogstnuttigst Vraagſtuk ter beantwoording ophing: „ Hoedanig is de „ wyze, om de armen, zo binnen de „ Steden als op 't platte Land van 't „ Vereenigd Nederland, en in 't by- „ zonder van Zeeland, te onderſteu- „ nen en beſtendig aan den kost te „ hel-

„ helpen, welke voor de Diakonien
„ en armen-middelen *min bezwaarende*,
„ voor de armen zelven *nuttiger*, en
„ voor de burgerlyke Maatſchappye,
„ waar van zy leden zyn, *voordeeliger*
„ zy, dan die wyze van bedeeling,
„ welke nu byna alomme plaats heeft?

Een onderwerp van zo groot een aanbelang, dat yder, wien 't welzyn der armen, de inſtandhouding van de loffelyke inſtellingen onzer braave Voorvaderen, en 't nut van 't algemeen ter harte gaat, met blydſchap de gelegenheid moet omhelzen, om zyne krachten in dezen letterſtryd te beproeven, en zyne vermogens en kundigheden aan de oplosſing van deze edele vraag, hoe moeylyk ze ook moge zyn, aantewenden.

Ik zal, om zulks in een geregelde orde te behandelen, 't geen ik hadde voortedragen, in vier Hoofddeelen ſplitſen, en *Eerst* in 't algemeen onderzoeken, hoedanig het middel tot onderhoud der armen, in plaats der gewoonelyke bedeelinge te ſtellen, behoort te zyn;— *Daarna* myn bedoeld middel verklaren en aan de gelegde gronden toetſen;— *Verders* een plan op-

opgeeven, volgens welke 't zoude kunnen worden uitgevoerd;— en *Eindelyk* eenige tegenwerpingen beantwoorden, die tegen het zelve veelligt zullen worden gemaakt.

Hoedanig behoort het middel ter onderſteuning en beſtendig aan den kost helpen der armen te zyn?

Om zich op eene eerlyke wyze onderhoud en de noodwendigheden dezes levens te verſchaffen, zyn in de tegenwoordige geſteldheid der dingen, ſlegts drie wegen overgebleven. De eerste is die van bezitter te zyn van aanzienlyke goederen, uit welker vruchten en inkomsten wy ons zelven van 't noodwendige en verkwikkelyke kunnen verzorgen; de andere is van uit de liefdegaven (AA) van anderen

(AA) De aanmerkingen van den Schryver, die tot zinſpreuk gebruikte *Patriae ſalus &c.*, betreffende de Liefdegaaven, verdienen hier geplaatst te worden. — Een zamenloop (dus ſchryft Hy) van verſcheide omſtandigheden maakt het onvermydelyk onder beſchaafde volken, waar alle bezittingen

te leven; de derde is van eigen vlyt en arbeid. — Gelyk de eerste, 't middel

gen verdeeld zyn, en naaulyks iets vry en gemeen tot 's leevens onderhoud is overgelaaten, dat 'er zulke huisgezinnen en perſoonen worden gevonden, welke zich zelven niet kunnen redden; en van voedſel en dekſel geheel of ten deele door hunne liefdaadige naasten moeten verzorgd worden. Hoe meer de maatſchappy van den ſtaat der natuur afwykt, hoe ſterker de overvloed en weelde aanwasſchen, hoe grooter doorgaans het getal van zulke ongelukkigen bevonden wordt, zoo door hun eigen ſchuld, als weegens de vermeerdering der behoeften, en de toeneemende vermindering der waarde van 't geld, waar door zy met hunne kleine inkomsten op verre na niet kunnen toereiken. De Godlyke Voorzienigheid duld niet alleen het magtig onderſcheid tuſſchen menſchen en menſchen, maar zy neemt ook eene gantſch ongelyke bedeeling in agt, op dat de banden der zamenleeving te vaster zouden geſtengeld worden;— De Armen het geld van den Ryken, en deze den dienst van den armen zou noodig hebben en gebruiken. Zy kunnen dus geen van beiden elkander miſſen, en moeten van den anderen leeven.— De Godsdienst ondersteunt deze ſchikking, hy pryst de barmhartigheid en weldadigheid ten ſterkſten aan;— druktze onder de ernstigſte drangredenen en beloften den Ryken op het hart, maar dat wy nimmer uit het oog moeten verliezen, om onderſtand te doen aan den geenen, die waarlyk arm en behoeftig zyn,— *die nood hebben:*— die in onoverkomelyke bekommernisſen zyn ingewikkeld;— die buiten ſtaat zyn om te werken, of met al hunne naarſtigheid en overleg het zoo ver niet brengen kunnen, dat zy zich en hun huisgezin voorzien van het geen zy volſtrekt noo-

dig

del van beſtaan der vermogende Lieden en Rykbemiddelde Renteniers zyn-

dig hebben. Nooit dog heeft het Godlyk bevel zich zoo ver uitgeſtrekt, dat de arme van den arbeid ontſlaagen moest worden:— dat hy ten koste van den ryken en werkzaamen een gemakkelyk leeven moest leiden, of zoo rykelyk bedeeld worden, dat hy te meermalen zyn tafel kan voorzien van begeerlyke ſpyzen.— Nimmer hebben de vermoogenden zulk een eenzydig bevel ontvangen, het welk tegen de wyze en goede oogmerken der Voorzienigheid, welke wy zoo even voorſtelden, niet alleen ſtryden zou, maar regelrecht aanloopen tegen het algemeen en onherroepelyk bevel, dat elk lid der menſchelyke maatſchappy in het Paradys reeds gegeeven is, *in het zweet uwes aanſchyns zult gy uw brood eeten.*

De weegen langs welke de armen in hunnen nood onderſteuning wordt toegeſchikt, zyn zeer onderſcheiden. De eerste natuurlyke en algemeene is, dat elk naar zyn inkomſten, ſtaat en noodige verteering, zelfs geeft aan zyn behoeftigen naasten het geen hy misſen kan en misſen wil, het zy dat het deze in zyne wooning wordt bezorgd, of dat hy het zelf komt ophaalen. Zulk eene uitdeeling ſtaat zeker iedereen vry, die meester is van zyne eige bezittingen, in zoo verre dezelve tegen eenige algemeene goede inrigtingen niet aanloopt. Veelen zyn 'er, welken zich daarom van de openbaare toelaagen tot onderhoud der armen onttrekken, om eene vrye beſchikking te houden omtrend hunne penningen aan de zulken, die zy het meest kennen, en het best gunnen;— zy meenen, gelyk het den menſch veelal eigen is, dat niemand zulks beter dan hun zelven is betrouwd, en dat dikwerf de algemeene aalmoesſen zeer onnoodig, en aan geheel onwaardigen wor-

de, in ons ontwerp, daar wy van behoeftigen ſpreken, niet te pas komt; zoo

worden verkwist:— Dit laatſte ſtuk zullen wy naderhand opzettelyk overweegen moeten.— Intusſchen vreezen wy, dat de noodige behoedzaamheid in het uitdeelen van byzondere aalmoesſen aan de deuren of in de huizen der armen op verre na door elk een niet wordt in agt genoomen. Het ontbreekt niet alleen veelen aan de noodige kunde, gelegenheid en lust, om by elken aanzoek een nieuwe en naauwkeurige ondervraaging in het werk te ſtellen; maar veelen ſtaan ook in de verbeelding, dat van hunne handen niets dan barmhartigheid, en liefdegaaven geëischt worden, maar dat het voor rekening der vraagers alleen loopt, of zy inderdaad voorwerpen van medelyden zyn;— de liefdegaaven noodig hebben en wel gebruiken.— Van zulken althans, in welken de overblyffelen van bygeloovigheid, en eene blinde mededeelzaamheid, om zich des te verdienſtelyker door hunne goede werken by het Opperweezen te maaken, plaats grypen, is gewis niet te verwagten, dat zy hunne aalmoesſen beter, maar wel, dat zy dezelven ſlegter beſteeden zullen, dan die, aan welken dit werk in het algemeen aanbevoolen is. Intusſchen is zulk een begrip geheel verkeerd, terwyl wy van alles wat wy ontfangen en uitgeeven verantwoording aan ons zelven, en aan onzen Godlyken weldoener verſchuldigd zyn. Het zyn zyne gaaven, die hy ons geeft, omze of voor ons zelven met maatigheid tot een goed einde te gebruiken, of dezelve, daar het noodzaakelyk is, aan anderen mede te deelen. Indien wy dezen regel over het hoofd zien, indien wy geeven aan elk, die vraagt, wy zullen dikwerf eene van God volſtrekt verboode begeerlykheid voldoen, de handen der luyheid ſtyven, of de overdaad

zoo kan ook het tweede middel, 't welk, om aan 't oogmerk der vraage

daad voedzel geeven, en de onzen of waare behoeftigen het deel ontvreemden, het welk hun toebehoorde.— Schoon 'er nu altoos onverwagte gevallen zullen zyn, waarin wy tot eene afzonderlyke en ſpoedige hulp en mededeeling eene aanleiding krygen, die wy niet kunnen van de hand wyzen; en ſchoon het hard zou zyn alleen op openbaare bedeelingen alles te laten aankoomen, vooral wanneer eerlyke luiden van een goede afkomst voor een tyd uit zwaare omſtandigheden moeten gered worden, zonder dat zy met geringen op één leest worden geſchoeid; zouden wy egter het niemand durven aanraaden geheel en alleen de uitdeeler van zyne eige aalmoesſen te zyn in een geregelden burgerſtand, daar openbaare ſchikkingen ter bedeeling gemaakt zyn, en de ingezamelde penningen op eene eerlyke wyze, ſchoon al niet zonder gebreeken worden beſtierd. Deze bedeeling zou geheel onnoodig zyn, wanneer elk verkoos zulk een voet te houden; maar het gevolg zou wezen, dat zommigen, die de beste gelegenheid hadden, om zich bekend te doen worden, en het medelyden van veelen gaande te maaken, drie en vier dubbeld zouden onderſteund worden, terwyl anderen weinig of niets zouden erlangen, hoedanig eene ongelykheid en ongeregeldheid by de bedelaary doorgaans plaats vindt; hoeveel te meer by zulken, die inderdaad en van byzondere perſoonen, en van de algemeene armbezorgers gewoone onderſtanden weeklyks ontvangen.

De andere weg, langs welken de giften der Ryken en middelmaatigen in handen der armen worden overgebragt, is dan door middel van zulke perſoonen, die of een kerkelyk of een burgerlyk lig-

haam

te voldoen, als ter zyde moet geſteld worden, hier in geen aanmerking komen;

haam uitmaaken, dat geſteld is, om losſe en vaste inkomsten ten behoeve der armen van eene zekere plaats, in te zamelen, te bewaaren, en aan dezelve naar een ieders ſtaat, en behoeften uit te keeren. Het is niet te verwonderen, dat de wetten van Hem, die de Liefde en Barmhartigheid zelfs is, hier toe alle noodige ſchikkingen weleer maakte onder een volk, dat onder eene Godsregeering ommiddelyk ſtaan zoude. De Prieſters en Leviten waren misſchien de voornaamſte inzamelaars en uitdeelers, van de aelmoesſen en inkomſten voor de armen, als de naaste Dienaars van Israëls Koning; ſchoon zy de eenigſte niet waren.— Dan de berigten zyn te weinig, en de zaak voor het tegenwoordige wegens eene geheele verandering van huishouding, van een ganſch anderen aart, dan dat wy ons hier by zouden ophouden. Wy kunnen egter niet voorby met een woord te melden, dat hoe zeer de byzonderheden, welke in het Joodſche Land onder het onmiddelyk opzigt van het Opperweezen plaats vonden, ons buiten ſtaat ſtellen, om in alles de burgerlyke wetten, waar naar dit volk in vreede en oorlog beſtierd wierdt, over te neemen: wy egter uit aanmerking van de hooge wysheid van den wetgeever der Jooden verpliicht blyven, dat wetboek met behoorlyke aandagt te doorlezen, de redenen en oogmerken zoo veel mogelyk na te gaan en de ſchikkingen van den grootſten en besten aller vorsten naar te volgen, in zoo verre zy op onze landen en volken kunnen toegepast worden. Men vergunne my zulks in dit geval met een voorbeeld op te helderen. Deutr. XV : 4. wordt de inſtelling van het zevende jaar als een vryjaar niet alleen nader aangebonden, maar ook een van de dringende redenen ge-

men; 'er ſchiet dus geen andere wyze overig dan die van *door eigen vlyt en*

gemeld, welke den wetgeever hier toe bewoogen, „ Alleenlyk, dat 'er geen bedelaar onder u en zy." Waarna God zyne beloften van overvloed en zegen herhaald, die hy zou vervullen in zoo verre zy hem gehoorzaam bleeven, om hun aan te moedigen ter onderhouding van alle, maar in het byzonder van deze inzettingen, waarby zy geene vreeze behoefden te hebben van te zullen verarmen.

Alhoewel men de woorden, *alleenlyk* enz. op meer dan eene wyze kan opvatten, zy zullen egter altoos aanwyzen; dat ſchoon „de arme nim„ mer ontbreeken zouden" vs. 11. God egter in het welgeregeld en gelukkig Gemeenebest van Israel geen Bedelaar wilde dulden En met reden; want zoo zy uit noodzaakelykheid tot zulk een beſtaan gedrongen wierden, was het een bewys van de hardheid, de liefdeloosheid,— de geringe zorge hunner broederen, en de overtreeding van die wetten van barmhartigheid, welke hier onder anderen worden voorgeſchreeven. De bedelaars verſtrekten dus overal tot ſchande der natie, waar toe zy behoorden, welke eenige van haare leeden, waarop zy zulk eene naauwe betrekking hadden, verpligten zich tot zulk eene laage en onvrugtbaare leevenswys te vernederen. Maar zoo zy vrywillig buiten noodzaake zich aan zulk een beſtaan overgaaven, was het een bewys van de grootſte laaggeestigheid, tot welke zulken vervallen waren, en de Overheid was verpligt als handhaafſter en uitvoerſter der Goddelyke wetten tot het weeren van zulke luye lediggangers, die als medgezellen der dieven, nu ze eens dien ſtap gedaan hadden, voor meer buitenſpoorigheden vatbaar waren.

Het

arbeid de armen aan den kost te helpen. Maar zal zulks geſchieden, zo worden

Het is zoo, in laater tyd, vooral onder het nieuwe verbond, vindt men overal bedelaars, maar dit ſtrekt onder anderen tot een bewys, en is teffens een vervolg van het verval, dat in kerk en burgerſtaat plaats greep, waar door de aloude orde, welvaard en zeegen reeds lang geweecken waren. Het was dan niet vreemd, dat de Heiland een bedelaar, maar een Godvruchtigen bedelaar, een ellendeling, die door hoogen nood 'er toe gedrongen was, in een zyner gelykenisſen invoert, als een geſchikt voorwerp, om de Jooden hunne onbarmhartigheid, en de geringe zorg, die zy zelfs voor waardige zoonen van hunnen Vader Abraham droegen, met de gevolgen leevendig te vertoonen.

By de grondlegging van den Christelyken Godsdienst, wiens eerste belyders gewis nog minder van de weldaadigheid hunner broederen naar den vleeſche te verwagten hadden, maar die van Jood en Heiden boven dien alomme benadeeld, verdrukt en vervolgd wierden, waar door veelen hunne huizen en haave moesten verlaaten: — wierden reeds vroeg de noodige ſchikkingen beraamd tot onderſteuning van de arme broeders en zusters uit de liefdegaaven, welke in elke gemeinte opgezaameld, en in den beginne naar Jeruſalem tot de algemeene armenkas overgemaakt wierden. Wyl onder de Christenen als Christenen voor als nog geen ander dan alleen een geestelyk opzigt plaats had, en zy daarenboven niet by den anderen kwaamen dan om Godsdienſtige redenen, is het geen wonder dat hunne liefdegaaven, vooral op den dag des Heeren aangebragt, en de bewaaring en uitdeeling aan Geestelyke perzoonen toebetrouwd wierd. Dit is de eenvoudige oorſprong van het in-

den de volgende drie dingen by hun vooronderſteld: eerſtelyk, toereiken-

inzamelen van aalmoesſen onder den Godsdienst by de Christenen, en van het ambt van Diakonen. In gelukkige eeuwen, wanneer de Christenen eindelyk naar hun eige burgerlyke wetten onder hunne vorſten in vryheid leefden, waren die ſchikkingen wel zoo noodzaakelyk niet, maar hebben egter, zoo veel wy hebben kunnen nagaan, doorgaans ſtand gegreepen, en men heeft de onderſteuning der Armen als een Godsdienſtig werk blyven aanmerken. Men handhaafde dit in 't vervolg met te meer nadruk, naarmaate de Geestelykheid zich in laater tyden meer en meer toeleide om magt en aanzien in handen te krygen, waar toe geen zekerer weg was, dan zich van de ſchatten der Ryken grootendeels meester, en de arme gemeinte van hun geheel afhankelyk te maaken. De overvloedige vrywillige giften tot Godsdienſtige oogmerken, vooral tot ſtigting en verryking van Kerken en Kloosters, wierden nu onder de voornaamſte goede werken geteld, en hoe vast ook het menſchelyk hart aan de goederen en voordeelen deezes leevens gehegt is, de Geestdryvery wist veelen daar los van te maaken; — eene vrywillige armoede wierd zelfs als de grootſte eer, en de zekerſte weg tot de hoogſte gelukzaligheid van veelen blymoedig omhelsd. De Kerken en Kloosters wierden in ſtaat geſteld om rykelyke uitdeelingen van ſpys, kleederen en geld te doen; zy deeden het ook aan de geenen, die het van hun wilden vraagen en aanneemen zonder eenig naaukeurig onderzoek. En geen wonder, dat niemand van hun wierd afgeweezen, terwyl men zelfs orden inſtelde, waar van de Leeden tot oneer van het menschdom en van de Geestelykheid in het byzonder, geen ander dan gebeedeld brood mog-

ten

de kragten en vermogens van Lighaam en Geest; ten tweede, Naarſtigheid

ten eeten. Daar men dus, vooral na het verbod van het Huwelyk aan de Geestelyken, de meesten hunner voor den ſtaat geheel onnut maakte, wierden 'er by duizenden aan de maatſchappy door onnoodige aalmoesſen onttrokken, nu het langer geene ſchande was, maar veel eer als een zeker voorregt wierd aangemerkt van de giften en gaven van anderen werkeloos te leeven, en zelfs tot de Orde der BEDELAARS te behooren. Dit heeft een doodelyken invloed gehad, vooral in zulke Landen, daar het Climaat den arbeider overvloedig zweet uitperſte, de bygeloovigheid de overhand had, en de laatdunkendheid zig met traagheid paarde: in zoo verre, dat veele verandering baarende eeuwen, en eene doorbreekende verlichting dit euvel als nog niet hebbben kunnen herſtellen. Onder alle verbeteringen die de Hervorming heeft aangebragt, is zeker ook deze te tellen, dat de dwaasheid van dit gevaarlyk misbruik ontdekt, en merkelyk herſteld is in die Landen, die dezelve hebben aangenoomen, ſchoon men teffens voor den Armen de noodige zorg heeft gedraagen. Wyl de Hervormers de Christelyke kerk, zoo veel moogelyk, in haar eerſte eenvoudigheid zogten te herſtellen; en 'er daarenbooven dezelfde ongelegenheid in den beginne, als by de grondvesting van het Christendom plaats greep, heeft men ook de aalmoesſen geduurende de Godsdienſtige byeenkomſten meestal moeten inzamelen, en de uitdeeling van dezelve aan menſchen, die de gemeinte met onderlinge overeenſtemming daar toe verkoos, of die dit vrywillig op zich namen, aanbevolen. Wanneer geheele Staaten en Ryken zich van den Roomſchen Stoel afzonderden, wierdt het ambt van Diakonen, ook in Nederland bevestigd; en ſchoon de Kloosters

heid en goede gezindheid tot werken; ten derde, Gelegenheid om deze vermo-

ters en Abtdyen als nutteloos wierden aangemerkt, bleeven egter verſcheide geſtigten, die een welberaade barmhartigheid en voorzorg voor den Armen had opgerigt; en de inkomſten van de overige wierden tot burgerlyke of tot Godsdienſtige gebruiken, tot onderhoud van Predikanten, of tot onderſteuning van behoeftigen, bekeerd. Hier van trekken de Wees- en Gasthuizen, de ziekenhuizen; de geſtigten, waarin melaatſchen, en die andere beſmettelyke kwaalen hadden, onderhouden en opgepast, of eenige arme mannen en vrouwen voor al hun leeven goedgedaan wierden, het noodig inkoomen. Het opzigt over deze Huizen vereischte byzondere perzoonen, waar toe men niet alleen kerkelyke maar aanzienelyke burgers verkoor, welke, wanneer die geſtigten op eene ruimte van penningen konden ſtaat maaken, dezelve ook aan anderen, noodlydenden, uitdeelen. — De algemeenſte en voornaamſte uitreiking van liefdegaaven, vooral in kleine Steden en Dorpen van ons Vaderland, is egter aan de Diakonen verbleeven. Dan wyl deezen alleen aalmoesſen uitdeelen die in hunne kerken voor de Leden hunner gezindheid worden gegeeven, blyft 'er altoos een menigte over van zulke Christenen, die zich noch by geene Gemeinte hebben gevoegd, of welke behooren tot eene gezindheid, die daar ter plaatze klein is en onmagtig, om haar Armen te onderhouden: voor deezen zyn de Arm-meesters, Charitaatvaders en dergelyken in verſcheide Steden en Dorpen aangeſteld, welke ook meerendeels uit de burgery genoomen worden.

Het blykt dus, uit dit kort verſlag, dat 'er eene algemeene zorg voor allerleye ſoorten van Armen en ellendigen in ons Gemeenebest gedraagen wordt,

mogens en vlyt te beſteden en aantewenden aan zodanig iets, waar uit de Armen een beſtendig en zeker onderhoud kunnen bekomen.

Het zoude vrugtelooze moeite zyn, krankzinnigen, bedlegerigen, lammen, kinderen beneden de zes jaaren, en diergelyke volſtrekt onvermogende door hun eigen arbeid en vlyt aan den kost te willen helpen; voor deze ſchiet niet overig dan uit de liefdegaven te worden onderhouden: 't zal mede zeer bezwaarlyk zyn, de blinden, dooven, verminkten, ſtokouden, ziekelyken, aankomende jongens en meiskens, geheel en alleen, zonder eenige bedeeling te kunnen doen beſtaan: ook dient men wel in agt te neemen, dat de vrouwen uit hoofde van volks gewoonte, opvoeding, of natuursgeſteldheid, tot veelerley werk gantſchelyk ongeſchikt zyn, welke egter 't meerder deel der geälimenteerden uitmaken.

Ik trekke hier uit deze twee gevolgen:

Eerſtelyk: *'t is niet mogelyk, de wyze van bedeeling, die nu byna alomme plaats heeft,*

wordt, het welk daar van, en met reden, den roem heeft.

heeft, geheel te vernietigen.

Ten tweede: *Men behoort zulk werk den Armen aantebieden, dat ook min vermogenden en voor 't meerder deel vrouwen kunnen bearbeiden.*

Zal men de arme lieden door hun eigen arbeid aan den kost helpen, zo wordt in de tweede plaats in hen vooronderſteld genegenheid om te willen werken, en hier aan hapert het veelen; dwang omtrent dezelven te gebruiken is niet mogelyk, maar hen werk aantebieden, en alle uitvlugten, die de luiheid aan de hand geeft, afteſnyden; voorts de Armen ſteeds in 't werk te houden, de jonge kinderen in de ſchoolen reeds vroeg aan 't werk te zetten, 't loon te evenredigen aan 't gedaane werk, en den hardnekkigen luiaart allen onderſtand te onttrekken, ſchynen de geſchiktſte middelen, om in den behoeftigen de lust tot werken optewekken. Hier uit volgt:

1. *Men moet zulk werk den behoeftigen aanbieden, dat zy of reeds bekwaam zyn te doen, of ligtelyk en ſpoedig kunnen leeren.*
2. *Men behoort hen gelegenheid te geeven om*

om 't noodig onderwys gemakkelyk te bekomen.

3. *Men behoort zulk werk voorteſtellen, dat altoos, in alle ſaiſoenen en lugtgeſteldheid, kan voortgaan.*
4. *Zulk werk is verkieslyk daar men, gelyk de ambagtsgezellen ſpreeken, op het ſtuk werkt.*
5. *Men moet de kinderen, zo vroeg mogelyk, aan 't werk zetten, en dierhalve werk voorſtellen, daar aan ook jonge kinderen worden gebruikt, en de Armen-ſchoolen op de Hoornſche wyze inrichten.*
6. *Men moet niemand bedeelen, die in ſtaat is met werken den kost te bekomen.*

Wy zeiden in de derde plaats, dat zal men de Armen uit hun eigen arbeid onderhouden, zy gelegenheid moeten hebben om te kunnen werken: deze ontbreekt hen niet zelden, vooral in 't winterſaisoen, 't geen de rede is, waarom zo veele Arbeiders by het einde van den zomer 't land verlaten, om 't geen zy van hunne winſten overhielden, elders in goedkooper plaatſen te verteeren; terwyl anderen geheel ten laste

der

der Diakonie en Armen-middelen voor eenige maanden vervallen: de vorst, aanhoudende regen, en andere toevalligheden 't werk ſtremmende. — Maar behalven deze belemmering uit het ſaiſoen ontſtaande, en de ambagts-gezellen en arbeiders in den landbouw byzonderlyk treffende, zyn 'er andere, die den Werklieden in de Fabrieken, en zulken die in de pakhuizen der kooplieden hun brood winnen, voornamentlyk aangaan, te weten het ſtilſtaan van hunne Fabriek, veroorzaakt, 't zy door gebrek van vereischte werkſtoffen, of van vertier voor 't gemaakte, 't zy door 't ophouden van buitenlandſchen handel door den oorlog, kaperyen enz. — Verders behoort men hier in agt te neemen, dat alle werk voor alle plaatſen niet even geſchikt is, de grootte en gelegenheid der ſteden en dorpen maken hier in een aanmerkelyk onderſcheid.

Uit de gemaakte aanmerkingen volgt wederom:

1. *Dat het werk, den Armen voorteſtellen, zodanig moet zyn, dat noch koude, noch vorst, noch regen, beletten zal voorttezetten.*

2. *Dat altoos voorhanden is, en noch door gebrek aan werkſtoffe, noch door ophouden van vertier zal behoeven ſtil te ſtaan.*
3. *Dat zo wel in Oorlog als Vreede, en in alle andere toevallige omſtandigheden onafgebroken zal kunnen voortgaan.*
4. *Dat, en op het platte land, en in de Steden van onderſcheiden grootte en ligging, kan worden geoeffend.*

Maar alzo het oogmerk der opgegeven vraag daar toe ſtrekt, om de Diakonien en Armen-middelen te ontlasten, en 't egter zeker is, dat 'er geen onderneeming in dezen, om namentlyk de Armen te onderhouden uit derzelver eigen arbeid, begonnen noch voortgezet kan worden zonder daar aan een meerdere of mindere ſomme gelds te kosten te leggen, zo behoort vooraf op de waarſchynlykſte gronden betoogd te worden, dat deze wyze van de Armen te onderſteunen en aan den kost te helpen, min bezwaarende zy voor de Diakonien en Armen-middelen, dan de tegenwoordige wyze van bedeeling. Maar tot welken trap van klaarblykelykheid dit betoog ook te bren-

brengen ware, zeker is het, dat veele onvoorziene toevallen by de uitvoering het best ontworpen plan verydelen kunnen; in welk geval de eerst gemaakte kosten, die veelal de aanzienlykſte zyn, geheel verloren gaan, en dat de uitkomst best leert kennen de mogelykheid en 't nut der uitvinding. Hier uit volgt,

1. *Dat zal 't werk, waar aan men de behoeftigen wil ſtellen tot ontlasting der Diakonien en Armen-middelen, aan zyn oogmerk voldoen, de kosten daar aan te doen niet te groot, maar de toeſtel tot het geheele werk ligt en eenvoudig behoort te zyn.*
2. *Dat zulk werk te verkiezen zy, van welks nuttigheid men door een kleine en min kostbaare proeve kan zeker zyn.*
3. *Dat zulk een werk, dat naar mate van den toevloed van arbeidslieden, en den uitſlag, kan vermeerderd en ook des noods zonder ongemak verminderd worden, 't best aan 't oogmerk beantwoorde.*
4. *Dat het Armbeſtuur behoort te blyven op den tegenwoordigen voet, immers zo lang, tot dat eene ondervinding*

van een geruimen tyd en de beſlisſendſte proeven getoond zullen hebben de zekerheid en beſtaanbaarheid van de nieuwe wyze van de Armen te onderhouden.

Verders zegt de Maatſchappye in haare vraage, dat zy begeert een nieuwe wyze van onderhoud der Armen, die voor dezelven voordeeliger zy dan de tegenwoordige wyze van bedeeling. Zeker met het grootſte regt: want zonder dat wierd de Arme aanmerkelyk benaadeeld; de bedeelingen nu veelal niet genoegzaam zynde tot zyn geheel onderhoud, tracht hy tusſchen beide iets 'er by te verdienen. — Dan te moeten werken, en niet meer dan de gewoonlyke bedeeling te ontfangen, en te misſen de gelegenheid om 'er noch een ſtuivertje by te winnen, wat geälimenteerde was daar toe te brengen? en of ſchoon men zich afmatte om hem de aangenaamheden en de voordeelen van een werkzaam leven aantepreeken, deze redekavelingen zouden hen te fyn geſponnen zyn en van geen uitwerking.

Gevolgelyk,

Het werk daar de Armen aan zullen ge-

gebezigd worden, moet hen aanmerkelyk meer gelds doen verdienen, dan zy by de gewoone wyze van bedeeling nu ontfangen.

Eindelyk bedoelt de Maatſchappy ook in dezen het algemeen belang te bevorderen, en de Burgerlyke Maatſchappy, waar van de Armen leden zyn, te bevoordeelen. — Dit is een vereischte, waar omtrent men voorzichtig moet te werk gaan: 't is niet genoeg in 't gemeen de voordeelen en 't nut, welke de Staat trekt uit den arbeid hunner burgeren, aan te wyzen, nadien met dit alles, veelerley arbeid en onvoordeelig voor 't gemeen en verderflyk voor veele medeburgers dezer werkende armen zoude kunnen zyn. By voorbeeld, als men de armen wilde aan 't werk zetten aan iets, waar voor genoegzaame werklieden onder den niet geälimenteerden burgerſtand gevonden worden, en die daar van hun beſtaan hebben; als men een Fabriek voorſtelde, van denzelfden aart als reeds in de Provincie gevonden wierd, en deze onze Fabriek, door haar uit de Diakonie goedkoope arbeiders te leveren, of door gunſten van den Souverain zo zogt te bevoor-

deelen, dat haare mededingſter daar door bedorven wierd; — als men aan de werkende armen, zo groot een loon gaf, dat de arbeiders in den Landbouw, of de pakhuizen en winkels der Kooplieden, als mede de Ambagtsgezellen, zich daar door lieten verlokken, om hunne vorige meesters te verlaten en tot dit nieuwe werk te verloopen. Hier uit volgt,

1. *Dat zodanig een werk, waar van geene, immers zeer weinige inwoonders beſtaan, en dat geheel of ten grootſten deele buitenſlands en door vreemdelingen wordt geöeffend, 't voordeeligst is voor die Maatſchappy, waar van de armen leden zyn.*
2. *Dat 't loon aan 't voorteſtellen werk te verdienen, minder zy, dan 't gewoone loon der arbeiders en ambagtsgezellen.*

Dus heb ik myn eerſte Stuk afgehandeld, en, zo ik meene, betoogd in de eerſte plaats, dat de eenige wyze van onderſteuning en het aan den kost helpen der Armen, buiten de tot hier toe gebruikelyke wyze van bedeeling, is, aan dezelven een voordeelig handwerk te verſchaffen; in de tweede plaats,

plaats, dat zal zodanig een werk aan zyn oogmerk voldoen, 't zelve van dien aart behoort te zyn, dat het voor 't grootſte gedeelte door vrouwen, kinderen en onvermogenden kan worden uitgevoerd, dat beſtendig gaande kan gehouden worden, dat gemakkelyk valt aanteleeren, daar men op 't ſtuk werkt, waar toe geen groote kosten of omſlag gevorderd wordt, dat op gronden van waarſchynlykheid betoogd kan worden voordeeliger te zyn, dan de wyze van bedeeling, voor de Diakonien en Armen-middelen, daar van met gemak en zonder gevaar eene min kostbaare en beſliſſende proeve kan genomen worden; daar de Armen, ſchoon minder winnende dan in de gewoone handwerken, echter aanmerkelyk door bevoordeeld worden, boven het geen tot hier toe plaats heeft; en waar door geene der burgers worden benaadeeld: maar in tegendeel 't algemeen aanmerkelyk bevoordeeld.

Welk handwerk is het, dat aan de voorensgemelde vereischten voldoet?

Onder alle de handwerken, die in aanmerking kunnen komen, is my geen gepaster voorgekomen, noch meer beantwoordende aan al het begeerde, dan 't *Weeven van Linnen*, met den aankleeve van dien.

Ik zal my niet ophouden met een zo bekend handwerk te beſchryven, maar alleen my bezig houden met te betoogen, dat hetzelve zo behoedanigd is, als wy in de voorige afdeeling vorderden.

De Linnen-Reedery, in zich bevattende het Hekelen, 't Spinnen en 't Weeven, drie onderſcheiden handwerken, is eene Fabriek, die byna geheel door de handen van vrouwen gaat: het Hekelen is een werk, zeer geſchikt voor ſterke en volwasſene vrouwsperſoonen, die ook, zo veel my bekend is, daar toe overal worden gebruikt; zwakker vrouwen, gebrekkigen, en kinderen kunnen aan 't Spinnen werk vinden; terwyl 't Weeven voor de mansperſoonen overblyft.

Drie vierde der arbeidende perſoonen

nen moeten 't Spinwerk doen, en juist is dit het gemakkelykſte van allen: geen fyne zielsvermoogens, noch ſterke lighaamskragten worden daar toe gevorderd: ééne hand is 'er ſlegts noodig ten gebruike te hebben, terwyl de voet het wiel doet omgaan; tot welk laatſte werk anders ook wel een blinde gebruikt zoude kunnen worden, zo de Spinſter eenig ongemak aan de beenen had, een ongemak onder de oude vrouwen niet zeldzaam. *De Linnen-Reedery* derhalve *is een werk, waar aan voor 't grootſte gedeelte, vrouwen, kinderen en onvermogenden kunnen gebruikt worden*; 't geen ons eerste vereischte was.

Vier dingen zyn 'er, die een handwerk kunnen doen ſtil ſtaan, gebrek aan werkſtoffe, gemis van vertier voor 't gemaakte, verloop van Arbeiders, en de lugtgeſteldheid, zo die op zodanig een handwerk invloed heeft. Maar voor niets van dit alles heeft men hier te vreezen. De werkſtoffe is *'t Vlas*, een inlandsch voortbrengzel, zo overvloedig in de Provincien, als in 't naburig Holland en aangrenzend Vlaanderen, dat men niet ongerust behoeft te

zyn, dat die immer zoude ontbreeken. — My is niet onbekend, dat de rotting, die dit plantgewas noodig heeft, als het bekwaam zal worden voor de weevery, in zoet water behoort te geſchieden; maar met het Zeeuwsch vlas naar de nabuurige Hollandſche distrikten te voeren, om daar gerot, gebraakt en gezwingeld te worden, gelyk jaarlyks geſchiedt, wordt deze zwaarigheid weggenomen: veelligt vindt een Natuurkundige noch wel een middel uit, om met Zeeuwsch water deze bewerking aan 't vlas even gelukkig te doen. Intuſschen zullen wy ons by onze goede nabuuren van bruin vlas voorzien, en dezen zullen ons hunne pakhuizen niet ſluiten. — 'T voortbrengzel is *Linnen*, een kleederſtoffe van zo veel nuttigheid en gebruik, dat ik dezelve te regt onontbeerlyk mag noemen, en waar van dus het vertier onmogelyk misſen kan; te meer, daar alle Godshuizen, Collegien, ja alle welgezinde burgers deze Diakonie Linnen-Reedery zullen begunſtigen, en derzelver linnen, van deugdzaame ſtoffe en ter goeder trouwe bereid, ver boven de vreemde Vlaamſche linnen zullen

ver-

verkiezen. — Verloop van volk kan deze Reedery niet doen ſtilſtaan. Ontbreeken 'er hekelſters, men koopt dan maar gehekeld vlas; ontbreken 'er ſpinſters, dat niet waarſchynlyk is, men heeft ſlegts 't overtollige gehekeld vlas te verkoopen; ontbreken 'er weevers, met geld en goede woorden lokt men ras eenige Vlaamſche boeren, die dit werk verſtaan, en met éénen weever kan men 6 of 8 ſpinſters gaande houden; bovendien zo myn plan tot ſtand mogte komen, zullen 'er na verloop van weinige jaaren weevers in overvloed zyn. — Dat deze handwerken van het ſaiſoen of lugtgeſteldheid niet afhangen, weet yder. Ik beſluite derhalve, de *Linnen-Reedery is een werk, dat beſtendig kan gaande gehouden worden*; 't geen myn tweede vereischte was.

Niet veel moeite noch tyds zal 'er noodig zyn, om aan de Armen, zo zy niet genoegzaam kundig waren, het hekelen, ſpinnen en weeven te leeren; 't ſpinnen is inzonderheid, onder alle de Vrouwelyke handwerken, het ligtſte, en hier aan moeten de meeste gebruikt worden. — Maar dit leeren hekelen, enz. zal omtrent de volwasſene

alleen in 't begin noodig zyn, want zo, volgens myn plan, de kinderen in de Diakonie-ſchoolen en Godshuizen hier in worden onderwezen, voorzie ik, dat deze handwerken van hekelen, ſpinnen en weeven zo gemeen zullen worden onder den geringen burgerſtand, dat ieder zich, zonder nader onderwys, terſtond daar van zal kunnen bedienen, zo ras hy buiten zyn gewoonlyk werk komt te geraken. — *'T werk der Linnen- Reedery is* dierhalve *iets, dat of bekend is of zeer gemakkelyk valt aanteleeren*; 'tgeen ons derde vereischte was.

Al 't werk in de Linnen-Reedery wordt by maat en gewigt betaald: de hekelſters loon kan men, 't zy per ſteen ruw vlas, 't zy per pond gehekeld vlas, berekenen; de ſpinſter verkrygt vergelding naar mate de fynheid en hoeveelheid van 't by haar verwerkte; de weever maakt zyn rekening op, uit de afgeweevene ellen; de kinderen, die het garen op de ſpoelen brengen, de arbeiders, die met loogasch 't geſponnen garen uitkooken, de bleekers, die het linnen bleeken, zullen alle by deel, by 't ſtuk, of 't gewigt beloond kunnen worden. Dagdieven komt

komt dus hier niet te pas; de naarſtigheid wordt aangemoedigd; de luyheid tot werken verpligt, daar *yders loon zal evenredig zyn aan zyn gedaanen arbeid*; 't geen ons vyfde vereischte was.

Onnoodig is het ſchier hier te herinneren, dat de toeſtel tot deze Linnen-Reedery, in een of meer werkzolders daar toe te huuren, voorts in hekelgereedſchap, ſpinnewielen en weefgetouwen &c. beſtaande, niet kostbaar is; de gereedſchappen binnen 's lands te bekomen zyn; niet veele zyn; en weinig onderhoud vorderen, *en dus de geheele toeſtel tot het doen oeffenen van deze Fabriek ligt en min kostbaar is*; 't geen ons zesde vereischte was.

Zullen wy nu moeten overgaan, om te betoogen het voordeelige voor de Diakonien en Armen-middelen in 't opregten en doen oeffenen dezer Linnen-Reedery door de Armen, zo bedoele ik geenzins te bewyzen, dat dezelve, op zich zelve aangemerkt, een voordeel gevend fonds zal zyn; neen maar alleen, dat deze Linnen-Reedery min bezwaarende zal zyn voor de Diakonien, als de thans gebruikelyke wyze van bedeeling: ten dien einde zal

ik

ik vooronderſtellen, 't geen ik echter anders hope, dat 'er niets mede zal gewonnen worden en 't verkogte linnen &c. niet meer bedragen dan 't vlas, de arbeids- loonen, en verdere onkosten hebben gedaan, en trachten door een voorbeeld klaarheidshalve myn bewys aftemaken. Ik ſtelle, dat 't Product van linnen &c. bedrage een ſomme van ℒ 3000 : — : — gelyk ſtaande met 't geen 't vlas, onkosten en arbeidsloonen beliepen; verders dat de arbeidsloonen daar aan verdiend bedragen ℒ 2000 : — : — 't geen ook omtrent zo zal bevonden worden; noch, dat de Armen in deze Linnen-Reedery werkende, eens zo veel winnen zullen, als men gewoon is aan dezelven te bedeelen. Hier uit volgt, dat de Diakonie uitgeeft

Aan vlas en onkosten - -		ℒ 1000 : - : -
Arbeids loonen -	ℒ 2000 : - : -	
Waar van afgetrokken de andere noodige bedeeling - -	" 1000 : - : -	
		" 1000 : - : -
		" 2000 : - : -
't Product in linnen beliep - - - -		" 3000 : - : -
Dus zuiver avance blyft		ℒ 1000 : - : -

Uit

Uit welk voorbeeld dan blykt, dat ſchoon met het voorgeſtelde werk niets gewonnen wierd, echter *de Diakonien en Armen-middelen daar door niet bezwaard, maar zeer aanmerkelyk worden bevoordeeld*; 't geen ons zevende vereischte ons verplichtte te betoogen.

Blyft echter op dit ſtuk eenige bedenking over, een kleine proef zal, zonder merkelyke onkosten te veroorzaaken, de zaak kunnen beſlisſen. Ons beſtek legt wel voor de geheele Provincie; maar met een Eiland, ja zelfs met eene Stad, of Dorp, zoude men 't zelve kunnen verzoeken, men zoude ook om te beginnen, zich alleen tot het weeven en ſpinnen bepalen kunnen, tot dat men door eene ongetwyffelde bevinding van 't nut mynes voorſlags vergewist worde. Deze gemaklykheid om van de Linnen-Reedery in 't klein eene voldoende proef te neemen, daar ze met 10 arbeiders gaan kan, zo wel als met 1000, is iets 't geen 't linnen reeden boven de meeste handwerken aanpryst, te meer daar ze door dat middel niet bepaald behoeft te worden binnen deze of geene

ne Stad, maar overal door de gantſche Provincie kan worden geoeffend. Men laate dan, na mynen voorſlag, de Diakonie en 't Armbeſtuur onveranderd, en neeme op een klein Dorpje de proef met de Armen aan 't weeven en ſpinnen te ſtellen; een proef, waar van al 't mogelyk verlies geen £ 60:-:- zal beloopen; *zo zal men zonder eenig gevaar, gemaklyk, zeker, en met weinig kosten zich van 't beſtaanbaare myner Linnen- Reederye kunnen verzekeren;* het welk ons achtſte vereischte was.

Ik heb zo even vooronderſteld, dat de Armen, in de Linnen- Reedery gebruikt, eens zo veel zouden winnen als hunne gewoone bedeeling bedraagt, en egter voorens begeerd, dat het loon geringer moet zyn dan in andere handwerken. Ik kan geene bepaaling maaken op hoeveel 't loon van 't hekelen, ſpinnen en weeven te ſtellen, latende dit den beſtuurderen der Linnen- Reedery; zo zy tot ſtand koomt, geern toevertrouwd; maar ſtelle eens, volgens 't gewoone loon aan 't linnen te verdienen, de Hekelſters door een op 10 ſchellingen; de Spinſter, zo zy naarſtig werkt, op 4 ſchell.; den Weever

ver vlytig werkende op 15 ſchel. 's weeks; zy zullen zich dan wel moeten reppen en egter minder winnen, dan de hekelſter met dienen of ſchoonmaaken, de ſpinſter met naayen, de weever met andere handwerken kan verdienen. En met dit al is dees Linnen-Reedery den armen voordeelig. — Een voorbeeld zal dit in 't licht ſtellen. Men verbeelde zich een huisgezin uit man, vrouw en vier kinderen beſtaande in den winter, zonder inkomen, dan 't geen de Diakonie aan dezen post bedeelt; de bedeeling zy eens, om 't niet te min te ſtellen, 14 ſchell. zo aan brood als geld in ydere week. Laat nu dit huisgezin in de Linnen-Reedery te werk gaan, en de bedeeling ophouden,

de man Weeve, en verdiene, gelyk wy zeiden - - -	ℒ	— :	15 : —
de vrouw Spinne, en verkryge 's weeks - - - - -	″	— :	4 : —
de vier kinderen Spinnen &c. en verdienen zamen - - -	″	— :	9 : —
	ℒ	1 :	8 : —

Het inkomen van dit huisgezin zal op dien voet 't dubbel zyn van zyn gewoon

woon inkomen by bedeeling; — en is 't, dat de vrouw 't hekelen verſtaat, of dat de kinderen jaaren en kragten genoeg hebben om 't zy aan 't hekelen 't zy aan 't weefgetouw gebruikt te worden, de winning zal noch veel aanzienlyker zyn. *De Linnen- Reedery* derhalve *is een werk, waar van de Armen, ſchoon minder winnende dan in andere handwerken, meer trekken, dan uit de thans gebruikelyke bedeeling*; 't geen ons negende vereischte was.

Eindelyk niemand der burgers wordt hier mede benadeeld, zo ras de weever zyn ſtuk afgemaakt heeft, kan zyn voorige Meester hem weder te werk krygen; en loopt dezes zyn werk op 't eind, zyn Meester behoeft hem niet uit medelyden te houden, daar hy in de Linnen- Fabriek altyd welkom is; zyn 'er in de Provincie noch hier of daar Weevers, zy kunnen blyven werken voor den burger, daar toch de Diakonie- Linnen- Reedery geen Linnen genoeg zal kunnen uitleveren, of begeeren zy vast werk in onze Reedery, zy zullen boven anderen verkozen worden en begunſtigd. Alleen de buitenlanders, die door hun loopen en leu-

leuren, onze linnen-weevers op de meeste plaatſen hebben doen uitſterven, zullen 'er eenige ſchade door lyden: maar niemand zal kunnen tegenſpreken, dat het voor een Republiek oneindig voordeeliger is, zyne noodwendigheden binnen 's lands te bereiden, dan dezelve by vreemden bewerkt te gaan inkoopen; waar door veel gelds ten lande wordt uitgevoerd buiten noodzakelykheid, en betaald aan zulken, die tot 's Lands lasten niets opbrengen. Noch merk ik aan, dat het opregten van deze Linnen-Reedery aanmoediging geeven kan aan veele vreemde Arbeiders, om zich met de woon binnen de Provincie nedertezetten, en niet meer hun hier overgewonnen zomergeld elders 's winters te gaan verteeren: — alle dingen, die ten klaarſten aantoonen, dat *deze Linnen-Reedery, zonder iemand der Burgers te benadeelen, voor 't algemeen en de Provincie in 't byzonder zeer heilzaam is*; 't welk te betoogen ons tiende en laatſte ſtuk was.

Welk plan hebbe men te volgen in het opregten en voorzetten dezer Diakonie-Linnen-Reedery?

In de voorige afdeeling betoogd hebbende, dat in 't werk der Linnen-Reedery alle de hoofdvereischten worden gevonden, die wy in 't werk, waar aan men de Armen tot bekoming van onderhoud zal gebruiken, gevorderd hadden gezien, gaan wy voort om, op de gronden in onze eerſte afdeeling gelegd, een plan optegeeven, 't geen tweeledig zal zyn, en behelzen; vooreerst, 't beſtuur der Reedery in linnen, als ze zal tot ſtand gekomen zyn; ten andere, de wyze, waar op dezelve aantevangen en opterigten; en de geldmiddelen, daar toe vereischt, te vinden. — Een plan, dat men alleen als een ruwe ſchets gelieve aantemerken, dienende zo tot opheldering van 't voorige, als tot betoog van de mogelykheid der uitvoering, maar ook tevens ter handleiding van hun, die (worden myne voorſtellingen goedgekeurd) de Reglementen voor 't beſtuur dezer Lin-

Linnen-Reedery zullen moeten ontwerpen.

De Provincie Zeeland in verſcheiden Eilanden verdeeld en vry uitgebreid zynde, is het niet dan ten uiterſten moeilyk, en voor 't werk nadeelig, dit Linnen-reeden van alle de Zeeuwſche plaatſen onder eene beſtuuring te brengen; wederom is het met noch grooter kosten en ongemak verzeld, zo men in yder Stad en Dorp een Fabriek van dezen aart wilde opregten. Hierom zoude myn plan zyn, vier Directoria opteregten: 't eene voor Walcheren, te Middelburg; een tweede voor Schouwen, te Zierikzee; een derde voor Zuidbeveland, te Goes; 't vierde voor Tholen, in de Stad van dien naam; voegende de overige kleine Eilanden onder 't naastbygelegen Directorium.

Aan het hoofd van yder derwelke ik plaatſe drie perſoonen, uit den deftigſten burgerſtand, lieden van onbeſproken zeden, yverig, werkzaam en ſtandvastig van aart, kloek van verſtand, en niet onkundig in den koophandel en fabrieken, vooral bezield met gevoelens van zugt voor 't algemeen welzyn

en liefde tot hunne verarmde medeburgers. Dezen onder den naam van Opperbeſtierders door den Kerkenraad der genoemde Steden, uit hun eigen lighaam, of daar buiten verkoren, en door den Magiſtraat, op dat hun gezag te meer achtbaarheid hebbe, bevestigd, zullen den inkoop van 't vlas, gereedſchappen en verdere noodwendigheden, 't behoorlyk en met zuinigheid verwerken van 't zelve, den verkoop van 't linnen, de betalingen van verdienden loon, 't boekhouden &c. yder in hun Directorium bezorgen, zonder dat deze vier opperbeſtuuringen de eene van de andere zal afhangen, maar yder op zich zelve ſtaande, zal met de overige goede vriendſchap en correspondentie houden; ook zullen zy met elkanderen eenen eenpaarigen voet beraamen op 't loon en den prys van 't linnen. — Tot hulp der gezegde Opperbeſtuurderen, geeve ik aan yder Directorium een bekwaam en in den vlas- en linnen-handel, byzonderlyk in de Linnen-Reedery, doorkundig perſoon, om onder 't opzigt en op last der Opperbeſtuurders den inkoop van 't vlas te doen, 't zelve behoorlyk te doen gebrui-

bruiken, en den loon der arbeiders optemaken en te regelen, en in allen gevalle den Opperbeſtuurderen tot raadsman te zyn, en hunne orders uittevoeren. Noch voege ik hier by een boekhouder, om mede, onder opzigt, als de voorigen, gelden te ontfangen en uitgeeven, Linnen te verkoopen, 't werkvolk te betalen, met de buitencomptoiren te rekenen, en van alles de naauwkeurigſte aanteekening te houden. Deze beide perſoonen zullen uit de kas van het Directorium eene behoorlyke bezolding genieten, byzonderlyk de eerſte, van wiens bekwaamheden en goede trouw zeer veel afhangt, maar de Opperbeſtuurderen en verdere beſtuurderen, zo te melden, zullen hun werk alleen uit liefde doen.

Behalven deze Opperbeſtuurderen gelieven de Kerkenraaden der overige Steden en Dorpen, twee of drie bekwaame perſoonen, behoedanigd zo als wy boven van de Opperbeſtuurderen zeiden, aanteſtellen, om het opzigt en beſtuur te hebben over 't linnen weeven in hunne respective Steden of Dorpen, en voorzien, zo 't noodig is, van een klerk of ſchry-

ver. — Deze beſtuurders zullen uit de magazynen van 't Directorium, waar onder zy behooren, voorzien worden van alle noodwendigheden van vlas, gereedſchappen &c. Ook zullen zy by de Opperbeſtuurders teruggaaf hunner betaalde arbeidsloonen en verdere verſchotten bekomen; daarentegen zullen zy het geſponnen garen en geweeven linnen aan het Directorium overleveren, waar toe de Opperbeſtuurders op zekeren vastgeſtelden en voor ydere plaats onderſcheiden tyd, in 't Fabriekhuis zitdag zullen houden. Zy zullen aan 't Directorium ſpecifique lysten overleveren van de naamen der Werklieden, derzelver Religie-gezindheid, 't werk door dezelven gedaan, en 't loon daar voor genoten, om redenen ſtraks te melden. — De Opperbeſtuurders zullen ten ſpoedigſten aanneemen voor zekere jaaren éene of meer bekwaame Hekelſters, onder toezegging van vast werk, tot zekeren loon, zo als zy met elkanderen zullen overeenkomen, en onder verband, om aan zo veel vrouwsperſoonen, als de Opperbeſtuurders goedvinden zullen, het hekelen te leeren,

ren. — Deze hekel-winkels plaatſe ik, gemakshalve, in de vier Steden, daar 't Directorium gevestigd is, om dat men daar de meeste geſchiktſte voorwerpen tot dit werk vinden kan, en om op de vervoering van 't vlas de onkosten te bezuinigen; op gelyken voet en voorwaarde neemen de Opper- en- verdere beſtuurders yder voor zich ééne of meer bekwaame Spinſters en ervaaren Weevers aan, om hunne konst te leeren en te oeffenen. — Voorts zal men zich voorzien van huizen, ſchuuren of zolders, zo tot berging van de werkſtoffe, als tot verrigting van den arbeid, ſchynende het gevoeglykst, vooral zo 't getal der Werklieden groot ware, de Hekelſters, de Spinſters en Weevers op afzonderlyke vertrekken te plaatſen, en over yder vertrek aan een der geoeffendſten en geſchiktſten 't opzicht aantebeveelen ter bewaring der goede ordre. 'T getal der Werklieden toeneemende, zullen de beſtuurders zulken, die hun werk volkomen verſtaan, vergunnen om 't zelve aan hunne huizen te vervolgen.

Weekelyks zullen de beſtuurders

op de Winkels komen, om 't gemaakte werk te ontfangen, 't verdiende loon te betalen, de klagten der Opzienders te hooren, om door hunne tusſchenſpraak alles byteleggen, of door hun gezag de kwaadwilligen te beteugelen, ten dien einde macht hebbende om dezelven, voor korter of langer tyd, zelfs voor altoos, van 't werk te verſtooten.

Tot dit werk worden lieden en kinderen, bedeelde en onbedeelde, zonder onderſcheid van gezindheid toegelaten (Jooden alleen buitengeſloten); en zullen de Beſtuurders of de Meester in derzelver afzyn dezelve plaatſen aan zodanig werk, als waar toe zy meest geſchikt zyn of in ervaren zyn, en hen weekelyks naar evenredigheid van hun gedaane werk loonen.

Ook zullen die geene, die noch niet, of niet genoeg, geoeffend zyn, om op 't ſtuk te werken, onder 't opzigt en onderwys van een der bekwaamſten uit de overigen geſteld worden, en geduurende eenige weeken, weekgeld trekken, tot aanmoediging. 'T zal in yders vryheid ſtaan, 't werk te verlaten, als 't hem gelust,

na

Fig. 1.

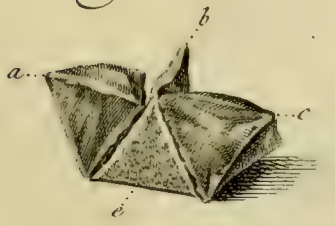

Fig. 2.

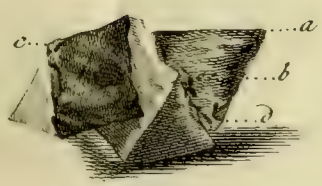

Fig. 3.

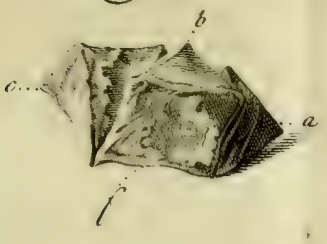

Fig. 4.

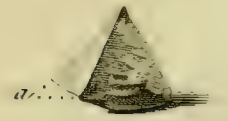

Fig. 5.

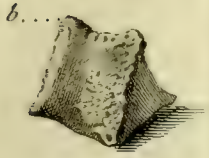

Fig. 6.

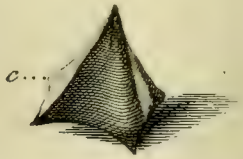

A. Hulk Jacobz. sculp. 1779.

na dat hy alvorens zyn onder handen zynde werk zal hebben afgedaan.

Voorts zullen de Opperbeſtuurders zorgen, dat 'er ſteeds genoegzaame voorraad van ruw en gehekeld vlas, als mede geſponnen garen by hen voorhanden zy, zoo om hun eigen werkvolk gaande te houden, als om aan de vraag der byzondere beſtuurders te kunnen voldoen.

'T gemaakte Linnen zal tot zodanig een prys, als waar voor het met een matige winst heeft kunnen worden gereed, dagelyks voor gereed geld ten Comptoire van 't Directorium worden afgeleverd met één of meer ſtukken te gelyk, en 't geen 'er onverkogt mogte overblyven, jaarlyks by openbaaren verkoop opgeruimd worden.

Op het einde des jaars zullen de Opperbeſtuurders, yder in hun Directorium, opmaken balance en rekening doen ten overſtaan van den Magiſtraat, en in tegenwoordigheid van alle daar in belang hebbende, van hun ontfangst en uitgaaf, voorhanden zynde goederen, enz. En nadien het niet te vermoeden is, dat deze Linnen-Reedery, uit hoofde der te maken kosten

aan de gebouwen, gereedſchappen en inkoop van vlas, in het eerſte jaar winſte zal doen, en echter de hoofdſommen derzelver onverminderd behooren te blyven, zullen alle de byzondere beſtuuringen hun aandeel in het te kort komende, naar evenredigheid der arbeidsloonen, by dezelve betaald, binnen zes weeken aan de Opperbeſtuurders verzorgen: de Reederyen winſten doende, zullen dezelve worden gebruikt ter afloſſing van ſchulden ten laste derzelve loopende, en deze afgedaan zynde tot de teruggave der voorengemelde ſupplementen, en eindelyk de verdere winſten verdeeld en uitgekeerd worden aan de byzondere beſtuuringen, mede in dezelfde evenredigheid der arbeids-loonen in 't laatſte jaar by dezelve betaald.

De byzondere beſtuuringen zullen jaarlyks met het Generaal Directorium afrekenen, en hunne ſloten zuiveren; ten welken einde de Boekhouder een byzondere rekening van elke beſtuuringe op zich zelve zal houden, die belastende voor de verſtrekte penningen, als ook voor 't verſchafte vlas en garen, en ontlastende voor 't linnen en garen

aan

aan 't Directorium geleverd, zullende de pryzen van 't vlas, garen en linnen op een eenpaarigen voet voor alle de byzondere beſtuuringen door de Opperbeſtuurders worden geregeld.

Het te kort komende of overſchietende dus bekend zynde, zullen Opperbeſtuurders in hunne Stad en de byzondere beſtuurders in de plaatſen van hun beſtuur een overſlag maken, hoeveel door de Diakonie, de politique Armen, de Godshuizen, en de byzondere Gezindheden, in dezelve moet worden geleden of genoten, te berekenen na 't verdiende arbeidsloon van de perſoonen, die in geval van armoede na de tegenwoordige wyze van arm-beſtuur tot laste van gezegde Diakonien, Armen, Godshuizen, of byzondere Gezindheden zouden behooren, en yders aandeel ten ſpoedigſten invorderen of uitkeeren.

Ons tweede ſtuk verkeert over de wyze, waar op deze Linnen-Reedery een aanvang te doen neemen. — Niets ſchynt in dezen eenvoudiger, dan dat Directeuren der Zeeuwſche Maatſchappy 't werk aan den gang helpen, en uit hun lighaam eenige leden committéren, om

om uit alle de best gekeurde verhandelingen over dit onderwerp (want ik twyffele niet, of myn voorgeſlagen handwerk zal ook aan andere ſchryvers wel in gedagten gekomen zyn) een verbeterd en geregeld plan te ontwerpen, en vervolgens 't zelve de Ed. Mog. Heeren Staaten van Zeeland aantebieden, met verzoek dat Hun Ed. Mog. de ſchikkingen daar in ten voordeele der Diakonie en Armen-middelen, ten nutte der Armen zelven, en tot welzyn van 't algemeen beraamd, gelieven goed te keuren, door Hun Ed. Mog. gezag te bekragtigen en veelvermogende gunst te onderſteunen.

In 't byzonder zoude men de beſcherming der Hooge Overheid kunnen verzoeken voor de perſoonen der Opper- en Onderbeſtuurderen, zo in gevalle deze nieuwigheid van te moeten werken eenige kwaadwilligers tegens hen gaande maakte, als ten einde alle de Armen tot eene betamelyke onderwerping aan de Beſtuurderen ſteeds te verpligten.

Verders zoude men kunnen verzoeken, een ſtreng verbod tegen 't bedelen, en dat het zelve ten ſtipſte mogte wor-

worden uitgevoerd; — een ordre voor de Diakonien en Armen-meesteren van alle gezindheden, dat zy geene perſoonen zullen bedeelen, zonder dat dezelven alvorens bewys hebben gegeven, dat zy in de Reedery werken, en daar geene genoegzaame winning hebben tot onderhoud van hun huisgezin; — een ordre aan de Regenten der Godshuizen en Armſchoolen, om hunne geälimenteerde kleine kinderen en leerlingen, ten minſten halve dagen, op 't werk te doen gaan, en alle de ledigloopende werkjongens daar ſteeds te doen werken; — een ernſtige recommandatie aan alle publiecque en getolereerde Collegien, Corpora, en Godshuizen, om zich uit deze Linnen-Reederyen van 't benoodigde linnen te voorzien.

Noch zoude men kunnen verzoeken vrydom van lasten, tollen en ſchattingen, zo op 't vlas in de Reedery te gebruiken, als op 't vervoer van 't zelve, enz.

Gelyk het niet te twyfelen is, of Myne Heeren de Staaten zouden 't voorſchreevene geerne toeſtaan, zo kan ik van Hun Ed. Mog. yver voor

't

't algemeen belang niets anders denken, of zy zullen deze inſtelling met een milde gift aanmoedigen, 't zy by de opregting, 't zy by vervolg, of jaarlyks; en dit verwagt ik ook van de Ed. Achtb. Magiſtraaten in de Steden, en Regenten der Dorpen. Misſchien, dat dezelve aan deze Reedery de werkplaatſen en benoodigde gereedſchappen zullen ten geſchenke geeven.

De zaak dus verre gevorderd zynde en de reſpective Opper- en Onderbeſtuurders verkozen, zullen de Opperbeſtuurders een tyd bepalen, om met het werk een aanvang te maken, en alles in gereedheid doen brengen. Intusſchen zal van 't een en ander aan de Gemeenten van den predikſtoel kennis worden gegeeven, by welke gelegenheid de Leeraars geerne de nuttigheid dezer inſtelling zullen ontvouwen, dezelve den volke aanpryzen, en yder opwekken, om, zoo veel in hun vermogen is, tot 't welgelukken dezer pryſelyke onderneeming medetewerken, maar vooral den Almachtigen ſmeeken, om dezelve met zynen zegen te bekroonen, onder inwagting van welke dan 't werk op den bepaalden tyd

tyd zynen aanvang gaat neemen en op voorzegde wyze wordt voortgezet.

Ik hebbe tot noch toe niets gezegd van 't geld tot deze Linnen-Reedery noodig, en men verlangt misschien daar van eene begrooting hier te vinden; doch hier toe vinde ik my buiten staat, daar ik niet kan bepalen, hoe groot ongeveer 't getal der werkende persoonen zyn zal; maar ik kan niet voorby iets te zeggen van de wyze, op welke de benoodigde penningen te bekomen zyn. Twee middelen zyn 'er my voorgekomen: waar van 't eene 't eenvoudigste is, te weten het geld tot een laagen intrest, onder borgtogt der respective Diakonie en Armen-middelen, en met beding van jaarlyks $\frac{1}{50}$ deel, wel meerder maar niet minder, aftelossen, van particulieren opteneemen; het tweede middel is, dat door hoog gezag, alle de amptenaars, tot deze Provincie behoorende, 't zy dezelven eenig eerampt van Magistraatuur of voordeel-gevend ampt boven de £ 100:-:- jaarlyks opbrengende ad vitam bezitten, zullen verpligt worden, om aan deze Linnen-Reedery tot formeering van derzelver fonds te schenken eens

af

af £..... om zonder intrest by dezelve gebruikt te worden, doch welke £..... aan hun, of hunne Erven, door hunne opvolgers worden wedergegeven. — Dit middel zoude, zonder iemand merkelyk nadeel toetebrengen, de profytelykſte geldligting voor de Linnen-Reedery uitmaken.

Dus verre 't plan.

Welke zyn de tegenbedenkingen hier tegen te opperen, en hoe beantwoord men dezelve?

Onder 't opmaken dezer verhandeling zyn my een en andere bedenkingen in den zin gekomen, die niet zonder ſchyn tegen myn ontwerp zouden kunnen worden ingebragt. — Dezelve optegeven en te beantwoorden maakt myn 4de hoofddeel uit, waar in ik my der kortheid zeer zal bevlytigen.

Men zoude kunnen voorwenden, dat aan de Vraag des Vliſſingſchen Genootſchap niet is voldaan, voor zo ver in 't voorgeſlagen plan alimentatie overblyft op den voet thans gebruikelyk: 't is waar, ik geef daar in aan de onmagtige Armen, en aan zulken die niet genoeg-

noegzaam kunnen verdienen, eenigen onderſtand; ik heb ook 't Arm- en Diakonie- beſtuur onveranderd gelaten; — 't eerſte was onvermydelyk in myn oog; 't laatſte tegen allen onvoorzienen tegenval 't veiligſte. De Maatſchappy geeft tot het een en ander aanleiding in derzelver Programma, daar zy onderſcheidenlyk ſpreekt van *onderſteunen en beſtendig aan den kost te helpen*, en begeert, dat het *naar de geſteldheid der meeste Diakonien uitvoerlyk zy.*

Het opgegeven plan betreft alleen de Provincie Zeeland. — Men kan het met kleine verandering op de overige Landſchappen toepaſſelyk maken.

Er is geen volks genoeg in de Provincie, om deze Linnen-Reedery naar behooren gaande te houden. — Als 'er geen bedelaars geduld worden, als 'er niet bedeeld wordt, als de Ambagtsgezellen en Arbeiders 's winters in de Provincie overblyven, als de arme jeugd van zes jaaren oud en daarboven aan 't werk valt, als de gelegenheid van gezet werk hier te vinden, de volkrykheid vermeerdert, en vreemdelingen herwaards lokt, dan heb ik volks genoeg.

'T gemeene volk zal 'er niet aan willen voor een klein loon zo gezet te werken. — Dit ſtaat in hun vryheid, weten zy voor zich een middel van beſtaan, dat ze 'er gebruik van maken! willen ze zulk eene werkzaame Provincie verlaten, en zich elders vestigen, daar hunne luiheid beter onthaal ontmoete, men zal zich tegen zulker vertrek niet kanten, als zy maar hier niet bedelen, noch de Diakonie tot last zyn.

Maar ik verbeelde my, dat deze twee uitwyken, 't bedelen en bedeeld worden, hen afgeſneden zynde, en de Overigheid en Predikanten grootelyks voor deze nieuwe inſtelling yverende, de nood aan den eenen kant, en bezef van 't nut aan den anderen kant zo veel op de denkbeelden van 't gemeen zullen vermogen, dat deze onwilligheid niet algemeen noch van eenig belang zal zyn.

Eindelyk, de Linnen- Reedery is een werk, daar weinig voordeels mede te behalen is door de mededinging van de Vlaamſche weevers, waarom niet een voordeeliger werk by de hand genomen? — Myn oogmerk was niet te onderzoeken, welke Fabriquen men

met

met 't meeste uitzicht van winst in Zeeland zoude kunnen opregten; maar 't oogmerk was alleen, den Armen een beter middel van beſtaan aantewyzen, en de Diakonien te ontlasten: en nadien dit onder anderen moeste geſchieden, zonder de verdere goede burgers te drukken, zoo kwam my best voor, een werk voorteſtellen, dat uit hoofde der geringe voordeelen, niet ligteſyk door byzondere perſoonen zoude worden ondernomen, en aan dezelven 't opregten van voordeeliger Fabriquen tot hun en der Provincie nut overtelaten.

Ziet daar myn webbe afgeweeven, en den Diakonien en Armen een ontwerp aangeboden, dat voor dezelven van 't grootſte belang my toeſchynt te zyn, en waar van men zo gemakkelyk de proef kan neemen: gaat het met dit ontwerp, gelyk doorgaans, dat het gelezen, beoordeeld, en vervolgens vergeten wordt, ik zal my 't verlies van mynen tyd en der moeite, maar meest de Diakonien en Armen beklagen, of ſchoon zelfs deze verhandeling met eenen eerpenning wierd bekroond. Maar mogt ik door dit ſchryven aanleiding

gegeven hebben, om handen aan het werk te ſlaan en de benaauwde Diakonien en Armen-middelen haaren ondergang voortekomen; — mogt ik ſpoedig en met yver de voorgeſlagene middelen zien beproeven, en door eene gewenschte uitkomst bevestigen; — mogten de Diakonien en Armen-middelen, de behoeftige gemeente, de geheele burgery, noch lange de aangenaame vruchten dezer inſtelling plukken; dit zoude my de ſchitterendſte Eerpenning zyn (BB).

Die niet werkt zal niet eeten.

(BB) Het zal den Lezer niet onaangenaam zyn, de woorden, waar mede de Schryver van het Antwoord, onder de zinſpreuk *Patriae ſalus &c.*, zyne Verhandelinge beſluit, onder 't oog te krygen. Zy zyn van dezen inhoud: Wy zullen tot beſluit hier nog twee bedenkingen oplosſen, welke men teegen de uitvoering van onze voorſtellingen zou kunnen inbrengen. Vooreerst. „ komen dezelve wel zoo overeen met de regelen van Chriſtelyke barmhertigheid, als wanneer men zonder eene te ſcherpe onderzoeking aan elk een geeft, die zyn beklag doet, en tot onze liefdaadigheid zynen toevlugt neemt? „ Dit heeft veel ſchyn, maar vervalt geheel en al, wanneer wy ons herinneren, dat ons geene plichten, hoe edel en voortreffelyk ook, zyn voorgeſchreeven, of zy zyn aan regelen verbonden en zy moeten door den Godsdienst

dienst en de reden beſtierd worden. Of zyn de barmhertigheid en mededeelzaamheid hier van uitgeſlooten? voldoet hy dan best, die zich aan de roering zyner hartstogten geheel overgeeft; — die geen ſchyn van behoefte kan dulden; maar zonder voorzorg of nadenken al het zyne wegſchenkt, daar door zich en de zynen ſchielyk in de uiterſte verleegentheid wikkelt, en zich voor altoos buiten ſtaat ſtelt, om op den duur ellendigen, die door waaren nood gedrukt worden, by te ſpringen. Neen! dit gaat te ver, zult gy zeggen. Derhalven heeft ook deze deugd haare bepaalingen, welke haar door wysheid en voorzigtigheid moeten voorgeſchreeven worden; gelyk deze ons in alle onze daaden behooren te verzellen. Of is 'er onbarmhartigheid by God, die zulk een natuurlyk verband tuſſchen arbeid en zynen zegen gelegd heeft; dat hy, die van 't eene afkeerig is, ook geen recht of verwagting heeft tot het andere. Zoudt ge een vader kunnen pryzen, die met eenigen zyner kinderen van den vroegen morgen tot den laaten avond zwoegt en zweet, terwyl de anderen, ſchoon gezond en ſterk, ſchoon hun jaaren hebbende, leedig loopen en dezelfde vrugten van den arbeid genieten? Hoe kan die man zoo dwaas zoo liefdeloos met zyne braave naarſtige kinderen: en door ſlapheid of toegevendheid zoo onbarmhartig zelfs met de overigen handelen? hy zal ze bederven, en voor altoos ongelukkig maaken. Laat hy ze door hongerlyden of des noods door ſlaagen tot den arbeid verpligten: of zoo ze onwillig en wederſpannig blyven, zoo ze zich tegen zyne billyke begeerten blyven verzetten, laat hy zich van de geſchiktſte middelen bedienen, eer ze hem en zyn geheel huisgezin bederven. Laat dan elk een, wien de zorg is aanbevoolen, dit voorſchrift in het groot navolgen, en hy zal dubbele weldaadigheid en barmhartigheid bewyzen, waare noodlydenden te kragtiger kunnen onderſteunen, ende anderen tot nuttige en werkzaame leeden maaken.

Te regt ſchreef daarom de grootſte van 's Heilands Apostelen in zyn eerſten brief aan die van Thesſalonica. „ Wy vermaanen u broeders, dat gy u benaarſtigt ſtille te zyn, en *uw eigen dingen te doen*, en *te werken met uw eigen handen*, gelyk wy u bevoolen hebben: op dat gy eerlyk wandelt by de geenen, die buiten zyn, en *geenes dings van nooden hebt.* „ En andermaal in zyn tweeden brief: „ want wy hooren, dat zommigen onder u ongeregeld wandelen, niet werkende, maar ydele dingen doende, dog de zoodaanigen *beveelen en vermaanen wy door onze Heere Jeſus Chriſtus, dat zy met ſtilheid werkende haar eigen brood eeten.* „ Van zoo veel belang wierd deeze zaak by den Apostel gerekend, dat hy ze tot twee reizen toe onder de ſterkſte bewoordingen in dezelfde gemeinte moest voorſtellen. Hoe verre zyn wy ſedert lang van deeze voorſchriften verwyderd, onder den ſchyn van barmhartigheid te oefenen! wie zou zoo hard durven ſchynen en zeggen. „ *dat zoo iemand niet wil werken hy ook niet eete* „ en egter dorst diezelfde Apostel, hy die bloed en leeven, die alles voor zyne naasten overhad, dit zeggen, toen hy te Thesſalonica verkeerde; en hy dorst het in deezen zelfden zendbrief ſtaande houden. Maar zoo ſprak en ſchreef hy volgens zynen last en eigen voorbeeld, die ſchoon hy billyk onderhoud daar en elders, waar hy het Euangelium verkondigde, had kunnen verwagten, nogthans verkoos dag en nagt te werken, op dat hy niemand zou lastig zyn, niemand aanleiding, zelfs de minſte aanleiding geeven tot een werkeloos leeven, dat teegen de Godlyke oogmerken, het belang der maatſchappy en den goeden naam van het Christendom zoo ſtrydig was.

Ten anderen zou men kunnen inbrengen, „ ſtryd het niet teegen de vryheid, die, in een Gemeenebest vooral, in allen gevalle zoo veel mogelyk behoort gehandhaafd te worden, wanneer men den eenen verhindert te geven, en den anderen te ontvangen, het geen men anders geneegen en gewoon

woon was hem toe te reiken, ten zy hy zich naar zeekere regelen ſchikke? „Wy zyn zoo ſterk voor de vryheid, als iemand, maar weeten ook, dat zoo dra dezelve in 't geheel geen banden kent, dit edel voorrecht ontaart, vooral by zulken, die 'er geen regt gebruik van weeten te maaken, en naadeelig wordt voor het gemeene welzyn. Wanneer ik volſtrekt alleen was, zou ik in zoo verre met het myne mogen doen, het geen ik wilde, als ik my daar door in 't toekomende niet benadeelde, maar zoo dra ik my in gemeenſchap met anderen bevinde, worde ik bepaald, en ik mag niet anders over het myne beſchikken, dan overeenkomſtig met de oogmerken der Goddelyke Voorzienigheid. Worde ik dan door wyze wetten verhinderd, om aan de beweeging myner hartstogten, die dikwyls niet zeer redelyk zyn, den vryen loop te geeven of bewaard voor veele bedriegeryen en plunderingen van luye, onwaardige armen, en bedelaars, ik hebbe alle redenen, om my daar aan blymoedig te onderwerpen. En heeft iemand omtrend het zyne al een grooter recht en vryheid, het is gantsch anders geleegen met zulken, die het geld van anderen onder zich hebben om het te bewaaren en te verdeelen, het welk altoos met de uiterſte naauwkeurigheid dient te geſchieden overeenkomſtig met de oogmerken, waar meede het overgegeeven is, of vooronderſteld moet worden overgegeeven te zyn. Zoo min als een Vader te berispen is, welke de neigingen en gangen van zyn kind zoo vry, als hy geboore is, naar zyn beste weeten beſtiert, zoo min zyn zulke Burger- of Armen-Vaders te veroordeelen, welke eene meenigte die in gevorderde jaaren dikwerf nog kinderlyke begrippen heeft, in zoo verre dat ze eeten willen en niet arbeiden; wanneer zy deeze volgens Goddelyke en Menſchelyke wetten poogen te beſtieren, en willig onwillig te verpligten, om hunne kinderen in de eerſte beginſelen der weetenſchappen te laaten onderrigten, nuttige handwer-

ken te laaten leeren, en voor zich zelven alle naarſtigheid aantewenden, om in het zweet hunnes aanſchyns hun brood te winnen, men moet en mag hun, die onwillig zyn en afkeerig, wyl ze niet weeten wat hun best is, in een zekeren zin, *dwingen om in te komen*, op dat men hun teegen wil en dank gelukkig maake, en tot de vryheid bevordere, daar zy, die van de gaaven van anderen leeven moeten, zeker in deezen opzigte afhankelyk zyn.

ANT-

ANTWOORDEN

OP DE

VRAAGE

VOOR HET JAAR

MDCCLXXIX

OPGEGEVEN:

Welke Schepen, behoorende aan de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie, van 140, 150 *en* 155 *voeten lang, zoo met een' openen, of gedekten kuil, anders genoemd driedekkers, zyn in allen deele de bekwaamſte, nuttigſte, en voordeeligſte voor Haaren dienst, zoo tuſſchen Europa en India varende, als in de Indiſche zeeën zelve gebruikt wordende?*

Voorgeſteld op verzoek van den Welëdelen Geſtrengen Heere Mr. DANIEL RADERMACHER, *Heere van Nieuwerkerk, Oud-Raad der Stad Middelburg, Bewindhebber der O. I. Compagnie ter Kamer Zeeland, Directeur van de Hollandſche Maatſchappye en het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen*; en aan welken de gouden en zilveren eerpenningen, *ten koſte van welgemelden Heere*, den tienden van Oogstmaand 1779, door het Zeeuwſche Genootſchap toegewezen zyn.

ANTWOORD

OP DE

VRAAGE,

Welke Schepen, behoorende aan de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie, van 140, 150 en 155 voeten lang, zoo met een' openen, of gedekten kuil, anders genoemd driedekkers, zyn in allen deele de bekwaamſte, nuttigſte, en voordeeligſte voor Haaren dienst, zoo tuſſchen Europa en India varende, als in de Indiſche zeeën zelve gebruikt wordende?

DOOR

EZECHIEL LOMBARD.

In het Programma uit U Wel Edele algemeene Vergadering, op den 29 Hooimaand 1777 gehouden, binnen Vliſſingen, zag ik een Vraag voorgeſteld, door het hoogloffelyk *Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen*, op het Edelmoedig verzoek van den *Wel Edelen Geſtrengen Heer Mr.* DANIEL RA-

RADERMACHER; een Vraag, nuttig tot meerder veiligheid der Zeelieden, met betrekking tot den voornaamen handel der *Nederlandſche O. I. Maatſchappy:* waar omtrent ik my vleide misſchien in ſtaat te zyn, het myne na bevinding tot Nederlands welvaart voor te brengen, zullende door mynen bekrompen tyd alle mogelyke kortheid moeten in agt nemen: *'er word gevraagd; Welke Schepen, behoorende aan de Nederlandſche O. I. Compagnie, van* 140, 150 *en* 155 *voeten lang, zoo met een' openen, of gedekten kuil, anders genoemd driedekkers, zyn in allen deele de bekwaamſte, nuttigſte, en voordeeligſte voor Haaren dienst, zoo tuſſchen Europa en India varende, als in de Indiſche zeeën zelve gebruikt wordende?*

Om deze Vraag te beantwoorden, word men terſtond geleid tot de lengte, en qualiteit der *kuil-* en *drie-dekſchepen*: de 15 voeten lengte op een *ſchip* van 140 of 155 voeten, maakt niet alleen een groot verſchil in de inlading, en in het diep treden, dewyl de meerdere lengte meest in het midden valt; maar ook in hol water, by den wind zeilende, werkt een *ſchip van* 140 *voeten* veel

veel zwaarder dan een *ſchip van* 150 *voeten*, en die van 150 moeielyker dan die van 155 *voeten*, om dat door de kortheid van het ſchip, de zeeën vaardiger onder doorſchieten, het geen het ſchip eerst voor, daarop ſubiet agter na het holſtaande water, zwaar, in de zeekuil doet nedervallen.

Men bevind dat een *ſchip van* 150 en 155 *voeten* langer op de zee blyft leggen, het geen die ſchepen by het onder doorſchieten der zee langzaamer tusſchen en over de zeeën doet nedervallen: hier door is het, dat in ſtormweêr met hooge zeeën, een *ſchip van* 140 *voeten* door het zwaarder ſtampen ligter dan een *ſchip van* 150 of 155 *voeten* zyn tuig komt te verliezen.

De ſchepen van 150 en noch meer die van 155 voeten zyn nuttiger in hol water, om het van een lager by den wind aftehalen, dewyl zy minder in de zee arbeiden, dan een ſchip van 140 voeten: hier door dryven zy minder af en bekomen meerder vaart.

Een *gedekten kuil* of *drie-dek ſchip* van 150 en 155 *voeten*, zyn in dezen de bekwaamſte en voordeeligſte.

Met een drie- dek- ſchip kan men

ſpoe-

ſpoediger wenden en draaien, door die groote vlakte van het opperſte of eerſte dek, waarop al het volk voor het oog der commandeerende Officiers zyn blootgeſteld, die men op een enkelen wenk, zonder veel woorden te gebruiken, van het voor-dienstwerk by het agterſte heeft; op zoo een glad dek heeft men altoos de vallen, ſchooten, brasſen, geitouwen, boelyns, toppenants, riftaliers enz. onbelemmerd tot het gebruik klaar leggen, by welkers gebruik door die lange ruimte het volk zich niet behoeft by herhaling te verplaatſen, het geen op een *kuil-ſchip* geſchieden moet, waar door het meerder tyd verſpilt.

De *drie-dek-ſchepen* zyn in allen deele de bekwaamſte, nuttigſte en voordeeligſte voor haaren dienst, in *cas* van *actie*, alſchoon wy thans tegen geen *Europiſche Mogendheden* oorlog hebben, zoo zyn 'er in de *Indiſche zeeën* plaatſen, alwaar men bloot ſtaat om door den vyand *geattacqueerd* te worden, vooral langs de *kusten* van de *Mallebaar*, *Dacan*, *Souratte* en *Straat Boetem.*

Op een *drie- dek-ſchip* heeft men zyn laag

laag geſchut tuſſchen het eerſte en tweede dek, vry en onbelemmerd van al het loopend touwerk, waar door men in ſtaat is, vaardiger op den vyand te vuuren; daarby heeft het volk zoo geen gevaar, om door de vyandelyke vuuring, van het handgeweer, handgranaten, geſchut enz. gekwetst te worden.

De benoodigde manſchappen by het loopend touwerk op het bovendek, kan men langs het boord verſchanſen, binnen het met hangmatten behangen, zynde groot en fokke want: men heeft op een *drie-dek-ſchip*, by het loopend touwerk zoo veel manſchap niet noodig, als op een *kuil-ſchip*, om dat men het volk in eenige ſeconden van het voorſchip, op het agterſchip heeft.

Op een *kuil-ſchip* is dit niet wel doenlyk, om de manſchap van de bak of voorſchip, ſchielyk agter op by de braſſen en ſchooten te gebruiken; zoo ook niet die manſchap van de braſſen en ſchooten uit de kuil, kunnende niet meer dan een man die ſmalle halfdeks trappen te gelyk opkomen.

Uit 't welke men ziet, dat men hier toe

toe op een *drie-deks-ſchip*, de helft minder *manſchap* noodig heeft, dan op een *kuil-ſchip*, het geen zeer voordeelig is, in de *Indiſche zeeën*, alwaar men doorgaans niet ſterk bemand vaart.

De manſchap, die op een *kuil-ſchip* by het loopend touwerk tusſchen de canonſtukken behooren, zyn den genen, die op den vyand vuuren, in den weg, by het omwenden van het ſchip, waar door zy mede voor dien tyd genoodzaakt zyn, de in de kuil ſtaande canonſtukken te verlaaten, om zich aan de brasſen en ſchooten te vervoegen, tot dat het ſchip omgewend is, welke verplaatſing niet dan *confuſie* moet voortbrengen.

Wanneer men zwak van volk is, kan men, met 2 of 4 ſtukken minder, op den vyand laaten ſpeelen, om dat, dat volk van die 2 of 4 ſtukken canon by de brasſen en ſchooten kunnen geplaatst worden, dewyl het niet gelegen is in de *meenigte* van *ſtukken* te gebruiken, maar in het *ras vuuren*, daar een *drie-dek-ſchip* zeer wel toe geſchikt is.

By het vallen of ligten van zyn anker, is het loopend touwerk, op een *drie-dek ſchip* niet in den weg, gelyk men

men op een *kuil-ſchip* maar al te veel ondervindt.

Wanneer men op eene reede vertuid legt, en genoodzaakt wordt door de aangroeiende winden zig klaar te houden, om het boeg en plegt anker te preſenteeren, ter beveiliging hunner kiel, en vooral op de reede *Cabo de goede hoop*, dan heeft men de bogten der zwaare ankertouwen, van het voorſchip tot agter het ſpil op het dek leggen, alwaar zy door het geſtadig overloopen van het ſcheepsvolk, varkens, en in regen- weêr veel nadeel bekomen, daar de zwaare touwen voor de *Maatſchappy* van geen gering belang zyn, tot behoud van ſchip, lading en zeelieden.

Op een *ſchip met een gedekten kuil* zyn de zwaare ankertouwen, voor die nadeelige gevolgen beveiligd.

Wanneer men denken mogt, dat de eerſte *gezagvoerder* geen zicht by het ſchieten der touwen heeft, als men ankert en anker windt op een *drie- dek ſchip*, zo vervalt die denkwys geheel, dewyl men de kuil-roosters voor dien tyd kan opnemen, waar door men een vry gezigt op het tweede dek bekomt;

alwaar men de onder- en derde ſtuurlieden, benevens de deks-officieren, heeft, om daar op agt te geven, waar van de *gezagvoerende ſchipheer* raport ontfangt.

Uit dit gezegde over deze vraag, die ik voor afgehandeld kortheids halve houde, is myns bedunkens reeds al te zien, welke *Charters* de bekwaamſte en voordeeligſte voor den dienſt der O. I. C. zyn, zo tusſchen Europa, als in de *Indiſche zeeën;* weshalven ik nu overga tot de bezondere vraagen door den reeds gemelden *Wel Edelen Geſtrengen Heer Mr.* DANIEL RADERMACHER voorgeſteld.

EERSTE VRAAG.

Welke Schepen tasten het minſte diep by hun afloopen in het water, die van 150 *of* 155 *voeten, geſteld dat de laatſte dezelve malle blyven behouden, als de eerſte, in wydte, holte en tuigage.*

Zal een *ſcheepsbouwkundige*, alhoewel tot heden in hunne *concepten* niet overeenkomende, *gemanierde* ſchepen bouwen, die door de kundigheid van den

den zeeman, van de eene haven den wyden Oceaan doorgeſtuurd worden naar de andere haven, houdt hy die algemeene regelen, dat hy met onderſcheid der lengte, de *breedte* en *diepte* komt te geven.

De vyf voet verſchil op een ſchip van 150 of 155 voeten, is, als men voor deszelfs wydte ſtelt $\frac{1}{4}$ van de lengte, komt $1\frac{1}{4}$ voet, en voor de holte $\frac{1}{9}$ der lengte, komt $5\frac{1}{2}$ duim, by het eerſte geſteld over het geheel voor toegift 4 voeten, en by de laatſte 2 voeten.

Wanneer deze verdeeling op vyf voet niet geſchied, maar dat het *ſchip van* 155 *voeten*, dezelfde malle van een *ſchip van* 150 *voeten* blyft behouden, welkers beide ruimholte is $18\frac{2}{3}$ voeten, en hunne breedte $41\frac{1}{2}$ voeten, zal men bevinden by het afloopen in het water, dat de eerſte een duim vlotter komt te leggen, dan de laatſte, het geen die meerdere lengte, welke in het midden valt, opgeeft.

Door deze egaale wydte, en diepte van een ſchip van 150 en 155 voeten, blyft de tuigagie zonder de minſte verandering noodig te hebben dezelfde.

Het *ſchip Botland* lang 150 voet, tast-

te in het jaar 1771, na dat het van 't ſtapel in 't water gelaten was

Voor diep.	- - -	8 voet 7 duim
Agter diep.	- - -	11 — 5 —
		20 voet 2 duim
Dus in 't midden diep.	-	10 — 1 —

Het *ſchip Europa* lang 155 voet, dat op dezelfde malle van Botland, of een ander ſchip van 150 voeten gebouwd is, taſtte in het jaar 1772, na dat het van 't ſtapel in 't water gelaten was

Voor diep.	- - -	8 voet 6 duim
Agter diep.	- -	11 — 4 —
		20 voet.
Dus in 't midden diep	-	10 —

Gevolglyk één duim vlotter, als de ſchepen van 150, welkers ſcheeps-bouw voeten verdeeld zyn in 10 duimen. (a)

Hier mede houde ik, zo verre het my toeſchynt, deze vraag na bevinding beantwoord.

TWEE-

(a) Het diep treden dezer ſchepen van 150 en 155 voeten, is naauwkeurig opgenomen door *Willem Udemans* junior, Onderbaas der ſcheepsbouw van de O. I. Compagnie voor Zeeland.

TWEEDE VRAAG.

Welke ſchepen voldoen best als goede en gemakkelyk te regeeren ſchepen, die 't minſte afdryven, en het best opbeven, waar door het bekwaamst van een lager kan afgehouden worden, om dezelve voor klippen en ſtranden te beveiligen?

EERSTE GEDEELTE.

Welke Schepen voldoen 't best als goede en gemakkelyk te regeeren ſchepen.

De *drie-dek-ſchepen*, gelyk wy gezien hebben, in *cas* van *actie*, zyn de bekwaamſte, nuttigſte en voordeeligſte voor den dienst der O. I. C., maar men bevindt ook, dat zy het zyn om gemakkelyk geregeerd te worden, en dat wel in goed weêr, zo heeft de wagt *Commandeerende Officier*, zyn dek Officiers en gemeene op den gedekten kuil, en op 't voor-ſchip in 't oog, welken hy met het ruimen van den wind op ſtond by het agtertuig heeft, alwaar het touwwerk onbelemmerd klaar legt tot het ophalen der zeilen; dit verrigt zynde, heeft men die zelfde manſchappen immediaat by het voortuig.

By het ſchraalen des winds heeft men het volk direct by het voortuig: de raas, ſchooten, en boelyns aangehaald zynde, heeft men op ſtond dat zelve volk weder by het aanhalen der agterzeilen, vooral wanneer men veeltyds uitgaande zwak van volk is, door de meenigte der inpotenten; in de *Indiſche zeeën*, en retourneerende zyn 'er te *Batavia* dikwyls geen gezonde manſchappen genoeg, tot het bemannen der *E. O. I. Compagnies Schepen.* Zoo dat men zich genoodzaakt vindt, de reis met 30 á 40 zieken uit het hospitaal te ondernemen, het geen ik meer dan eens heb bygewoond, waarin men dan die groote nuttigheid van een *drie-dek ſchip beſpeurt*, het welk met weinig volk gemakkelyk te regeeren is.

By het wenden of overſtaag gaan, heeft men ordinair al het volk boven, op welke vlakke ruimte men het volk by de brasſen en ſchooten verdeelt, die ruimte hebben, om met kragt de zeilen vlug al loopende om te haalen.

Een kuil ſchip in goed weêr, kan niet zo wel geregeerd worden, als een *drie dek ſchip*, dewyl de *wagt Commandeerende Officier*, op zyn quartier dek-

of-

officiers, en gemeene in den kuil geen zigt heeft; wordt 'er by het ruimen des winds een party volk agterop, tot het opbrasſen der zeilen, vereischt, dan moet ordinair het volk door de dek-officiers, van de kisten, en tusſchen de ſtukken van agter het ſpil, by één verzameld worden, die dan ordinair nog eenige woorden-wisſeling hebben, wie van hun naar boven zal treden, waarin veeltyds de quartiermeester, of een dek officier, genoodzaakt is, gevoelig hun verſchil te beſlisſen; dan kan 'er door de ſmalte der half dek trappen niet meer als één man gelyk opgaan; tegen dat zy dan aan de brasſen en ſchooten verdeeld zyn, om het opbrasſen te beginnen, zo heeft men het op een *drie-dek ſchip* agter al verrigt.

Dit brasſen agterop verrigt zynde, verloopen 'er weder eenige minuten, eer dat die manſchappen, man voor man, die ſmalle half-dek trappen afgegaan zyn, tot het ophalen van het groot marzeil en voortuig, daar veeltyds het loopend touwwerk verward, van, en tusſchen de ſtukken geſlingerd legt.

Wanneer de wind ſchraalt, worden de voorzeilen het eerst aangehaald, waarby men hun onder de dek-officiers commando nog trager van onder de ſchans ziet komen, als by het ruimen van den wind, dewyl het commando-woord van den *ſchipper* of een der ſtuurlieden, van agterop een party, hun voor dringender woorden bevreesd doet zyn.

Uit de reeds opgegevene reden is genoeg te zien, dat by het omloopen van den wind veeltyds de zeilen op een *kuil ſchip* een geruimen tyd blind leggen, waar door men voor dien tyd genoodzaakt is om 2 à 3 ſtreek uit de cours te gaan, op dat de zeilen zouden volſtaan, tot ſteun van het ſchip.

Wanneer het halver wind is, of anders gezegd, dat de wind dwars inkomt, en ſchraalt ſchielyk 2 à 3 ſtreek, waardoor de zeilen omtrent tegen leggen, en het ſchip niet willig genoeg zynde in het afvallen, dan loopt men in gevaar om een *Uil te vangen* (b), om dat men zyn

(b) Deze ſpreekwys onder de zeelieden gebruikelyk, beteekent door den wind te draayen, hebbende de zeilen tegen leggen.

zyn brasſen niet vaardig genoeg heeft by den wind gehaald, het geen op een drie-dek-ſchip zelden kan voorvallen, dewyl men het volk op ſtond by het aanhalen der brasſen heeft.

De voornaamſte zee-ſchepen in zwaar weêr als de bekwaamſte om wel geregeerd te worden, zyn *drie-dek-ſchepen*, en wel by het lenzen voor de fok en groot marzeil van 3 reven, van den wind; by ſtorm geſchiedt het dikwyls, dat de wind een ſtreek drie à vier uitſchiet (c), waarop de zeilen veeltyds levend ſlaan, vooral wanneer de wind bevorens inkwam: hier in heeft men het volk direct by de brasſen, om de zeilen naar den wind aantehalen.

Op een *kuil-ſchip* lydt het tuig in dien tusſchentyd groot gevaar, dewyl 'er eenige minuten verſpild worden, voor dat men de manſchap, na veel woordenwisſeling, by de brasſen tot het aanhalen der zeilen heeft.

Wanneer dit by den nagt voorvalt, dan moet men de wagthebbende manſchappen niet alleen onder de ſchans,

(c) Dat is, als hy van ſtreek verandert, als van het oosten tot noord-oosten.

maar ook tusſchendeks gaan opzoeken, waardoor het tuig niet alleen veel heeft uitteſtaan, maar zy zelve, dewyl zy niet in hun post vigileeren, daar voor ſtraf genieten.

Wanneer men met een *kuil-ſchip* zwaar weêr bywoont in den nagt, en dat al het volk tot het reven en digtmaken der zeilen boven vereischt wordt, mist men ordinair een vierde der manſchappen, die tusſchendeks agter de kisten, koojen, en tusſchen de zieken zich verſteken (d), vooral op een uitreis.

Dat de manſchappen by een ſtyve marzeilskoelte van drie reven, of by een ſtorm in het lenzen voor de fok, of ook wel in het byleggen voor ſtorm, zich onder het halfdek verſchanſen, is pryslyk, om dat 'er tusſchen de boot en canonſtukken weinig ruimte is, en de kuil dan altoos door het zeewater blank ſtaat, waardoor zy dikwyls in ge-

(d) Dat is ordinair dat ſlag van Matroozen, die het meeste wind aan de wal maken, en die by ſtorm op zee, tot het vastmaken van een marzeil, of tot het reven der onderzeilen zo traag naar boven treden, als, dat ik my zo uitdrukke, een dief, die door den beul de leer wordt opgeleid.

gevaar zouden zyn: men ziet ſomtyds, dat de varkens over boord en door de poorten ſpoelen (e), het geen ik meer dan eens heb bygewoond.

Wanneer al het volk op een *driedek ſchip* zynde boven 't dek vereiſcht wordt, kunnen de gezonde manſchap zich zo niet tusſchen de zieken verſteken, dewyl die, tusſchen het eerſte en tweede dek, van de gezonden zyn afgeſcheiden: de manſchap boven zynde, ſluit men de bovenluiken digt, waardoor men zich in ſtaat ziet om het ſchip gemakkelyk te regeeren; de manſchap vindt op zo een dek, dat buiten den regen droog blyft, geen gelegenheid om ter ſluik naar beneden te keeren.

Hier mede hoop ik aan het eerſte gedeelte voldaan te hebben; weshalven ik overga tot het

TWEE-

(e) My is door een Officier medegedeeld, van het O. I. Compagnieſchip *de Zeeuw*, dat den 19 October 1777 voor Zeeland uitzeilde, en voor een hevigen ſtorm uit den zuidwesten bylag, waarin op den 29 dito de varkens over boord ſpoelden, en binnen boord eenige ſchaapen verdronken, op noorder breedte, van 44 graden en 45 minuten.

TWEEDE GEDEELTE.

Welke zyn de Schepen, die 't minst afdryven, en best oploeven, waar door het bekwaamst van een lager kan afgehouden worden, om dezelve voor klippen en ſtranden te beveiligen?

Het is de bevinding niet alleen van my, maar van de voornaamſten der zeelieden, welken eenpaarig getuigen moeten, dat de *drie-dek-ſchepen* de bekwaamſte zyn, om het van een lager aftehalen.

Dat de *drie-dek-ſchepen* het minst afdryven, is, om dat de wind nergens meer ſtuiting op heeft, dan op de loefboeg.

Op een *kuil-ſchip* heeft men daarentegen, de windſtuiting op de loefboeg, boot, ſchuit en binnenleyboord, het loef en binnenleyboord der boot, en de zuiger onder het halfdek, waardoor alle *kuil-ſchepen* met kragt naar het lager geperst worden: door deze dwarſche nederpersſing is het, dat een *kuil-ſchip* niet zoo vlug in vaart zyn kan, als een *drie-dek-ſchip*, dewyl daar het derde dek, de boot en ſchuit bedekt; hier door zyn zy in ſtaat

ſcher-

ſcherper aan den wind te ſtuuren, dan met een *kuil-ſchip*, en teffens om dat de persſing op het roer zo groot niet is, als op een *kuil-ſchip*, dat hem telkens meer doet afvallen, en loef verliezen.

Ik zal hier een extract getrokken uit het Journaal van den *Schipheer* L. TOMASSEN laten volgen, van de t'huis-reis, van *Cabo de goede hoop* 1766, het geen dus luid.

't Schip *de Pallas* zynde een *drie-dek-ſchip lang* 150 voet.

't Schip *Damzigt* zynde een *kuil-ſchip lang* 150 voet.

't Schip *Walenburg* zynde een *kuil-ſchip lang* 140 voet.

Op Noorderbreedte van 39 graden, hebbende toen het *Eiland Floris*, naar giſſing 37½ myl van ons, deden op het ſchip *Damzigt* ſein van het derde rif in de marzeils te nemen, dog zagen dat de ſchepen bydraaiden, vond goed zulks ook te doen, de wind ſterk doorwaaiende uit den noordwesten tot het noorden, den volgenden morgen zynde den 7den July, zettende kragt van zeil by, naar de hevigheid des winds, om ſomtyds niet op de Eilanden *Convis* en *Floris* bezet te raken, maakten op het

ſchip

ſchip *de Pallas* de marzeils by van 3 reven, en de onderzeilen, waarvan het grootzeil gereefd was; op het ſchip *Damzigt* maakten zy de marzeils by van 2 reven, benevens de onderzeilen; op het ſchip *Walenburg*, maakten zy de marzeils met al de reven 'er uit by, met de onderzeilen; zo prangden wy tot dat de zon ondergong; toen was het ſchip *de Pallas* ruim 3 myl dwars in den wind, van het ſchip *Damzigt*, en *Walenburg* wel 3 myl dwars aan ley, van het ſchip *Damzigt*, zo dat zy van de *Pallas* het leywaartſche ſchip *Walenburg* niet meer konden zien, hier door genoodzaakt zynde alle morgen en avonden aftehouden: Tot dus verre de *Schipheer* JAN VAN VOORS, voerende het *drie-dek ſchip Botland*, waarmede hy den 12 December 1771 de reede *Cabo de goede hoop* oplaveerde, in een vliegenden zuidoosten wind, daar 'er veele zich over verwonderden, dewyl dit wel met een ſlappe koelte, anders zelden, met een *Compagnies ſchip* geſchiedt; ook betuigde de voornoemde *Heer* my, dat hy hadt bevonden, „de *drie-dek-ſchepen* de bekwaamſte te „ zyn,

„ zyn, om het van een lager aftehalen".

Ziet daar kortelyk de redenen, waarom dat de *drie dek ſchepen* ongelyk beter loef houden, dan de *kuil-ſchepen*, waardoor zy de bekwaamſte zyn om het van een lager aftehalen, en voor klippen en ſtranden beveiligd te blyven.

„ *Helaas twee Schepen in den nood,*
„ *Vol vrees voor ſchipbreuk op de ſtranden;*
„ *'t Is nacht, men ziet de klippen branden:*
„ *Die 't minst afdryft, loeft uit den dood".*

Hier mede is de tweede vraag, zo verre het my toeſchynt, beantwoord.

DERDE VRAAG.

Welke zyn de bekwaamſte Zeeſchepen, by zwaar ſtormweder en hoogloopende ſtortzeeën?

De oude gedenkſchriften doen ons zien, dat de kennisſe der *ſcheepsbouw* en *zeevaart* al in vroege tyden geoefend

fend wierd, in welker kundigheid men onze Nederlanders, ſedert ruim anderhalve eeuw, zo ver gevorderd ziet, in vergelyking by onze voorvaderen, waardoor men met de wydafgelegenſte olkeren der weereld, gemeenſchap kan hebben, om een gedeelte van den oogst hunner gewesten, in onze havenen over te voeren; zynde hierin de voornaamſte zuilen, waarop de welvaart, buiten alle tegenſpraak, in onze Republiek is gevestigd.

De ſchepen hiertoe by de *Nederlandſche O. I. Compagnie* in gebruik, waarmede de zeeman den wyden oceaan doorkruist, zyn *kuil-* en *driedek-ſchepen* (f). Die *charters* moeten wy bezien, *Welke de bekwaamſte zyn tot nut der Maatſchappy, en tot veiligheid der zeelieden, die een nuttig gedeelte der menſchelyke Maatſchappy uitmaken.*

Men heeft bevonden en bevindt nog dagelyks, dat de *ſchepen* met een *gedek-*

(f) Zeeland is de eenigſte Kamer, daar van het Jaar 1763 tot 1773 tien *drie-dek-ſchepen* zyn aangebouwd, waarvan 'er één ten anker leggende onder de Chinaſche wal in zwaar weer ongelukkig, door het laten openſtaan zyner ſchutpoorten, agter zyn anker is neergezonken.

dekten kuil het veiligſte zyn, in ſtorm en orcaanwinden, met de daar uit voortkomende verbolgene zeeën, deels door het geſtroken dek, deels door de vaste ſchutpoorten, waarby men het geſchut laat inloopen, en de poorten digt maakt, en zo 'er al water mogte overkomen, 't geen zelden geſchiedt door de hoogte van het boord, (zo worden over de roosters brezenningen geplaatst, waarby men de luiken digt legt, waardoor men voorkomt, dat de zee niet tusſchen het eerſte en tweede, veel min tusſchen het tweede en derde dek komen kan,) zo ziet men hetzelve daar zo ſchielyk weder afloopen, als het daarop gekomen is.

Een *kuil-ſchip* is van de bak tot de boeg of groote mast, van een geſtroken dek ontbloot, welkers boord laager en poorten open zyn, daar door veel water wordt overgenomen, daartegen worden de luiken digt geſchalmd.

Door het aanhouden van den ſtorm, ziet men de baaren zich met geweld verheffen, ja ſomtyds zodanig, dat telkens op het zien aanrollen der eerſte baar, het hart van den ſtoutſten zeeman bekneld wordt; het zyn deze

zeeën, waardoor de kuil telkens vol water geſteld wordt, het geen hun een ondergang dreigt.

Op een *kuil-ſchip* wordt ſomtyds een gebruik gemaakt, in zwaar weêr, van de looze poorten, om de ſtukken in te zetten, waardoor het gevaar der ſtortzeeën wordt vergroot, om dat het water by het ryzen der dobberende kiel geen ontlasting vindt, dan over het leyboord; de ſpiegaten leggen meest aan ley onder water, door den wind, die met kragt in het byleggend zeil, het tuig, loef-boord, boot en leyboord drukt: weshalven zy in dit geval ter uitloozing van het in de kuil ſtaande water niets vrugten, daar 'er anders zonder looze poorten by het ryzen der kiel, telkens nog een gedeelte zoude kunnen uitvlieten; wanneer de kuil vol water geſteld is, doet het zo een ſchip niet alleen dieper treden, maar teffens ook door die groote wigt rank zyn, dat het ſchip zwaarder doet werken en overhalen, ſomtyds zonder te ryzen, een tyd lang met het leyboord onder de zee blyft leggen: in welk geval men tot behoud van ſchip en zielen ſubiet reſolveert, om het geſchut met gevaar van den

WESPEN NESTJE.

Fig. 2.

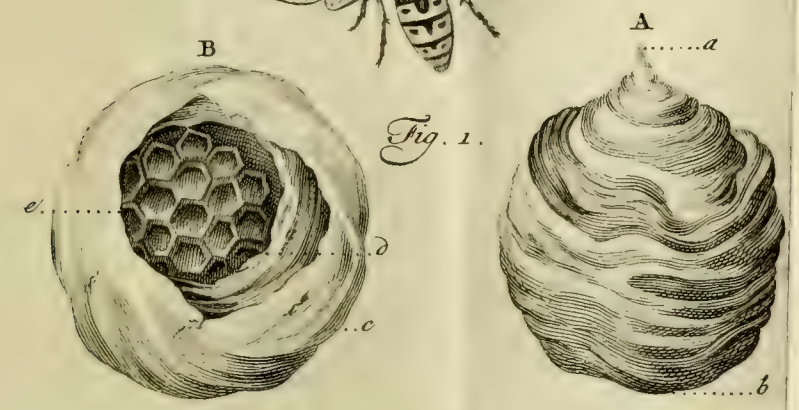

Fig. 1.

ORANGE APPEL.

Fig. I. Bladz. 208. Fig. II.

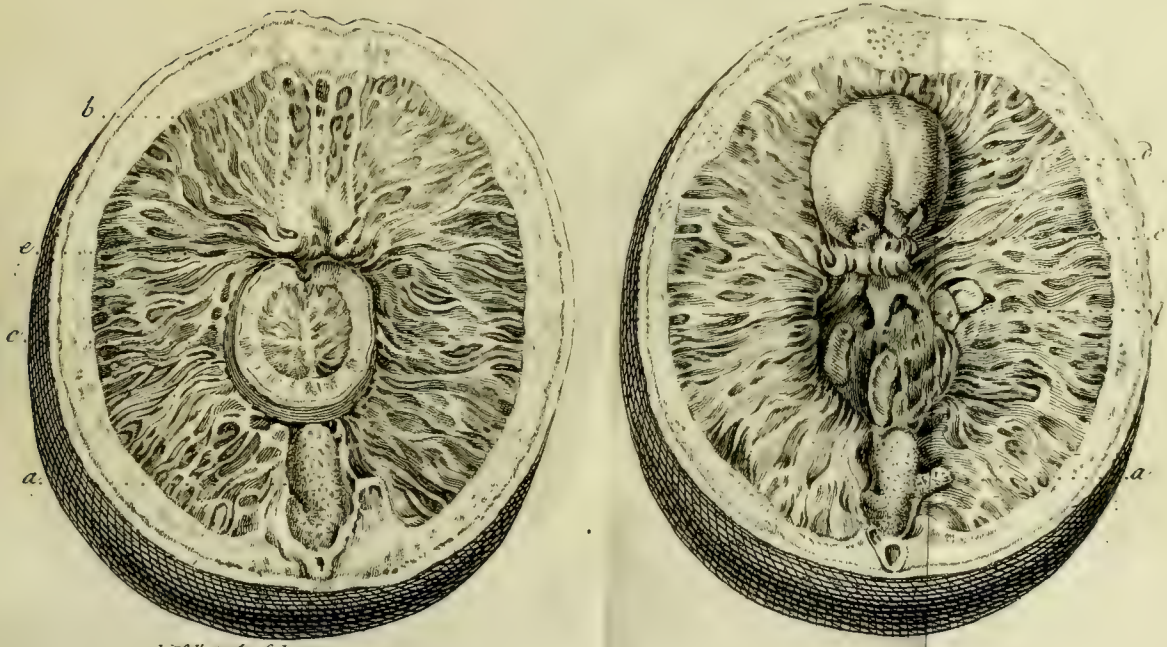

A. Kulk jacobz. sculp. 1779

den een of ander zyn leven overboord te werpen; dan is het gevaar by het ryzen der kiel nog niet ten einde, maar het zwaar overhalen door de rankheid, dreigt het tuig over boord te werpen, het geen den *Schipheer* FRANS VAN EWYK, *met het kuil-ſchip Burg* 1770, op de reis naar Japan te beurt viel, met verlies van s' E. Compagnies ſmeltbaare ladingen, waarna hy nog gelukkig ter reede *Wampho* tot *Canton* in *China* arriveerde, alwaar het ſchip, dat als uit elkander gewerkt was, behoorlyk van masten, ſtengen en raas, wierd voorzien, waarna hy weder te rug naar *Batavia* ſtevende.

In 't jaar 1772, wierd die zelfde *Schipheer* FRANS VAN EWYK, met het zelfde *ſchip Burg* op de reis naar *Japan*, weder door de zee als overweldigd door de ſtortzeeën, verliezende in een korten tyd zyn geheele tuig, en zo ik meen zyn roer; in welk geval men, door dat de kuil, onder-half-deks ruimte, en de bak, telkens vol water geſtort wierd, geen pompen konde gebruiken: kort na het verlies van zyn tuig nam de wind en zee af; bedaard zynde, bevond men eenige voeten water in

zyn hol, en tusſchen deks ſtaan, vindende zich buiten ſtaat om, zo het toeſcheen, het ſchip in goed weêr lang boven water te houden, en bevreesd zynde om onder de ſtortende golven by een opkomenden ſtormwind begraven te worden; gelukkig wierd hy daar op, als uit de kaaken des doods gered, door het gezicht van het tweede *ſchip*, het geen naar *Japan* ſtevende, en gevoerd wierd door den *Schipheer* STEENDEKKER, verlaatende na rype overweging het wrak, begaf hy zich met zyn volk op het tweede ſchip, waar mede zy de reis gelukkig volbragten.

Het retournerend *kuil-ſchip Welgelegen* van *Batavia* in het jaar 1772, dreef als in denzelfden ſtaat, gelyk het *kuil-ſchip Burg* 1770, aan de *Afrikaanſche kust*, de baay *Algaea* binnen.

De *Schipheer* VAN ESCH voerende het *drie-dek-ſchip Stavoniſſe*, en de *Schipheer* NIEUWENHUISEN het *kuil-ſchip Blyenburg*, vertrokken beide naar *Japan* in 't jaar 1775, en wierden daarop door een hevigen ſtormwind af en aan de Chinaſche kust, by *Lamaea*, of de zandduinen genoodzaakt by te draayen; den 17, 18, 19 en 20 July hadden zy vliegende orcaanbui-

buien, met onbeſchryfelyke verbolgen en uit verſcheiden hoeken tegen elkander aankokende zeeën; in welk weêr, getuigt de gemelde *Heer* VAN ESCH „ zyn bodem alle blyken van deugd gaf, „ en nooit op ſoortgelyke *Charters* te „ hebben gevaren, die zulke kwaliteiten by alle omſtandigheden bezitten": de wind begon uit den oost noord-oosten, zo door het noorden naar het westen, tot zuiden en zuid-oost, en het ſchip bleef tusſchen de zes en negen ſtreeken van den wind leggen, zonder water over te nemen, als dat geen, dat door verheffing van wind, op ydere ſtreek-verandering, als ſtofregen overwaaide, zo ook in de golf van *Japan*, op den 5, 6, en 11 Augustus, hoewel met minder wind, maar niet minder aanſchietende zeeën.

Op de terug reis van *Japan* hebbende meest doorgaans aangenaam mooy weêr en wind, had zich nu en dan in de golf en in *ſtraat Formoſa* wel eens een moeielyke aanſchietende zee vertoond, maar daar door geen de minſte noemenswaardige werking ondervonden, hoewel de lading van koper 2000

kasties of 242500 ponden gewigt meerder was als ordinair.

Het *kuil-ſchip Blyenburg*, wierd door de verbolgene en tegen elkander aankokende zeeën, in dringende gevaaren gebragt, door de zeeſtortingen in zyn kuil, boot en ſchuit.

De rankheid door het boven-water is zekerlyk de oorzaak van het zwaarder werken geweest, "waar door ik" getuigde de reeds gemelde *Heer* NIEUWENHUIZEN „ myn geheele voortuig „ verloor, en buiten ſtaat was om by „ aanhoudenheid de pompen te gebruiken: " het weêr bedaard zynde wierd 'er 9 voet water in zyn ruim bevonden, zo dat tuſſchen de twee dekken de rantſoenen hadden onder geſtaan, de ſuiker-lading wierd 'er gedeeltelyk uitgepompt, van het buspoeder was de ſalpeter geſmolten, dus onbekwaam, de rantſoen-ryst kon toen als bedorven zynde, niet meer tot een goed voedſel ſtrekken.

De overige Officiers van dien bodem getuigden „ dat hunne verwagting was „ met yder aanrollende zee, 'er onder „ te zullen nederzinken".

Hier na arriveerden zy met een opgerigt

rigt tuig ter reede *Wampho* tot *Canton* in *China*, alwaar de geledene ſchade aan het ſchip, dat genoegzaam uit elkander gewerkt was, wierd gerepareerd, waar na zy in de maand January 1776, vertrokken naar *Batavia*.

Het gevaar (*pagina* 225.) wordt verdubbeld by ſtormwinden, en ſtortende golven, wanneer by het kuil water, de boot en ſchuit worden vol geſtort: door dezen bovenlast werkt zo een ſchip by aanhoudenheid met zyn boord onder water, waar door het gevaar van om te komen nog aanwast, door de veelheid van water, dat 'er tusſchen deks vloeit, door de lyfnaden die open werken, en de garren der luiken; in dit geval, is men gedrongen om een gat in de boot, en in het onderſte of tweede dek te kappen, ter uitloozing van het aldaar ſtaande water.

Dit tusſchen-dek water, dewyl gezonden en zieken aldaar hunne verblyf plaats hebben, kost meenig een het leven, volgens de getuigenis van de geenen, die het gevaar van om te komen ontſnapt zyn, gelyk de *Schipheer* C. DE ROO, met het uitgaande *O. I. Compagnie ſchip Blyswyk* voor *Zeeland* in t

jaar 1772, wordende door een vliegenden orcaan, op den 28 November in de bogt aangedaan met hemelhooge zeeën, waar door men by aanhoudenheid de kuil vol water zag, en verloor door de rankheid, met het zwaar werken in den tyd van anderhalf uur zyn geheele tuig, by de overhalen bleef het ſchip telkens zonder te ryzen een geruimen tyd leggen: "ik bevond (zegt de genoemde *Schipheer*,) „na dat de wind „ en zee merkelyk had afgenomen, „ negentien doode lyken tusſchen deks, „ die niet alle hun natuurlyke dood ge„ ſtorven, maar meest verdronken wa„ ren; bevond het nuttig 2 gaten tus„ ſchen deks, by het kabelgat, in het „ dek te kappen, op dat ik het water „ by de pompen krygen mogte; "

In het ruim was na giſing wel zes of zeven voet water, hy durfde de emmer niet uit de voorpomp nemen, op dat het volk door de veelheid van het ruimwater niet neerſlagtiger zoude worden.

De britſen der zieken, en eenige kisten van het gemeen tusſchen deks, waren in ſtukken geſlagen; onder het half dek alle de daar ſtaande kisten, pothuizen, gereedſchaps kisten, van den bod-

de-

delier, kuiper enz. waren in ſtukken geſlagen, en over boord geſpoeld; den 12 December arriveerde hy, met het tuiglooze ſchip ter reede *Brand Eiland*; (g)

Het *drie-dek-ſchip Europa* liep met eenige *kuil-ſchepen* in 't jaar 1772. op den 15 November uit Duins naar zee, omtrent op dien zelfden tyd toen het *ſchip Blyswyk* van *Walcheren* uitliep, de overige kuil-ſchepen, als de *Barta Petronella*, *Aſia*, *Voorberg*, en meer andere ſtonden in dit langwylig ſtormweder, dat drie weken duurde, zeer veel uit, door de zeeſtortingen in hunne kuilen; veele gezond en ziek leggende manſchappen tusſchen deks verdronken (h): in welke omſtandigheid zy zig gedrongen vonden, om een geſtadig gebruik te maken tusſchen deks met brandſpuit, ſpoelpomp, pusſen en kisten, tot mindering van het aldaar ſtaande water; zy pompten by continuatie met drie pompen: waar door hun gevaar dringend was.

(g) Dit extract is uit een brief, geſchreven aan een zyner goede vrienden, die my het lezen van den inhoud toeſtond.

(h) Ik meen dat op het ſchip Voorberg, dat gevoerd wierd door den *Schipheer* VISSCHER, vyftien manſchap tusſchen deks verdronken zyn.

Het *Schip Europa*, dat gevoerd wierd door den *Schipheer* JACOBUS DE FREIN, bezat andere blyken van deugd in dit ſtormweêr, met hemelhoog loopende ſtortzeeën, waar in het ſchip zeer gemakkelyk werkte, nemende geen water over, dan dat geene, dat 'er overwaaide by ydere verheffing der ſtormbuy, naar derzelver kragt, als ſtofregen, en als een ſterken regen; het ſcheeps volk had dagelyks zyn gekookt eten, zo wel als by goed weder, het geen de manſchappen der *kuil-ſchepen* misten; om de anderhalf of tweede etmaal wierd 'er twaalf of veertien duim water by de pomp bevonden.

De *Opper Chirurgyn* E. LOMBARD, ten dien tyde op dien bodem beſcheiden, heeft my verklaard, „dat de zieken, „ die te dier tyd over de 220 waren, „ weinig uitſtonden, kunnende tuſſchen „ het eerſte en tweede dek op de britſen, zonder 'er af te ſlingeren, veilig en droog blyven leggen, voor „ welken twee keer des daags eten, en „ drink-water gekookt wierd„ (i).

Wan-

(i) De E. Manhafte Schipheer JACOBUS DE FREIN, heeft met het drie-dek-ſchip Ouwerkerk van

Wanneer by een aanhoudenden ſtormwind de zee zich heeft verbolgen verheft, en dat de zeeman ziet, het Noorden met het Zuiden worſtelen, met donder en blixem, zo ſta by hun oplettenheid op uitkyk, laatende met voorzichtigheid het roer beſtieren, terwyl hy oogenblikkelyk uitſchot van wind verwagt.

Gelukkig bevond de *E. Manhafte Heer* STAVORINUS zich by zulk weder, op het *drie-dek ſchip Ouwerkerk*, het geen hy commandeerde, waar mede hy de *Africaanſche kust* naderde, en aldaar niet dan continueele ſtormen aantrof: „den 22 Juny 1774. kregen wy, zegt „ die Heer, na dat een ſtorm vier da„ gen hadt aangehouden, een aller„ vreesſelykſten orcaan, die van des „ middags om vier uuren tot middernagt „ duurde, houdende de wind geen „ ſtreek, met donder, blixem, en „ zwaaren hagel, zettende de zee van „ twee zyden zo hemelhoog op, en „ vallende met zo een yſelyk geweld „ van agteren en ter zyden op het ſchip aan,

van 1770 tot 1772, die zelfde nuttigheid beſpeurd, alwaar de gezonden en zieken een bekwaame en als in goed weêr zynde drooge legplaats hadden.

„ aan, dat het verſcheiden malen tot o-
„ ver de roosters onder water viel,
„ geen zeil hoe klein ook konnende by-
„ maken, dreven dus op Gods gena-
„ de, werwaarts de wind en zeeën ons
„ voerden.

Dit wordt van my (zegt die zee-voogd) en van myn officieren zeker geoordeeld, dat ware *Ouwerkerk* een *kuil-ſchip* geweest, wy met geen de minſte waarſchynlykheid ons tuig zouden behouden hebben, indien iets nog erger ons niet ware te beurt gevallen (k).

Wanneer men zo met een *kuil-ſchip* die zee-invallingen tot over de boot en ſchuit mogte bywonen, zo zou het geheele boven-ſchip met boot en ſchuit vol water ſtaan, waar door het ryzen uit de zee, door die groote perſende zee-wigt, en zuiging door de bak en half-dek, benomen wordt.

De uitwerkſelen van eenen zwaaren ſtormwind, op het onzeker element des waters, deden de rusteloose golven woedende verheffen, tusſchen de 36 en 40 gra-

(k) Dit is my medegedeeld uit eene misſive van zyn Edele.

graden Noorder breedte, van den 13 tot den 25 April 1777. omtrent de *Vlaamſche eilanden*, alwaar de Commandeur der retourvloot C. PIETERSE zich bevond op het *drie-dek-ſchip Botland*, met vyf onderhoorige *kuil-ſchepen*, waar van het *ſchip Duivenbrug* gevoerd wordende door den *Schipheer* POPKE waarſchynelyk is verongelukt.

De ſtorm was hun overvallen uit den Noord Oosten door 't Noorden naar het Westen, en daar bezuiden, waarin zy bylagen: den 14den ziende van 't ſchip de *Held Woltemade*, het welk zeer veel uitſtond, om half agt uur, dat het roer van het *ſchip Duivenbrug* op zyde lag, en zyn fok los was, die vreesſelyk floeg; kort hier op zagen zyn groot en bezaans tuig over boord leggen, en vier of vyf minuten daarna zag men het geheele voortuig over boord ſlaan, en rook van noodſchooten opgaan, om tien uur dreef het wrak in 't west zuid westen uit het gezicht, den 16den kruiſende naar het wrak, om half agt uur dreef ons een groote kist circa vier vaam in de ley voorby, den 17den dreef ons weder een groote roode officierskist voorby, die van binnen met loot en wit papier be-

beplakt was, kort daarna nog verſcheiden plunje kisten, deuren, het geheele ſchot der campanje, hoenderhok, en eenige geſchilderde planken, hebbende hierna niets meer vernomen.

Arm zeeman in zo een deerniswaardigen toeſtand! daar gy andere ſchepen nog veilig zag dobberen, hoewel niet zonder gevaar, moet gy hier omkomen; en gy, die u bevondt op den *Held Woltemade*, hoe naar was de rook der noodſchooten voor uwe oogen, en de weergalm, die by u tot in de ooren doordrong, ziende hem tuigloos dryven, werwaarts de wind en zeeën hem voerden, de ſtortende golven in den kuil deden hun den dood te gemoete zien, moetende hier door geduurig met het boord onder water werken, waar door het tuiglooze ſchip zyn hol vol vloeide en neder zonk.

Hier door was de doodkleur als op hunne aangezichten geſchilderd, terwyl zy verbysterd ſtonden door het nakend gevaar, met eene uitbarſting der traanen, en het te ſamenvouwen der handen, ſmeekende den God des Hemels om genade, roepende elkander voor het laatst van de campanje, ſtengen en mas-

masten, waarop zy hun in zo een toeſtand tot het uitrekken hunnes levens begaven, een eeuwig vaarwel toe, op het zien aannaderen der woedende golven, waar onder zy een verhaasten dood aantroffen (l).

De *Schipheer* JAN VAN VOORS heeft my dit volgende medegedeeld: „den „ 24 Mey 1774. met het *drie-dek-ſchip* „ *Mars*, tuſchen de *Caap* en *Batavia* „ lensden om de Zuid, met een zwaa- „ ren ſtorm, waarin ik geen ſpatje wa- „ ter op het bovendek kreeg;

„ Daartegen wierd ik uitgaande met „ het *kuil-ſchip Ceres*, op den 26 Maart „ 1776. tuſchen *Cabo de goede hoop* en „ *Batavia* genoodzaakt by te draaien, „ niet door den ſterken wind, maar „ door het meenigvuldig water, dat „ by continuatie in de kuil ſtortede", dus verre.

Het waren de zeeſtortingen in het jaar 1761., die het *kuil-ſchip Croonenburg*, gevoerd wordende door den *Schipheer* HOOGLAND, en in het jaar 1763. het *kuil-ſchip t' huis de byweg*, het geen gevoerd wierd door den *Schipheer* DIRK VAN

(l) Hier door zo veel jonge en te vroegtydige weduwen en weezen.

VAN MASTRICHT, aan de *Africaanſche kust* deden aankomen, beide van *Canton in China*, met eene voor een gedeelte bedorvene lading, welke aldaar in groote gegraven kuilen wierd bedekt.

Hebbe my vereerd gevonden, door het lezen eener memorie van den E. Manhaften *Schipheer* JAN SIEREVELD, waar uit ik een extract zal laten volgen, het geen aldus luid: „in een overzwaa-
„ ren ſtorm met de daar uit voortko-
„ mende hoogloopende zeeën zou men
„ het met een *drie-dek-ſchip* kunnen bol-
„ werken, daar men met een *kuil-ſchip*
„ zoude te gronde gaan:
„ Men krygt weinig of geen water op
„ zyn tweede dek, het geen ik met
„ het *drie-dek-ſchip de Pallas* hebbe be-
„ vonden, veel minder tusſchen deks;
„ men heeft geen gevaar om zyn boot
„ en ſchuit vol water geſtort te krygen,
„ in welk geval men genoodzaakt is,
„ een gat in de boot te kappen; ook
„ heeft men geen gevaar, dat van het
„ tweede dek de goederen over boord
„ zullen ſpoelen, het geen ik met het *kuil-*
„ *ſchip Borſele* in ſtormwinden op den
„ 2 & 3 Juny 1771. om de Zuid heb on-
der-

„ dervonden, op Zuider breedte van 37
„ graden, dat de tegen boord aange-
„ ſorde pek- en teer-vaten over boord
„ ſpoelden: in welk geval 'er veel wa-
„ ter door de lyfnaden en luiktjes tus-
„ ſchen deks komt; de lading in 't
„ ruim lydt als dan ook veel gevaar
„ om nat en bedorven te worden, ge-
„ lyk ik met het *ſchip Duinenburg* 1768.
„ heb bygewoond.

„ Hier van heeft men op een *drie-*
„ *dek-ſchip* geen gevaar; want als 'er
„ water op het dek komt, is het 'er
„ genoegzaam zo gaauw weder af, als
„ dat het 'er opgekomen is;" tot dus verre.

Ik zal niet voortgaan, om meer dringende en hier naby komende gevallen, door my en anderen bygewoond, aantehalen, dewyl het op een en het zelfde, als de reeds geſtelde bevindingen, zou moeten uitkomen: alleenlyk voege hier nog by, dat een *wolk-breuk* gevaarlyk voor een *kuil-ſchip* is, welk gevaar op een *drie-dek-ſchip* door het toeleggen der luiken van het eerſte dek met brezennings over de roosters wordt weggenomen.

Het is door het derde dek, dat de

Engelſchen, *Franſchen*, *Zweeden* en *Deenen* zo ſpoedig, gelukkig, gerust en veilig vaaren, dewyl zy met zulke ſchepen langer kunnen zeil voeren, (*pagina* 240) en behoeven niet ligt met eenen openen wind voor ſtorm, gelyk een *kuilſchip*, by te draayen (m).

Van het jaar 1703. tot 1772. zyn verongelukt over de 300 O. I. Compagnie ſchepen, en daar van in de 80 in volle zee, zonder dat men eenige tyding daar van heeft bekomen.

Wie der zeelieden op een kuil-ſchip ſchrikt niet voor de verbolgene golven, die door eenen ſtorm- en orcaanwind, aan het woeden gebragt worden, wan-

(m) Ik heb opgemerkt, zedert dat 'er drie-dekſchepen voor Zeeland zyn aangebouwd, dat de kuil-ſchepen van de dek Officiers en gemeenen, die op drie dek ſchepen gevaaren hadden waar onder men 'er aantreft, die een goed oordeel bezitten) moordkuilen genaamd worden, om dat zy by ſtyve winden en in ſtorm altoos tuſſchen en op een nat dek zyn, waarby hunne plunie verſtikt, en dat wel als een ſtorm 3 à 4 weken aanhoudt, gelyk de uitgaande ſchepen in 't jaar 1772. te beurt viel, en s'jaarlyks voor de retourneerende kuilſchepen, af en aan het rif van Augulas te beurt valt, met bederf en verlies van goed, waar over men de dek Officiers menigmaal hoort jammeren; daarby komt nog dat verdrietig op en afdringen der halfdek-en baks trappen, waar door 'er menig een' door een val gewond wordt.

wanneer men de duisterheid der lucht met de zee vereenigd ziet, en daarby herdenkt, dat 'er op het uitgeſtrekte diep van dien onpeilbaaren oceaan, in den tyd van 169. jaar in de 80. *O. I. Compagnies kuil-ſchepen* in volle zee zyn omgekomen, met een menigte ſchatten, die in die onpeilbaare boeſems als begraven zyn, door het gemis van een gedekten kuil, welke anders nog de haven hunner begeerte, zonder groot gevaar van om te komen, zouden bereikt hebben (n).

Van die gene, die op klippen en ſtranden zyn omgekomen, zouden 'er wel eenige, wanneer zy met een gedekten kuil hadden voorzien geweest, behouden zyn gebleven; terwyl men heeft bevonden, dat *drie-dek ſchepen* de bekwaamſte zyn om loef te houden.

Deze gegronde bevindingen, kunnen niet anders als een yder ſterk, ja ſterker dan ooit voorheen, tot de zeevaart aanzetten, en tot het uitkippen van zulk een kiel, die met een gedek-

(n) Hier kunnen 'er onder zyn, die door hun eigen vuur en door onweder, gelyk het O. I. Compagnie ſchip Lindenhof in Straat Banke, Peilswaard in Straat Sunda, de Lecoctum ter reede Batavia, zyn verongelukt.

ten kuil ter meerdere beveiliging hunnes levens voorzien is, verlaatende hier op vergenoegder hunne echtgenoot, kroost en Vaderland, met een wederzydſche en zekerder hoop, van elkander wederom te zullen vinden.

Verheugd komt den zeeman dan, na veel doorgeworſtelde rampen, zyn Vaderland voor het oog, en hy ſtevent met ontplooide gezwollen zeilen de haven zyner begeerte binnen, terwyl het grof geſchut de behouden aankomst aan zyne nabeſtaanden, zo ver de wind de galm voert, bekend maakt;

„ *De ſtorm neemt aan, al oogenblikken,*
„ *Het kuil-ſchip is in groot gevaar,*
„ *Waar op de ſtoutſte zeeluy ſchrikken,*
„ *Voor 't rollen van de eerſte baar*" (o).

Hier mede zal ik dit vraagſtuk van gewigt voor afgehandeld houden, en overgaan tot de

VIER-

(o) Men ziet ordinair by ſtorm, waar door de golven zich hoog verbolgen verheffen, dat de eerſte aanrollende zee de zwaarſte is, en dat de tweede en derde vry minder is in hoogte en in kragt, hebbende hierna een kleinen rust tyd, eer dat 'er weder andere zeeën komen aanſchieten.

VIERDE VRAAG.

Welke zyn de noodzaakelykſte tot overbrenging van gezonde manſchap, en waar mede konnen grooter getal veiligst naar de bezittingen der Compagnie getransporteerd worden?

Ik zal deze Vraag met betrekking tot den inhoud, in twee hoofddeelen verdeelen.

EERSTE GEDEELTE.

Welke zyn de noodzaakelykſte tot overbrenging van gezonde manſchap?

De manſchap gezond zynde, zonder zaad-beginſels (ſemina) der ziekte in hunne omtreks-deelen te bezitten, en ter ſcheep begeleid, zullen wy zien, dat de ſituatie van een *drie-dek-ſchip* geſchikter is tot het in ſtand houden der gezondheid, als die van een *kuil-ſchip*.

Het bovenſte of eerſte dek der *drie-dek-ſchepen*, is met roosters van agter de twee voortraps-luiken, tot agter by het rad voor de bezaans-mast belegd, ſluitende in de dennebooms of kantſtukken.

In dit bovenſte dek heeft men twee voortraps-luiken, die de lengte hebben van de klok tot aan den voorkant der roosters of kant-ſtukken: de breedte is de afſtand der kant-ſtukken; de trappen zyn naar derzelver grootte geſchikt.

Een groot luik agter de groote mast, dat de breedte van den afſtand der kant-ſtukken heeft, maar niet wel zo lang is, waarin een ſoort van een wenteltrap is geplaatst met ruime breede trappen, daar 2 of 3 man naast elkander kunnen op en afgaan.

Nog een luik bezyden de bezaans-mast voor de voorſte hut, aan bak-boord, van een redelyke grootte, waar naar de trap geſchikt is, die men wel voorcajuits-trap noemt, waar van men de cajuit bezoekt.

Op dit *eerſte dek* wordt plat neer de barring geplaatst, wederzyds de kant-ſtukken der roosters (p).

In het *tweede dek* heeft men een kabelgats-luik, dat een goede breedte en lengte heeft, zynde regt onder de twee voortraps luiken van het eerſte dek.

Een

(p) De barring is het waarlooze rondhout en wangen.

Een groot luik voor de groote mast, hebbende de breedte van den afſtand der kant-ſtukken, daar de roosters inleggen van het eerſte dek.

Tusſchen deze twee luiken is de boot geplaatst, waarin is een losſe plegt, en dosten, die men 'er uitneemt, tot het inplaatſen van de ſchuit.

Agter en ter zyden van de groote mast aan ſtuurboord is een luik, omtrent de helft kleiner, als het groot luik, met een breeden trap.

Een agtertraps luik, van een bekwaame grootte met een breeden trap, waar van men naar tusſchendeks en konſtabels kamer treedt; verders op dat dek is de laag geſchut te boord.

In het *derde dek* heeft men luiken, waar door het ruim is afgeſlooten; verders in het voorſchip van den voorkant van het groote luik tot tegen het kabelgats ſchot, de zo genaamde noordſche last, regt midden ſcheep, alwaar ordinair een zwaar anker, een werp, twee ankerſtokken en dreggen geplaatst zyn, in en langs het boord 4 luchtpoortjes, aan weerzyden twee.

Een *ſchip* van 150 *voeten* heeft eene wydte van 41½ voet, als men volgens

de ſcheeps-bouwkunde, voor deszelfs wydte $\frac{3}{4}$ van de lengte neemt, en daar by voor toegift voegt 4 voeten.

De hoogte tusſchen deks is 7 voet 5 duim, geſteld voor de 30 voet lengte 1 voet hoogte, waar by men voor toegift 2 voet 5 duim voegt; deze hoogte is op een *drie-dek-ſchip*, tusſchen het eerſte en tweede dek dezelfde, als tusſchen het tweede en derde dek.

Een *ſchip* van 140 *voeten* heeft volgens diezelfde regel der bouwkunde eene wydte van 39 voeten, en eene hoogte van $7\frac{5}{36}$ voet (q).

Op een *kuil-ſchip* heeft men van voren een gebroken dek, dat de bak genaamd wordt, waar onder logeeren de dek-Officiers aan ſtuurboord, en de kok by zyn combuis aan bakboord: de bak neemt zyn begin van de plegt, en eindigt aan weerzyden egaal aan de twee agterſte ſpannen fokke-want.

Het half-dek zyn begin nemende van de campanje of voorkant der hutten, eindigt met de boog agter de groo-

(q) Zie de verhandeling der Nederlandſche ſcheepsbouw, door WILLEM UDEMANS junior pag. 8, 22 en 23.

groote mast, en aan weerzyden de 2 voorſte ſpannen groot want.

Tuſſchen de bak en half-dek word het de kuil genaamd, waar tuſſchen de boot geplaatst is; de barring rust met het vooreind op de bak en met het agtereind op de *barringbalk* voor de boog: tuſſchen deze barring, die boven en over de boot heen legt, ſtaat de ſchuit; hier by ziet men, dat de barring egaal van hoogte is met een *drie-dek ſchip.*

In de kuil, of op het eerſte dek, ter zyde de boot langs het boord, is de laag geſchut te boord.

De luiken zyn op dit eerſte dek eveneens, gelyk de luiken in het tweede dek van een *drie-dek-ſchip*, alleen met dat onderſcheid, dat in plaats van een luik aan ſtuurboord, ter zyde en agter de groote mast, 'er 2 kleine ſtolpluiktjes zyn, waarna de trappen zyn geſchikt, aan weerzyde de groote mast, iets agterwaarts.

Tuſſchen een *kuil-ſchip* zyn twee dekken; 'er is tuſſchen het tweede en derde dek der *drie-dek-ſchepen* geen verandering.

Uit de *ſituatie der kuil- en drie-dek-ſchepen* kunnen wy de verblyfplaats

der *zeevarenden*, *militairen* en *ambagtslieden* zien, welke de noodzaakelykſte zyn tot het overbrengen, en in ſtand houden hunner gezondheid.

De roosters van een *drie-dek-ſchip* worden by goed weêr tusſchen de groote en bezaans-mast opengelegd; de luiken van het tweede dek zyn altyd open, op dat de lucht vry kan doortochten: hierby wordt dagelyks een *windmouw* of koel-zeil gebruikt, die men agter het groot zeil ophyst, en laat nederhangen door de luiken tot op het derde dek zyn groot luik, het geen gerigt wordt, naar dat de wind inkomt.

Deze *wind-mouw* verſchaft tusſchen de dekken, door het aantrekkend vermogen, een verfrisſchende lucht, door den wind, of anders gezegd door eene ſlappe ofeene meer vaardige bewogen wordende lucht.

Op een *kuil-ſchip* by goed weêr met gezonde manſchap is 'er geen differentie, als dat op een *drie-dek-ſchip* het agtertraps luik van het tweede dek, door de agterſte roosters van het eerſte dek, meer aan de lucht is bloot geſteld, dan op een *kuil-ſchip*, daar geen roosters in het half-dek zyn.

In

In een ſterken regen plaatst men op een *drie-dek-ſchips* eerſte dek, brezennings over de roosters, waarby men de boven-luiken digt legt, dan heeft men de ſchutpoorten open tusſchen het eerſte en tweede dek, benevens de 4 luchtpoortjes tusſchen het tweede en derde dek, met de openſtaande luiken van het tweede dek, waardoor de bewogen wordende lucht vryelyk kan in en uitgaan.

Hierdoor behouden de manſchap by aanhoudendheid eene bekwaame en ter inademing gezond zynde lucht.

Voor een ſterken regen op een *kuil-ſchip* worden de ſtolpluiktjes, 't groot en kabelgats-luik toegelegd, dus heeft men op het dek niets open, dan het agtertraps-luik, en tusſchen de twee dekken de 4 luchtpoortjes, waar door de lucht zeer ſpaarzaam uit en in bewogen wordt, die, wanneer de regen maar een geheelen dag aanhoudt, niet voordeelig meer tot het in ſtand houden der gezondheid is.

In een ſtyve mars-koelte van twee reven, met een *drie-dek-ſchip* en een *kuil-ſchip* zeilende, zo zullen de wagt hebbende gezonde manſchap hun bevin-

vinden in het *drie-dek-ſchip* op een droog ruim dek, alwaar zy tot bevordering der onzichtbaare doorwaasſeming, heen en weder wandelen (r).

Daartegen heeft men op een *kuilſchip* geduurig een nat dek, daar zy by het op- of aanbrasſen natte beenen bekomen, met welke zy een heele wagt ſtaan blyven, en die de agtermiddagwagt heeft, behoudt die tot des avonds acht uuren (s).

Een *drie-dek-ſchip* is zeer geſchikt voor de wagt hebbende manſchappen, vooral, wanneer de lucht met zeer veel wateragtige deelen beladen is, met regen en een zeer gevoelige koude, moetende hun altoos voor het oog der wagt hebbende Officiers in beweging houden, door welke de doorwaasſeming onder deze nuttige lichaams-beweging natuurlyk voltrokken wordt.

Daartegen worden 'er op een *kuilſchip* ziekten gebooren, die haaren oorſprong verſchuldigd zyn aan eene verhin-

(r) Op een kuil ſchip zyn dek vindt men zo geen plaats, dewyl het geſchut de ruimte beneemt.

(s) Deze wagt van acht uuren is zo geſchikt, opdat de wagten voor de dek Officiers en gemeenen zouden rondloopen.

hinderde doorwaasseming, want hunne kleederen doornat geworden zynde, onder het verrigten hunner affaires, zo begeven zy hun immediaat onder het half-dek, uit het oog der Officiers, de een tot den slaap, op of agter een kist, kooi, of canonstuk, een ander zet zich op het een of ander neder, een derde legt zich met den een of anderen maat neder, die elkander dan somtyds nog door vertellingen uit den slaap houden, waar door de stof, die hun door den weg der onzichtbaare doorwaasseming moest zyn ontsnapt (het geen voor de grootste ontlasting des lichaams gehouden wordt) scherp wordt, en de overige vloeibaare deelen aandoet: hier door buikloopen, scherpe pynen, koortsen enz. (t).

In langduurig regen of stormweêr, kunnen de manschap hunne nat zynde kleederen, tusschen het eerste en tweede dek ter zyden de boot en tusschen de

(t) Hier vervalt geheel het gevoelen van de gene, die geopperd hebben, dat de drie-dekschepen in regen weder zo nadeelig zyn;

Wanneer de wind dwars inkomt, of dat men by den wind zeilt, of voor storm bylegt, kan men de manschap door brezennings in het loef groot en fokke want doen schuilen.

de ſtukken tegen boord aan, droogen, het geen op een *kuil-ſchip* ondoenlyk is, hier door zyn zy als gedrongen hunne natte kleederen aantehouden.

Men bevindt ook in goed weêr, dat de half-dekken der *kuil-ſchepen* nadeelige ſchuilplaatſen zyn, niet alleen voor de gemeenen, maar ook voor ſommige dek-officieren, dewyl zy op hunne wagten tot den ſlaap daar onder den toevlugt neemen, vooral op laage breedtens, het geen de doorwaasſeming merkelyk vermeerdert, om dat zy als dan te veel van de gewaarwording der lugt ontbloot zyn.

De ſlaap dient niet te lang nog niet te kort te zyn, tot het in ſtand houden der gezondheid: want als de ſlaap te kort is, zo is de hoeveelheid van het geene wy doorwaasſemen te weinig; en als dezelve te lang is, wordt dat geene uitgedampt, dat mogelyk eerst den volgenden nagt of dag zoude zyn verlooren gegaan.

Hier door wordt het fynſte gedeelte des bloeds, dat nog niet genoeg bewerkt is, en dat eene ſterkte en vlugheid aan hunne lichaamen mogte toebrengen, verſpild, het welk eenige ziek-

ziekten, die alle van een verſtopping der vaten afhanglyk zyn, doet voortkomen.

Op een *drie-dek-ſchip* by ſtormwind met hooge golven, belet men, dat de zee niet tusſchen het eerſte en tweede dek komen kan door het laaten inloopen van het geſchut, terwyl men de poorten toeſort, en de luiken open heeft, benevens de roosters agter de boog, en die op het dek aan leyde loefwaardſche worden, zo 'er al iets mogte overwaaien, met brezennings toegelegd, de agterſte en leywaardſche poorten kunnen meest altoos het openſtaan veelen; hier door wordt by aanhoudendheid tusſchen het *eerſte* en *tweede dek* een verſche lucht aangevoerd, waar door die van tusſchen het *tweede* en *derde dek* bekwaam voor de manſchappen ter inademing behouden wordt.

Daartegen is een *kuil-ſchip* zyn dek geduurig met water bezet, hebbende de roosters over het groot luik geſchalmd, de ſtolpluiktjes digt, het kabelgat en agtertrapsluik getregterd, waardoor de lucht tusſchen de twee dekken voor de manſchap niet tot het in-

in ſtand houden hunner gezondheid bekwaam blyft (u).

Met een *drie-dek ſchip* in nood weêr zynde door ſtorm en orcaanwinden, met hoog verbolgene kokende zeeën en regen, waarby al de poorten en roosters met de luiken van het *opperſte* of *eerſte dek* digt zyn, zo kan de lucht, die met de uitwaasſemende dampen der manſchap beladen is, een opſtygende doortogt hebben, door het combuis, luchtſcheudtjes, en voorcajuitstrapluik, en in de tusſchenpoozing der overdryvende regenbuien, door het laten opnemen der brezennings van een of twee roosters agter de boeg, en dewyl al de luiken van het *tweede dek* veilig open ſtaan, zo heeft de woonplaats der manſchappen eene hoogte van 15 voeten, alwaar de lucht geſtadig bewogen wordt, bekwaam en onſchadelyk ter inademing is en blyft.

Met een *kuil-ſchip* dat zelfde weêr by-

(u) Het open ſtaan op een kuil-ſchip van het cabelgats luik kan de lucht tusſchen de dekken niet verbeteren, dewyl hetzelve aan den agterkant, tot voorkoming van gevaarlyke gevolgen aan het touwwerk, is afgeſchut.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

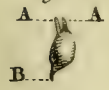

Fig. 5.

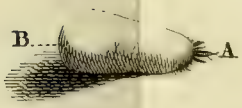

Fig. 4.

Fig. 6.

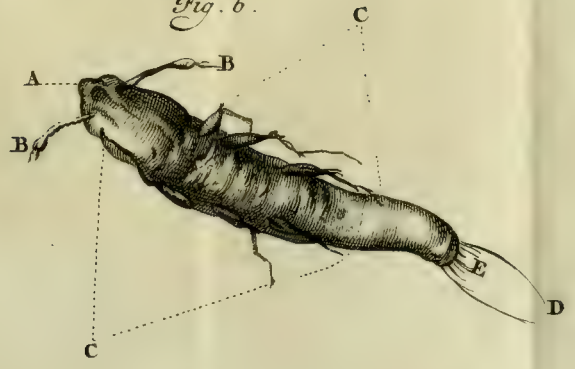

J. N. Ritter, delin.

A. Kulk. Jacobsz. sculp. 1779

NATURAL HISTORY

bywoonende, zo kunnen 'er tusſchendeks geen dampen opſtygen dan door de luchtſchouwtjes, en getregterde agtertrapsluik: de diepte tusſchen de twee dekken is niet meer als 7 voet 5 duim, alwaar de manſchappen geplaatst zyn.

Door deze ondiepte kan 'er zo veel lucht tusſchen de dekken niet bevat worden, als in een *drie-dek ſchip*, door welkers minheid zy eerder bedorven wordt, en voor die ongelukkige manſchap ſchadelyk en beſmettend, en des te raſſer, dewyl 'er niets dan de luchtſchouwtjes, en getregterde agtertrapsluik overig blyft, tot het opſtygen van die met beſmettende deelen beladene en byna ſtilſtaande lucht, waar voor men zich dient, even als voor een doodelyk vergif, te wagten.

By ſtormweder is men op een *kuilſchip* veeltyds buiten ſtaat om de manſchap gekookt eten te verzorgen, door de zeeſtortingen in de kuil, onder de bak, en door het zwaarder werken dan een *drie dek-ſchip*; het geen ik verſcheiden maal heb bygewoond, dat de koks niet in ſtaat waren, om in zes, agt, en meer dagen ſpys te koken.

Zulk eene ongeregelde levenswys is de oorzaak van een meenigte ziekten, kunnende de manſchap niets hebben dan een ſtuk beſchuit, met een half muddetje jenever, of ook wel een muddetje franſchen witten wyn: dit brood is dikwyls dan al door bederf aangedaan, daar nog de ziel door de buil des bakkers veeltyds zo is uitgehaald, dat de manſchap 'er niet behoorelyk door gevoed kunnen worden; de vogten kunnen hier door verdikt, ſcherp en aangezet worden, het geen invloed op de vaste deelen des lichaams heeft, die 'er door verzwakken.

Hier op agt te geven is niet alleen nuttig tot bewaring der gezondheid, maar is ook in het herſtellen van ziekten zeer gewigtig.

Ik heb met *drie-dek ſchepen* veele ſtormwinden bygewoond, waarop het eten des daags voor gezonden en zieken als ordinair gekookt wierdt (v).

Op een *kuil-ſchip* worden de varkens in de kuil, en de ſchapen onder het halfdek tuſſchen de kanonſtukken in hokken geplaatst.

Op

(v) Pag. 234 van dit werk.

Op een *drie-dek-ſchip* worden de varkens op het bovenſte of eerſte dek geplaatst, agter de fokkemast midden ſcheeps, tot digt by het klokkehuis, dat voor tegen het boven kabelgatsluik aan ſtaat, en tusſchen de vooreinden der barring, makende hiermede door middel van planken een hok uit; ſtaande aldaar droog, en bevryd voor het overboordſpoelen en verdrinken.

Dus kunnen de uitwerpſelen der varkens, terwyl zy in de opene lucht ſtaan, geen nadeel aan de manſchap toebrengen, het geen op een *kuil-ſchip* geſchiedt: buiten dit zo ziet men by ſtyve winden, met aanſchietende zeeën, ſomtyds een ſterfte onder de varkens ontſtaan, waarvan de oorzaak aan niets anders, dan aan het drinken van het zout kuilwater, moet worden toegeſchreven.

Dit was het noodzaakelykſte en nuttigſte, dat ik op dit gedeelte der vraag goedvond voorteſtellen, waaruit men zien kan, dat de *drie-dek-ſchepen* de bekwaamſte zyn tot het overbrengen van gezonde manſchap: ik ga over tot het tweede gedeelte der vraag.

TWEEDE GEDEELTE.

En waar mede konnen grooter getal veiligst naar de bezittingen der Compagnie getranſporteerd worden.

Wy hebben in het eerſte lid dezer vraag gezien, dat de *gedekte kuil-ſchepen* de noodzaakelykſte waren, tot het overbrengen van gezonde manſchap; in dit tweede gedeelte der vraag, zyn zy niet minder de nuttigſte en noodzaakelykſte.

Voor honderd en meer jaaren hebben de *kuil-ſchepen* van 150 voeten lang, by de O. I. Compagnie in gebruik, bemand geweest, tot op heden met 300, 350 tot 400 man, de ſchepen landende meest al tot *Cabo de goede hoop* en *Batavia* aan, met een geheele gezonde equipagie, behalven nu eenige jaaren herwaarts (w); de *kuil-ſchepen* van 140 voeten lang worden bemand met 300 tot 350 man.

Wan-

(w) Deszelfs oorzaak is te zien in de prysvragen van het Bataafsch Genootſchap der proefondervindelyke wysbegeerte te Rotterdam derde deel; En in het zesde deel van het loffelyk Zeeuwsch Genootſchap der wetenſchappen te Vlisſingen.

Wanneer 'er tusſchen de twee dekken der *kuil-ſchepen* veel volk is byeengepropt, zo wordt de lucht door de veelheid hunner uitdampingen ſchadelyk, het geen wy in het eerſte lid dezer vraag naar de hoedanigheid van het weêr zagen, en in de volgende vyfde vraag zien zullen.

Zal het volk op een *kuil-ſchip* van 150 voeten, een bekwaame leg- zit- en woonplaats hebben, dan kan het gevoeglyk met 380 gezonde manſchap bevolkt worden: onder deze 380 manſchap zyn 'er in de 30 officiers, waarvan 'er 9 agterop zyn met 9 jongens, 1 matroos en een hofmeester, voor onder de bak 7 met 2 matroozen, 2 ſoldaaten en 2 jongens, 7 in de konſtabelskamer met 2 matroozen en 1 jongen, 4 in 't kabelgat en 1 jongen, 5 in de boddeldery, met 1 matroos en 2 jongens, komt te ſamen 56 man, als 32 officiers en 24 gemeenen; 'er blyft nog overig 324 manſchap, waarvan 'er 6 bakken kunnen geplaatst worden onder het halfdek, aan ieder bak 9 man, komt 54; de overige 270 manſchap plaatst men tusſchen de 2

dekken, die men verdeelen kan in 15 bakken aan ſtuurboord, en 15 bakken aan bakboord, 9 manſchap aan ieder, is 30 bakken, het geen voor de tusſchendeksruimte, voor gezonde manſchap by goed weêr voldoende is.

Op een *kuil-ſchip* van 140 voeten is een bekwaame ruimte voor 326 gezonde manſchap, die wy verdeelen zullen als die van een *kuil-ſchip* van 150 voeten, als 32 officiers en 24 gemeenen, is 56 manſchap, 4 bakken onder het halfdek ieder bak van 9 man, is 36 manſchap, 26 bakken tusſchen de 2 dekken, ieder van 9 man, is 234 (x).

Wy-

(x) De retourneerende kuil-ſchepen van 150 voeten zyn ordinair bemand met 120 koppen, daar onder 23 Officiers, 12 bediendens en 1 matroos als kabel-gast, 1 dito als bosgieter, 1 dito als boddeliers-gast, komt zamen 38 man, de overige 82 manſchap worden onder het halfdek geplaatst in 8 bakken van 8 man, en 2 bakken van 9 man, waar onder nog 2 quartiermeesters zyn, 1 provoost, 1 kuiper, 1 ſmit; dikwyls is 'er 3 à 4 bakken volk tusſchen deks ter zyden het groot luik geplaatst, om dat de manſchap, wanneer het by of halver wind is met regen, aan niet veel ongemak onderhevig zyn zoude.

Op een kuil-ſchip van 140 voeten plaatst en verdeelt men 110 man.

Wy zagen in het eerſte lid dezer vraag, dat de *drie-dek-ſchepen*, tot het logies voor de manſchappen, eene grootere ruimte en diepte hadden dan de *kuil-ſchepen*, en dat men teffens in alle omſtandigheden in ſtaat geſteld is door het derde dek, om hun in eene bewogen wordende en verfriſchende lucht, gezond te behouden.

Men heeft op een *ſchip* met een *gedekten kuil* van 150 voeten een bekwaame ruimte, om 520 manſchappen te plaatſen, hier onder bevinden zich, 200 als op de reeds gemelde *kuil-ſchepen* 32 officiers en 24 gemeenen als bedienden, waaronder de bosgieters, kabelgasten en boddeliersgasten zyn, is 56 manſchap.

Tuſſchen het *eerſte* en *tweede dek* kunnen van de boddelery en voorcajuit tot aan de groote mast 14 bakken volk geplaatst worden, als 10 bakken volk van 9 en 4 van 8 man, is 122 manſchappen.

Tuſſchen het *tweede* en *derde dek*, kunnen 16 bakken volk aan ſtuurboord, en 16 bakken volk aan bakboord geplaatst worden, en midden ſcheeps 6 bakken volk, aan ieder bak 9 man, is 342 man: deze verdeeling maakt juist het

geſtelde getal van 520 manſchap uit (y).

Wanneer 'er twee ſchepen uitzeilen, naamlyk een *drie-dek-ſchip* en een *kuil-ſchip*, ieder lang zynde 150 voeten, en dat men het eerſte bevolkt heeft met 520, en het laatſte met 380 gezond zynde manſchap, zo zal 'er op het *kuil-ſchip*, dat 140 man zwakker is als het *drie-dek-ſchip*, wanneer zy ſtormweêr met regen aantreffen, in weinige dagen een ziekte grasſeeren van eenen beſmettenden aart, door dat de lucht, zo als wy pagina 254 zagen, niet van zyne beſmettende en ſchadelyke beladene deeltjes der uitdampingen ontdaan kan worden.

Daartegen zal men op het *drie-dek-ſchip* gezonde manſchap behouden, door dat de lucht hier, gelyk wy in het eerſte gedeelte van dit vraagſtuk zagen, bekwaam en onſchadelyk ter inademing blyft.

Ik

(y) Ik heb meer dan eens ter reede Cabo de goede hoop, Franſche en Spaanſche drie-dek-ſchepen gezien, van Mouritius, Lorient, Manielhas enz., die bevolkt waren met 5, 6, 7 en 800 manſchap, die doorgaans hunne reizen met weinig verlies van manſchap volbrengen.

Ik moet hier nog byvoegen, dat men op een *drie-dek-ſchip* voor het overboord vallen meer beveiligd is, dan op een *kuil-ſchip*.

Een *drie-dek-ſchip* is van agter de groote mast tot voor aan de bak, of agterſte ſpannen fokke-wand over het boord van een loophout voorzien, dat eene tusſchenruimte heeft van 3 voet, waar tusſchen vinken-netten geſpannen zyn, het geen de hoogte van het eerſte dek tot aan den bovenkant van het loophout heeft van 3 voet en 7 of 8 duim.

Wy hebben in de tweede vraag gezien, dat, wanneer men volk agter op benoodigd heeft van het dek, of van de bak, dat men hetzelve immediaat over het vlakke dek by zich heeft, het geen men rondsom als omheind ziet, waar door het gevaar van overboord te ſlingeren is weggenomen.

Daartegen, wanneer men op een *kuil-ſchip* volk agter op noodig heeft, zo dringen zy elkander aan weerzyde op die ſmalle traptjes, waarop niet meer dan één man te gelyk op en af kan gaan; het ſchavotje aan de valreep ſtaat ordinair zo vol gedrongen, alwaar

zy voor het over boord dringen en ſlingeren bloot ſtaan: heeft men de baksgasten agter op noodig, die hebben ordinair hun loop over het boord, om de trappen te vermyden, men ziet ondertuſſchen den een en ander van de wagt hebbende 'er op leggen ſlapen, waar door ik verſcheiden manſchappen, en by het losſen en laden, hun leven heb zien verliezen (z).

„ *Ik reis, ik zwerv de weereld door,*
„ *Ik ſchets met ſlaauwe trekken,*
„ *Een kuil-ſchip af, gun my gehoor:*
„ *Laat kuil-dek feilen dekken.*

Hier mede meen ik, myns bedunkens, te hebben aangetoond, welke ſchepen de veiligſte en noodzaakelykſte zyn, tot het overbrengen van gezonde manſchap, na s' E. Compagnies bezittingen: ik ga verder over tot de

VYF-

(z) De reden, dat ik pag. 263, meerder volk tuſſchen het tweede en derde dek der drie-dekſchepen plaatſe, is pag. 256 te zien, door het altoos openſtaan der luiken van het tweede dek in goed en zwaar weêr, waar door de lucht bewogen en bekwaam ter inademing wordt behouden; op een kuil-ſchip heeft het tegengeſtelde plaats.

VYFDE VRAAG.

Welke ſchepen voldoen best by onder-vinding, indien een groot getal van zieken zich aan boord bevinden, en op welke ſchepen is de herſtelling ſpoediger, en de ziekte minder doodlyk; als mede, op welke ſchepen konnen de zieken best van de gezonde manſchap geſepareerd blyven, tot voorkoming, dat de een den anderen zou konnen beſmetten?

Dit vraagſtuk zal ik in drie leden verdeelen.

EERSTE GEDEELTE.

Welke ſchepen voldoen best by onder-vinding, indien een groot getal van zieken zich aan boord bevinden?

Wy moeten hier wederom in dit Vraagſtuk onze cours tot de *drie-dek-ſchepen* richten, terwyl zy by onder-vinding hierin het best voldoen.

Op een *drie-dek-ſchip* plaatst men de zieken tuſſchen het eerſte en tweede dek, alwaar de lucht beſmettende deel-tjes aanneemt, door de ſtof der door-waas-

waasseming, en die der uitwerpselen in rotkoortsen, buikloopen enz.

Deze met besmettende deeltjes beladen zynde lucht, wordt by aanhoudenheid door de roosters, luiken en geschut-poorten heen gedreeven, door eene bewogen wordende versche lucht, het geen deze nadeelige uitdampingen by aanhoudenheid verdunt en scheidt, het welk geschiedt by goed weêr, en by stormweêr, gelyk wy in de voorige vierde vraag zagen.

De nuttigheid van het derde dek bevondt de *Opper-Chirurgyn* E. LOMBARD, in het jaar 1772. op het *drie-dekschip Europa*, na dat het den 15 October was gemonsterd, den 17 afgedepecheerd, en den 23 van *Rammekens* uitzeilde naar *Canton* in *China*, bevolkt met 353 manschappen, waarvan 'er wel twee derde by de volkhouders aan een rotziekte gelaboreerd hadden, en nog laboreerende waren: hier onder bevondt men 54 manschap bedlegerig, die van het begin hunner komst aan boord, immediaat tusschen het *eerste* en *tweede dek* wierden geplaatst.

Den 15 November liep het reeds gemelde schip van de reede *Duins* met eenige

ge *kuil-ſchepen* in zee, met 115 zieken, en had in dien tusſchentyd tien dooden gehad.

Den 6 December was het getal der zieken tot de 230 gereezen, deze rotkoorts was zo kwaadaartig, dat veele, die zich des morgens by den zo even gemelden *Chirurgyn* vervoegden, des avonds en een of twee etmaalen daarna overleden.

Den 27 December paſſeerden wy *Madera*, leggende op noorderbreedte 33 graden en 30 minuten, hier begon de ziekte in getal en in kwaadaartigheid dagelyks te verminderen.

Sedert den 7 January, dat de zon de noorder keerkring, *tropicus cancri*, gepaſſeerd was, op noorderbreedte van 23 graden en 30 minuten, zyn 'er genoegſaam geen als door het *ſcorbutus*, na het paſſeeren van den evennagtslyn, overleden.

Aan deze kwaadaartige en vernielende rotkoorts zyn overleden 132 manſchap, 14 aan het *ſcorbutus*, 1 ſubiet in affaires bezig zynde, en 3 verdronken.

Van de gantſche equipagie waren 'er niet meer dan vyf man, die hun dienſtwerk

werk geduurende de reis bleven verrigten; de teekenen der ziekte begonnen zich by hun wel optedoen, dog zy bleven vry van den voortgang der ziekte, door een vroegtydig gebruik der gepaste hulpmiddelen.

Den 9 April 1773 arriveerden zy ter reede *Cabo de goede hoop*, bragten aldaar 81 ſcorbutique lyders aan, en hadden op reis 150 dooden gehad.

Reddeloos en uitgeſtorven zou deze bodem zyn geworden, wanneer de zieken niet van de gezonden, en die geene, die uit hun ziekte opkwamen, hadden geſcheiden geweest.

Men heeft in de beäntwoording der vorige vierde vraag kunnen zien, dat de *kuil-ſchepen* geen geſchiktheid bezitten voor een groot getal zieken.

By goed weêr kan men in de onderhalfdeksruimte boven de 60 manſchap niet plaatſen, zynde dan nog te veel aan de opene lucht voor regen en wind (wanneer de bewogen wordende lucht dwars of voorlyker inkomt) bloot geſteld, wanneer men hun verder dan van de voorcajuit tot den voorkant van het ſpil plaatst.

Wanneer men niet boven de 50 of

60

60 zieken heeft, zo kunnen die in de onderhalfdeksruimte geplaatst worden, dog by opkomende ſterke winden, met het aanſchieten der zeeën, is men verpligt hun tusſchen de twee dekken, daar de gezonden hun verblyfplaats hebben, te plaatſen (a).

Op het *kuil-ſchip Beekvliet* 1771, waren zy gedrongen, om *Loanda*, als reddeloos door de grasſeerende ziekte tusſchen zyn twee dekken, binnen te loopen.

In dat zelfde jaar 1771, liep het *kuilſchip 't Huis om*, dat gevoerd wierdt door den *ſchipheer* M. AMELOH, *Liſabon* binnen, van waar hy, door eene pestilentiale beſmetting onder zyn manſchap tusſchen zyn twee dekken, gelyk het voorgaande ſchip, genoodzaakt wierdt de reede te verlaten.

De *Edele Manhafte Heer* STAVORINUS arriveerde den 13 Juny 1774. tot *Cabo de goede hoop*, met het *driedek ſchip Ouwerkerk*, met een gezonde equipagie; op reis waren 'er tien man overleden (b).

In

(a) Door het dekwater pag. 240 van dit werk.
(b) Pag. 235 van dit werk.

In dat zelfde jaar in de maand April arriveerde het *drie dek-ſchip Botland* mede ter reede *Cabo de goede hoop*, met een gezonde equipagie.

Het *drie-dek-ſchip Europa* vertrok voor Zeeland in 't jaar 1774. den 2 November naar *Canton in China*, en arriveerde den 21 February 1775. ter reede *Cabo de goede hoop*, met eene zeer gezond zynde equipagie; op reis zyn 'er twee man geſtorven en twee verdronken, een door een val uit de grootemars, en de ander by het verlies van het voortuig.

Den 28 Maart vertrok de laatſte weder van *Cabo de goede hoop* naar *Batavia*: de *Opperchirurgyn* E. LOMBARD had eenige, zo het toeſcheen, gezond zynde manſchap, uit het hospitaal gemonſterd, om de reis te doen; drie of vier dagen na het vertrek beſpeurde hy 'er eenige met een groote magteloosheid, en voorts met alle teekenen van een rotkoorts, waaraan 'er medio April 80 manſchap inpotent lagen, van de gantſche equipagie bleven 'er omtrent een vierde bevryd, en hadden tot den 12 May zeer ongeſtadig weêr, meest dagelyks regen, ſtyve koelten en

en ſtormwinden met hoogloopende zeeën.

Den 2 July arriveerden zy ter reede *Batavia* met 64 zieken, waarvan 32 met het *ſcorbutus*; aan de rotkoorts waren op reis niet meer dan 8 manſchap, en 2 aan het *ſcorbutus* overleden (c).

Voor de kamer *Zeeland* wierd in het jaar 1771 gemonſterd het *drie-dek-ſchip Willem de Vyfde* den 5 October, den 11 dito het *kuil-ſchip de Jonge Samuël*, en den 21 December het *kuil-ſchip Ritthem*, welke te gelyk den 21 January 1772. zyn uitgezeild: op deze ſchepen was de *feb. malign. putrid.* hevig woedende.

Op het eerſte heeft de *Heer* S. VAN DE COPPELLO *Med. Doct.* waargenomen, dat het herſtel der lyders gemakkelyker was, de dagen van criſis regulierder en zekerder, dan op de 2 laatſte *kuil-ſchepen.*

Het *drie-dek-ſchip* gaf gelegenheid in dat ſaiſoen, om de meerdere nuttig-

(c) Dus myns bedunkens een der objectien vervalt, die men wel eer tegen de *drie-dek-ſchepen* geopperd heeft, als of dezelve noodwendig meer zieken, en gevolglyk meer dooden zouden hebben op reis, dan wel ordinaire *kuil-ſchepen.*

heid boven een *kuil-ſchip* te doen ondervinden, zo in legplaats, genezing, als wederinſtorting der zieken: in de legplaats (zegt de zo even gemelde *Heer*,) "om dat het dek doorgaande „ van voren tot agter zekerder be„ vrydt de ongemakken van regen, „ lucht en zeewater, dan een *kuil*„ *ſchip*, waardoor de zieken in een ge„ regelde warmte kunnen gehouden „ worden, en de uitwaasſemingen met „ minder onderſcheid van veranderin„ gen kunnen worden voortgezet, „ waardoor de genezing ſpoediger „ wordt voortgebragt, en de weder„ inſtorting der zieken, uit zwakheid „ meest voortkomende, door een be„ weging na mate hunner toegenomen „ kragten, met minder onheil buiten „ de lucht kan bevorderd worden.

„ De verandering van meerder kou„ de in dat ſaiſoen, in deze ſchepen, „ was op de thermometer 12 à 13 gra„ den, het geen oorzaak was van lang„ duuriger toevallen, en ongeregelden „ voortgang in de ziekte, en moeiely„ ker genezing op deze *kuil-ſchepen*, „ dan op het *drie-dek ſchip*".

Hier uit ziet men, welke ſchepen by on-

ondervinding het best voldoen, wanneer 'er een groot getal van zieken zich aan boord bevinden; ik gaa over tot het tweede gedeelte der vraag.

TWEEDE GEDEELTE.

En op welke ſchepen is de herſtelling ſpoediger, en de ziekte minder doodlyk.

Wy moeten, wanneer de ziekten zich reeds geopenbaard hebben op een *drie-dek-ſchip* en op een *kuil-ſchip*, naauwkeurig agt geven, op de luchtsgeſteldheid, zindelykheid en doorwaaſeming.

Een zuivere lucht te houden op de ſchepen, is een zaak van aanbelang voor gezonde manſchap, en niet minder voor zieken: dit is door eenige ſchryvers aangetoond, dus niet noodig hier over breed uitteweiden; men zie de aanmerking van den wydberoemden P. DE WIND (d); de verhandeling van de ziekten der ſcheepvarenden, door L. ROUPE (e); D. H. GALLANDAT in het eerſte deel van het Zeeuwsch

(d) Pag. 51, 52 en 71.
(e) Pag. 52.

Genootſchap de Wetenſchappen (f), en DE MONCHY in zyne verhandeling der ſcheepvarenden.

Geſteld, dat op een *drie-dek-ſchip* en op een *kuil-ſchip*, ter reede leggende, 50 zieken zyn, daar men op den wind en in ſtroom zwaait; op het eerſte zyn de zieken geplaatst tusſchen het eerſte en tweede dek, alwaar zy bevryd zyn voor regen, wind en groote koude, door het toeleggen der roosters.

Op het laatſte zyn de zieken onder het halfdek geplaatst, alwaar men zich buiten ſtaat bevindt, in zo een koud ſaiſoen, als in de maand November en December, om hun voor regen, wind en groote koude te beveiligen, waardoor de *perſpiratie* verhinderd wordt, welker onwaardeerbare nuttigheid genoeg bekend is den geenen, welke zich, op eene regelmatige wyze, met de herſtelling van de verloorene gezondheid der menſchen bezig houden (g).

De koude der lucht, waardoor het bloed in de longen door de ademhaling

(f) Pag. 442, 443 en 444.
(g) Pag. 274. van dit werk.

ling moet verkoeld worden, moet nog te veel, nog te weinig zyn, maar in een behoorlyken graad van gematigheid bepaald blyven: want de lucht, die door hun wordt ingeädemd, te koud zynde, zal de digtheid van het bloed, welke hier van afhankelyk is, vermeerderd worden; en door eene al te koude lucht zo zeer verdikt worden, dat het bloed by geene mogelykheid door de kleine vaatjes zou kunnen heen dringen, dit kan niet anders dan door zeer gevaarlyke verſtoppingen, door welke een ondergang van het leven gedreigd wordt, agtervolgd worden, en des te eerder, wanneer de *debilitas* des lichaams groot is.

Door het opdoen van eenen gunſtigen wind, begeven zy hun naar zee, en moeten het anker winden, dat by het uit- of opzeilen eener reede veeltyds verſcheide keeren geſchieden moet, waarby men op het *drie-dek ſchip* ruimte behoudt, tusſchen het eerſte en tweede dek voor de zieken, buiten het ſpil, dat rondsom met windboomen is bezet.

Op het *kuil-ſchip* is men dan verpligt, de zieken van onder de ſchans, tus-

ſchendeks te plaatſen, waar door de ziekte in kwaadaartigheid en in getal wel ras zal toenemen, vooral wanneer men door regenbuien wordt overvallen, waarin men genoodzaakt is de luiken digt te leggen; hier door wordt de lucht, dewyl zy niet genoeg verbeterd wordt, met beſmettende deelen beladen, en wordt daar door tot de inädeming onbekwaam, waar door niet dan onheil en ontvolking kan ontſtaan.

Op het *drie-dek-ſchip* legt men de roosters op het eerſte dek met brezennings digt, men behoudt dan de geſchutpoorten open, waar door de lucht by aanhoudenheid vernieuwd wordt, hier door zal men bevinden, dat de ziekten niet in getal zullen toenemen, en dat dezelve ligter zyn te herſtellen, naar mate hun ſtaat het toelaat door een beweging zonder zich aan de opene lucht bloot te ſtellen, het geen hun verſterkt, en de *perſpiratio* natuurlyk bevordert.

De zindelykheid dient hier by in agt genomen te worden, door het dagelyks twee keeren, in drie deelen zout water en een deel azyn te waſchen, en het tydig verſchoonen en reinigen van

van hun plunje, die met hunne ziekmakende ſtof is bezwangerd (h), het geen op een *kuil-ſchip* niet kan geſchieden.

Wanneer zy hun vervolgens op het ruime veld der zee bevinden, by een ſtyve koelte, by, of halver wind zeilende, zo komt men op het *drie-dek-ſchip* voor, dat de wind niet op de lichaamen der zieken ſtaat; om dat men door het laten inloopen der loefwaardſche kanonſtukken de poorten toemaakt, en de leywaardſche met de roosters en luiken open houdt.

Op het *kuil-ſchip* zal het getal der zieken van 50 manſchap, mogelyk, al tot over de honderd zyn toegenomen, waar door men buiten ſtaat is, om al de zieken van de gezonden afteſcheiden.

Voor de genen, die onder het halfdek geplaatst zyn, laat men de looſe poorten om de loefwaardſche ſtukken intezetten, de leywaardſche houdt men open.

Onder het halfdek heeft men dan by

(h) Men zie hier over de antwoorden op de vraag gedaan door het Zeeuwsch Genootſchap der wetenſchappen 1774 te Vliſſingen, over de feb. malign. putrid. zesde deel.

aanhoudenheid eene terugkaatſing van wind op de zieken, door het binnen leyboord, waar door de *perſpiratio* belet wordt, het geen in graden verſchilt by het onderſcheid der winden, en of de bewogen wordende lucht droog, of met waterdeeltjes belaaden is, met eene gevoelige koude, het geen in dezen tyd van het jaar het ſaiſoen medebrengt, dit kan niet anders dan nadeelige gevolgen, als doodelyke wederinſtortingen, ſlepende ziekten (i) enz. doen ontſtaan.

Voor eenige jaaren liet ik my wel eens door den eerſten gezagvoerder van den bodem, en te land, overhalen, om de genen, die uit hun ziekte opkwamen, wanneer het gezond zynde volk, door de veelheid der impotenten, weinig was, vroegtydig tot hun dienstwerk toetelaten.

Dit is de oorzaak ter zee, zo wel als onder den arbeidsman te land, dat zy niet volkomen herſteld worden, nog hun vorige kragten wederkrygen.

De gevolgen deden my zien, dat men door deze handelwys op een tocht ſom-

(i) Morbi chronici.

ſomtyds van 4 of 5 maanden, geen noemenswaardigen dienst van hun konde hebben.

Daartegen bevond ik, wanneer zy tot hun voorige kragtenwaren gebragt, en hun dienstwerk aanvaarden, dat zy daar toe in ſtaat bleven.

Wanneer zy vervolgens door een ſtormwind, met hoogloopende ſtortzeëen worden belooken, zo bevindt men zich op het *drie-dek-ſchip*, door het laten inloopen der loefwaardſche kanonſtukken, beneven die gene, die aan ley naast de boot ſtaan, in een drooge legplaats, waarby de roosters van het eerſte dek open zyn, met de agterſte leywaardſche geſchut-poorten en luiken: in zo een ſtaat worden hun hulpmiddelen en voedzels op hun tyd toegediend, even eens als in goed weêr, waar door hunne herſtelling niet vertraagd wordt, dewyl zy een bekwaame lucht, die op eene merkelyke wyze bewogen en verwisſeld wordt, behouden, gelyk wy in het vierde vraagſtuk zagen.

Op het *kuil ſchip* is men genoodzaakt, door het aldaar ſtaande water, dat geduurig door de ſtortende golven wordt

aangevoerd, en door de vaardig bewogen wordende lucht, hun van onder de onder-halfdeks ruimte, tusſchen de twee dekken te plaatſen, alwaar zy veel uitſtaan (k); men vindt zich als dan buiten ſtaat, om gezonden en zieken een verſche lucht te verzorgen, door dat in zulk weêr de luiken geſlooten zyn, de aldaar ſtil ſtaande lucht wordt niet alleen met de ſtof hunner doorwaasſeming bezwangerd, maar ook met de dampen der zieke uitwerpſelen, de rook van hun brandende lampen, gevuld met ſpek, vet, traan enz., en door waterdeeltjes, door het water dat tusſchen de dekken vloeit.

Wanneer de ziekte licht is, zo wordt dezelve wel ras gevaarlyk, door geduurig te ademhalen in eene beſmettende en vogtige lucht, die hun omringt.

Wanneer dit weêr eenige dagen blyft aanhouden, kan het getal der zieken zo hoog ſtygen, dat zy buiten ſtaat zyn behoorlyk naar de kragt der wind zeil te voeren, by welk getal der zieken de ſterfte niet weinig zyn kan.

Hier is men, in zo een ſtaat en toeſtand

(k) Pag. 233. van dit werk.

ſtand, niet in ſtaat om door het zwaar werken van den bodem, en het tusſchendeks water, benevens het over en wederſlingeren der kisten, den zieken naar behooren de hulpmiddelen toe te dienen, of hun een levensregel voor te ſchryven, dewyl de kok ſomtyds in agt dagen niet in ſtaat is eten te koken (l).

Door deze verplaatſing der zieken op een *kuil-ſchip* heb ik bevonden by regen-weder, waar voor men de luiken moest toegelegd houden, dat het getal der zieken van 30, in den tyd van 2 of 3 dagen, tot de 80 ware aangegroeid, en zulk een trap van kwaadaartigheid bekomen had, dat 'er den derden dag reeds vier van waren overleden.

Hier was gebrek aan verſche lucht, die hun ruim zo noodig was, als het water voor de visſchen, tot hun herſtel.

Het *kuil-ſchip Blyswyk*, dat 1772. uitzeilde met eenige zieken, op zee komende, wierdt hetzelve door ſtorm beloopen: der zieken legplaats kon nergens anders dan tusſchendeks by de ge-

(l) Pag. 257. van dit werk.

gezonden zyn; door het gemis van een verſche lucht, wierdt de ziekte wel ras *pestiaal*, zo dat op dezen bodem tot *Cabo de goede hoop* overleden waren 260 manſchap.

Het *kuil-ſchip de Pauw*, was 1774. in het voorjaar uitgezeild met eenige ziek zynde manſchap; deze ziekte liet zich, by hunne komst in zee met ruuw weêr, in een vry kwaadaartigen ſtaat zien, zy arriveerden ſpoedig in den tyd van twee maanden en negentien dagen ter reede *Cabo de goede hoop*, met 80 zieken, en hadden op reis in de 30 dooden gehad.

Op beide deze ſchepen, was het gemis van het *derde dek* de oorzaak van de onherſtelbaarheid der lyders (m).

Men ziet hier uit, hoe gevaarlyk het is voor den *zeeman* op *kuil-ſchepen* in het winter ſaiſoen, wanneer 'er zich ziekten openbaaren, maar men bevindt, dat dezelve nog vry gevaarlyker zyn, op laage breedtens onder de verzengde luchtſtreek, Noorder- en Zuider-keerkring.

Het is met de ondervinding overeenſtem-

(m) Zie DIRK SCHUURMAN, in het derde deel van het Bataafsch Genoot[illegible]hap der proefondervindelyke wysbegeerte te Rotterdam pag. 59.

ſtemmende, dat de lucht, zullen wy in het leven blyven, koelder moet zyn dan ons bloed.

Wanneer 'er minder bloed naar de linker holte van het hart gevoerd wordt, als natuurlyk bevorens door de regter holte in de long ſlagader geperst ware, het geen plaats heeft, wanneer het bloed in de longen niet op eene voldoende wyze verkoeld wordt, is deze verkoeling van het bloed in de longen door de ademhaling noodzaakelyk, om ons leven te doen ſtand houden; dus is het zeker, dat men het leven verliezen moet, zo dra men buiten ſtaat geſteld wordt, door eene al te heete lucht, om op eene behoorlyke wys te kunnen ademhalen.

In zo een ſtaat wordt men dikwyls gebragt op een *kuil-ſchip*, by zwaar buijig weêr, met donder, weerligt en blikſem, waarin al de luiken digtgemaakt worden, gelyk het *O. I. Compagnies kuil-ſchip de Vrouw Elizabet*, het geen in April 1767. in ſtraat Sunda ankerde: men had in dien tyd 12 zieken, waar onder geen gevaarlyke, zy wierden van onder het halfdek, tuſſchendeks geplaatst, om dat zy telkens

kens het ſpil noodig hadden tot het ankerwinden, een opkomend zwaar onweder deed hun de luiken geſloten houden, den volgenden dag was het getal van 12 tot 30 geſtegen, de verplaatſten waren alle in eenen gevaarlyken ſtaat, zo dat dien dag 'er nog twee van overleden.

De bederving der lucht, en derzelver groote hitte, die maar weinige graden minder dan het bloed was, was de oorzaak, dat hun ziekte met zo een hevigheid hervatte, en hun van het leven beroofde (n).

Op een *drie-dek-ſchip* heeft men de zieken tusſchen het eerſte en tweede dek met de geſchutpoorten open, de luiken van het tweede dek zyn daarby ook open, waardoor de gezonden eene bekwaame lucht behouden: het groot onderſcheid tusſchen deze beide *Charters* is klaar uit het vierde ſtuk, het eerſte gedeelte, te zien.

Ik heb bevonden op *kuil-ſchepen*, onder de verzengde luchtſtreek, tusſchen den Noorder-keerkring *Tropicus Can-*

(n) Zie het derde deel van het Bataafsch Genootſchap der proefondervindelyke wysbegeerte te Rotterdam, pag. 78 en 79.

Cancri, en Zuiderkeer-kring *Tropicus Capricorni*, by onweder, regen- en ſtormbuien, dat in den tyd van een of twee etmaalen, de zieken, die tusſchendeks geplaatst moesten worden, zo verergerden door de groote hitte, en bederf der lucht, die menigwerf uit- en ingeademd wierdt, het geen niet alleen een groot getal zicken veroorzaakte, maar ook dat ſommigen zo ſubiet dood wierden neergeveld, als of zy door een blixemſchigt waren omgebragt.

Om kort te zyn, ik meen, dat dit geſtelde voldoende zyn zal, om te doen zien die groote nuttigheid der *driedek-ſchepen*, waarop de herſtelling der ziekten ſpoediger, en minder doodelyk is, dan op de *kuil-ſchepen:* ik gaa verders over tot het derde of laatſte gedeelte der vraag.

DERDE GEDEELTE.

Op welke ſchepen konnen de zieken best van de gezonde manſchap geſepareerd blyven, tot voorkoming, dat de eene de andere zou konnen beſmetten.

Wy hebben in de vierde vraag, en in het zo even afgehandelde tweede ge-

gedeelte dezer vraag gezien, dat 'er op een *kuil-ſchip*, in de onder-halfdeksruimte, en tusſchendeks geen geſchiktheid tot herſtelling van de verloorene gezondheid der manſchap, buiten aangenaam warm weêr, te vinden is.

De zieke legplaats dient dan op een *kuil-ſchip* te zyn, alhoewel zy 'er niet bekwaam toe is, tusſchen de twee dekken, daar de woonplaats der gezonden is, het geen veroorzaakt naar de hevigheid der ziekte, door dat de lucht met hunne zieke doorwaasſeming is bezwangerd, eene *beſmetting* onder de nog gezond zynde.

Bekend is het, dat de drukking der lucht op ons lichaam, naar de grootte der omtreksdeelen, door eenige duizenden ponden geſchiedt, het geen dikwyls dagelyks eene aanmerkelyke verandering, het zy door de ligte of door de zwaarte der lucht, te weeg brengt; het onderſcheid van een duim hoogte op de *barometer* maakt een verſchil in de drukking der lucht op ons lichaam, van meer dan duizend ponden (o).

Door

(o) Zie den beroemden LAMBERTUS BIKKER in zyne vertaaling, van den Hoogleeraar ROBERT WHYTT over de ziekten der zenuwen, pag. 370 (d).

Door de aantrekkende kragt van de terugvoerende vaatjes des huids, die op alle plaatſen des lichaams, zo wel als de uitwaasſemende gevonden worden, worden geſtadiglyk eenige van die met beſmettende deeltjes beladen zynde lucht aangetrokken, door welke wegen, en door de ademhaling, 'er een groote hoeveelheid van ſchadelyke ſtoffen onder de vogten gebragt wordt.

Men behoeft zich niet te verwonderen over het groot aantal hairbuisjes, dewyl ons lichaam daar door is zaamgeſteld: LEEUWENHOEK verzekert, dat hy in eene ruimte, die door een zantkorrel konde beſlagen worden, wel 125000. zweetgaatjes gevonden heeft.

Uit dit geſtelde behoeft men zich niet te verwonderen, dat 'er op de *O. I. Compagnieſche ſchepen* eenige jaaren herwaards zo een beſmettende rotkoorts heeft gegraſeerd, dewyl de zaadbeginſels der ziekte door de manſchap aan boord, en zelfs die aan de ziekte laboreerende waren, gebragt wierdt, waar door zy hun dikwyls buiten ſtaat bevonden, om den bodem te regeeren.

Men bevindt met de andere *Natiën*,

dat de *drie-dek-ſchepen* de nuttigſte zyn, wanneer 'er zich een klein of een groot getal zieken aan boord bevinden, dewyl zy daar op het best van de gezonde manſchap kunnen geſepareerd blyven, tot voorkoming, dat de eene den anderen niet zou beſmetten.

De zieken plaatst men tusſchen het *eerſte* en *tweede dek:* van tusſchen deze *twee eerſte dekken* wordt de lucht, die met hunne uitdampingen, en die der uitwerpſelen bezwangerd is, by aanhoudenheid op eene merkelyke wyze bewogen en verwisſeld, door de boven-luiken, roosters en poorten.

Tusſchen het *tweede* en *derde dek* worden de gezonden geplaatst, alwaar zy door de altoos openſtaande luiken een bekwaame lucht ter inademing behouden, door dat de uitwaasſemende deeltjes in de bewogen wordende lucht worden verdeeld en verdund, en ligter zynde dan de lucht, door de luiken opſtygen.

De lucht-poortjes tusſchen deze dekken worden by toelating van het weêr opengezet: deze nuttigheid tot verwisſeling der lucht is groot, dog egter zou die nog vergroot kunnen worden,

den, door de lucht-poortjes, in plaats van vier, tot agt te vermeerderen.

In 't jaar 1772. was op het *drie-dek-ſchip Europa* het getal der dooden weinig, naar de hevigheid der ziekte, die *peſtilentiaal* was, het geen hier aan het *kuil-dek*, wegens de voordeelige legplaats tuſſchen het *eerſte* en *tweede dek*, en aan de verwisſeling der lucht, die daar door bekwaam bleef tot het inademen, en aan de zindelykheid, als vermogende hulpmiddelen, was toe te ſchryven.

De genen, die uit hunne ziekte opkwamen, wierden voor de weder-inſtorting beveiligd, door de verplaatſing van tusſchen het *eerſte* en *tweede dek*, tusſchen het *tweede* en *derde dek*, by de gezonde manſchap, met aanhebbende kleederen, die wel gelucht of gewaſſen en gedroogd waren, tot voorkoming van elkander niet te beſmetten; dewyl dat de ſtof hunner kleederen uit een meenigte hairbuisjes beſtaat, welkers weeffel een aantrekkende kragt der beſmettelyke uitdampingen bezit.

De akeligſte omſtandigheid zou hun, wanneer het een *kuil-ſchip* had geweest, getroffen hebben.

Op een *kuil-ſchip* heeft men dagelyks die weder-inſtortingen, daar door *ſleepende ziekten*, en op het laatst der reis *ſcorbutus*, het geen uit het tweede lid dezer vraag duidelyk is te zien.

Men komt op een *drie-dek-ſchip* voor, dat de gezonde manſchap niet door der zieken legplaats behoeven te paſſeeren, door het wegnemen van den trap, uit het agter luik, die naar de konſtabels kamer, en tuſſchen het *tweede* en *derde dek* gaat: hier door is de gelegenheid hun benomen, om als nutteloze bezoekers zich by hunne zieke maats op te houden, het geen niet alleen door de verſcheidenheid van voorwerpen hunne hersſenen vermoeit, maar in een koortſige ſtaat zynde denzelven aanzet, hier door genoodzaakt zynde, om het groot luik voor de groote mast, en het luik ter zyden de groote mast aan ſtuurboord op te komen, en voorts van dit *tweede dek* door de twee voortraps luiken, en het groot luik, agter de groote mast (p) op het *eerſte dek*.

Door de Chirurgyns en zieken-helpers,

(p) Pag. 245. van dit werk.

pers, welke zelden vry blyven, moet attent agt gegeven worden, op dat 'er niemand der gezonden, dan zy lieden, by en tusſchen de zieken komen, om hun het noodige van geneesmiddelen, ſpys en drank toe te dienen; deze order wierdt op het *ſchip Europa* 1772. gehouden, tot voorkoming, dat de eene den anderen niet zoude beſmetten.

Tot het verbeteren der lucht tusſchen het *tweede* en *derde dek der driedek-ſchepen*, en tusſchen de *twee dekken* der *kuil-ſchepen* is de *ventilator* agter het ſpoor van het ſpil geplaatst; de lucht verplaatſing, die men door dat werktuig heeft, is zeer weinig, de plaats en de *ſituatie* der *ſchepen* doet dit duidelyk zien (q): hier toe is het vermogendſte de windmouw, het openſtaan der *lucht-poortjes-luiken*, en de zindelykheid.

De zwakſte manſchap worden ordinair aan het lucht pompen gezet, en die geen, die uit hun ziekte zyn opgekomen, waar door zy in zwakheid moeten toenemen, door den zwaaren arbeid, want zes van die manſchap zyn

(q) Zie het derde deel van het Bataafsch Genootſchap der proefondervindelyke wysbegeerte te Rotterdam, pag. 80.

niet in ſtaat om den *ventilator* een quartier uurs aan den gang te houden, zonder in een ſtaat van magteloosheid zich te bevinden, ja zelfs vier gezonde manſchap zullen geen groot quartier uurs lucht gepompt hebben, of een overvloedig zweet zal by hun op alle plaatſen des lichaams uitvloeien, met eene groote magteloosheid vergezeld.

Deze ſterke doorwaasſeming, die op zo een arbeid volgt, is ten uiterſten ſchadelyk, om dat 'er een groote kwantiteit vogten, die tot het in ſtand houden van alle hunne lichamelyke werkingen noodig waren, onbewerkt worden uitgedampt (r).

Hier mede zal ik dit gedeelte en vraagſtuk voor afgehandeld houden, en overgaan ter beantwoording van de

ZESDE VRAAG.

De ſchepen van 150 *en* 155 *voeten even eens geſtuwd zynde, en met dezelfde inlading, hoe veel lasten of ponden gewigts konnen de laatſte meerder dan de eerſte bevatten.*

Dit

(r) Zie pag. 255. van dit werk.

Dit vraagſtuk zal ik, zo als men heeft bevonden by een en dezelfde inlading tot *Canton* in *China*, beantwoorden.

In 't jaar 1775. lagen onder *Wampho* en *ſoet ſoetham tot Canton in China* de ſchepen

Europa, lang - - -	155 voet.
De Morgenſter, lang - - -	150 voet.
De Indiaan, lang - - -	150 voet.
De Jonge Hugo, lang - -	140 voet.

om even eens met kaſſen thee geſtuwd te worden.

De eerſte heeft ingelaaden aan pond goederen - - -	1053617½ ℔.
De tweede - - -	946738½ ℔.
De derde - - -	978916 ℔.
De vierde - - -	769138½ ℔.

Hier uit bevindt men, dat de eerſte 106870 ℔. meer dan de tweede heeft aangebragt, het geen zeer naby de 26¾ last is, en meer dan de vierde ingeladen 283479½ ℔. thee, zynde omtrent 71 last, 53 ordinaire kaſſen porcelein, 6 kaſſen nankies linnen, 11 kaſſen zyde ſtoffen, 145 bundels porcelein en 50000 ℔. ballast.

Europa treedde diep met deze inlading voor 21½, agter 22½ Amſterdamſche voeten.

De *Morgenſter* voor 20¾, agter 22 voeten als de vorige.

Hier uit ziet men, dat, wanneer de drie overige *Chinaſche Retourſchepen* in 1776. van 155 voeten hadden geweest, de *Oost Indiſche Compagnie* eene inportante meerdere aanbrenging van over de 465055 ℔, of groot 116¼ last aan thee, zonder eenig bezwaar voor dezelve, zoude gehad hebben.

Hier mede zal ik deze vraag na bevinding voor beäntwoord houden.

„ *De Koop- en Zeeman heeft geen kwaad*
„ *Op 't drie-dek-ſchip te vreezen,*
„ *De Maatſchappy zou aan den ſtaat,*
„ *Veellicht ten nutte weezen.*

En terwyl hier door den *Wel Edelen Geſtrengen Heer Mr.* DANIEL RADERMACHER wordt toegeſtaan, om de voorgeſtelde artikelen proefondervindelyk te vermeerderen, zo neem ik de vryheid hier nog twee artikelen bytevoegen.

Het eerſte over het dieptreden der ledigleggende ſchepen, die van 150 en 155 voeten.

Het tweede over de rankheid der *drie-dek-ſchepen.*

EER-

EERSTE BYVOEGSEL.

De zwarigheid door ſommigen geöpperd, om de ſchepen van 155 voeten lang, met dezelfde *cameelen* voor de kamer *Amſterdam*, over den droogen, het *pamphus* en *vlaak* te ligten, als de ſchepen van 150 en 140 voet, moet geheel vervallen, dewyl ik onderrigt ben dat de *Admiraliteit* maar een koppel *cameelen* heeft, om alle haare ſchepen over den droogen te brengen, welke in lengte, wydte en zwaarte, veel meer verſchillen als 5 voeten, en wel komen tot 25 à 30 voeten; deze *cameelen* worden tot de gelyke ſluiting opgevuld.

De cubicq inhoud van de vyf voet verlengens, geeft het ſchip ledig leggende op 14 voet diepte 2115 quadraat voeten, uitmakende eene waterverplaatſing van circa $25\frac{3}{4}$ last.

Noodig heeft men aan eiken hout, tot de vyf voet verlengens 1863. quadraat voeten tegen 41 ℔ per voet, is 76383 ℔ gewigt, nog 250. quadraat voeten grynen hout tegen 24 ℔ per voet, is 6000 ℔ gewigt, nog aan grof yzer en ſpykers 4900 ℔, en aan conjec ſpykers 1650 ℔,

is te zamen 88933 ℔, zeer naby de 22¼ last, dus 3⅓ last minder aan gewigt als de water-verplaatſing van den cubicq inhoud is: waar uit men ziet, dat een ſchip van 155 voeten ledig zynde niet dieper treedt, dan die van 150 voeten, op dezelfde malle gebouwd.

TWEEDE BYVOEGSEL.

De zwarigheid geöpperd door eenigen over de rankheid, ontſtaande door het *derde of kuildek*, dat ſlegts weinige duizenden ponden gewigts zal bedragen, wordt by de inlading weggenomen, door de onderlaag met eenige lasten te vermeerderen.

Het is door de hoogte van een *drie-dek-ſchip* zyn dek, tusſchen de groote en fokke mast, dat het zich meer hellende als een *kuil-ſchip* vertoont.

Ik heb reizen met *kuil-ſchepen* gedaan, die zo *rank* waren, dat 'er naar de kragt der wind, geen zeil gemaakt kon worden, het geen ik ook in een *retourvloot* heb bygewoond, dat een *drie-dek-ſchip* zeil mogte minderen tot het inwagten van het een of ander *kuil-ſchip*, waarop zy door de rankheid van hun-

hunnen *bodem* zeilen hadden geborgen: deszelfs oorzaak buiten de onderlaag is te zoeken in de wegſtuwing der zwaarſte goederen by de inlading.

Dit is het geen ik op deze vragen ten nutte der *Maatſchappy* hadde voor te ſtellen, hopende hier mede aan het vereischte kortelyk te hebben voldaan, en daar door iets ten meerderen bloei van myn *Vaderland* te hebben toegebragt.

Verkreeg de zeeman in den nood
Zyn wensch, gewis die hulp was groot.

ANTWOORD

OP DE VOORGESTELDE VRAAG OVER DE O. I. SCHEPEN.

DOOR

WILLEM UDEMANS.

Wel Edele Geſtrenge Heeren!

De ſcheeps-bouw, en de zeevaart der Nederlanden, onbetwistbaar, eene der grootſte zuilen zynde, waar op derzelver welvaart en bloey rust, zoo volgt ook dan daar uit, dat de ſcheeps-bouwkonst eene der noodzakelykſte, nuttigſte, en, om desſelfs tegenſtrydigheid in de noodzakelyke vereischtens in een ſchip, zeer moeyelyke konst is, en waarin de allerverst gevorderde altyd gebrekkig zal bevonden worden; wyl de ondervinding lang heeft geleerd, dat een geſtel, zeer geſchikt tot een veer-

veerdigen voortgang, juist het ongeſchiktst is bevonden in het ſpoedig wenden en draayen, zoo wel door den wind, als voor den wind. Dan dit zoo zeer tot het oogmerk van dit vertoog geen betrekkinge hebbende, ſpaare ik zulks tot eene nadere gelegenheid, als 'er, het zy door het Zeeuwſche of door andere Genootſchappen, eens zoo eene vraag mogte worden voorgeſteld.

Zeer loffelyk en pryswaardig is dan het oogmerk van den Wel Ed. Geſtr. Heere, den Heere en Mr. DANIEL RADERMACHER, Heere van *Nieuwerkerk*, Oud-Raad der ſtad Middelburg, en Bewindhebber der Ed. Oost Ind. Comp. ter kamer Zeeland, dewyl gemelde Heer, en tot heil der Oost Ind. Maatſchappy, en tot verbeteringe der zoo nuttige en noodzakelyke ſcheepsbouw-konst, niet alleen de vraag over het nut der drie-dek ſchepen, voor den dienst van bovengem. Compagnie ter beäntwoordinge heeft voorgeſteld, maar zulks ten zynen koste met eenen Eerenprys gelieft te beloonen.

Ter bereikinge van dit zoo Edelmoedig en ter navolging waardig oogmerk, neemt de ondergeteekende nebe-

drig de vryheid, om deze korte, eenvoudige, en zoo veel myn geringe kunde bevat, klaare betooging van de voorgeſtelde vraagen, zoo theoretisch, als proefondervindelyk, aan Uwel Ed. beoordeeling aan te bieden, in hope, dat zy eenigzins van nut, ter verbeteringe van Neêrlands ſcheeps bouw, moge zyn.

De algemeene vraag, door den Wel. Ed. Geſtr. Heer RADERMACHER voorgeſteld, is, als volgt:

Welke ſchepen, behoorende aan de Nederlandſche Oost Ind. Comp., zoo van 140 *en* 150, *als van* 155 *voeten lang, zoo die met een open kuil, als met een gedekten kuil, anders genaamd drie-dekkers, zyn in allen deele, de bekwaamſte, nuttigſte, en voordeeligſte voor haaren dienst, zoo tuſſchen Europa en de Indiën, als mede in de Indiſche zeeën zelve gebruikt wordende?*

Dus deze vraag twee hoofddeelen in zig bevat: als *eerst* het nuttige voor het levens behoud der menſchen, en het *tweede* het voordeel van onbeſchadigde koop-

koopmanſchappen aan te brengen; zeker, twee zaken, voor alle weldenkende Nederlanders, een dubbele attentie waardig.

Dog dewyl de Wel. Ed. Geſtr. Heer RADERMACHER deze algemeene vraag heeft gebragt tot zes onderſcheidene vraag-pointen, zoo ben ik ook verpligt, om die afzonderlyk te beantwoorden. Ik begin dan met de eerſte vraag, die is:

Welke ſchepen tasten het minſte diep, by hun afloopen in het water, die van 150 *voeten, of die van* 155 *voeten; geſteld, dat de laatſte dezelfde malle blyven behouden, als de eerſte in de wydte, diepte, en in dezelve tuigagie?*

Deze vraag, myns oordeels, geen beſpiegelende betooging behoevende, zoo zal ik die dan proef-ondervindelyk beantwoorden.

In den jaare 1771, is by de Oost Ind. Comp. ter kamer Zeeland, te Middelburg aangebouwd een drie-dekſchip van 150 voet, genaamd *Botland*, het welke by zyn afloopen, van het ſtabel in het water, diep lag

Van

Van voor - -	8 voet 7 duim
En van agter - -	11 —— 5 ——
Is te zamen - -	20 —— 2 ——
Dus de gemiddelde diepte is	10 voet 1 duim

Zoo my alles aan de Oost-Indiſche Werf is opgegeven voor egt.

In 't Jaar 1772, is by voorgemelde Kamer aangebouwd een ſchip van 155 voet, en genaamd *Europa*, dat by het afloopen van het ſtabel in het water, diep lag

Van voor - - -	8 voet 6 duim
En van agter - - -	11 —— 4 ——
Is te zamen - - -	20 —— 0 ——
Dus de gemiddelde diepte is	10 voet 0 duim

Waar uit blykt, dat een ſchip van 155 voet, op eender Malle gebouwd, als een ſchip van 150 voet, een duim, van tien in de voet, vlotter legt, wordende op 's Compagnies Werf, de voet in 10 gedeeld in plaats van in 11, alleen om het gemak van het evengetal, en waarvan ik ook in het vervolg dezer beantwoording gebruik zal maken, en dus alle bereekeningen, die hier agter ſtaan te volgen, op de verdeeling van 10 duim in de voet zullen zyn,

zyn, dog de voet is Amſterdamſche Maat.

Dus ver Proefondervindelyk zynde bewezen, zal nu de oorzaak van deze differentie tusſchen een ſchip van 150 voet en een van 155 voet aantoonen, dog alvoorens een objectie, die zoude konnen gemaakt worden, wegnemen: namentlyk, of het ſchip van 155 voeten niet veel langer tyd op de werf heeft geſtaan, als het ſchip van 150 voeten, en dus als een natuurlyk gevolg, door het meerder uitdroogen van het hout, vlotter moeste leggen, als het ſchip van 150 voet.

Dan dit verſchil is by toeval zoo weinig met de bovengemelde twee ſchepen, dat het van zelfs die objectie wegneemt; want volgens de Notitie aan 's Compagnies Werf berustende, heeft het ſchip Botland van 150 voet zeer naby de negen maanden, het ſchip Europa zeer naby de tien maanden op het ſtabel geſtaan, en dus kan het meerder uitdroogen van het hout geen oorzaak van het verſchillende diep gaan dier ſchepen zyn.

De waare reden dier differentie is, dat het ſchip van 155 voet, door den

grooteren Cubicq inhoud van die vyf voet lengte, meer water moet verplaatzen, als de wigte van hout en yzer in die vermeerderde vyf voet lengte uitmaakt: dit zal ik nu wederom Proefondervindelyk bewyzen, eerst met de wigte van hout en yzer, en dan by tegenſtelling den meerderen inhoud van het Lighaam in die vyf voeten, en daar uit vloeiende meerdere waterdragt, en waar uit dan van zelve het bewys zal volgen.

By den aanbouw van het ſchip *Europa* van 155 voeten, by de Compagnie te Middelburg, heeft men by naauwkeurige obſervatie bevonden, dat 'er tot die vyf voet meerdere lengte is benoodigd geweest, als volgt.

Aan eiken hout 1863 taarlings voeten, tegens 41 ℔ per voet, is - - -	℔ 76383
Greine hout 250 taarlings voeten, tegens 24 ℔. - - -	" 6000
Grof yzer en ſpykers. - -	" 4900
Aan conject ſpykers in de verdubbeling	" 1650
Uitmaakende te zamen een gewigte van	℔ 88933

dus zeer na de 22½ last.

Wanneer nu de bovengemelde bodem in het geheel was afgetimmerd en

en ledig zynde, leggende binnen het docque, als alleen dat gemelde bodem wierd met ballast gelyklastig gelegd, zoo als altoos en met alle ſchepen werd gedaan, en dus was gebragt op de diepte van 14 voet, zoo was de meerdere waterverplaatzing van die vyf voet meerder lengte zeer na de 2115 taarlings voeten, tegens 48 ℔ per voet, en dus uitmakende ℔ 101620, zeer na de 25¼ last, en dus een meerder wigt van waterverplaatzing van 3 last, als het gewigt van hout en yzer bedraagt, en waar door ook meergemelde bodem *Europa* van 155 voet, een duim van tien in de voet ondieper lag als een ſchip van 150 voeten.

Hier by zoude ik de beantwoording dezer vraage konnen laaten, als meenende aan het oogmerk van den Wel Ed. Geſtrengen Heer RADERMACHER te hebben voldaan, dog by nader inzien van alle de vraagen, zoo bevinde, dat de zesde vraag alleen zyne betrekking heeft tot het verſchil van inladingen van een ſchip van 150 en in die van 155 voeten, het zy die met een open kuil of met een drie-dek zyn, komende zulks hier in geen aanmerking, en

waarom ik meene niet ongeſchikt zal zyn, de zesde vraag, op de eerſte te laten volgen.

De zesde Vraag werd voorgeſteld als volgt.

De ſchepen van 150 *en die van* 155 *voeten, eveneens geſtuwd zynde, en met dezelfde inlaading, hoe veel lasten of ponden gewigts konnen de laatſte meer dan de eerſte bevatten of inladen.*

Hiervan zal ik een Proefondervindelyk bewys geven, zoo wel ten opzigt van de zwaarte des gewigts, als mede van de volume.

Wanneer het ſchip van 155 voet hier boven gemeld, was beladen ter diepte van 21 voet in de midden, zoo had dit ſchip in die vyf voeten meerder lengte, eene waterverplaatzing, van zeer na de 3580 taarlings voeten, te ſaamen uitmakende 171840 ponden gewigt, en dus circa de $42\frac{3}{4}$ last, dat het ſchip van 155 voet meer aan gewigt kan laden, als het ſchip van 150 voet.

Toen nu meergemelde bodem in

1776 uit China retourneerde, heeft men bevonden, dat aan Theekasſen, meerder was ingeladen, als een ſchip van 150 voet, circa ƒƒ 100,000 en dus 25 last, en waar mede gemelde ſchip nog vlotter ofte ondieper ging, als een ſchip van 150 voet.

Hier mede meene ik aan het oogmerk, zoo veel my mogelyk was, te hebben beantwoord, en gaa vervolgens tot het beantwoorden van de tweede vraag, welke ik nu op de zesde zal laaten volgen.

Welke ſchepen voldoen best als goede en gemakkelyk te regeeren ſchepen, die het minst afdryven en best oploeven, waar door men het bekwaamst van een laager kan afgehouden worden, om dezelve voor klippen en ſtranden te beveiligen.

Deze vraag vereischt een tweederlei beantwoording, als eerst de Regeering van een ſchip, verſtaa daar door het Manoeuvreren met zeilen en touwerk, en het ankerwinden; ten tweeden het goed loef te houden, of met weinig aftedryven by den wind te zei-

len, en zulks met een kuil- en drie-dek ſchip, mits die beide op eene Malle zyn gebouwd.

Belangende het eerſte, namentlyk, de regeering van een ſchip; dit is wederom tweezints, als eerst wanneer een ſchip ten anker legt, gereed om onder zeil te gaan, en dan wanneer het onder zeil is.

Wat het eerſte betreft, wanneer men onder zeil moet gaan, zoo heeft een drie-dek-ſchip veel voor, boven een kuil-ſchip, in de ruimte op zyn tweede dek, daar het anker werd gewonden, het geen noodzaakelyk ten gevolge heeft, de gemakkelyke regeering; want op het tweede dek, alwaar het anker werd gewonden, is 'er niets tegens boord van het loopend touwerk, dat om het ſpil agter de groote mast ſtaande legt, de manſchap, die het cabellaaring windt kan verhinderen, dewyl al het loopend touwerk, als groote hals, fokken bras en fokken ſchoot, en meer ander loopend touwerk, dat op een kuil-ſchip tegens boord in de kuil is geplaatst, in den weg is, en dus belemmert, hier op een drie-dek-ſchip alle

op

op het boven- of derde-dek is geplaatst.

Hierenboven kan men op een drie-dek-ſchip te gelyk het anker winden, en de zeilen byzetten, die men aanſtonds, zoo als het anker uit den grond is, benoodigd heeft, om het ſchip (*zoo als een Zeeman het noemt*) ſlaags te doen vallen.

Daar nu in tegendeel, zoo als boven hebbe gezegd, al dat touwerk in de kuil tegen boord is geplaatst, moet zulks dikwerf verwarring onder het ſcheepsvolk bybrengen, tusſchen die geene, die het cabellaaring aan het zwaar touw vastmaaken, en die geen die aan het bovengenoemde loopend touwerk bezig zyn, en zulks vooral op het laatst van het ankerwinden, wanneer het gantſche dek met zwaar touw is belemmerd, dewyl zoo ſpoedig in het cabelgat niet kan werden geborgen, het geen alle kundige zeelieden te wel bekend is, om daar breeder over uitteweiden.

Het tweede, wanneer de beide ſchepen nu onder zeil zyn, en het zwaar touw is in het cabelgat weggeſchooten, en dan by gematigd weêr, zoo kan 'er

als dan weinig onderſcheid in de Manoeuvres zyn tuſſchen een kuil- en een drie-dek-ſchip.

Dog, wanneer die beide van ſtorm werden overvallen, is 'er zeer veel onderſcheid in de gemakkelyke regeering, het geen nu te bewyzen ſtaat.

Hier vooren is reeds beſchreven, waarop een kuil-ſchip het loopend touwerk tot de zeilen behoorende geplaatst is, zynde tegens boord op de hoogte van het zoogenaamde Rheehout.

Insgelyks waar voornoemd touwerk op een drie dek-ſchip is geplaatst, namentlyk op het bovenſte of derde dek.

Men vooronderſtelle nu deze beide ſchepen onder zeil zynde, en van een ſtorm beloopen, en dus door de hevigheid van den wind om bytedraaijen genoodzaakt werden, of zoo als men het ook noemt, onder den wind ſteeken, dog de beide ſchepen leggen door de drukkende kragt van den wind, in de zeilen vallende, die byſtaan, zoo veel over zyde, dat het kuil-ſchip met zyn leyboord onder water legt, en het geen door meenig zeeman, by de ondervinding, zal bevestigd worden wel te geſchieden.

Het

Het loopend touwerk nu, zoo als hier boven heb gemeld, daar ter plaatſe zynde vastgemaakt aan de daar ſtaande kruishouten, het geen gevolgelyk ook onder water legt, en men hetzelve moetende aanhaalen, of wel afvieren, moet zulks buiten tegenſpraak groote belemmering geven, zoo 'er zelfs geen ongemakken, zoo voor het ſcheepsvolk, als mede aan de tuigagie, uit ontſtaan, en het geen men zelfs uit de beſchouwende kennis kan afleiden, en overvloedig by kundige zeelieden bekend is.

In een drie-dek-ſchip is nu, volgens de hier voor reeds gemelde beſchryvinge, al dat loopend touwerk, op het bovenſte of derde dek geplaatst, en dus zonder dat gevaar van onder water te leggen, waar door men altoos zeer gemakkelyk, en zonder de minſte belemmeringe, by hetzelve komen kan, om het noodige werk te verrigten; en waaruit dus klaar blykt, dat de regeering van een drie-dek-ſchip ongemeen beter en min gevaarlyker is, als van een kuil-ſchip, in ſtormweêr en holle en woedende zeeën.

Het tweede deel deezer Vraag be-

helst het oploeven, of by den wind zeilen met weinig afdryven, ter beveiliging voor het ſtranden tegens laager wal.

Hier moet men de beide ſchepen vooronderſtellen na eenderley theorie of eenderley malle te zyn gebouwd.

Men neme dan hier in de eerſte plaats een kuil-ſchip, naar de regelen der konst gebouwd, voor zoo verre het leven-deel van het ſchip betreft, zynde dat deel, het geen beneden de oppervlakte van het water komt, en dat by gevolge, de veerdigheid in deszelfs voortgang bevordert, of tegenhoud, naar mate het meer of min naar de konst is uitgewerkt.

Dit kuil-ſchip nu vooronderſteld, naar de konst gebouwd te zyn, voor zoo verre het beſtaanbaar is, met het intrest van de Oost-Ind. Comp., want zulke ſchepen, worden hier principaal bedoeld, die teffens by eene goede zeilagie, ook veele koopmanſchappen konnen inladen, en zonder defecten alhier in Nederland aanbrengen.

Men ſtelle dan zig hier voor zoo een kuil-ſchip, by den wind zeilende, dog dat door de drukkende kragt van den op-

opkomenden ſtorm in de byſtaande zeilen, zoo veel over zyde valt, dat het met zyn leyboord, met de oppervlakte van het water gelyk komt, en dus door hoogloopende zeeën, veel zeewater op zyn dek ontfangt, waardoor het wordt verhinderd in het veerdig oploeven of hoog by den wind zeilen.

Men kan hier tegen inbrengen, dat een kundig en voorzigtig zeeman, by verheffing van ſtorm, ook de zeilen vermindert, ja als het nodig is alle laat digt maken.

Maar daar wordt, hier in deze vraag bepaald, en vooronderſteld, op een laager wal bezet te zyn, en dus moet men met kragt van de zeilen tragten van het laager aftehouden ter beveiliging van te ſtranden, het geen zonder zeilen by te zetten niet kan geſchieden, dus hier uit klaar blykt, dat een kuilſchip in zoo een toeſtand, zynde belemmerd met het overſtortende zeewater op het dek, en daar door het langzaam oploeven, veel gevaar loopt van te ſtranden, boven een drie-dekſchip, dat geen zeewater op zyn dek kan ontfangen.

Maar zelfs in gematigd weêr heeft een kuil-

kuil-ſchip een inconvenient, waar aan een drie-dek-ſchip niet onderhevig is; namentlyk de zuiging van den wind, en deszelfs persſing tegens het leyboord op het dek, en de gantſche opening onder het halfdek, want het gantſche opſtaande boord aan de leykant heeft den wind uit de zeilen vallende en tegen het boord drukkende, mede te ſleepen, en de opening van onder het halfdek koomt insgelyks, door den voortgang van het ſchip vol wind; en die dus zyn kragt oeffent tegens het beſchot van de cajuit, en waardoor dus de voortgang van het ſchip eenigzints wordt vertraagd, en waardoor ook zoo een ſchip meerder moet naar het laager zakken, of afdryven, als een drie-dek-ſchip.

Dit zelfde ſchip, het geen hier is omſchreven, tot een drie dek-ſchip zynde gebouwd, heeft de voornoemde inconvenienten niet, dewyl het van boven al is toegemaakt, en het dus geen water op zyn dek kan houden, of geen persſing van wind kan belemmeren, en moet dus hooger aan den wind zeilen en minder afdryven.

Dus ver dit beſpiegelende betoogd zyn-

zynde, zal ik het proefondervindelyk ſtaaven uit de journaalen, van 's Ed. Compagnies ſchepen.

DE PALLAS, een drie-dek-ſchip.
DAMSIGT, een kuil-ſchip.

Extract uit het journaal van 's Ed. Compagnies ſchepen, als de Pallas, Damzigt, ende Waalenburg, zeilende gecombineerd van Cabo de goede hoop in het jaar 1766.

„ NB. Men moet het ſchip Waalen-
„ burg hier niet in aanmerking nemen,
„ dewyl het naar een andere conſtructie
„ was gebouwd, zynde nog vierkanter
„ en groover van boeg, als de oude
„ Compagnies ſchepen van 145 voet,
„ die in het jaar 1742. waren afgekeurd,
„ dog de Pallas en Damſigt waren naar
„ een malle gebouwd, en beide 150
„ voet lang.

Volgt nu het Extract van gemelde journaal.

„ Hebbende wy verſcheide malen, na dat
„ wy de N. O. winden kreegen, en zelfs meest
„ al-

„ alle morgen, moeten afhouden, om reden het
„ ſchip Waalenburg een myl twee á drie aan
„ ley van ons was, het welk voor ons beide
„ ſchepen, de Pallas en Damſigt, veel verlette;
„ als per exempel op de N. B. van 39 gr. 3
„ minu. hebbende doen het eiland Florus, na
„ giſſing 37½ myl van ons, deden op het ſchip
„ Damſigt ſein, van het derde riff in de mars-
„ zeils te nemen, dog zagen, dat de andere ſche-
„ pen bydraaiden, deden wy mede zoo, de wind
„ was toen Z. W. en liep tot aan het N. Wes-
„ ten en zelfs Noord met harde wind, dog des
„ morgens moesten wy egter kragt van zeilen
„ byzetten, om reden men zomtyds, op de ei-
„ landen van Corvis en Florus konde bezet raa-
„ ken.

„ Dus om 8 uuren des morgens den 7 July,
„ wierd op het ſchip de Pallas ſein gedaan, en de
„ marszeils bygemaakt, van drie reeven in de-
„ zelve, op het ſchip Damſigt de marszeils van
„ twee reeven, en op het ſchip Waalenburg
„ de marszeils alle de reeven uit, en dus de
„ marszeils in top, en zyn onder zeilen insge-
„ lyks by, daarenboven had het ſchip de Pallas
„ nog een riff in zyn fok en ſchoverzeil, zoo
„ zeilden wy tot des avonds, dat de zon onder-
„ ging, en doen was het ſchip de Pallas ruim
„ drie mylen dwars in den wind van het ſchip
„ Damſigt, en het ſchip Waalenburg was wel
„ drie mylen beneden wind van het ſchip
„ Damſigt, zoo dat de loefwaarſte, de ley-
„ waarſte niet konden zien.

„ Hope hier met dit kort uittrekſel aan
„ Uwel Ed. Geſtr. te zullen hebben voldaan, en

„ was

„ was geteekend L. THOMASSEN Schipper op
„ Damſigt.

Hier mede denk ik proefondervindelyk te bewyzen het voordeel van een drie-dek, boven een kuil-ſchip, in het beter loef houden by den wind zeilende, dewyl het de persſing van den wind niet heeft mede te ſleepen, waar aan een kuil-ſchip onderhevig is, en dus ſtelle een drie-dek-ſchip ook in dezen opzigte nuttiger voor d'Ed. Oost-Ind. Maatſchappy is, als een kuil-ſchip.

Ik gaa dus over tot de beſchouwing en de beantwoording der derde vraage.

Derde Vraage.

Welke ſchepen zyn de bekwaamſte by zwaare ſtormen, en hoogloopende ſtortzeeën.

Hier moet men beſchouwen een ſchip in ſtorm, en het daar uit vloeiende gevaar van het leven van zoo veele zielen, en het verliezen van kostbaare ladingen, en dus het groot intrest der Maatſchappy.

Ik

Ik zal dan hier beſchryven een kuil- en een drie-dek-ſchip, in hunne voor- en nadeelen, en die beide naar eene conſtructie zyn gebouwd.

En dewyl alhier bepaaldelyk wordt gevraagd naar ſchepen, die de reis tusſchen Europa en de Indien moeten doen, zoo verſtaat de Wel Ed. Geſtr. Heer RADERMACHER alhier door ſchepen der Oost-Ind. Comp., offchoon het zyne betrekking heeft tot de zeevaart-kunde in het algemeen.

Ik breng dan eerst onder het oog de vermeende nadeelen der drie-dek-ſchepen, als eerst het dieper gaan, en ten tweeden de rankheid, door het hoog optimmeren van het derde of bovenſte dek, waar door men in noodzaak wordt gebragt, om meerder ballast ofte onderlaag in de drie-dek-ſchepen te doen, en het dan ten gevolge zoude hebben, het dieper gaan van een drie-dek- boven een kuil-ſchip.

En dewyl het vlotgaan der ſchepen een noodzaakelyk poinct is in de ſchepen van de Nederlandſche Oost-Ind. Comp., door de ondiepte der zeehavenen van Texel en Goereê, zoo zoude dit een groot gebrek zyn in de drie-

dek-

dek-ſchepen, indien conſteerde, dat die differentie van eenig belang ware bevonden, het geen ik nu, ter contrarie, Proefondervindelyk zal aantoonen.

Belangende het eerſte Inconvenient, het dieper gaan van een drie-dek-ſchip, zoo moet men hier verſtaan, de ſchepen ledig zynde, wyl het 'er maar op ziet, omze van de reede naar de ſteden te brengen, alwaar zy moeten worden klaar gemaakt, en niet denken op het volgeladen ſchip.

Men heeft by d'Oost Ind. Comp. ter Kamer Zeeland, alwaar eenige drie-dek-ſchepen zyn gebouwd, naauwkeurig nagezien, dat een drie-dek-ſchip in het geheel klaar leggende, met de ſtengen voor de masten, juist een en een half duim dieper lag, als een kuil-ſchip van dezelfde charter; en het geen dus na myne gedagten geen verſchil van conſideratie kan genaamd worden.

Het tweede gepretendeerde Inconvenient is de rankheid, door het hooger optimmeren van het derde- of boven-dek.

Men heeft by voorgedagte Kamer

van Zeeland, by den aanbouw van de drie-dek-ſchepen, naauwkeurig nagegaan en bereekend, dat tot het maken van het derde dek en het geen daar by behoorde, te zaamen aan eiken en greinen hout en yzer noodig was een gewigte van zeer na $5\frac{3}{4}$ Last, zynde dit ruim gereekend, en waar voor men by Proefneming heeft bevonden benoodigd te hebben circa 9 Last meerder onderlaag, als op een kuil-ſchip, en waar mede dan de beide charters, zoo drie-dek als kuil-ſchip, zyn egaal bevonden in het zeilvoeren.

Men heeft ook insgelyks bevonden, dat op het volgeladen ſchip, ter diepte van 20 voet in het midden, de bovengemelde 9 Last meerdere onderlaag, het ſchip 2 duim heeft doen dieper gaan, het geen nu gevoegd by de $1\frac{1}{2}$ duim, veroorzaakt door de meerdere wigt van hout en yzer, het drie-dek-ſchip drie en een halve duim dieper zal doen gaan als een kuil-ſchip, het geen my onder verbetering niet voorkomt als een point van conſideratie.

Dus verre de gepretendeerde nadeelen gezien, en zoo ik my flateer, de nietigheid daar van betoogd hebben-

bende, moete ik dan nu beſchouwen, de voordeelen en mindere gevaaren van een drie-dek- boven een kuil-ſchip in zwaare ſtormen.

Dit zal ik eerst beſpiegelende voorſtellen en dan Proefondervindelyk ſtaaven, met het getuigenis van zeer bekwaame Zeeofficieren, in dienst der Ed. Oost-Ind. Comp., en die met beide charters de reizen naar de Indiën hebben gedaan, en het groot verſchil daar omtrent ondervonden.

Men ſtelle zig dan hier eerst voor, een kuil-ſchip, nog ruimſchoots zeilende, dog dat door den opkomenden ſtorm genoodzaakt is om zeilen te verminderen, het zy die door reeven kleinder te maken, het zy door die in het geheel weg te nemen, en waar door dan gevolgelyk ook de veerdigheid in deszelfs voortgang moet vertragen, waar uit dan als een natuurlyk gevolg koomt, dat men, de hoog aanſchietende zeeën niet kunnende ontwyken, ten laatſten gevaar loopt om onder dezelve bedolven te worden, en de kuil van zoo een ſchip als dan vol water koomt, en zulks niet ſpoedig kunnende kwytraaken, al haast een tweede en

een derde ſtortzee daar by koomt, zoo dat men dan zeer veel gevaar loopt van door die ſtortzeeën vervuld zynde te gronde te gaan, en ſchip en leven te verliezen, zoo als ter opheldering wordt vertoond in Plaat I. Fig. I., daar een kuil-ſchip verbeeld wordt ruimſchoots te zeilen of te lenſen, dog daar de zeeën al over het kuil-boord heenloopen.

In zoo een toeſtand zynde met een kuil-ſchip, is het middel ter behoudenis het bydraaijen of onder den wind ſteken, ook wel genoemd een bylegger.

Dit tydſtip om by te draaijen is zeer gevaarlyk voor een kuil-ſchip, als zoo een ſchip in het bydraaijen niet gezwind op den wind koomt of (zoo men zegt) met den kop op zee legt.

Maar dwars zee blyvende leggen, om dat door de verbolgene en hoogloopende zeeën de veerdige voortgang wordt benomen, en het dus niet genoeg kan oploeven, gevolgelyk het dwars zee blyvende leggen, door de overſtortende zeeën wordt vervuld, en zoo te gronde gaat; zoo als men met grond moge vaſtſtellen, dat dikwerf is te

te beurt gevallen aan zulke ongelukkige, daar men nimmer van heeft gehoord, hoe zy aan hun einde zyn gekomen; het geen ik gronde op het berigt van zulke Zeeofficieren, die in zoortgelyke gevallen zyn geweest, en daar het leven nog hebben afgebragt, en waar van ik een geval, als een Proefondervindelyk bewys hier zal bybrengen, zynde een extract van een brief, geſchreven aan de Wel Ed. Heeren Bewindhebberen der Oost-Ind. Comp. ter Kamer Zeeland, door den Schipper van 's Compagnies Schip Bleyswyk, gedateerd uit de haven van Rochefort, dato den 14 December 1772.; alwaar gemelde Schipper meldt:

„ Communiceere U Wel Ed. Achtb. dat ik met
„ myn onderhebbende Bodem Bleyswyk op
„ den 12 December ter Rheede van Brand-
„ Eiland, ben gearriveerd en dat zonder Mas-
„ ten, hebbende dezelve op den 28 November,
„ door een vliegenden orcaan in anderhalf uur
„ tyds verlooren, ik hebbe by continuatie zoo
„ veel Zeewater in het ſchip gekregen, door
„ het bovendek en de lyſnaaden, dat ik by
„ continuatie drie dagen en drie nagten, met
„ alle magt hebbe moeten pompen, en altoos
„ 2 à 43 duim water by de pompen van ag-

„ ter hadde, en ik dorste de emmers uit de voor-
„ pompe niet uit neemen, uit vreese dat daar
„ wel 6 à 7 voeten water zoude bevon-
„ den worden, en daar door het gemeen nog
„ meer kleinmoediger geworden zyn, want
„ het Schip door de hemelhooge zeeën, niet
„ meer wilde ryzen, en ook door de veelheid
„ van water, dat tusschen deks en in het voor-
„ schip was, zynde wel 3 voet, zoo dat alle
„ de zwaare touwen in het cabelgat, en de
„ kisten van het gemeene volk tusschen deks
„ dreven, zoo alsmede de britzen, waar op
„ de zieken laagen, aan spaanderen flingerden,
„ zoo dat ik zelfs op eenen dag 19 doode ly-
„ ken van tusschen deks hebbe laaten haalen,
„ dewelke ik vast stelle daar meerder van ver-
„ dronken als hare natuurlyke dood gestorven
„ waaren, wy kapten daar op twee gaaten
„ in het onderdek tegens boord, by het cabel-
„ gat, om alzoo het water van tusschen deks
„ en by de pomp te krygen, terwyl by con-
„ tinuatie zoo veel water op het bovendek was,
„ dat alle de kisten, raamen en gereedschappen
„ van de Timmerlieden, Kuyper enz., door
„ malkanderen flingerden en aan spaanderen wier-
„ den geslagen of over boord spoelden, zoo
„ dat 'er niets op het bovendek gebleven is,
„ als het geschut, en de boot en schuyt".

Dus ver de Schipper de Roo, als hier te staade komende.

Dit notabel geval zal, vertrouwe ik, genoeg zyn, om de gevaaren van een kuil-

kuil-ſchip te doen zien, in zulke en dergelyke omſtandigheden.

Nu zal ik, by tegenſtelling, de mindere gevaaren van een drie-dek ſchip, in zoo een omſtandigheid zynde, eerst beſpiegelende en dan by bewys Proefondervindelyk aantoonen.

Men ſtelle zig hier voor, een drie-dek-ſchip, ook ruimſchoots met een opkomenden ſtorm zeilende, zoo als hier voor van het kuil-ſchip is omſchreeven, en ook genoodzaakt om de hevigheid van den wind zyne zeilen te verminderen, zoo dat het ook in zynen voortgang vertraagt, en dus ook de van agter opkoomende zeeën niet kan ontwyken, en die dus op en over zyn ſchip henen ſtorten.

Dog wat gevaar kan daar voor een drie-dek-ſchip uit komen, dewyl het overſtortende zeewater daar van zoo ras afloopt, als het op het zelve ſtort: men moet in zoo een geval maar zorge dragen, dat het roosterwerk van het bovenſte dek, behoorlyk met preſennings is digt gemaakt, zoo kan 'er geen zeewater in het ſchip komen, dat eenige ſchade kan toebrengen.

De eenige remarque zoude zyn, of

de manſchappen, die op de wagt zyn, en op het bovendek ſtaan, geen gevaar meer onderhevig zyn, als op een kuil-ſchip, van over boord door de zeeën geworpen te worden; dog wie zal in zoo een geval geen zorg voor zyn behoud draagen, en zig aan eenig ſcheeps deel, of touwwerk vasthouden: ook heeft men 'er tot heden nog geen blyk van gezien, dat op een drie-dek-ſchip een grooter getal van menſchen daar door zyn verongelukt, als op een kuil-ſchip; ook heeft men daar van op een drie-dek-ſchip geen meer gevaar als op een kuil-ſchip, dewyl zoo een drie-dek-ſchip in de midden, *daar het gevaar plaats zoude hebben*, met een loop-hout of leuning is gemaakt, juist op de hoogte van het boord, zoo als het op het halfdek van de kuil-ſcheepen is, zoo als te zien is Plaat 2, figuur 4 en Let. S.

Als nu de ſtorm zoo hevig koomt, dat men in het geheel geen zeilen meer kan byhouden, en dus door de vermindering van den voortgang de zeeën niet kan ontwyken, zoo zal een voorzigtig zeeman ook wel met een drie-dek-ſchip bydraaijen, of op den wind

gaan

gaan leggen, alleen om dat door de van agter opkoomende ſtortzeeën, de glaazen van het agterſchip niet zouden worden ingeſlagen, en zoo zeer niet voor het gevaar van de overloopende zeeën, waar aan een kuil-ſchip onderworpen is. En al gebeurt het eens, door de verbolgen hoogloopende zeeën, dat een drie-dek-ſchip niet heel gezwind op de zee legt, en eens dwars zee blyft leggen, zoo is het in het gevaar niet van een kuil-ſchip, om dat het niet door het zeewater kan vervuld worden. Het eenige gevaar dat een drie-dek-ſchip in zoo een geval te vreezen heeft, is het verlies van zyn masten, door het zwaar ſlingeren, het geen zy met een kuil-ſchip gemeen hebben, dog een drie-dek-ſchip heeft nog dit eene voordeel boven een kuil-ſchip, dat door het derde dek de groote mast hooger ſteun in het dek heeft, en daar door minder zwaarigheid van breeken.

Uit dit theoretisch betoog, meene ik voldoende genoeg bewezen te hebben, de nuttigheid der drie-dek-ſchepen, voor den dienst der Nederlandſche Oost Indiſche Compagnie, zoo tuſſchen

Europa en de Indiën, als in de Indiſche zeeën, en zal dit beſpiegelende, nu met het proefondervindelyke bevestigen, en wel in de eerſte plaats met een egte copia van een brief, geſchreven door den Schipper C. Pieterſen, ten dien tyde commandeerende het Oost-Indiſch Compagnies drie-dekſchip genaamd Zeeduyn, aan de Wel Ed. Achtbaare Bewindhebberen der Oost-Indiſche Compagnie ter Kamer Zeeland, gedateerd Cabo, en wel uit Baay Falſo, den 6 Juny 1773, alwaar gemelde Schipper zegt.

„ Wanneer wy op den 8 February in zee
„ geraakt zyn, met een gunſtige gelegenheid,
„ die ons heeft gediend tot het Eiland Wigt,
„ alwaar wy den wind uit het W. Z. W. en W.
„ kregen, zynde den 10 February daar aan
„ met die gelegenheid van tegenwinden en goed
„ weer, gevorderd den 16 dito tot by Lezart,
„ wanneer een N. en N. O. wind kregen,
„ waar mede wy het canaal uitraakten en den
„ 18 dito buiten de gronden waaren gekomen,
„ maar wierden den 19 dito van een zwaaren
„ ſtorm beloopen, die uit den Z. W. tot het
„ N. W. liep, en dewelke geduurd heeft van
„ den 19 tot den 27 dito, zoo dat wy het Ca-
„ naal zyn ingewaaijd tot by Poortland, maar
„ den 26 by Goutſtaart zynde gedreeven, is het
„ weêr in een verſchrikkelyken orcaan uitge-
bors-

„ borsten, zoodanig als ik nog nooit hebbe by-
„ gewoond: ik heb in de Weſt-Indiën, den
„ orcaan, en in de Ooſt-Indiën, den olyfant,
„ (een hevige ſtorm zoo genaamd) bygewoond,
„ maar ik moet betuigen, dat die beide niet in
„ vergelyking by dezen orcaan geweest zyn,
„ en dat wy hier hebben ondervonden.

„ Wy hadden reeds gereſolveerd de ſtengen
„ te kappen, dog de uitvoering daar van was
„ onmogelyk, vermids geen menſch over het
„ loefboord konde komen, veel minder na bo-
„ ven klimmen, wy hebben geduurende, van
„ den 19 tot den 26 donder en weerligt ge-
„ had, maar inzonderheid den 26 des morgens
„ in de hondewagt, begon het met zwaare
„ blixemſtraalen en yſelyke donderſlaagen, de
„ wind zoo aan te neemen, dat wy naauw-
„ lyks de fok die nog byſtond konden geborgen
„ krygen, vervolgens vielen 'er geheele klom-
„ pen vuur uit de lugt, en de ſtorm was zoo
„ hevig, dat wy een tyd van agt uuren, by-
„ na geheel onder water aan de leykant laagen,
„ zoodanig, dat wy werk hadden om het met
„ twee pompen lens te houden. Het kwam ons
„ in dezen hoogen nood wel te pas, dat wy een
„ toegeſtreeken of een drie-dek-ſchip hadden,
„ wy hadden het apparent anders niet afgebragt:
„ voor my die nu met beide ſoort gevaaren
„ hebbe wenſche nooit anders als met zulke
„ ſcheepen te vaaren, vooral op zulke vaarwa-
„ ters op de Indiën, men moge daar van zeg-
„ gen wat men wil".

Het tweede Proefondervindelyk be-
wys,

wys, wegens de meerdere goede qualiteiten van de drie-dek-ſcheepen, is een egte copia van een brief, geſchreven door den Wel Ed. Geſtrengen Heer J. S. Stavorinus, ook thans nog in dienst der Ed. Oost-Indiſche Compagnie, aan eenen der Wel Ed. Achtbaare Heeren Bewindhebberen, gemelde Capitein Commandeerende het Oost-Indiſche Compagnies drie-dek-ſchip, genaamd Ouwerkerk.

De gemelde brief was gedateerd, van Cabo de Goede Hoop, den 28 July 1774, alwaar onder anderen:

„ Ik ben den 8 dezer alhier ter Rheede ge-
„ arriveerd, met een genoegzaam geheele ge-
„ zonde manſchap, en ſlegts 10 dooden, welk
„ geluk het ſchip Botland mede heeft gehad,
„ zynde in de maand April alhier ter Rheede
„ gekomen, en het welk, zoo als Uw Wel Ed.
„ Geſtrenge bewust zyt, insgelyks tot het
„ klein getal der drie-dek-ſchepen behoort:
„ dus myns bedunkens eene der objectien ver-
„ valt, die men in Holland en elders daar
„ wel eer tegen deze zoort van ſcheepen ge-
„ opperd heeft, als of dezelve meerdere zie-
„ ken, en dus by een natuurlyk gevolg, meer-
„ der dooden, moesten aanbrengen, dan wel
„ ordinaire kuil-ſchepen, uit hoofde, dat al-
„ toos het geheele wagtsvolk geene de minſte
„ beſchutting heeft voor den regen en wind,

„ en

„ en overloopende zeeën. Die zaak op zig zelfs
„ is waar, dog de daar uit getrokken gevolgen
„ zyn niet waar; ik zelfs in dat begrip geweeſt
„ zynde, bekenne hier heel veel te voorbarig
„ geweeſt te zyn en geoordeeld te hebben: de
„ dadelyke ondervinding heeft my nu over-
„ tuigd, dat het dit ongemak niet is, het geen
„ als zoo ſchadelyk voor 's volks gezondheid
„ wordt uitgekreeten, indien anders maar de
„ waakzaamheid der Officieren plaats heeft, en
„ zy zorg draagen, dat het volk zig niet met
„ hunne natte kleederen ter kooy begeven, en
„ bovendien die middelen in het werk ſtellen,
„ welke tot weering, van ſcheepsziekten altoos
„ dienſtig zyn bevonden".

Dus ver over het volksgezondheid; gaat Zyn Wel Ed. verder, met een beſchryving van het ſchip in een ſtorm en verbolgen zee, dus voortgaat:

„ Het was op den 22 dier Maand, dat wy,
„ na eenen ſtorm van vier dagen, een aller-
„ vreezelykſten orcaan kreegen, die van des na-
„ middags om vier uuren, tot de middernagt
„ duurde, houdende de wind geen ſtreek, maar
„ van den eenen hoek na den anderen loopen-
„ de, en met donder, blixem en zwaaren ha-
„ gel verzeld, zettende dit de zee van beide
„ zyden zoo hemelhoog op, en vallende met
„ zoo een vreezelyk geweld aan, van agter en
„ op beide de zyden van het ſchip, dat het ver-
„ ſcheide maalen tot over de rooſters van het
„ bovenſte of derde dek heen liep, ja dat wy
„ zomwyl met de rooſters aan het water lagen;
„ geen zeil hoe klein ook kunnende bymaken,
„ dreeven wy op Gods genade, werwaarts de
„ wind en zee ons voerden tot in de middernagt.

„ Ik

„ Ik zoude U WelEd. Geſtr. met dit zoo
„ breedvoerig detail niet ophouden, ware het
„ niet om aan U WelEd. Geſtr. eene flaauwe
„ ſchets te geven van de eminente gevaaren,
„ waar aan de ordinaire kuil-ſchepen in zoort-
„ gelyke gevallen zyn bloot geſteld, want dit
„ is by my en by alle myne Officieren zeker ge-
„ oordeeld, dat ware Ouwerkerk geen drie-
„ dek-ſchip geweest, wy met geen de minſte
„ waarſchynelykheid ons tuig zouden behouden
„ hebben, indien ons niets ergers ware over-
„ komen geweest enz.

Met deze twee notabele gevallen van Proefondervinding, meene ik genoeg beweezen te hebben de voordeelen van een drie-dek- boven een kuil-ſchip. Dan de Wel Edele Geſtr. Heer Radermacher vraagt ook na het proefondervindelyke in de Indiſche zeeën, als waarom hier een derde Exempel zal bybrengen, zynde een egte Copia van een berigt, gedaan aan de Hooge Indiaſche Regeering, door den Schipper, A. van Es, Commandeerende het drie-dek-ſchip Stavenisſe, wanneer hy van de Japanſche togt op Batavia was gearriveerd, hebbende die reis gedaan in gezelſchap van het kuil-ſchip Bleyenburg, alwaar gemelde Schipper dus zegt:

Met-

„ Met verſchuldigde eerbied heeft de on-
„ dergeteekende Schipper van het jongst alhier
„ van Japan gearriveerde ſchip Stavenisſe, de
„ eer te berigten, dat in de derwaarts reize
„ na dat Keizerryk zeilende in gezelſchap van
„ het ſchip Blyenburg, bekend voor een wel-
„ bezeilde kiele, hebben wy ondervonden, dat
„ deze bodem Stavenisſe in alles niet alleen ge-
„ manierder, maar by en voor den wind ge-
„ melde ſchip Blyenburg verre overtrefte.

„ En geen minder blyk van deugd gaf deze
„ bodem op den 17, 18, 19 en 20 july, dat wy
„ af en aan de Chinaſe kust by Lamoea, of de
„ zandduinen genoodzaakt wierden, door een
„ hevige ſtormvlaag te moeten bydraaijen over
„ ſtierboord, en dat alleenig met een bezaane
„ ſtagzeil en een kleine daar toe in gereedheid
„ gebragte ſtorm bezaan, voor welke zeilen de-
„ ze onderhebbende bodem, niet alleen zeer
„ gemakkelyk, maar ook met weinig overhalen,
„ heeft bygelegen, zelfs doen ik genoodzaakt
„ was door de vliegende orcaan-buien, bewus-
„ te ſtagzeil in te nemen, en alleen voor het
„ genoemde agterzeil te blyven leggen, het eg-
„ ter meergemelde bodem de drie daar aan vol-
„ gende dagen, tusſchen deze en de negen ſtre-
„ ken van den wind blyven leggen, en dat met
„ onbeſchryfbare, verbolgene, en uit verſchei-
„ den hoeken tegens malkanderen aanloopende
„ zeëen, en hoe nogtans van ſtreek tot ſtreek
„ de wind veranderde, als van het Oost N. O.
„ daar het mede begon, door het N. en W.
„ tot het Zuiden en Z. Ooſt, daar het mede
„ bedaarde even gemakkelyk, en zonder over-

„ ne-

„ nemen van zeewater, (dan het geen door de
„ verhefling van den wind op iedere ſtreek
„ veranderinge, als ſtof reegen kwam over-
„ waayen.) Zoo mede nog eens in de golf van
„ Japan, op den 5, 6 en 11 van Augustus al-
„ hoewel met minder aanſchietende zeeën.

„ De ondergetekende bekent op zyne man-
„ ne waarheid, nooit op 't zoortgelyke Char-
„ ters te hebben gevaaren, die beter qualitei-
„ ten by alle omſtandigheden getoond hebben,
„ dan deze drie-dekkers: en hoewel wy op de
„ te rug reize doorgaans mooy weer hebben
„ gehad, zoo heeft zig nu en dan in de golf
„ en in de ſtraat van Formoza wel eens een
„ moeylyke en een aanſchietende zee vertoond,
„ maar wy hebben geen de minſte noemens-
„ waardige werking ofte ſlingering ondervon-
„ den, alhoewel de laading van kopere kastjes
„ 2000 ſtuks meer was ofte ℔ 242500, als een
„ ordinaire lading bedroeg.

„ Verder geeft deze bodem den beſtierder en
„ den overvaarder alle vergenoegen, dat van het
„ beste en volmaaktſte ſchip kan verlangd werden.
„ Zoo dat men veilig mooge beſluiten, dat deze
„ Charters van ſchepen van een oneindige meer-
„ dere nuttigheid zyn als de ordinaire kuilſche-
„ pen, vooral op zulke gevaarlyke vaarwaters
„ van Japan en elders: ja de ondergetekende durft
„ na den mensch geſprooken vast ſtellen, dat in-
„ gevalle zyne onderhebbende bodem, een
„ kuil-ſchip ware geweest, hy dan het zelfde
„ ongelukkig lot zoude zyn overkomen, als het
„ Ed. Comp. Schip Bleyenburg, dat zekerlyk die
„ overſtelpende golven van de ſtortzeeën, waar

„ aan

„ aan men op de kuil-ſchepen, by zulke zwaa-
„ re orcaanen, onderhevig is, niet heeft kunnen
„ doorſtaan, dewyl anders het ſchip Bleyenburg,
„ in zyn ſoort, zulk een goed en welgemanierd
„ ſchip was, als 'er kan gebouwd werden.

Hier by vertrouwe ik voldoende, zoo wel theoretisch als proefondervindelyk te hebben bewezen, welke Charters van ſchepen het nuttigſte en noodzaakelykſte zyn, in ſtorm en orcaanen, voor den dienst der Ooster Maatſchappy, zoo wel tusſchen Europa en de Indiën, als mede in de Indiſche zeeën, en die ik in de drie-dek-ſchepen ſtelle te zyn.

Ter klaarder bevatting van het hier over beredeneerde, heb ik in Plaat 1 en 2 zoo natuurlyk, als het my mogelyk was, voor het oog vertoond Figuur 1, een ſchip in ſtorm, zoo wel voor den wind nog zeilende, als reeds op den wind leggende of bygedraaid.

Ik gaa over, tot het beantwoorden der vierde vraage, die van geen minder belang is dan de voorige derde, en in zig behelst:

Welke Schepen zyn de noodzaakelykſte, ter overbrenginge van gezonde man-

ſchappen, en waar mede kunnen grooter getal veiligst naar de bezittingen der Maatſchappy getransporteerd werden.

Twee hoofdzaaken komen hier voor, als eerst met welke ſchepen het grootſte getal manſchappen kan verzonden worden, en ten tweeden, op welke de ſchepelingen ruimer en zuiverder lugt kunnen inädemen, ook het onderſcheidene logement van zieken en gezonde manſchap, om te beletten, dat de gezonden door de zieken niet worden beſmet.

Dat zal ik wederom eerst theoretisch en dan ook proefondervindelyk tragten te betoogen, en ſtaaven met copiën van egte berigten van Zee Officieren en ſcheeps-heelmeesters, door hun opgegeven.

Om nu een betoog der ſcheepsruimte te geven, zal het noodig zyn, een beſchryving van de verdeeling der logementen, op beide de ſchepen te doen, en wy zullen eerst beſchryven een kuilſchip, daar het logement van het volk is bepaald tusſchen de twee onderſte, of het eerſte en tweede dek in, zoo als te zien is in Plaat 2, Figuur 1, Let. A

en

en B. zynde van het beſchot van de conſtabels kamer, tot het beſchot van het cabelgat: hier ter plaats moet nu al het volk logeeren, behalven den Bootsman met zyn maats, die onder de bak logeeren, zie Fig. 1 Let. C. zynde aan ſtuurboord zyde, dewyl de combuis aan bakboordzyde ſtaat, daar de Kok en zyn maat logeeren moeten, al verder de jongens van de Opper-Officieren, die logeeren in de zoogenaamde voorcajuyt onder het half dek, men ziet zulks Figuur 1 Let. D; en voorts behalven de Opper-Officieren, zyn de overige manſchappen beſloten tuſſchen de hier voorgemelde twee dekken, het geen op een Compagnies ſchip van 150 voet, circa een lengte van A tot B uitmaakt van 100 voeten, en in het breedſte van 39 voet, en in de hoogte van 7½ voet. In deze ruimte moet nu op een ſchip van 150 voet, dat bemand is met 350 koppen, logeeren cirka 310 à 320 man, dog daar zyn dan mede bygerekend de Conſtabel en zyn maats, alsmede de Ondermeesters, Bosſchieters enz.: want of ſchoon deze lieden in de Conſtabelskamer logeeren, zoo zyn zy insgelyks tuſſchen de twee on-

derdekken beſloten, men zie Figuur 1, Let. E. en maar afgeſcheiden door het ſchot van de kamer, alwaar dus de beſmette lugt, door de opengaande deur telkens inkoomt, en men by ruuw weêr genoegzaam geen verſche lugt daar ter plaatze kan inbrengen, dewyl men dan de zoogenaamde patrys-poortjes digt moet houden, en niet kan openzetten: gemelde poortjes komen in het verwulf van agter, zoo als te zien is Figuur 1, Let. F. Dus wordt doorgaans op een kuilſchip het logement van het volk geſchikt.

Nu moet men beſchouwen, hoe men, in geval van een aantal zieken, die van den anderen ſepareert, om de beſmettinge zoo veel mogelyk voor te komen.

Wanneer nu op een kuilſchip een aantal zieken zyn, en men genoodzaakt is, die van malkanderen te ſepareeren, zoo kan men geen andere bekwaame plaats daar toe nemen, als onder het half dek, want tuſſchen deks kan men geen ſeparatie maken, als met een beſchot, en het op de reize voorvallende, zoo kan men ligt begrypen, dat het gemelde beſchot, zoo

digt

digt niet wordt gemaakt, dat het de doorwaasseming der lugt van de ziekentot de gezonden kan beletten.

Hierom is dan het eenigste middel de gemelde zieke manschappen te plaatzen onder het halfdek, en wel van het schot der voorcajuyt, tot even voor de groote spil, zie Figuur 1 Let. G. tot H.

Dog dit kan men nu wel doen in een matig climaat, en dan nog maar ten ruimsten genomen, met een aantal van 40 manschappen, dan is die plaats bezet, want men welvoegelyk geen manschappen meer voorwaarts brengen kan, om dat, als een schip by den wind zeilt, die zieke menschen het daar te koud zouden hebben, door de zuiging van den wind, die onder het halfdek valt uit de bystaande zeilen: hier kan men nu by gematigd weêr, een getal van 40 zieken plaatzen, dog heeft men eens een groot getal van zieken, en teffens regen en stormweêr, en het getal van zieken komt eens op 70, 80 ja 100 manschappen, zoo als in korte jaaren meerder dan eens is gebeurd op Compagnies schepen, hoe dan de separatie gemaakt, en het schip van binnen met versche lugt te voorzien,

het zy men in een koud of het zy men in een heet climaat dat ongeval overkoomt, zynde het eene zoo wel als het andere nadeelig voor de zieken, als men geen verſche lugt van buiten in een genoegzame hoeveelheid kan inbrengen, en men op het dek alles moet digt houden voor het overſtortende zeewater.

Want in een heet climaat zynde, zoo moet men door het inlaten van verſche lugt, de zieken verfriſchen, dog hoe doet men nu zulks op een kuilſchip, by aanhoudenden ſtorm en regen, wanneer alle de luiken, zoo als boven gezegd hebbe, werden toegemaakt, zoo als in Plaat 2, Figuur 1, Let. I. word aangewezen, en 'er niet anders open blyft dan het agter-trapsluik, komende voor de bezaans mast, onder het halfdek, en waar door maar een man teffens kan pasſeeren, dewyl op dat luik nog een tregter word gezet, zie Plaat 2, Figuur 1, Let. K. daar de plaats van dat luik is.

Dus men, by zoo eene ongelukkige omſtandigheid, geen verſche lugt van buiten kan inbrengen, als door het zoo evengemelde luik en eenige weinige lugt-

lugtbuizen, ter wederzyde van het ſchip, van binnen tegens boord geplaatst, zoo als te zien is Plaat 2, Figuur 1, Let. L. en waar door geen noemenswaardige verſche lugt van buiten kan werden ingebragt, voor zoo een ruimte en voor een groot getal van menſchen, als daar moeten logeeren.

Want by zulken ſtormweêr moeten de lugtpoortjes, die ter wederzyde van het ſchip in de onderſte ſchutgang komen, zie Plaat 2, Figuur 2, Let. M, digt toe werden gedaan, dewyl, by het geduurig ſlingeren van het ſchip, daar zeewater zoude doorkomen tusſchen deks, alwaar de manſchappen alle moeten logeeren.

De nadeelige gevolgen voor die arme zielen hier uit voortkomende behoeven naauwelyks bewys, dewyl de droevige ondervindinge het maar al te dikwils heeft bevestigd.

Is men nu in een koud en vogtig climaat, zoo als het is om de Zuid, uit de kwaade Mousſon of winter, zoo ontſtaat uit de natte kleederen, waar mede men van de wagt komende naar tusſchendeks toegaat, en uit de bedorvene lugt, die 'er reeds tusſchendeks is

door de uitwaasseming van de zieken, daar ter plaatze leggende, wyl men (zoo als reeds heb bewezen) geen verſche lugt genoeg van buiten kan inbrengen, eene nadeelige beſmetting, die by aanhoudenden ſtorm en regenweêr ras vermeerderd, het geen door de bevinding genoeg is bevestigd.

Nu zullen wy beſchryven, hoe op een drie-dek-ſchip het logement van het volk zy, en op welke een wyze de zieken van de gezonden werden geſepareerd, indien een groot getal zieken daar op zyn.

Het logement van het volk is hier mede als op een kuil-ſchip, tusſchen het eerſte en tweede dek, Plaat 2, Figuur 3, van Let. A tot B. dog ook voor een gedeelte tusſchen de twee bovenſte dekken, als van Let. C. tot D, Figuur 3, alwaar men zeer gemakkelyk 100 manſchappen kan plaatzen, *dus zig als van zelve bewyst dat deel der vraage, waar mede het grootſte getal manſchappen veiligst naar de bezittingen der Maatſchappy kunnen getransporteerd worden*, dewyl men op het bovendek zoo een getal kan plaatzen, als hier boven heb gezegd, het geen op een

kuil-

kuil-ſchip niet kan gedaan werden. Bewezen zynde, waar het grootſte aantal mede kan verzonden worden, zoo zal ik nu eene beſchryving geven, op wat wyze men de zieken van de gezonden ſepareert, en op zoo een driedek-ſchip de zuivere lugt gemakkelyker en in eene grooter hoeveelheid van buiten kan inbrengen, by aanhoudende ſtormen en regenweêr.

De veelheid van zuivere van buiten aangebragte lugt geſchied op een driedek-ſchip op deze wyze: de luiken van het tweede dek, waar mede men na het onderdek toegaat, als in Figuur 3 van Plaat 2 te zien is, en geteekend Let. E, deze alle ſtaan open zonder met vallen gedekt te zyn, anders ook wel by de ſchepelingen ſtolpluiken genaamd, dus men door deze openſtaande luiken eene correspondentie van de lugt heeft van het bovenſte tot het onderſte dek, het welke te zamen genomen eene hoogte van 14 voeten uitmaakt, zynde de hoogte van de twee onderſte dekken 7½ voet, en van het bovendek 6½ voet.

De lugtbuizen en de lugtpoortjes, die men op een drie-dek-ſchip heeft,

zyn maar ten opzigte van deszelfs nut egaal met die op een kuil-ſchip werden gevonden, ten opzigt van de van buiten aan te brengene verſche lugt, dog op een drie-dek-ſchip kan men de geſchutpoorten op het tweede dek komende, van de midden van daan naar agteren genoegzaam altyd open laten ſtaan, ten zy met een zwaaren ſtorm, en als het ſchip veel overhelt, dan moeten die ook werden toegemaakt voor het zeewater; gemelde ſchutpoorten zyn geteekend Plaat 2, Figuur 4 en Let. F.

Dog laat de ſtorm zoo hevig zyn, dat gemelde poorten moeten werden toegemaakt, zoo kan men nogtans, door de openſtaande roosters van het derde of bovendek, eene genoegzaame hoeveelheid verſche lugt bekomen, dewyl dit ganſche bovendek met roosterwerk in de midden is voorzien, van een weinig agter de fokkemasttotagter tegens de bezaansmast, en men dus gemakkelyk de verſche lugt door die gemelde roosters van voor tot agter in het ſchip kan brengen, zoo als word aangeduid, Plaat 2, Figuur 3 van K tot K.

Dan

Dan eens geſteld zynde, dat de hevige ſtorm vergezeld was met veele en zwaare regens, dat wel gebeurt, zoo kan men egter altoos aan de lyzyde van de ſchuit, (die doorgaans op de roosters werd gelegd) eenige roosters open laaten, dewyl het hol van de ſchuit, als een borstweering dient, om den regen tegen te houden zonder merkelyken hinder in het ſchip toe te brengen, zoo als werd aangeduid Plaat 2 Figuur 3 en Let. L, terwyl gemelde ſchuit voor het volk ook nog tot een borstweering dient en verſtrekt, dus men altoos hoe of het weêr ook zyn mag, ongelyk meerdere verſche lugt op een drie-dek-ſchip kan inbrengen als op een kuil-ſchip.

D s ver gezien de inwendige verdeeling op een drie-dek-ſchip, wegens het overbrengen van een grooter aantal volk, en de meerdere van buiten aangebragte verſche lugt, zoo kome dan van zelfs tot het tweede deel dezer vraage, zynde: hoe men de gezonde en zieke manſchappen ſepareert, en hoe en waar die op een drie-dek-ſchip werden geplaatst?

Men heeft uit de beſchryving van het drie-

drie-dek-ſchip gezien, dat men zeer gemakkelyk een aantal van een honderd manſchappen kan logeeren, tusſchen de twee bovenſte dekken. dus ook deze plaats zeer wel geſchikt is, om de zieken alhier te brengen, voorreerst, om dat de zieken ter dezer plaats veel ruimer verſche lugt kunnen inademen, ten tweeden, om dat de zieken hier boven op het tweede dek geplaatst zynde, de gezonde manſchappen, die tusſchen de twee onderſte dekken geplaatst zyn, niet zouden beſmetten door de uitwaasſeming en daar uit veroorzaakte bedorvene lugt, want het door proefneminge der natuurkundige meer dan eens is waargenomen, dat de bedorven en beſmette lugt het meeste boven dryft, het geen dan ook de reden is, dat men in de hospitaalen en in de gevangenhuizen de lugtvenſters zoo hoog en naby het dak brengt als maar mogelyk is, om zig van de kwaade en bedorvene lugt te ontlasten.

Dit zelfde verkrygt men hier ook in een drie-dek-ſchip, als men de zieken op de bovenſte verdieping, of tusſchen de twee bovenſte dekken plaatst, dewyl het gantſche bovendek met roosters

ters midden-ſcheeps is voorzien, waar door dan die kwaade dampen der uitwaasſeming heen pasſeeren, en in de opene en ruime lugt zig verſmelten.

Dus de eenige zwarigheid van beſmetting, die de gezonde manſchappen door de inademing van de bedorvene lugt zouden kunnen bekomen, zoude dan zyn, als zy van hun logement, dat beneden is, naar boven komen, en die plaats, alwaar de zieken leggen, moeten pasſeeren, het zy dat zy zulks doen voor hunne particuliere verkiezing, of tot het waarneemen van hun wagt, en op de wagt zynde op het bovendek, zoo komen die uitwaasſemende dampen van de zieken, door de openſtaande roosters naar boven toe, het geen hun min of meer moet incommodeeren, dog om dat zy in de opene en ruime lugt zyn, zoo zeer niet kan benadeelen, als wel beſloten tusſchen deks, zoo als men het op de kuil-ſchepen heeft.

Uit alle het hier voor beſpiegelend betoog, ik veilig meene te mogen beſluiten, de meerder nuttigheid der driedeks- boven de kuil-ſchepen, voor de Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappy.

Dit

Dit vooren geſtelde zal ik nu proefondervindelyk ſtaaven met de egte berigten van zeer bekwaame en ervarene Zee-Officieren en ſcheeps Chirurgyns, en wel in de eerste plaats met het vervolg van den brief van den Wel Ed. Geſtrengen Heer Stavorinus, het geen nu alhier te ſtade komt en dus luidt.

„ Wanneer ik den 10 Maart van voor Vlis-
„ ſingen in zee zeilde, waren 'er nog onge-
„ veer 80 zieken aan boord, waar onder 'er
„ verſcheide zeer gevaarlyk waren, en onder
„ welk getal de Oppermeester één was, als-
„ mede de eerste Ondermeester (*en de tweede*
„ *Ondermeester, benevens den Derdemeester,*
„ *byna geene de minste kundigheid, en vooral*
„ *geene ondervinding hadden* om zoo een aan-
„ merkelyk getal van zieken gade te ſlaan,) en
„ dus waren de zieken ten opzigte der inwen-
„ dige middelen aan hun zelfs overgelaten: het
„ bleek egter van agter, dat de noodzaakelyk-
„ heid van het gebruiken van de inwendige
„ middelen zoo dringende niet was, of de na-
„ tuur aan haar zelfs overgelaten werkte zoo
„ veel ten besten dier ellendige uit, dat zy agt
„ dagen na ons vertrek allenskens begonnen
„ te herſtellen, zoo dat hun getal een maand
„ daar na, ſlegts maar vyf en twintig beliep,
„ en den 25 April de Linie paſſeerende, had
„ ik het genoegen geen zieken meer aan boord

„ te

„ te hebben, en waren niet meer dan agt over-
„ leden."

Deze zieken waren volgens berigt alle op het tweede dek geplaatst, en dus een ſpreekend bewys, dat deze plaats ongelyk beter geſchikt is, om de zieken te logeeren, als tusſchen de twee onderſte dekken, zoo als op de kuil-ſchepen moet geſchieden, dewyl daar geen andere ſeparatie kan gemaakt worden, als onder het halfdek en maar voor een klein getal, zoo als hier voor reeds heb gezegd.

Myn tweede proefondervindelyk bewys zal nog veel ſterker preuves uitleveren, dan dit voorgaande, het welk is van den beroemden ſcheeps Opper-Chirurgyn E. Lombaard, zynde thans nog in dienst der Ed. Oost-Indiſche Compagnie, en met het kuil-ſchip de Zeeuw, thans op reis naar China, en die reeds met beide de charters, zoo kuil- als drie-dek-ſchepen heeft gevaaren, en dus daar een allerſterkſte proefondervinding van heeft, waar op men ſtaat kan maken; zyn Ed. zegt in zyn berigt dit volgende.

„ Ik zal ſlegts eenige jongſt voorgekomene
„ ge-

„ gevallen aanhalen, als daar is het ſchip Zuyd-
„ beveland in Anno 1771, welke op de reis
„ gehad heeft 276 dooden, en alwaar de ziek-
„ te, volgens de opgaaf van den Opper-Chirur-
„ gyn, zoo kwaadaartig niet is geweest als op
„ het drie-dek-ſchip Europa, dat in het jaar
„ 1772 den 22 October in zee zeilde, voor de
„ Kamer Zeeland, over Batavia naar China,
„ en welkers manſchappen wel twee derde
„ deel, aan een rotziekte laboreerden, hebben-
„ de zulks al aan de wal by de volkhouders
„ gekreegen, waar van zy niet volkomen her-
„ ſteld waren, by hunne komst aan boord, van
„ welke ziekte naar verloop van eenige dagen,
„ toen in Duyns leggende, verre over de hon-
„ derd man waren aangetast, dit ſchip was
„ bemand met 353 koppen, waar van aan deze
„ rotziekte zyn overleden tot aan Cabo de
„ Goede Hoop, een getal van 132 man, welk
„ getal van doode naar de hevigheid der ziek-
„ te, die zeer beſmettelyk was, zeer weinig is
„ geweest, *en het geen hier aan het derde*
„ *dek wegens de voordeelige legplaats, en be-*
„ *zorging van een hebwaame en zuivere lugt,*
„ *die hier van buiten kan werden aangebragt,*
„ *ter inademing voor de zieken en gezonden,*
„ en aan de zindelykheid als vermogende hulp-
„ middelen is toe te ſchryven: deze akelykſte
„ omſtandigheid zoude hun, wanneer dit een
„ kuil ſchip was geweest, door de veel-
„ heid der lyderen, dewyl men die dan zoo
„ niet van den anderen konde ſepareeren, zeer
„ ſlegt vergaan zyn, wyl het getal tot over
„ de twee honderd is geweest, die onmogelyk

„ op

„ op een kuil-ſchip van den anderen kon-
„ den geſcheiden worden, als met een beſchot,
„ het geen de beſmetting niet kan preveni-
„ eeren.

„ De Opperhoofden van het ſchip Beekvlied,
„ in Anno 1771 (zynde mede een kuil-ſchip)
„ vonden zig genoodzaakt, om op Loanda als
„ reddeloos binnen te loopen, benevens het
„ kuil-ſchip 't Huis Om, in dat zelfde Jaar,
„ en waar mede men tot Lisſabon binnen
„ kwam, en alwaar die Peſtilentiale ziek-
„ te, binnen en tuſſchen die twee dekken
„ beſlooten, zoo woedende ware, dat zy ge-
„ noodzaakt wierden, die Rheede te moeten
„ verlaaten.

„ Dagelyks doen 'er zich binnen ſcheepsboord
„ ziekten op, dewelke aan niets anders dan
„ eene verhinderde doorwaasſeming haaren oor-
„ ſprong verſchuldigd zyn, en vooral heeft
„ dit plaats op kuil-ſchepen.

„ De lugt met zeer veele wateragtige dee-
„ len belaaden zynde, en met regen zomwyl
„ verzeld, en waar in de op de wagt zynde
„ manſchappen zig bevinden, die dan, na het
„ verrigten van hunne affairens, met die vog-
„ tige en zomwyl doornatte kleederen, zig be-
„ geven onder het half-dek, en dus uit het
„ oog der op de wagt zynde Officieren, die
„ zig dan daar ter plaatze tot ſlaapen bege-
„ ven, waar door de ſtoffe, die hun door den
„ weg der onzigtbaare doorwaasſeming mogt zyn
„ ontſnapt, opgehouden wordt, en welk eene
„ ſcherpte aanneemt en de overige vloeibare
„ deelen aandoet, dat hun daar door buikloop

„ en ſcherpe pynen en geduurige koortzen ver-
„ oorzaakt, en elendig maakt.

„ Hier integendeel is wederom een drie-dek-
„ ſchip geſchikter, dewyl de op de wagt zyn-
„ de manſchappen, zich altoos voor het oog der
„ op de wagt zynde Officieren in beweeging
„ moeten houden, door het gemis van zulke
„ een nadeelige ſchuilplaats, als 'er is onder
„ de half-deks der kuil-ſchepen, en dus word
„ hier door de geduurige beweeging des lig-
„ haams het natuurlykſte voltrokken.

„ Op een drie dek-ſchip droogen de manſchap-
„ pen hunne natte afgedaane kleederen, tus-
„ ſchen het eerste of bovenſte en tusſchen het
„ tweede dek, en wel ter wederzyde van de
„ boot, het geen op een kuil-ſchip niet kan
„ geſchieden, om dat deze plaats in de open
„ lugt komt, en dus zyn zy op een kuil-ſchip
„ by aanhoudenden regen genoodzaakt hunne nat-
„ te kleederen aan te houden, tot nadeel van
„ hunne gezondheid.

„ Ja nog boven dat alles zyn de half-dekken
„ der kuil-ſchepen zeer nadeelige ſchuilplaat-
„ zen, niet alleen voor Matroozen en Militairen,
„ maar ook voor ſommige deks Officieren, de-
„ wyl zy zig in haare wagten daar ter plaatze
„ begeven tot ſlaapen, het geen vooral op laa-
„ ge breedtens zeer nadeelig is voor de doorwaas-
„ ſeming, dewyl zy dan (om zoo te ſpreeken)
„ van alle gewaarwordingen beroofd zyn."

Met deze twee, zoo ik vertrouw, ſter-
ke bewyzen, die proefondervindelyk
zyn,

zyn, meene ik klaar en overtuigend bewezen te hebben den inhoud der vierde vraage, en gevolgelyk moet ik overgaan tot het beantwoorden der vyfde vraag, namentlyk het ſepareeren der zieken, en deszelfs ſpoedige herſtelling door die ſeparatie, en het inbrengen van verſche lugt.

Dog deze vraag meene ik in de beantwoording der even voorige vierde vraag voldongen te zyn, dewyl daar breedvoerig genoeg ben geweest, en daarom my aan het voorige refereere, om geen herhaalingen te doen.

Hier mede meene dan (zoo ver myne geringe kunde ſtrekt) aan het oogmerk van den Wel Ed. Geſtrengen Heer *Radermacher* te hebben voldaan, ten opzigt der voorgeſtelde vraagen.

Dan, wyl welgemelde Heer, in het Programma, de vryheid aan de ſchryveren heeft vergund, om de voorgeſtelde vraagen nog te vermeerderen, zoo neme hier uit de vryheid, om deze volgende reflectien, die misſchien al mede als een inconvenient in de conſtructie der drie-dek-ſchepen zouden worden gehouden, hier ter neder te ſtellen, die ook te beantwoorden,

en die apparent den Heer *Radermacher* nog niet zullen zyn voorgekomen.

De eerste zwaarigheid, die als een defect wordt opgegeven, is deze.

„ Dat, wanneer men een groot aantal van
„ manſchappen, met zoo een drie-dek-ſchip,
„ transporteert naar de Indiën, men dan op het
„ tweede dek, ten minſten een getal van een
„ honderd plaatst, die met hun byhebbende
„ bagaſie al vry wat topzwaarte, of boven-
„ wigte zullen aanbrengen, en dus, als een na-
„ tuurlyk gevolg, meerdere rankheid veroor-
„ zaaken, waar door men wordt verhinderd,
„ met een ſtyve koelte, dog een gunſtigen wind
„ kragt van zeil te kunnen voeren, en het tot
„ vertraging van de reis dus noodwendig zou-
„ de moeten ſtrekken.

„ De tweede reflectie was, dat op een drie-
„ dek-ſchip de ſchuit wordt boven op roosters
„ gezet, en dus veel hooger als op een kuil-
„ ſchip, daar zy tusſchen de barring in ſtaat,
„ en gevolgelyk ook op het drie-dek-ſchip,
„ rankheid bybrengt."

Belangende het eerste, het logement van het volk op het bovendek, dit ſchynt van eenige conſideratie te zyn, dog nader ingezien zynde, zal het weinig of niets als defect worden aangemerkt. Het is waar, dat die hondert manſchappen, die op het bovendek logee-

geeren, 7½ voet hooger boven de oppervlakte van het buiten of zeewater zyn, en als men voor ieder man door een, eens ℔ 130 rekent, het geen omtrent zal uitkomen, dan zal zulks te zamen uitmaken een wigte van cirka ℔ 13000, en dus maar weinig meer als 3 last. Nu heb ik hier voor op Pagina 321 melding gedaan van de meerdere wigte van het hout en van het yzer, dat benoodigd was voor het toemaaken van het derde- of bovendek, en dat zulks volgens egte berigten my daar van gedaan, was bevonden een zwaarte van cirka 5¾ last, waar voor men had benoodigd gehad tot een tegenwigt, aan onderlaag 9 last; dit derde dek legt boven het eerste of onderste 14 voet, en dus 6½ voet hooger boven de oppervlakte van het zeewater, als het tweede dek, waar op die honderd manschappen logeeren, dus zy na proportie gerekend, minder topzwaarte moeten bybrengen als het bovendek: dan men stelle het eens gelyk in zyn werking, dan is immers de regel, als 5¾ last bovenwigt tot tegenwigt noodig heeft 9 last meerder onderlaag, dan heeft ruim 3 last maar noodig 5 last,

en waar mede deze zwarigheid in het geheel is weggenomen, en het ſchip niet noemenswaardig zoude dieper gaan.

Belangende nu de equipagie van die manſchappen, beſtaande in hunne kistjes en kooijen, die doorgaans van weinig gewigt zyn, die zoude men, namentlyk de kistjes, wel op het onderſte dek konnen plaatzen, zonder dat het volk, aldaar logeerende, daar van zoude hinder lyden: dus geen object van eenige conſideratie tegens de drie-dek-ſchepen.

De tweede conſideratie, die veel minder is als de eerste, was de plaatzing van de ſchuit boven op de roosters van het derde of bovendek, en dus hooger boven de oppervlakte van het zeewater als op een kuilſchip.

Ter klaarder begrip heb ik op Plaat 2, Figuur 1 en 3, de boot en ſchuit, zoo wel in het eene als in het andere ſchip geplaatst, zoo als zy op beide de charters werden gezet, en waar uit men ziet, dat het ten opzigt van de boot geene differentie heeft, zoo als te zien is in Plaat 2, Figuur 1 en 3, Let. P.

Dog de ſchuit wordt op een kuilſchip gezet in de barring, zoo als te zien is Figuur 1, Let. R.

De

De ſchuit op een drie-dek-ſchip wordt gezet boven op het roosterwerk zoo als Figuur 3, Let. L. en zal ten ruimſten gerekend, 2 voet hooger zyn als tusſchen de barring, daar die op een kuil-ſchip wordt gezet.

Een ieder, wien nu bekend is, hoe ligt zoo een roeiſchuit wordt gemaakt, zal ook teffens overreed zyn, dat zoo een klein gewigt aan een volladen ſchip geen hinder geven kan, en dus voor geen object kan gerekend worden; want men moet hier in aanmerking nemen, dat ſchuit en boot maar werden in het ſchip gezet, als het in zee gezeild is en niet op een Rheede.

Dit had ik nog noodig gedagt 'er te moeten byvoegen, om dat het van eenigen als een defect is opgegeven, hoewel, zoo ik vertrouw, uit het hier voor beredeneerde klaar blykt, dat het als geen poinct van conſideratie kan geagt werden, om te beletten, dat de Nederlandſche Oost Indiſche Compagnie geen gebruik van de voorhaaren dienst zoo nuttige drie-dek-ſchepen zoude maken.

Uit al het welke zoo beſpiegelende als ook proefondervindelyke hier voor

betoogde vaſtſtelle, dat de drie-dekſchepen de bekwaamſte en de nuttigſte ja de noodzaakelykſte zyn voor de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie, zoo wel voor haaren handel tusſchen Europa en de Indiën, als ook in de Indiſche zeeën.

Zie daar, Wel Ed. Heeren, myne antwoorden op de voorgeſtelde vraagen, die ik d'eer hebbe aan U WelEd. wyze beoordeeling te preſenteeren: indien zy eenigzints geſchikt mogten bevonden worden tot het bedoelde oogmerk, en aan verhevener verſtanden aanleiding mogten geven, om iets nuttigs ter verbetering van Neêrlands ſcheepsbouwkonst uit te denken, zoo zal ik myne moeite alsdan genoeg beloond agten.

Ik heb de eer met alle hoogachting my te teekenen

U WelEd. Geſtrenge Dienſtwilligen Dienaar.

Voor d'Eer van Noachs Gildebroers.

1778.

Plaat I.

Figuur I.

Figuur II.

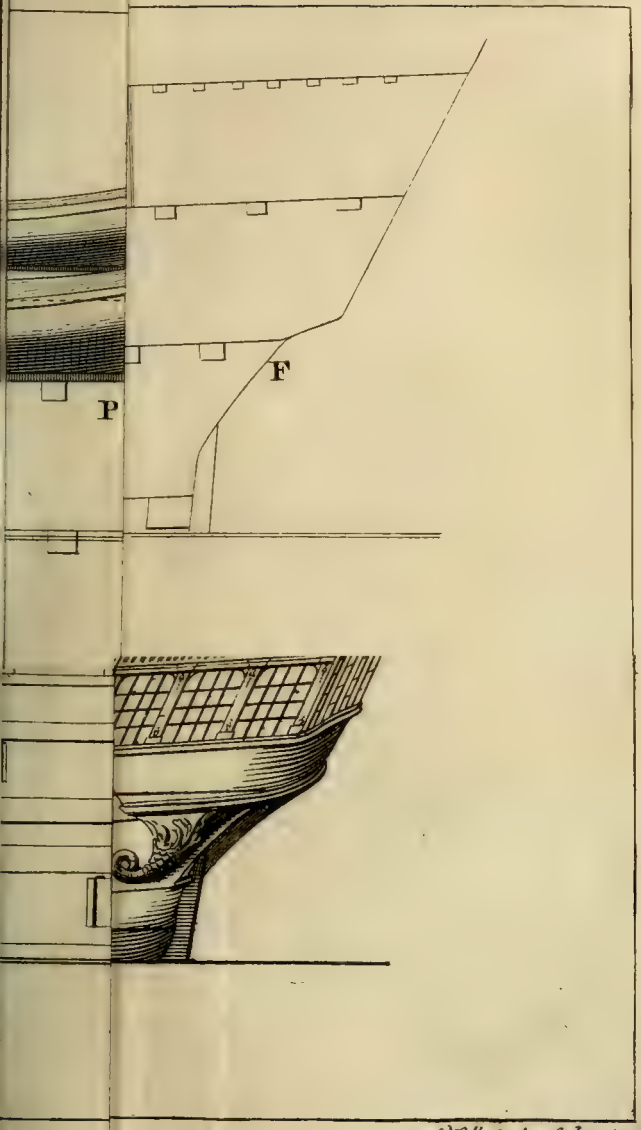

A. Kulk. Jacobsz. sculp. 1780.

Figuur 1

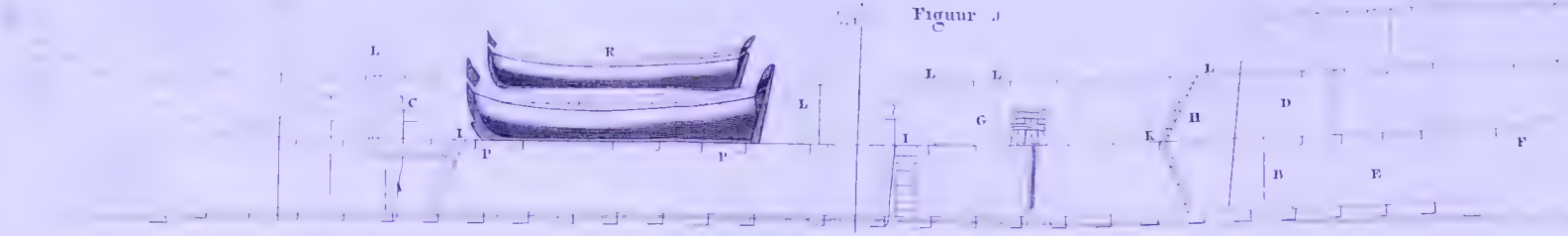

Figuur 2

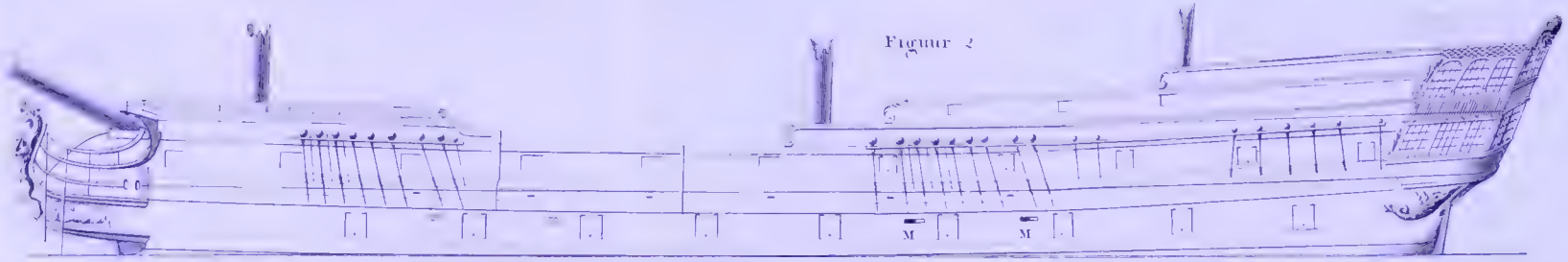

Figuur 3

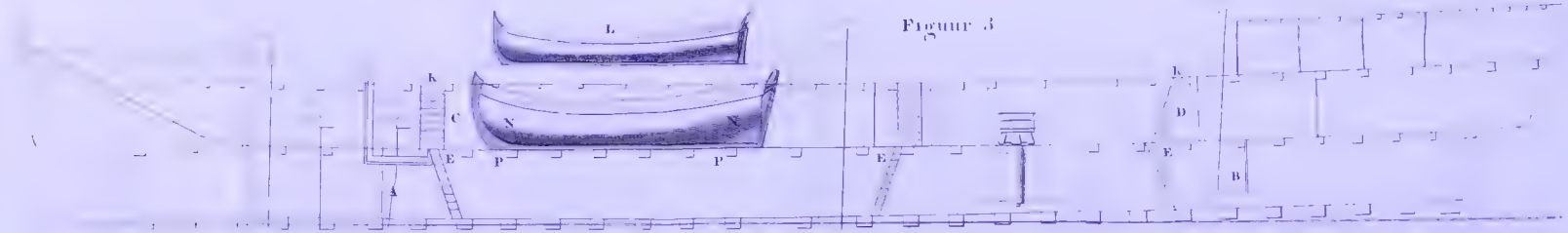

Figuur 4

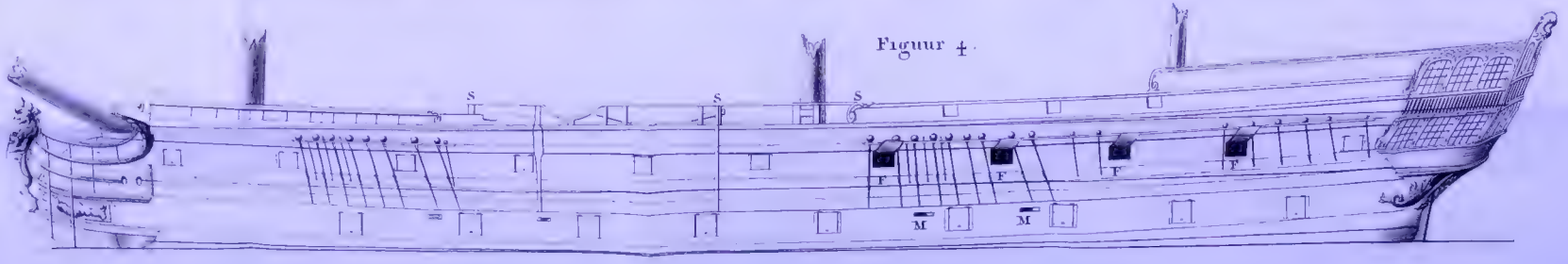

BYLAAGEN:

Dienende tot de Antwoorden op de Vraage;
over de *meerdere nuttigheid der kuil-*
of *der drie-deks-ſchepen;*

MEDEGEDEELD DOOR

DEN HEERE

Mr. D. RADERMACHER;

Heere van *Nieuwerkerk.*

BYLAAGE I.

Extract uit het Journaal van de t'huis reize van de Schepen de Pallas, Damzigt en Waalenburg, zeilende gecombineerd van Cabo de Goede Hoop, in den Jaare 1766.

Hebbende verſcheide malen, na dat wy de Noord-Ooste winden kregen, en zelfs meest alle morgen moeten afhouden, om reden het ſchip Waalenburg altoos een myl twee à drie aan ley van ons was, 't welk voor ons by de ſchepen de Pallas en Damzigt veel verlette.

Als per exempel op de Noorderbreedte van 39 graden 3 minuten, enz. *zie hier boven bladz.* 221, 222.

NB. 't Schip de *Pallas* was een drie-dekker lang 150 voet.

't Schip *Damzigt* met een kuil, lang 150 voet.

't Schip *Waalenburg* met een kuil, lang 140 voet, volgens een nieuw model by de kamer Rotterdam gebouwd, en zoo veel vlakker, op dat het een half voet ondieper zoude gaan; welk ſchip by zyne volgende uitreis, het onderste boven aan het Franſche Eiland Ouesſand over Brest is komen aandryven: de voorname reden van het groot voordeel, dat het drie-dekſchip de Pallas boven de twee kuil ſchepen had, was, dat het een geſtreeken dek had en ſcherp by den wind zeilende, en dezelve over

de

de loefwaards boeg komende geen ſtuiting maakt tegen de boot en ſloep, in de open kuil ſtaande en geen zwaare zuiging maakt onder het halfdek, en waar door alle kuil-ſchepen meer na het lager gedrongen worden als drie-dekkers, die veel ſcherper daar door oploeven, 't geen een groot voordeel te weeg brengt, als een drie-dek ſchip op een laager wal bezet raakt, en waar door ſchip, goed en leven kan geſalveerd worden.

BYLAAGE II.

Extract uit zekeren Brief van den Opper-Stuurman E. Kroonenburg, geaddreſſeerd aan de Heeren Bewindhebberen van de Oost-Indiſche Compagnie ter Kamer Zeeland, geſchreven in 't Schip Rhynsburg, leggende ter Reede van Spithead in Porsmouth, den 9 December 1769; alwaar onder anderen ſtaat.

Met alle eerbied en nederigheid hebbe ik het myne ſchuldige pligt geagt te zyn, de vryheid te gebruiken, om de onderhebbende miſive geaddreſſeerd aan hunne Wel Edele en Groot Achtbaaren, op het ſpoedigſte over te zenden, en teffens te communiceeren myn door des Heeren gunst en genade behouden arrivement, in een der Engelſche Havens, met het

het Ed. Compagnies Naſchip Rhynsburg; hebbende een reis van 6 maanden en 17 dagen, zynde den 22 Mey 1769. van de Rheede Batavia vertrokken, en den 4. Juny het Prinſen-Eiland verlaten hebbende, zyn wy na een tegenſpoedige reis van veel zwaare ſtormen, den 7. September de Caab de Goede Hoop gepaſſeerd, zynde tot drie maalen het rif van Anguillas gepaſſeert en dan telkens weder te rug geſtormd, hebbende den 22. September het Eiland St. Helena aangedaan en van daar weder den laatſten vertrokken, konden daar met de kwaade Mouſon geen ververſing bekomen, hebbende geduurende de reis 14 dooden en 20 zieken, edog moet in alle deze ſtormen het drie-dek-ſchip Rhynsburg na deze bouwagie roemen, en durve zeggen, dat het zyn gelyken van deze ſchepen by geen van de kamers word gebouwd, want het is onverbeterlyk.

BYLAAGE III.

Brief van den Opper-Chirurgyn J. den Engelsman aan den Heer Servaas van de Coppello, Med. Doctor.

Het droevig ongeluk, dat ons te beurt gevallen is met dit Ed. Compagnies Schip Bleyswyk, op de reis van het Vaderland na Vrankryk, ben ik genoodzaakt en verpligt aan UED. te ſchryven; voor eerst het getal der zieken en doo-

dooden, die wy geduurende de reis gehad hebben, ten tweede het verlies van rondhouten, zoo masten als ſtengen, en lekkagie van het ſchip, wyl wy 4 à 5 voet water tusſchen deks gehad hebben, zoo dat wy meest alle van kleederen en beddegoed zyn ontrooft geworden, en veele hun leven daarby verlooren hebben; met een woord, daar is niets in het geheele ſchip, of het is bedorven, of aan ſtukken geſlaagen, of over boord geworpen, of van de zee weggeſlagen.

De ziekten, die regeeren in het ſchip, zyn Feb. Maligna, anders Continua en Putrida, en Diarrhoea, ook wel een Catarhalis Koorts; de oorzaak, daar ik dit uit opvatten kan, is deze, zoo dra wy in het Canaal gekomen waren, hebben wy van den 18 November tot den 10 December meest anders geen weêr gehad als ſtorm, regen, hagelbuien en mist, zoo dat het altyd beſlooten is geweest tusſchen deks, en de kleine luikjes mede, ook daarby altyd water tusſchen deks, want een zwaar diep geladen ſchip zynde, is met het ſlingeren en werken van 't Schip, het water van boven door de lyſnaaden na beneden geloopen, en zoo wanneer het volk van de wagt komt, ſlaaperig en vermoeid zynde, en geen droog goed hebbende, met natte kleederen zoo in de kooy gaan leggen ſlaapen, want in deze omſtandigheid geen occaſie hebbende om goed te droogen, en dan daarby de hitte en benaauwdheid van de combuis, zoo dan ook de moed van de jonge onervaarene matroozen verlooren gaat, en de ſoldaaten worden droefgeestig en moedeloos, zoo dat de meeste daar van geſtorven zyn,

van

van de bevarene matroozen zyn 'er weinig geſtorven, maar tegenswoordig worden zy al te zamen ziek, de zelfde ziekte als vooren, want die menſchen zyn afgewerkt en vermoeid; daar zyn 2 matroozen van ons volk over boord gevallen en verdronken; den 28 November, 's morgens om 8 en 9 uuren met een hevigen ſtorm, vielen alle 3 onze masten over boord en ſtengen, en daar by met het overſlaan van de zee, heeft het water tuſſchen deks 4 à 5 voet hoog geſtaan, zoo dat de britzen, daar de zieken op gelegen hebben met al de kisten aan ſtukken geſlaagen zyn, en de menſchen in het water gezwommen hebben, en zoo al hun goed, als kleederen en beddegoed weg geſpoeld zyn, zoo dat dan ook tusſchen den 28 en 29 dito van de zieken 19 menſchen verdronken zyn, en wy geen plaats hebben om de zieken te leggen; tusſchen deks zyn de kisten ook aan ſtukken geſlagen en weggeſpoeld: ten anderen ons brood en proviſie van ververſching is bedorven en over boord geworpen, en het grootſte ongeluk is, myn Medicynkist is aan ſtukken geſlagen, want zy heeft geſtaan voor het hekken van de voorcajuit naast den trap, wel vastgemaakt, maar door het water uit het ſchip te pompen van zyn plaats genomen is, en door het geweldig ſlingeren is de kist aan ſtukken met alle de potten, die omlaag geſtaan hebben, zo dat alles verlooren is, geen pot of fles is heel gebleeven, en de kruidekist is mede aan ſtukken, de ſtukken over boord geworpen, zoo dat al de kruiden nat zyn geweest van 't zout water; ik heb de beste uitgezogt en gedroogd in

de

de zon, zoo dat UE. wel denken kan in wat voor een droevigen toeſtand ik geweest ben. Nog zyn 'er veele zieken, en geen Medicynen, zoo dat ik ze enkel maar met goed warm drinken, en voedzel zoo als ik best krygen kan, moet onderhouden, en nu tegenswoordig dagelyks veel ſterven en geſtorven zyn van koude en ongemak, want geen kleederen hebbende nog kooigoed nog legplaats, als op kisten moetende leggen, en geen hout is om britzen te maken, verlange maar na een goede haven, zoo dat het hier mede ellendig uitziet. Het getal van de zieken is niet hooger geweest op de heele reis als 70 à 75, maar dagelyks dooden, en vermeerdering van zieken, zoo dat het getal thans altyd effen is, ik verzoek nu zeer ootmoediglyk aan UE. om een kist met Medicynen en Kruiden. Myn Ondermeester genaamd Pieter Snelkens, is den 13 December 1772, overleden aan een Feb. Maligna, en myn twee Derdemeesters zyn beide zieklyk, ik verzoek thans aan UEd. om een Ondermeester; de 2 Derdewaaks Viſer en Akkerman zyn met een kwaadaartige koorts onderhevig, en hebben al een geruimen tyd 'er aan gelaboreerd, maar zyn thans niet ſlimmer, ik heb nog goeden moed, ik ben thans nog fris en gezond, maar met een zwaare verkoudheid bezet, veel heb ik hier moeten uitſtaan met al de zieke menſchen en heb bezigheid genoeg gehad, en nog, en dat nog het ellendigſte is geen Medicamenten, de menſchen zoo te zien ſterven zonder hulp van middelen. Wy zyn den 12 December ten anker gekomen behouden by het Eiland l'Isle Deaux, in de Bogt

van

van Vrankryk; ik heb 2 matroozen met Hernia, de een mede uit het Vaderland gebragt, de andere aan boord gekreegen, en geen breukbanden hebbende, maar met een ſimpel bandetje moet inhouden, ik heb 'er een gehad met een gecomponeerde fractuur, gaat na wenſch, door een val gekreegen: ik verzoek zeer vriendelyk aan UEd. om nog wat linnen, want ik maar 16 laakens meer hebbe; met die omſtandigheid daar wy in geweest zyn door vallen, veele met wonden zyn gekomen, zoo dat ik tegenwoordig alle dag 26 man te verbinden heb zoo groot als klein, en in 't geheel tegenwoordig 62 zieken en 98 dooden in 't geheel, en thans nog zieken hebbe, die heel gering zyn, de dooden zyn meest Soldaaten en jonge Matroozen, ik heb nog geen medicynen ontfangen van iets, want wy maar op een Rheede van een Eiland leggen, en het ſchip moet ontladen, en dan gaan wy na binnen na de rivier van Rochefort om nieuwe masten en het ſchip te timmeren, verders weet ik nog niets nieuws als de hartelyke groetenis van my aan UEd. en aan UEd. geheel huysgezin, ik wenſche UEd. gezondheid, voorſpoed en des Heeren zegen, vaart wel, ik verblyve UEd. onderdanigſte Dienaar.

(Geteekend)

JOHANNES DEN ENGELSMAN,
Opper-Chirurgyn op 't Ed. Oost-Indiſch Compagnie Schip Bleyswyk.

L'ISLE DEAUX,
op de Rheede 17 *December* 1772.

P. S. Daar zyn onder 't ſchryven nog 2 overleden, zamen 100 dooden, ſtuurman Viſſer legt heel gering, ſwaar ziek, en heb nog veel ſwakke menſchen.

BYLAAGE IV.

Copie van een Postſcriptum eener miſſive geſchreven naar Amſterdam, in dato den 24 January 1777. door den Heer Bewindhebber RADERMACHER *Heer van* Nieuwerkerk.

P. S. Ons kamers ſchip Willem de Vyfde heden na zee gezeild, vinde ik my verpligt tot elucidatie dit onderſtaande 'er by te voegen, tot overtuiging van ſommige lieden, die ſtaande houden, dat de drie-deks-ſchepen nadeeliger zyn voor 's volks gezondheid en meerder zieken bekomen, (hoewel het contrarie dikwils blykt) dan de kuil-ſchepen.

Het voorſz: ſchip Willem de Vyfde is een drie-dekker. Het is na buiten op de Rheede gebragt den 13 October 1776, en geprojecteerd voor 300 koppen. Gemonſterd den 22 November. Gedepecheerd den 4 January 1777.; hebbende het zelve van dat het buiten op onze Rheede in Equipagie heeft gelegen, zynde ruim drie maanden, en in het kwaadſte ſaayzoen dat de meeſte ziektens zig alom bevinden, in al dien tyd niet meer dooden gehad, dan een van de zee-

zeevaard, en een buiten boord gevallen en verdronken, en geen een van de militairen, zynde het voorsz: schip heden den 24 January vertrokken met 174 zeevaarende en 124 militairen, te samen 298 koppen.

BYLAAGE V.

Extract uit eene missive van den Heer L. Serrurier, *als Carga beschreiden op het Oost-Indisch Compagnies schip de Zeeuw, gedestineerd naar Canton in China, in dato Cabo de Goede Hoop den 2 Maart* 1778.

Met het schip de Zeeuw op den 16 February alhier behouden aangeland zynde, gebruyke ik de vryheid, dieswegens aan UEd. communicatie te geven, zynde de reize tot hier toe gelukkig en zonder veele herhaalde rampspoeden geweest, hebbende wy korts na ons vertrek uyt Zeeland eenen zwaaren storm moeten uitstaan, en ik meende veele redenen te hebben in dit toenmaal dreigende en zeer naby zynde gevaar, my te beklagen, dat ik my op geen drie deksschip bevond, wanneer wy in geen gevaar zouden geweest zyn, om ons telkens door de hoogloopende zee te zien overmeesteren, en ik kan UEd. verzekeren, dat ik het schip de Zeeuw geduurende een quartier uurs met de geheele

Bakboords zyde onder water hebbe zien leggen, zonder dat die Bodem door de ſterk binnen boord komende zee konde ryzen, van welk zwaar ongemak men zig op een drie-deks ſchip altoos bevryd ziet, en mogt de Maatſchappy in 't generaal kunnen goedvinden alle derzelver kostbaare kielen tot drie-dek ſchepen te doen bouwen, dan zouden veele ongelukken niet exteeren, waar aan de kuil-ſchepen blood geſteld zyn.

BYLAAGE VI.

Aan de Wel Ed. Groot Agtb. Heeren Bewindhebberen der Edele Oost-Indiſche Compagnie.

De ondergeteekende hebben de eer aan U Wel Ed. Gr. Agtb. dit volgende te berigten uit hunne gedaane obſervatien, toen zy de Eer hadden, in dienst van Uwel Ed. Gr. Agtb. op kuil- en drie-dek-ſchepen te dienen.

Vooreerst, dat een ſchip van de Ed Compagnie met 3 dekken uyt Nederland vertrekkende zyn Equipagie ordinair 300 á 330 man is, en dus zoo veel manſchappen als op een kuil ſchip van dezelfde grootte, zoo heeft het volk in zee zynde tyna eens zoo veel ruimte, om reden wanneer het tweede tusſchen-deks te vol mogte zyn met volk, men als dan een groot gedeelte onder 't eerſte verdek kan laten logeeren, en

men

men door dien meer gelegenheid heeft om hunne verblyfplaatzen behoorlyk ſchoon te doen houden.

Ten tweeden: als men behoorlyk ſorg draagt by nat weêr, dat de rooſters van goede preſennings zyn voorzien, en de loefwaardſche poorten na dat de ſtukken langs ſcheeps gehaald zyn, digt gemaakt, als mede de ſpygaaten na behooren voorzien, zoo ontfangt men genoegſaam lugt door de ley waardſche poorten, en men behoud een droog tuſſchen-deks, daar in tegendeel by zulk weêr op een kuil ſchip de rooſters digt zynde met preſennings, men geen de minſte lugt na omlaag kan brengen, dan alleen door de Ventulator.

Ten derden: Wanneer men een hooggaande zee heeft en daar by een drooge lugt en de poorten en ſpygaaten tuſſchen-deks wel voorzien zyn, zoo kan men gerust de rooſters op het bovendek laaten openvaaren, vermits zelden of nooit eenige zeeën op het dek komen, zoo dat men altoos een friſſe lugt tuſſchen-deks behoud, daar in tegendeel op een kuil-ſchip by het minſte hol water altoos het bovendek nat is, door 't water dat door de opene poorten en ſpygaaten inkomt, en men door dien genoodſaakt is de rooſters met preſennings digt te maken om 't tuſſchen-deks zoo veel mogelyk voor nat worden te bevryden, zoo dat men als dan de friſſe lugt wederom belet.

Het wagt hebbende volk by regenagtig weder neemt tuſſchen beide hunne ſchuylplaats onder 't half dek, alwaar zy nat en koud onderkomen, en een weinig daar geweest zynde beginnen uit te waaſemen, kort daar op weder buyten komende zeer ſchielyk weder verkouwen, welke

beurtwisſelingen van hitte en koude abſolut ziektens moeten veroorzaaken; daar in tegendeel het wagt hebbend volk op een drie-dek-ſchip geduurende hunne wagt altoos pal ſtaan in de opene lugt, en bekouden een geſtadige koude, welke ons dunkende minder ziektens veroorſaakt, dan die beurtwisſeling van hitte en koude zoo even vermeld.

Ten vierden: wat wy nu hebben waargenomen omtrent de beide zoorten van ſchepen, in gelegenheid van beſmettelyke ziektens, zoo komt het ons abſolut ontegenſeggelyk voor, dat men in zee zynde met een driedekker de noodlydende beter gemak kan aandoen, en het geſond zynde volk beter voor beſmettinge kan bewaaren, en dat wel om deze reden, dat men twee tuſſchendekken heeft, zoo dat alſchoon de helft van het volk ziek was, men die nog op het eerſte tuſſchendek plaatſen kan, alwaar men door het openzetten van poorten en het koelzeyl altoos een friſſche en aangenaame lugt bekomen kan, en het gezonde volk buiten beſmettinge leeft, en hier door den verderen voortgang eenigzints belet.

Daar in tegendeel een kuil-ſchip niet dan een klein half dek heeft, waar men zyn zieken plaatzen kan, welke plaats ons dunkens niet bekwaam genoeg is, om voor een ziekeplaats te dienen: want als men nagaat, vooreerst dat het aan de voorkant ten eenemaal open is, en dus bloot ſtaat voor den inſlaanden regen en wind, en de door de kuil ſtroomende zeeën, ja zelfs zoo dat men geen kooy verder hangen kan, dan tot even voor het ſpil, doordien de wind en regen ge-

genoegzaam zoo ver inflaat, en dus de ziekegrens zeer klein en onbekwaam word, zoo dat men geen derde part van de zieken plaatzen kan, die men op een drie-dekker plaatst, of men moet dezelve omlaag tusschen deks, schoon wel een weinig afgezondert, dog onder het zelve dek by de gezonde plaatzen, als dan ziet men de zieken zeer schielyk in getal, en de ziekte in kwaadaartigheid toeneemen, zoo als wy beide genoegzaam hebben ondervonden.

Hier mede verhopen wy, aan U Wel Ed. Gestrenge Agtbaare intentien te hebben voldaan. Blyven met alle nederige eerbied.

U Wel Ed. Groot Agtbare Gehoorzaame en Getrouwe Dienaaren

(Geteekend)

C. VAN VEERDEN, Schipper.
W. DE GRUSON, Opper Chirurgyn.

6
17—78
5

BYLAAGE VII.

Bericht wegens de ondervinding der drie-dek-schepen.

In den jaare 1779 voor Zeeland repatrieerende met 's Ed. Compagnies schip Zeeduyn, zyn-

de een drie-dek-ſchip, en my door hun Ed. Achtbaare gevraagd wierd, hoe ik my zelve by dien bodem bevonden had, en hoe de drie-dek-ſchepen my bevielen.

Zoo heb de eer van te betuigen, dat in twee 't huis reizen, die ik met dezelve gedaan heb, dezelve ver boven de kuil-ſchepen ſtel, als in den jaare 1769, wanneer ik als derdewaak met het ſchip Rynsburg repatrieerde, en den 22 Mey van Batavia vertrokken, en den 1 Juny uit Straat Sunda, dus in 't hartje van den kwaaden tyd, den zoo bekenden zuidhoek van Africa moesten paſſeeren, en dat wel tegen de westelyke winden, in welke als dan daar de vliegende ſtormen en hemelhoog gaande zeeën de overhand hebben, wanneer 't ons overgroot geluk was een drie dek ſchip te hebben, zynde de ſtormen ter dier tyd zoo geweldig hevig en langduurend, dat byaldien 't zelve een kuil-ſchip was geweest, wy mogelyk in 't hart der zee al lang begraven zouden geweest zyn, dog nu ontgingen wy derzelver geweld alleen met eene ſtorting der hemelhooggaande zee op 't bovenſte dek, dog die daar zoo gaauw afliep als dezelve daar op kwam, en dus ons bevryde van een kuil vol water te krygen, dat mogelyk rampzalig voor ons alle had kunnen zyn.

Terwyl ons volk, dat door de koude lugt, wind en regen was afgemat, op haar tyd beneden gaande in een warm tusſchendeks kwamen, daar 't onderdek droog was, datze niet door 't water moesten plonzen en loopen, en dus weer in ſtaat haar wagt komende met een friſſche moed weer voor den dag kwamen, terwyl de andere

die

die op 't dek waren, als 't niet regende, met drooge voeten na haar kooijen konden gaan, tot groot ſoelaas van 't volk.

Houdende de ſtormen hier lang aan, en met zoo hemelhooge zee, dat my na die tyd dezelve zoo zwaar niet bejegend is, daar ik dog de twee volgende reizen aldaar weder in de kwade Mouſon heb moeten zwerven, en wel inzonderheid met de Barta Petronella 1773, wanneer in de Baay Fals gekomen zynde, wy eenige dagen na het blyven van de Jonge Thomas, order kregen uit de Baay na de Caapſche Rheede te komen, wanneer geduurig door dien 't een kuil-ſchip was, dezelve met water bezet hadden, loopende hetzelve door het zwaar werken van het ſchip, door de lyfnaaden met zoo veel geweld, dat geduurig met twee pompen moeste lens houden, en ſomtyds de 3de moeste gebruiken, 't welk niet zoude gebeurd hebben, byaldien het een drie-dek had geweest, door dien 't water dat overkomt dan direct wegloopt en 't ſchip na myn gedagten ook zoo een wyde opening in de lyfnaaden niet hebben kan, als ſterker verbonden zynde: dus een drie-dekker zoude prefereeren boven een kuil ſchip; thans met 't ſchip Zeeduyn op reis zynde hebbe door des Heeren goedheid geen ſlegt weêr gehad op 't Riff van Anguilhas, dat men zoude zeggen van eenig belang, omtrent de drie-dek-ſchepen te zyn. Waarmede de eer hebbe te zyn,

Uw Ed. Agtb. Onderdanige Dienaar

(Was Geteekend)

BENJAMIN DER KINDEREN.

BYLAAGE VIII.

Aan de Wel Edele Geſtrenge Heeren Directeuren van het Zeeuwſch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen.

Wel Edele Geſtrenge Heeren!

Het was den 29 January dezes Jaars 1779, dat ik de eer had een Misſive van U Wel Edele Geſtrenge te ontfangen, waar in het Hoogstdezelve behaagde, my kennis te geeven, dat de Wel Edele Geſtrenge Heer Mr. Daniel Radermacher, Heere van Nieuwerkerk &c. &c. door middel van het Zeeuwſch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen in den Jaare 1777, eene vraag had laten voorſtellen, aangaande de meest voordeelige ſtructuur der Oost-Indiſche Compagnies ſchepen, en zulks onder uitloving eener gouden Medaille aan den Schryver, die het best voldoenend antwoord daar op zal ingegeeven hebben, (dat 'er drie antwoorden daar op waren ingekomen,) waar op Heeren Directeuren van het zelve Genootſchap in hunne Vergadering, gehouden den 23 January Anno 1779 behaagd hadde, my te benoemen om dezelve antwoorden, nevens den Heere Radermacher en andere te onderzoeken, en het Genootſchap te dienen van myne conſideratien en advis: hier toe bied ik my ſteeds met de uiterſte bereidwilligheid aan; maar vinde my ſlegts alleen in ſtaat, zulks als zeeman te beoordeelen.

De

De voorgeſtelde vraag luid aldus: Welke ſcheepen behoorende aan de Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie, van 140, 150 en 155 voeten lang, zoo met een open of gedekten kuil, anders genaamd drie-dekkers, zyn in allen deele de bekwaamſte, nuttigſte en voordeeligſte voor haar dienst, zoo tusſchen Europa en India vaarende, als in de Indiſche zeeën zelve gebruikt te worden; deze vraag word in zes onderſcheidene vraagen voorgeſteld, die ieder afzonderlyk moeten beantwoord worden, welke ik onnoodig oordeele hier te herhaalen; maar op deze vraagen zyn de volgende antwoorden ingekomen, onder de zinſpreuken.

1. Verkreeg de Zeeman in den nood, &c.
2. Voor de eer van Noachs Gildebroers, en
3. Oog, ſchaal en hand, &c.

Deze drie antwoorden geleezen hebbende, is myn aandagt het eerst gevestigd geworden op 't geen tot zinſpreuk heeft, Oog, ſchaal en hand. Deze ſchryver komt voor, nogthans onder gunſtige welduiding, het minſte van de drie aan de voorgeſtelde vraagen voldaan te hebben, alzoo dezelve over 't geheel genoegzaam niets zaakelyks bewyst. In zyn Ed. antwoord op de tweede vraag, beweerd zyn Ed. dat het kortſte ſchip het gemakkelykſte zal zyn om te regeeren, het minste afdryven en het best wenden en draaijen, waaromtrent zyn Ed. tot voorbeeld neemt 't ſchip Vosmaar. Wat het wenden en draaijen aangaat, dat ſtem ik zyn Ed. toe, onder deze bepaling nogthans, dat het ſlegt wa-

water is, en een matige koelte, maar met ſtyve koeltens en hol water, heb ik ondervonden, in 't zelve ſchip Vosmaar, in Anno 1766, wanneer ik het zelve op de reis van Middelburg na Batavia als Schipper commandeerde, dat het vreeslyk ſtampte; zoodanig, dat zomwylen de geheele bak tot de agterkant van de fokke rust onder water dook. Zoodanig ſtampen deed by gevolg gemelde ſchip ſterk afdryven, alzoo niet het beste ſchip om het van een lager af te haalen, of voor klippen en ſtranden beveiligd te worden. Hieromtrent heeft een lange kiel veel voor, vermits een lang ſchip veeltyds twee zeeën beſlaat, terwyl een kort maar één zee beſlaan kan, alzoo krygt het langſte ſchip de minſte gelegenheid tot ſtampen, dus minder in de vaart verhinderd, alzoo dan beter kan loefhouden, en by gevolg beter is om het van een lager af te haalen, en voor klippen en ſtranden beveiligd te worden.

In het antwoord op de derde vraag, verkiest zyn Ed. een ſchip met een gedekten kuil, als de beſte en bekwaamſte om zee te bouwen, vermits deze geen zwaarigheid hebben van ſtortzeeën; evenwel (zegt zyn Ed.) mag men op zyn hoede wezen, om het Rooſterwerk te ſchalmen, of men kan in erger omſtandigheden komen, als met een kuil ſchip; my komt onder verbetering voor, dat, indien het verzuymd word het Rooſter op zyn tyd te ſchalmen, zulks geenzints een gebrek aan 't ſchip is, maar wel een plichtverzuym van de geene die het Commandeeren, en veronderſteld dat zulks op een kuil ſchip by ontmoeting van ſtortzeeën verzuymd

werd,

werd, dan was voorzeker alle hoop van behoudenis verlooren.

Op het vierde voorſtel antwoord deze ſchryver een ſchip te verkiezen, daar de meeſte gezonde manſchappen na de bezittingen van de Compagnie konnen overgevoerd worden, hier toe, zegt zyn Ed. " zal ik geen drie-dek-ſchip verkiezen". Eerst, om dat het met zyn toegeſtreeken dek meer bedompt is, en de kwaade lugt meer inſluit; zyn Ed. ſchynt niet veel ondervinding van drie dekkers te hebben, vermits de ondervinding leerd, dat het tegendeel op dezelve plaats heeft, genoomen dat de Rooſters open leggen, zoodanig dat de wind uit het groot ſtagzeil op het tweede dek kan neervallen, die als dan het klimmen van de quade lucht, volgens de ſtelling van deze ſchryver, zoude beletten; maar leggen de rooſters open, dan kan 'er ook een koelzeil in 't groot luik gehangen worden tot den overloop, of onderſte dek 't welk dan eene genoegzaame hoeveelheid goede en verſche lugt inbrengt, om de kwade en bedorven lugt te doen opklimmen, en uit het ſchip te dryven, alzoo by menigvuldige proefnemingen bevonden is, dat kwaade en bedorven lugt ligter is, dan de goede en verſche lugt, en geenzints zwaarder, zoo als deze ſchryver ſchynt te beweeren.

Om het grootſte getal manſchappen na de bezittingen van de Compagnie te tranſporteeren, verkiest zyn Ed. een ſchip van 155. voeten, en dat met een toegeſtreken dek, daar in zal een ieder met zyn Ed. overeenſtemmen, zelfs ben ik voor my verzekerd, dat van twee ſchepen, die

even

even groot zyn, als een met een open kuil en een met een toegeſtreken dek, de laatſte vry grooter getal zal kunnen inneemen, dan de eerſte.

In het antwoord op de vyfde vraag ſchynt zyn Ed. niet te onderſcheiden, of zyn Ed. verkooren een gaauw ſchip, een opene kuil ofte een toegeſtreken dek moet hebben; maar om de zieken best van de gezonden te ſepareeren tot voorkoming van beſmettinge, verkiest zyn Ed. wederom een toegeſtreken dek-ſchip; zulks zal ieder, die de minſte ervaarenis heeft met zyn Ed. toeſtemmen, maar men veronderſtelle eens op een gaauw, of wel bezeild ſchip te zyn, dat een opene kuil heeft, en daar by veel zieken, hoe kan men zig dan noch van een voordeelige wind verzekeren om voort te ſpoeden? En ingevalle men ſtiltens en tegenwinden kwam te ontmoeten, dan zoude het gaauw ſchip weinig kunnen baaten; noch erger, wanneer het gebeurde, dat men met het laast gemelde ſchip tegenwind en ſtormweêr ontmoete, als dan zoude men zich in de allerbeklaagelykſte omſtandigheid kunnen bevinden; daarom verkies ik in allen opzigten een toegeſtreken dek-ſchip, als zynde het beste zee-ſchip in ſtormweêr en hoog-gaande zeeën, 't gemakkelykst om te regeeren, zoo wel in ſtorm als in goed weêr, 't best geſchikt voor de plaatzing van de zieken tuſſchen het eerſte en tweede dek, het gevoeglykſte, om de zieken van de gezonden te ſepareeren; latende gezonden in het onderſte tuſſchen deks logeeren, zoo zyn ze bevryd voor het inademen van de bedorven lugt der zieken, alzoo de bedor-

dorven lugt niet naar beneden kan zakken, vermits dezelve ligter is als de goede lugt.

In anno 1773. den 8 February ben ik met het ſchip Zeeduin, zynde een toegeſtreken dek, van hier onder zeil gegaan gedeſtineerd na Batavia, met bereeds eenige zieken, en een doode: 't was op die tyd bitter koud weêr, vrieſende zeer ſterk, waar door in korten tyd een groot getal zieken kregen, beſtaande meest uit zodanige, die eenige deelen des lichaams bevroozen waren, zoo aan handen als aan voeten, als mede eenige met door verkoudheid ontſtaane koortzen, zonder nochtans eenige teekens van zeer kwaadaartige ziekte te beſpeuren; in zodanigen ſtaat is het gebleven tot den 19 February eerst volgende, wanneer wy van een ſtorm beloopen werden, die tot den 27 dito duurde, waar door wy genoodzaakt waren de rooſters de meeste tyd toe te houden, daar door kregen wy de yſelykſte rotziekte in het ſchip, die ik ooit gezien en bygewoond heb, zoodanig dat wy den 27 February bereeds 20 dooden hadden, en het getal der zieken was toen aangegroeid tot 160. Van die tyd af hebben wy maatig weêr gehad, invoegen, dat men de roosters, ley-ſchutpoorten, en ook zomwylen de lugtpoortjes konden openzetten, en alzoo een genoegzaame hoeveelheid verſche lugt konden inlaaten, om de vuile en bedorven lugt te doen opklimmen, en het ſchip uitdampen, vervolgens het ſchip zuiver en ſchoon gehouden, het onderſte en bovenſte tusſchen-deks met buskruid van tyd tot tyd uitgerookt, om met die rook de bedorven dampen weg te voeren, voorts met azyn beſprengd,

om

om een frisſche reuk te verkrygen, ook de zieken zoo veel gemak als mogelyk was toegebragt, dezelve altoos in een gematigde warmte gehouden, hun de vereiſchte geneesmiddelen en het noodige voedzel op zyn tyd toegediend. Zoo is de kwaadaartigheid der ziekte langzamerhand beginnen te ceſſeeren, ſchoon 'er niet meer als drie perſoonen in het geheele ſchip van de ziekte zyn vry gebleeven. Niettegenſtaande dit alles, hebben wy na de kwaadaartigheid der ziekte niet veel dooden gehad, alzoo den 26 Mei deszelven jaars, aan Cabo de Goede Hoop, of wel in Baay Falſo aanlanden met 63 dooden en 50 zieken, welke zieken aan het ſcorbuit laboreerende waren. Hadden wy op deze reis een kuil-ſchip gehad, daar zieken en gezonden onder elkander hadden moeten logeeren, het zoude zekerlyk zoo gemakkelyk niet zyn afgeloopen: want de zieken zouden de gezonden beſmet hebben, en de zieken de noodige legging niet konnende erlangen, en de vereiſchte geneesmiddelen op zyn tyd niet toegediend wordende, zoude de herſtelling, zoo niet onmogelyk, ten minſten zeer moeielyk en langzaam geweest zyn.

Ik heb hier te voren gezegd, dat wy den 19 February Anno 1773 van een ſtorm beloopen wierden, die tot den 27 dito duurde, welke ſtorm den 26 dito uitbarste in een allervreeslykſte orcaan, verzeld met continueele donder en blixemſtraalen, zelfs vielen 'er zomtyds heele colommen vuur uit de lugt, zoodanig verſchrikkelyk, als ik in 40 jaaren dat de zee bevaaren heb, nog nimmer buiten deze heb bygewoond.

woond, de wind was zoo hard, dat men geen adem halen konde, wanneer men het hoofd te loefwaard over boord wilde ſteken: de reſolutie was genomen om de ſtengen te kappen, om daar door de ondermasten te behouden, maar de uitvoering daar van was onmogelyk, vermits 'er niemand na boven konde komen, en zoodanig tuſſchen en op de walien bezet zynde als wy doen waren, zoude ik nimmer tot het kappen van masten kunnen beſluiten, vermits dan ten eenemaal weerloos zoude zyn. Van 's morgens om 4 uuren tot omtrent 11 uuren voormiddags waren wy in een kring van circa een cabel lengte beſlooten, met zoo een yſſelyke verbolgen zee, als menſchen kind aanſchouwen kan, waar door het hol van ons ſchip genoegzaam onder water was zwemmende, en geweldig overhaalde, zoodanig dat onmogelyk ſcheen, dat het tuig konde behouden blyven: hier kwam het ons te pas een drie-dekker te hebben, want indien wy in deze omſtandigheid een open kuil gehad hadden, zouden wy in gevaar geweest zyn om in het water te verſmooren, alzoo niettegenſtaande nu een toegeſtreken ſchip hadden, en dat alles wel en na behooren was digt gemaakt, moesten wy nogthans geſtadig met twee pompen pompen, zonder daar mede lens te kunnen krygen, voor en aleer het zwaarſte van den ſtorm over was, en zulks alleen van water, dat door de lyfnaaden en ſchutpoorten was ingedrongen. Alzoo hebben wy by deze gelegenheid getuigen geweest, dat een drie-dekker het beſte ſchip in zwaar ſtormweêr en hooggaande zeeën is bevonden; zoo wel als het zelve 't beſte en ge-

ſchiktſte ſchip is in cas van veel zieken, en om het van een lager af te haalen verdient een toegeſtreken dek-ſchip niet minder de voorrang gegeven te worden, vermits het niet alleen bevryd is van het tegenhouden der wind, tegen het leyboord, tegen de boot en ſchuit, tegen het leyboord van boot en ſchuit, en de zuiging van den wind, die uit de zeilen valt, en onder 't half dek blyft hangen, daar een kuil-ſchip al aan onderhevig is: maar daarentegen, de wind die uit de onderzeilen op het leydek van een drie-dekker nedervalt, houd het ſchip tegen voor 't afdryven, of douwt het zelve met een wederſtuitende kragt als te loefwaard op, byna als of het een zwaard onder de ley had. Alzoo moet dan volgen, dat het minder afdryft als een kuil-ſchip, dewyl het veel minder in den voortgang verhinderd word. By gevolg, nuttiger, en noodzaaklyker om het van een lager af te haalen, en voor klippen en ſtranden beveiligd te worden.

Het ſchip Bodtland heb ik in anno 1776 en 1777 in myn retour van Batavia na herwaards gecommandeerd: Op welke reis wy den 14 April 1777 van een ſtorm beloopen werden, die tot den 15 dito duurde, met een vreeſelyke verbolgen zee verzeld, zoodanig hard, dat het kuil-ſchip Duivenbrug zyn geheel tuig verlooren heeft, en ook na alle waarſchynlykheid verongelukt is. De overige kuil-ſchepen, als Mentor, de held Woltemade, de Cornelia Hillegonda en Blyenburg hebben veel geleeden, en by het ontladen vry wat ſchade aan hunne ladingen bevonden te hebben. Bodtland [zynde een drie-dekker] heeft zich in dezen ſtorm in allen op-

opzichte zoo wel gehouden, als ik noch nimmer in een kuil-ſchip gezien en bygewoond heb, leggende onder de gereefde bezaan en ſtorm-fok altoos digt aan den wind, zonder meer als een en ten hoogſten twee ſtreken af te vallen, en geen water overneemende, zodanig, dat by de ontlading bevonden is, een onbeſchadigde lading te hebben aangebragt. Ik moet dan in gemoede op myn woord van eer verklaaren, dat ik nimmer zou wenſchen met andere als drie-dek ſchepen te varen, alzoo ik dezelve in alle opzichten de bekwaamſte, nuttigſte en beſte ſchepen bevinde te zyn; gelyk zulks duidelyker te zien is, als ik vermoogende ben om het te beſchryven in de overige twee antwoorden onder de zinſpreuken:

Verkreeg de Zeeman in den nood &c. en
Voor de eer van Noachs Gildebroers.

Welke twee ſchryvers myns bedunkens beide zoo wel aan de voorgeſtelde Vragen voldoen, dat ik voor myn aandeel 'er geen de minſte reflectien tegen weet te maaken. — Alle gevallen hier ter zaake dienende worden door hun aangehaald, invoegen dat ik oordeele in dezen aanmerkingen te maaken, niets anders zyn zoude als verveelende herhaalingen van hunne gezegdens en bewyzen. Deze twee ſchryvers ſtemmen met hunne bygebragte bewyzen zoo zeer na overeen, dat ik, na het leezen en herleezen noch niet konde beſluiten, aan welke van beide den gouden Medaille zoude toewyzen, zonder den anderen te verongelyken, maar na een dermaal leezens is my voorgekomen, dat de ſchryver onder de zinſpreuk: *verkreeg de Zee-*

man in den nood &c. het naaste en 't beste aan de opgegeven voorſtellen voldaan heeft, om twee redenen, als eerſtelyk, dat zyn Ed. deze onderſcheidene voorſtellen in ordre gevolgd heeft; en ten tweeden wat algemeener in zyn Ed. redeneeringen en bewyzen geweest is; alzoo zal, myns bedunkens, aan zyn Ed. de gouden Medaille het naaste toekomen. Zoo ik nochtans in dezen verkeerd mogte geoordeeld hebben, zoo bidde U Wel Ed. Geſtrenge deswegen om verſchooning, alzoo dezelve in gemoede betuige na myn beste kennis behandeld te hebben; terwyl ik de Hoogſte Wysheid ſmeeke, dat Hy Uwel Ed. Geſtrenge met een ruime maat van wysheid moge beſtraalen, op dat den geenen, die ik in dezen mogt onregt gedaan hebben, door U Wel Ed. Geſtrenge mag recht geſchieden: inmiddels is myn harten wensch, dat alle poogingen van U Wel Ed. Geſtrenge met 's Hemels Zegeningen mogen agtervolgd en bekroond worden. Intusſchen neeme de vryheid my in U Wel Ed. Geſtrenge's vermoogende protectie te recommandeeren, en my met diepen eerbied en waare Hoogachting te onderſchryven,

Wel Edele Geſtrenge Heeren!

U Wel Ed. Geſtr. Onderdanigſte Dienaar

(was Geteekend)

CORNELIS PIETERSZ.

[Commandeur van de Nederlandſche Oost-Indiſche Retourvloot.]

MIDDELBURG,
den 1 *April* 1779.

BY-

BYLAAGE IX.

Extract uit het Journaal van my ondergeſchreve, waar by gevoegd zyn eenige meerdere annotatien ter materie dienende, aangaande myn onderhebbende Bodem het Hof ter Linden, als wimpelvoerder; geconjungeerd met de ſchepen Vredenhof en Abbekerk, beide van China repatrieerende.

Maandag den 23 Augustus 1779. op de middag hadden bevonden Noorder breedte 31 gr. 17 minuten, lengte 340. 51 minuten de wind Z ten O. Z. Z Z O. Z O. O Z O. tot Oost door den dag, gemeene koelte met een nevelige lugt, in de eerſte wagt kregen nu en dan ſtyve buyen met een geſpanne lugt, ziende vuuren van beide ſchepen op een behoorlyke diſtantie van ons, tegen 12 uuren maakten 't voormarszeil vast, in de Honde wagt aanneemende ſtormbuyen met een zwaare lugt, weerligt, in 't N W. W. en Z O. met hooge verbolge Z Z W zee, de wind O. maakten 't groot marszeil en fok digt, hieuwen de ſchepen meest op een peyling.

Dingsdag den 24 dito om 4 uuren harden ſtorm uit den oosten, neemende de bramraas af en ſchieten de ſtengen, onder 't afneemen der bram-

raas hadden vliegende ſengen, waar door de bramzeils van de raas aan ſtukken vloogen, dreeven voor de bezaan en ſtagzeils, met den dag ziende ſchepen met ons leggen, doen voor top en takel alle drie, vermits het zwaar woei en men tamelyk wel lag, peilden 't ſchip Abbekerk N. W. ten N. en Vredenhof N. O. ten N. na gisſing ½ myl van ons, zeilende eerstgemelde bodem een weinig onder onze ley van daan, de wind verminderende, dog de zee zwaar woedende uit den Z. W., N. W. en Oosten, tot om 7 uuren kreegen een weinig ſtilte, en daar op een vreeſelyke orcaan uit den N. en N. ten W., zien de ſchepen als evengemeld, tot om 9 uuren was het zwaar bezet met harden regen en onbeſchryffelyk geraas van den wind, zagen niets doen van de ſchepen, maar wierden beantwoord op 't doen van nu en dan een ſchoot, egter hoorde men zulks maar geduurende een half uur, laagen met de ſteven om de West en W. Z. W. waren differente maalen met het ganſche boord onder, en wel zoodanig, dat het water over het ſcheerhout van 't groote luik aan ley ſtond, alsmede op 't half-dek, de wind en zee was zoodanig woedende, dat men geen onderſcheid zag tusſchen de lugt en hooge verbolge zee, vreesden oogenblikkelyk door dezelve te zullen worden overrompeld, of wel dat het tuig moest over boord waaijen, woei ook 't groot marszeil en bezaan, offchoon goed vastgemaakt, geheel weg, laagen in deze akelige omſtandigheden tot om 11 uuren, als wanneer men verlichting van weêr bemerkte, en het omtrent een half uur daarna tegens alle verwagting ſchielyk opklaar-

klaarde, zaagen van de ſteng niets van de ſchepen, 't welk ons uittermaten ontſtelde, vermits men in dien tyd niet konde uit elkanders gezigt zyn gedreeven, en 'er ook geen de minſte mogelykheid was geweest, om van den wind te loopen, konden doen wel 3 á 3½ myl ver zien.

Geduurende dezen orkaan, als mede in differente andere op deze reis overgekoome ſtormen, heeft het ſchip het Hof ter Linde als onverbeterlyk tegen de zee zig geweerd, en zeer gemakkelyk gelegen, egter met dat onderſcheid, dat indien men een drie-deks-ſchip had gehad, daar alles op verzien is na zeemans ſtyl, men abſolut niet aan de gevaren van door 't leywater, dat een kuil-ſchip door zyn zwaarte op het dek zwaar doet overhaalen, zouden blood geſteld geweeſt zyn, en waar uit veel onheilen en zwaare gevolgen kunnen ontſtaan: ook is 't niet te bepaalen, hoe veel men in een kuil-ſchip aan ongemakken blood geſteld is, wegens veele andere zaken; dus tot conſervatie van ſchip en volk ſtellende abſolut de drie-deks boven de kuil-ſchepen meest in alle gevallen, hebbende de eerst ondergeteekende de eer gehad van als Schipper, zoo met een drie-deks-ſchip, als met kuil-ſchepen, in de meeste gevallen van ſtormen, lenſen, byleggen, een groot genoegen gehad over het gemak dier ſchepen, zoo voor volk als laading, en nooit verhinderd geworden door 't meenigvuldig water, om te kunnen ſpys kooken, gelyk in de kuil-ſchepen by ſtormend weêr dikwils voorvalt.

Zynde dit relaas van dit droevig geval na onze

beste weten en kennis hier ter neder gesteld en onderteekend.

Actum den 13 October 1779.

(Was Geteekend)

Als Schipper *L. A. HALFFMAN.*
Opperstuurman *CARL F^s SCHAK.*
Onderstuurman *C. HARINGMAN.*

BYLAAGE X.

Wel Edele Agtbaare Heer!

De hoedanigheid van drie-dek-schepen zyn beter myns bedunkens, zoo ver my de ondervindinge geleerd heeft, dan de kuil-schepen, in deze navolgende gelegenheden.

Ten eerstèn, als zee-schepen.

Ten tweeden, als schepen daar het gemeene volk beter kan gelogeerd, de zieke beter geplaatst, voor de broeiende hitte tusschendeks bewaard worden, en door zorge, datze nooit of zeer zelden, by droog weêr met natte voeten loopen, en nat zynde daar tegen niet kunnen wegschuilen en zoo nat in slaap vallen, en tot het gemeen gemak en verhoeding van koude op de 't huis reize en in 't land.

Ten

Ten derden, voor het gemeen gemak van 't volk en Officiers, in 't doen van alle maneuvres met deze ſchepen.

Als zeeſchepen, hebben de hoedanigheid, datze (de voorzorge genoomen hebbende, de boven dekpoorten, daar men water door overneemt, digt te maken:) niet kunnen overvallen worden door meenigvuldig water der ſtortzeeën, die men meenigmaalen overkrygt, in 't bydraaien, en bygedraaid zynde door 't ſchraallen der winden.

Of door het kwalyk byleggen der ſchepen, dat veroorzaakt kan worden, door verſcheide oorzaaken: ten anderen, dat men door het zwaar overmaien der ſchepen, nooit zoo veel water op zyn dek heeft, of men kan zig altyd redden, daar by de Ed. Oost-Indiſche Compagnie verſcheide ſchepen door genoodzaakt zyn geweest haar ſtukken over boord te gooien, haar boventuig te kappen, en zoo in honderde ongelegenheden zyn gekomen, om dat de ſchepen niet wilden ryzen, door het meenigvuldige water dat in de kuil ſtaat, en de ſchepen grootelyks door verzwaaren: ik heb door ondervinding, dat men daar op de drie-dek-ſchepen niet voor behoeve te vreezen

Met het Ed. Compagnie ſchip Oostcappelle in den jaare 1776 op de zuider breedte van 39 gr. en 10 min. lengte, 78 gr., lensden voor de ſok en groot marszeil van 3 reeven, waren genoodzaakt om by te draaien, door de ſlegte ſtaat waar in onze zeilen waren, draaiden by voor de gereefde beſaan, en aap over ſtuurboord met bakspoord halſe toe; daar ſtond een

hemelhooge zee, de wind woei uit den N. W. een ſtorm, waar door het ſchip zoo zwaar overhaalde, dat de leyjuffers uit het groot wand geſtadig onder water haalden, en wel eenig water op het boven dek bragt, maar geſtadig weder wegliep, zoo dra het ſchip weder rees, en op het onder of tweede-dek ſtond circa de hoogte van een half voet water, dat niet binnen de roospaarden der ſtukken kwam, het geen belet wierd door dat de ſpiegaaten by continuatie onderlagen, en hier van konde het ſchip de minſte hinder hebben; en het zelfde heb ik ondervonden op 't Ed. Oost-Indiſch Compagnie ſchip Stavenisſe, in verſcheide ſtormen, die ik 'er mede hebbe bygewoond, op 't rif van Anguilhas en in de Spaanſche Zee, daar wy de zee zoo verbolgen gehad hebben, dat meenigmaalen met de leynokken van de onderraas in 't water haalden, zonder dat de minſte verhindering van het water hadden, ja zelfs dat 'er geen van 't volk natte voeten had, en geen touwtje van zyn plaats ſloeg, in dat weêr ſloegen onverhinderd door 't water een groot zeil aan, dat 's morgens na 't reeven in de gyen uit de naaden ſloeg.

De kuil-ſchepen die by ons in de vloot waren en het zelfde weêr hadden, hebben het water in de kuil gehad gelyks het leyboord, dat tot het ſcheerhout van 't groot luik ſtond, waar door met overhaalen al het opgeſchote touwwerk van zyn plaats, en door elkanderen ſloeg, en zoo by donkere nagten zeer hinderlyk is in de maneuvres, door het onervaaren ſcheepsvolk, daar men dikwils mede geſcheept is, en door dat water, dat in de kuil ſtond, met zoo veel ge-

gemak zulks niet hadden kunnen te werk ſtellen.

Ik heb ook verſchillende maalen gezien, dat de drie-dek-ſchepen, minder afdrift hadden in 't by den wind zeilen, of in ſtorm dryven, en hebbe een klaar bewys daar van gezien, den 11 Mey dezes jaars, dat het ſchip Holland bylag voor zyn beſaan en aap, daar wy ook voor bylaagen, dog hem naderende zagen, dat het ſchip zyn dryfanker buiten boord had; waar op wy ons groot ſtagzeil byzetten, om gemelde ſchip te loefwaards te paſſeeren, om dat men niet konde afhouden, voor de ſcheepen die te digt onder onze ley waren, zoo dat wy gemelde ſchip Holland met drie ſtormzeilen in een wagt circa drie ſtreeken te loefwaard opzeilden, en dat wy het ondervonden, dat byleggende in ſtorm, of in handzaam weêr zeilende, geſtadig de vloot te loefwaard opzeilden, het geen ik ook in den jaare 1776 in het zuiden zeilen, langs de kust van Braſilien, met het ſchip Oostcappelle geſtadig Zuid hadde en zoo ondervonden, dat gemelde ſchip weinig afdreef, en het met het ſchip Stavenisſe in Indiën varende, in gezelſchap van verſcheidene kuilſchepen, altyd bevonden, dat beter loef hielden dan gem. ſchepen, het geen ons, die de route naar Indiën doen langs Braſil zeilende veel helpt, dat wy niet vervallen op die Kust, waar door die reizen buitengemeen tegenſpoedig zyn, en zeer ſchadelyk voor de Comp.

En ons veel voordeel zoude doen, in het van een lager wal met ſtorm aftezeilen, daar dan zyn touw onverhinderd op het tweede dek klaar

klaar kan gelegd worden, en men niet behoeft bevreesd te zyn, dat 'er onbevaaren volk door bezeerd, of door het lopende touwerk, dat op het dek ligt in 't bergen van zeilen verhinderd kan worden: het is wel waar, dat een Capitein zyn touwerk niet geſtadig kan zien, dog een Onderſtuurman diende zoo veel bekwaamheid te hebben, om hem zulks te vertrouwen, en zoo die niet vertrouwd mogt worden, heeft de Capitein zulks maar aan zyn Opperſtuurman te ordonneeren.

Ten tweede, wat het logement van 't volk aangaat, zo lang men geen zieken heeft, zoude men kunnen eenige der beste matroozen bakken onder het halfdek plaatzen, om het bekwaamſte volk met 'er haast op 't dek te hebben by vereisſchende gelegenheden, en dat de bakken van alle ambagtslieden langs de boot konden geplaatst worden, om meer ruimte te geven aan 't volk, dat op 't derde dek logeert, edog zoo men zieken krygt, kon men, zoo het getal groot is, zieken-grenzen maaken langs de booten onder het halfdek, die met zeildoek onverhinderd zouden kunnen afgeſchooten werden, en daar 't na goedvinden der ſcheeps-doctooren het warm of koel zoude gemaakt worden, en met groot gemak de zieken zouden kunnen geholpen worden, zonder ongemak van de gezonde.

Men kan ook op de drie-dek-ſchepen geſtadiger lugt tusſchendeks brengen, dan op kuilſchepen, om dat men de breſennings en roosters meesten tyd kan openzetten, als men maar een rand of kraag om de luiken laat maaken van een opſtaande noordle deel, tot beſchutting van 't water, dat door de langs de zyden lopende zee-

zeetjes, door de ſchutpoorten komt, zoo de ſtukken mogten te boort ſtaan, of ſpiegaaten, dus kan men geſtadig twee koelzeilen gebruiken, te weeten één in 't groot luik, en één in 't kabelgats luik, daar in 't ſchot een rooster diende gemaakt te worden, waar de lugt doorſpeelde, ik heb het op myne uitreize, daar 312 koppen logeerden, 't zoo koel gemaakt, dat men 'er zeer onverhinderd konde zitten, ja zoo, dat 'er de Doctor verſcheide maalen om verzogt de koelzeilen weg te laten nemen; wy waaren zoo gelukkig, ſchoon een paasch ſchip hebbende, daar ordinair het beſmetste en ongezondſte volk meede gaat, om datze reeds lang by de zoogenaamde zielverkopers zyn opgeſlooten geweest: wy kreegen ook in 't begin der warmte 'er eenige ſtaaltjes van door agt of tien man, die rotkoortzen kreegen, die men direct ſepareerde van 't gezonde volk, en door die te preſerveeren door 't gebruik van veel zuur. —— De huishoudelyke regeringe beſtond in manier als volgt;

De quartiermeesters wierden gelast de matrooſen in agt te neemen, en de corporaal de ſoldaten, dat ze zig reinigden, haar vuil geworden plunje wasten, egter verbiedende ſoldaten en matroozen het hair af te ſnyden om ze niet mismoedig te maken.

Het water wierd buiten den Tropicus daags tweemaal, en binnen den Tropicus driemaal vier mudsjes verſtrekt; het brood wierd met het gewigt uitgedeeld, en in de masſa zoo veel onthouden, dat 'er tweemaal ter weeke broodſop van wierd gekookt, die geprepareerd was op de volgende manier;

Het

Het brood wierd met water en pruimen gekookt, eenigen tyd voor 't ſchaffen wierd 'er by gedaan eenige tamaryn water, zuiker en franſe wyn; s'woensdag s'morgens wierd 'er water en azyn over de gort gegeven, die zulks begeerden, en zondags binnen den Tropicus wierden agurkjes by het vlees gegeven: het waren de gevolgen daar van, dat wy op de Caab de goede hoop, en te Batavia alle gezond volk bragten, hadden geen dooden gehad, die aan ſcheeps ziektens waren geſtorven, het geen my voorkomt, dat 'er het ruim logement niet weinig heeft toegebragt.

Het is wel waar, dat het volk geſtadig in de open lugt moet ſtaan, zoo lang zy de wagt hebben, dog zulks kan te gemoet gekoomen worden door preſennings, die in 't fokke en groot wand te loefwaards kunnen gehangen worden, om 'er het volk agter te laten ſchuilen, in regen of in 't pasſeere der koude; maar zoude oordeelen, dat het best was, het volk in beweginge te houden, en ze daar door voor een huiverigheid en 't in ſlaap vallen te bewaaren, het geen nat zynde ten uiterſte nadeelig is: de ondervinding leert ook, dat op kuil-ſchepen, daar het volk, dat op de bak hoort, en zoo wel als op de drie-dekkers in de open lugt ſtaat, zonder een zoo genaamde beſchutting het gezondſte is van 't geheele wagts volk, dat denkelyk veroorzaakt werd, dat ze meer beweeging hebben en friſſer lugt, dan in den kuil, en by regenachtig weêr nooit natte voeten hebben; daar by heeft het volk beter occaſie op de drie-dekkers, om haar nat geworden goed te droogen, met het te hangen voor

langs

langs de boot, daar het ten minſten geen broeying tuſchendeks veroorzaakt, die altyd met een benaauwde lugt gepaard is; en eindelyk het logement is ook beter voor 't volk, dat met drie-dekkers vaaren in 't land en op de 't huis reize, daar ze alle moeten logeeren onder 't halfdek, dat dan zeer bekrompen uitkomt, en die bakken, die in het voorſte logeeren, zyn by den wind zeilende en nat weêr hebbende, altyd nat, het volk op de 't huis reize en in 't land zyn zeer ſlegt, ja byna nooit, van hangmatten voorzien, en moeten dienvolgens op de kisten en in den regen leggen, daar in 't land op de 't huisreize veel ziek volk uit ontſtaat: wy hebben ons volk in 't pasſeeren van de noord, beter logement kunnen bezorgen, door by nagt de ſtukken binnen te halen, en de poorten digt te maken, waar door 't volk een warm logement hadde, terwylze die felle koude niet meer gewend waren, en ze voor verkoude ziektens bewaard wierden, die op de kuil-ſchepen plaats hadden.

In het doen der maneuvres overtreffen de drie-dek-ſchepen ver de kuil-ſchepen, terwyl men, met weinig volk, de voor- en agterzeilen beter en ſpoediger kan regeeren, terwyl het van vooren na agter loopen ſpoediger kan geſchieden op een glad dek, dan het op en afklimmen der trappen, dat van niet meer dan twee man te gelyk kan geſchieden, en waar door dikwils door onvoorzigtigheid het volk haar beenen ſtooten en zulks niet zeer ligt geneest door 't werken in ryst, peper, en diergelyke dingen meer, groote gaten en toevallen aan de beenen

nen krygen, waar doorze belet worden haar dienst te doen, en dan op een reede komende na de Hospitalen verzonden worden, daarze veelmalen gezond ingaan, en ziek of zeer zwak uitkomen.

De Officier, die de wagt heeft, kan by ruuw weêr met groot gemak en ſpoed voorutgaan, zoo dra 'er vooren iets moet gedaan worden, om het niet alleen op een Schieman of zyn maat te laten aankomen, en kan zyn wagtsvolk beter by den anderen houden, en zien, zoo dra hy iets ordonneert, of het ter uitvoer gebragt word, en reguard ſlaan op de deks-officieren, datze niet ſlaapen, dat veelmaal op kuil-ſchepen gebeurt, om datze buiten het oog zyn; en in ſtorm als men voor de onderzeilen bylegt, en daar moeten zeilen geborgen worden, kan zulks met grooter gemak op de drie-dek-ſchepen geſchieden, om dat het dek ruimer is, en by al te zwaar werken, dat het volk niet ſtaan kan, kunnenze gaan zitten en zoo de geytouwen en gordings voorhaalen, en ook met grooter gemak over en weer te koomen, over de roosters daar de boot in ſtaat, als rond de boot te loopen, en in zulk weêr zeer verhinderd worden door 't water, dat aan de ley in de kuil ſtaat, dat men niet by de leyfokke-ſchoot kunnen koomen, om die behoorlyk te vieren, en wel door 't overvallen van ſtormbuien, en met lenſen de fok-ſchooten niet los kunnen krygen, door dat het water zoo hoog in de kuil ſtaat, waar door het ſchip zeer groot gevaar loopt van onder de zeilen te ſinooren. Daar word door zeelieden, die door vooroordeel of door onkunde de drie-dekkers verwerpen, om dat-

dat ze 'er nooit meede gevaren hebben, en deeze les voor een zetregel houden, dat onze voorouders zyn met kuil-ſchepen gekomen, waarom wy niet? ingebragt, dat 'er te langen tyd noodig is, dat eenig volk opkomt van 't ſpil in 't anker ligten, het geen myns bedunkens, zonder groote kosten voor de Compagnie te maken, verholpen zoude kunnen worden, zoo men dat ſpil, dat op 't half dek ſtaat, maakte, dat het in de kop van 't groot ſpil inging, en met een yzer ſlothoud vast zoude kunnen worden gezet, dat zeer veel kragt zoude toebrengen aan 't groote ſpil, en dan had men volk genoeg om de zeilen af te kunnen haalen, zoo dra het anker geligt was.

Hoope, dat U Wel Ed. Agtb. de verwarringe, die hier in mogt plaats hebben, gunſtig zal excuſeeren, en hoope, dat ik voor 't geringſte aan U Wel. Ed. Agtb. order mag geöbſerveerd hebben, en heb van niets dan van ondervindinge geſproken; en heb de eer te zyn, na my zelven te hebben gerecommandeerd, met alle eerbied;

Wel Edele en Agtbaare Heer!

U Wel Ed. Agtb. Dienſtwilligen Dienaar

P. H. DE HAERT.

PROEVEN EN WAARNEEMINGEN;

NOPENS DE

NATUURLYKE EN INGEËNTE

KINDERPOKJES;

DOOR

L. BICKER. M. D.

* * *

Quo nimirum pluribus obſervationibus, et a diverſis hominibus factis, res evincitur, eo tutius de ejus praeſtantia pronunciare licet.

MURRAY, *Histor. Inſit. Variol. in Suecia, Prooem. pag.* II.

§ I.

Hoezeer de nuttigheid van de Inëntinge der Kinderpokjes, door de ondervindingen van gantsch Europa, en zelfs van alle de andere gedeeltens der waereld, overvloedig bevestigd,

en de beste wyze van dezelve in 't werk te ſtellen, overal bekend zy, zoolang als 'er Landen of Volken zyn, welken deze heilzame praktyk niet algemeen aangenomen hebben, en zoolang de welvaart der burgerlyke Maatſchappyen vordert, dat men het menſchelyk geſlacht, zooveel mogelyk is, in 't leeven behoude en vermeerdere, zal het dienstig en noodzaakelyk zyn, dat men de nuttigheid dier konstbewerkinge, door nieuwe proeven en ondervindingen, ſtaave, dat men de ontdekkingen, die de toediening derzelve veiliger en algemeener maaken kunnen, aan het licht brenge, en dat men intusſchen zich toelegge, om de behandeling der natuurlyke Kinderpokjes te verbeteren.

't Is met deze bedoelingen, dat ik hier mededeele eenigen myner proeven en waarneemingen, welken ik voornaamelyk, in de twee *Epidemiën* der Kinderpokjes, die, in de Jaaren 1772 en 1776, in onze Stad geregeerd hebben, genomen heb, nopens zoodanige byzonderheden der ingeënte en natuurlyke pokken, die aan ſommigen nog twyffelächtig voorkomen, waar omtrent men het, tot hier toe, niet volkomen

eens

eens is, of die wel verdienen bevestigd te worden. De proeven en waarneemingen, betrekkelyk de ingeënten, zal ik laaten voorafgaan, wegens de gevolgen, die ik 'er, tot de natuurlyken, uittrekken zal, en daar in de orde volgen, welke het beloop der Inëntinge zelf aanwyst.

§ II.

Het ſaizoen en de luchtgeſteldheid waren voorheen eene der eerſte en voornaame zorgen omtrent de Inënting. Men verkoos den Herfst en Lente, boven den Winter en Zomer, omdat men eene gemaatigde lucht het beste, en eene groote koude even zoo nadeelig, als eene groote hitte oordeelde. Naderhand, toen men meende gevonden te hebben, dat 'er de koude zeer voordeelig voor was, gaf men den winter de voorkeur, te meer omdat het meer onder onze magt is eene te koude lucht, naar vereisch, te verwarmen, dan eene te warme behoorlyk te verkoelen. TISSOT verkoos voor de kinderen het laatst van den Zomer, of den Herfst, meenende dat zy in dien tyd

doorgaans het gezondſte, en het geſchiktſte 'er toe zyn, omdat zy meer in de open lucht geleefd, meer beweeging gehad, en meer vrugten gegeeten hebben, dan gemeenlyk op het laatst van den Winter, of in de Lente.

Men heeft vervolgens, in alle ſaizoenen, ingeënt, wanneer men het, wegens eene algemeene beſmetting, geraden vond; terwyl men echter, buiten dit, het eene jaargety boven het andere bleef verkiezen; en daar zyn 'er nog, die zelfs in zulk eenen tyd, de koude van den Winter even zoo zeer vreezen, als de hitte van den Zomer, en die daarom liever tot het voor- of najaar wagten.

Ik heb, gelyk anderen, het geheele jaar door, ingeënt, en, in het gantſche beloop der ziekte, in de toevallen, en meenigte der pokken geen verſchil van belang ontdekt, althans niet zoodanig een, 't welk de ziekte zwaarder, of gevaarlyker maakt. Ik heb, in 't midden van den Winter, in de ſtrengſte koude, eenige Inëntelingen gehad, met veel pokken, en meer dan gewoonlyk ziek, en, in 't midden van den Zomer, verſcheiden, met zeer weinig pokken, en

naauw-

naauwlyks ongeſteld; niettegenſtaande ik die allen den zelfden eet- en leefregel enz. heb laaten houden.

Uit deze ondervindingen, en anderen, die volgen zullen, meen ik te mogen beſluiten, dat het ſaizoen 'er weinig of geen verſchil, althans geen gevaar aan toebrengt; en gevolglyk, dat men kwalyk doet, met de Inënting, om het zelve, uit te ſtellen, vooral, wanneer de pokken heerſchen; gelyk ik ook indedaad ouders kenne, die zulk een uitſtel, ten aanzien van hunne kinderen, zich te laat beklaagd hebben. Zoo 'er al iets is, 't welk men, betrekkelyk de luchtgeſteldheid, in de Inënting behoort in acht te neemen, is het, dat men best niet inënt, wanneer 'er andere gevaarlyke *Epidemiën* heerſchen. Dat men echter veilig kan inënten, wanneer 'er eene *Epidemie* van Kinderpokjes regeert, en dat de konſtige beſmetting de natuurlyke niet verzwaart, heeft de ondervinding, in beide de gemelde *Epidemiën*, ons ook duidelyk doen zien.

§ III.

De tweede zorg, omtrent de Inën-

ting, is de keus der onderwerpen, en hier wel het eerst die van derzelver ouderdom. DIMSDALE, en anderen voor hem, hebben de Inënting in Kinderen, beneden de twee jaaren, afgeraaden en zorgelyk (a) geoordeeld. De meeste Inënters hebben dit gevoelen omhelst. MATTY heeft hierom in een byzonder Vertoog, over de voordeelen der vroege Inënting, gepoogd te bewyzen, dat deze konstbewerking, in eerstgeboren Kinderen, veilig, en zoo wel voor de byzondere perſoonen, als voor de Maatſchappy nuttig en noodzaakelyk (b) zy. T. PERCIVAL heeft hier opzettelyk tegen geſchreeven, en, door zeer vernuftige redeneeringen, getragt dat gevoelen om ver te werpen (c). Daarna heeft M. LOCHER, om dit geſchil te beſlisſen, eene meenigte van eerstgeboren Kinderen ingeënt, en wel met den allergewenschten uitſlag (d). Dit niettegenſtaande zyn

(a) *Eſſay on the preſent Method of Inoculation. pag.* 5.

(b) *Medical obſervations and Inquiries by a Society of Phyſicians in London. Vol.* III. *pag.* 287. En de Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappyë der Weetenſchappen. VI. Deel. 2de ſtuk. Bladz. 469.

(c) *On the Disadventages, which attena the Inoculation of Children in early infancy.*

(d) *Obſervat. practic. circa Inoculationem Variolarum in neo-natis inſtitutam.*

zyn 'er nog, ook in ons Land, verſcheiden beroemde Inënters, gelyk M. W. SCHWENCKE (e), CAMPER (f), en anderen, die het inënten van Kinderen, beneden de twee jaaren, en vooral die zuigen, buiten hooge noodzaakelykheid, afraaden. Sommigen zyn, naar het my toeſchynt, daar van vooral wederhouden, door de vreeze, dat zy, door een ongelukkigen uitſlag, de algemeene invoering dezer praktyk benadeelen mogten. Wat my belangt, ik heb reeds voorlang geoordeeld, dat men gezonde kinderen in de eerſte maanden van hun leeven, tot dat zy tanden krygen, veilig kan inënten (g), en tegenwoordig ben ik 'er, door de ondervinding, in bevestigd. Ik heb zuigelingen van allerlei ouderdom, van 3, 5, 9, en 10 maanden ingeënt, en verſcheiden Kinderen, onder de twee jaaren, zonder eenig kwaad toeval, en de meesten derzelven hebben weinig

(e) Zie SANDIFORT, Natuur-en Geneesk. Bibliotheek D. VI. Bladz. 658.

(f) Aanmerkingen over de Inënting der Kinderziekte. Bladz. 44.

(g) TISSOTS Raadgeeving voor de gezondheid van den gemeenen Man, derde Druk, Bladz. 583.

pokken gehad. In Aſië, en vooral in Circaſſië, is deze praktyk algemeen in gebruik, en altoos goed bevonden.

Hoe jonger de Kinderen zyn, hoe gemakkelyker alles, wat tot de Inënting behoort, in hen kan in 't werk geſteld worden; byzonder nu het inneemen van geneesmiddelen naauwlyks meer noodig is. De ſtuipen, en andere toevallen, of ziektens, die men in zulke jonge kinderen vreest, zyn doorgaans gemakkelyk en zeker te voorkomen.

Voorders ben ik, met den Heer MATTY, lang van gevoelen geweest, dat de Inënting het meeste nut aan het menſchelyk geſlacht, en gevolglyk aan de Maatſchappyë, zal toebrengen, wanneer zy algemeen in kinderen, die maar eenige maanden oud zyn, in 't werk geſteld word, en ik zal, in eene andere Verhandeling, dit trachten nader te bewyzen.

In weerwil van dit alles, geloof ik echter, dat men veiligst handelt, met kinderen, in welken men de tanden wagt, niet in te enten, uit hoofde van de geſchiktheid, die zy dan tot ſtuipen hebben; hoewel ik ook voorbeelden gehad heb van kinderen, die, onder de In-

Inënting en zelfs onder de uitbottingskoorts, tanden gekreegen hebben, zonder eenig kwaad gevolg; onder anderen een kind van 7 en een ander van 9 maanden. Misschien is het kwaad, dat men 'er van vreest, door open lyf te houden en de koele behandeling, wel te voorkomen.

§ IV.

Eene derde voornaame zorge, die men voorheen, omtrent de Inënting, angstvallig in acht nam, bepaalde zich tot de gesteldheid der onderwerpen. Geenen, als gezonde persoonen, mogten deze bewerking ondergaan; allerlei ongesteldheden werden uitgemonsterd; en gelyk dit niet weinigen afschrikte, zoo werd het welhaast eene der gewigtigste tegenwerpingen, waar mede men de voordeelen der ingeënte kinderpokjes boven de natuurlyken bestreed, dewyl dezen in menschen met allerlei ongesteldheden voorkomen. Men heeft, dit bemerkende, vervolgens lieden, met verschillende ongezonde gesteltenissen, ingeënt, en hier door den kring en het nut der Inëntinge aanmerkelyk vergroot: "Thans, zegt de Heer CAM-

„ PER, ben ik, gelyk uit myne behan-
„ deling blykt, volkoomen overtuigd,
„ en houde het zeer ongerymd, dat
„ men de Inënting zal doen aan een
„ gezonden, en geeven den zieken aan
„ zyn noodlot over. Myne Waarnee-
„ mingen, in het voorige Hoofdſtuk
„ bygebragt, moeten een yder overtui-
„ gen, dat, welk eene geſteltenis iemant
„ ook hebbe, de Inënting geſchieden
„ kan, namelyk als het gevaar van be-
„ ſmet te worden, door eene algemee-
„ ne *Epidemie* groot wordt. Ik ſpree-
„ ke van geſteltenisſen, en niet van
„ ziektens, die hevig zyn; zoo lang
„ deeze duuren, moet de Inënting uit-
„ geſteld worden" (h). Ik ben volko-
men van die zelfde gedagten, waarom
ik, in de laatſte *Epidemie*, niet ge-
ſchroomd heb, ongeſtelde onderwer-
pen in te enten, en de ondervinding
heeft my doen zien, dat de ingeënte,
gelyk de natuurlyke kinderpokken, ſom-
tyds tot een geneesmiddel verſtrekken.
Ik heb ingeënt een *Jongetje*, oud vyf
jaaren, 't welk altoos aamborstig ge-
weest was, en van dit ongemak, te ge-
lyk

(h) CAMPERS Aanm. over de Inënt. enz. Bladz. 42.

lyk met het afloopen der Inëntinge, geneezen, en bevryd gebleeven is: een *Meisje*, nog geen twee jaaren oud, met eene vogtige Daauwworm, over 't gantſche aangezigt, hoofd, hals, enz. — waarom het door een ander was afgewezen, welke huidziekte, tevens met het opdroogen der pokjes, weggegaan, en niet wedergekomen is: een *Jongetje* van gelyken ouderdom, dat lang geſukkeld had, met zwaar ontſtoken oogen, zoodanig, dat het geheel moest geblind worden, voor welk ongemak men de beste middelen vrugteloos had aangewend, en 't welk, tot myne verwondering, op den zelfden dag, met het uitkomen van eenige weinige pokjes, geheel verdweenen, en weggebleeven is: een *Man* van 28 jaaren, met een koortſige geſteldheid, zeer beſlagen tong, verloren eetlust, bezwaarde ademhaling, hoofdpyn, loomheid en pynelykheid, in alle zyne ledemaaten, en geduurig gekweld met zweerende puisten, over het gantſche lighaam, die aan deze ongeſteldheden, meer dan een jaar, had ziek gegaan, en, om van dezelven, eer ik hem inëntte, geneezen te worden, alles, wat ik hem had voorgeſchreeven,

naauw-

naauwkeurig gebruikt en in acht genomen had, doch die geene verbetering ziende, en de ziekte zeer vreezende, dewyl hy 'er kortlings drie zusters aan verloren had, en in een huis was, daar zy heerschte, de Inënting niet langer begeerde uit te ſtellen, en in wien dezelve ook zoo gelukkig geſlaagd is, dat hy, terſtond na de uitbotting, volkomen gezond, en, 't gene aanmerkenswaardig is, zyne tong, die, zoo lang het hem heugde, vuil geweest was, volmaakt ſchoon geworden is; eindelyk twee *Kinderen*, het eene, een zuigeling van vier maanden, en het andere, een jongetje van drie jaaren, beiden, onmiddelyk nadat zy van het roodvonk herſteld waren, omdat 'er, in het zelfde huis, een ander kind aan de pokjes ſtervende lag, en beiden met den gelukkigſten uitſlag. Zoo weinig heeft men ſommige ongeſteldheden te ontzien, om de Inënting te ondergaan, wanneer men door de natuurlyke Kinderpokjes gedreigd word! — Daar zyn echter teekens van ongeſteldheid, die bedenking moeten baaren, eer men inënt. Ik ent, by voorbeeld, niet gaarne in, wanneer 'er eene koortzige geſteldheid, een

een aanhoudende kuch of hoest, een ontſtelde ſtaat der ſpysverteerende ingewanden enz. plaats heeft; of wanneer de tong zeer beſlagen is. Verſcheiden maalen heb ik waargenomen, dat kinderen, die eene wit beſlagen en gedeeltelyk ontvelde tong hebben, onder de ingeënte, zoo wel, als onder de natuurlyke pokken, het ziekſte worden, en de zwaarſte toevallen krygen.

§ V.

De vierde en eene der voornaamſte zorgen, betreffende de Inënting, was de Voorbereiding: zy beſtond in eene ſtrenge onthouding van dierlyke voedſels, gegiste dranken en ſpeceryën, en in herhaalde reizen, door Mercuriaale en Antimoniaale purgeermiddelen, ſterk te purgeeren, geduurende het beloop van 10, 12 dagen, of langer, voordat men inëntte. De eerſte Inënters, een SUTTON, DIMSDALE, WATSON, en anderen, oordeelden deze Voorbereiding ten hoogſten noodzaakelyk, meenende, dat zy, door dezelve, den Lyder een gunstiger geſchiktheid voor de pokken bezorgden, het pokgif goedaartiger, en de

de ziekte veel ligter en min-gevaarlyk maakten. Deze meening greep ſtand, tot dat GATTI, in den jaare 1767 betoogde, dat de gezondheid hier de eenigſte vereischte gunstige geſchiktheid is, dat derhalven de Voorbereiding, in gezonde onderwerpen, noodeloos, onnut, ſchadelyk, en ſomtyds gevaarlyk is, en dat zy, in zieken, alleen beſtaat in dezelven gezond te maaken, en dan, ten aanzien van de pokken, geen Voorbereiding kan genaamd worden. De redeneeringen en ondervindingen, waar mede hy zulks betoogde, waren zoo treffende, zoo overtuigende, dat men het alleen aan vreesächtigheid, en gebrek van ondervinding, ſcheen te moeten toeſchryven, dat veelen, op zyn Kompas, in dezen niet zeilen durfden. Verſcheiden echter omhelsden zyn gevoelen en ſchaften de Voorbereiding geheel af. Onder dezen was in ons Land de HOOGGEL. HEER CAMPER, die 'er zeer gelukkig mede ſlaagde. "Ik heb 'er „ geen één, zegt hy, voorbereid; ik „ heb omtrent 20 volgens DIMSDALE, „ Kwik en Antimonie gegeeven; 10 als „ WATSON behandelt, en geen Kwik „ gegeeven; 60 heb ik volſtrekt niets

„ voor-

„ voorgeſchreven, geduurende de ge-
„ heele loop der ziekte, en juist die ge-
„ nen, welken ik op WATSON's of DIMS-
„ DALE's wyze behandeld hadde, heb-
„ ben de meeste pokjes gehad, twee
„ Kinderen uitgezonderd, die aan de
„ borst waren". Edoch anderen, on-
der welken de HOOGGEL. HEEREN M.
W. SCHWENCKE (i), en VAN DOEVEREN
(k), oordeelende dat men niet van het
eene uiterſte tot het andere moest over-
ſlaan, bleeven by de Voorbereiding,
maar maakten dezelve korter van duur,
en minder ſtreng. Deze handelwys, my
de voorzigtigſte toeſchynende, heb ik
gevolgd, en ik heb dit te gereeder ge-
daan, omdat ik, in 't jaar 1768, duide-
lyk gezien had, dat de *Suttonianen*,
wier inëntingen ik hier allen heb bye-
woond, door eene ſtrenge onthouding,
en vooral door geweldig purgeeren,
hunne Inëntelingen uittermaate verzwak-
ten, zonder de ziekte, wanneer de ge-
ſtellen ongunſtig waren, minder hevig
te maaken; terwyl ik ſterk twyffelde,
of de hevige toevallen, die zy in ſommi-
gen

(i) Zie SANDIFORTS Natuur- en Geneesk. Biblio-
theek Deel VI. Bladz. 662.
(k) Dezelfde, Deel VII. Bladz. 174.

gen hadden, 'er niet aan moesten toegeſchreven worden. Ik nam echter voor te onderzoeken, als 'er eene genoegſaame gelegenheid zich opdeed, wat de ondervinding my hier omtrent leeren zou, en dit heb ik in de laatſte *Epidemie* volbragt. Ik heb eenigen, op eene gematigde wyze, voorbereid; ter zelver tyd anderen niet als een zagt purgeermiddel, den dag voor de inënting, gegeeven, en drie, die ik zeer gezond vond, in 't geheel niet voorbereid: ik heb die allen even gelukkig 'er zien afkomen, geen noemenswaardig verſchil ontdekt, en zigtbaar waargenomen, dat eene langduurige en ſtrenge voorbereiding, indien zy geen nadeel aanbrengt, ten minſten geen voordeel doet, en ik heb daarom beſloten dat zy, behalven laſtig, verdrietig, affchrikkende, en verzwakkende, geheel onnoodig is. Ik heb vervolgens de meesten, alleen den dag voor de Inënting, goed laaten purgeeren, en geen kwik gegeeven, als in één kind, waarin ik wormen vermoedde, en daar dezelven ook voor den dag kwamen, en in geen één heeft my deze manier eenig ongeval, nadenken, of berouw veroorzaakt;

zy

zy hebben allen de ziekte gelukkig doorgeſtaan.

§ VI.

Na de Voorbereiding, volgt de wyze van Inëntinge. Omtrent deze hebben myne ondervindingen my doen zien; dat de tegenwoordige genoeg bekende manier verre de beste is, en dat het allergeringſte ſteekje, met de uiterſte punt van een Lancet, mits het, door de opperhuid heen dringe, voldoende is.

Sedert dat de nieuwe Suttoniaanſche wyze van inënten is bekend geworden, is de oude manier door een inſnyding en een beſmetten draad om gewigtige redenen afgekeurd en in onbruik geraakt. Onlangs zeide my de Heer INGENHOUSEN, wiens gezag in de zaak der Inënting aan dat van een DIMSDALE gelyk is, dat alle de ongelukken en mislukkingen, van niet te vatten, van zwaar te pokken, van de kinderziekte, na ingeënt te zyn, door den natuurlyken weg weder te krygen enz., die hy had gezien en kunnen nagaan, altoos op de oude wyze van inënten gevolgd waren.

Ik heb ook ingeënt, door de pokſtof

op de huid te wryven, en dan dezelfde plaatſelyke verſchynſelen gezien, doch tevens gevonden, dat dit niet zoo zeker gaat, dat de ſmetſtof zich niet gemakkelyk, door de opperhuid, mededeelt, en dat men daar toe deze, door lang en ſterk te wryven, eenigzins verdunnen, of affchaaven, of dat zy 'er lang op vertoeven moet.

In 't zekere ben ik onderrigt, dat, voor omtrent honderd jaaren, eene Joodin, in Rheenen woonende, in het Sticht van Utrecht, de Kinderpokjes voor geld mededeelde, door de korſten van Pokken, tuſchen de vingeren, te binden, en 'er eenige dagen te laaten liggen: zoo dat toen reeds de Inënting op eene zekere wyze in ons Land geoeffend is.

Omtrent de keuze der ſtof, heb ik met anderen, gevonden, dat men niet zeer kiesch behoeft te zyn. Ik heb myn eigen kind ingeënt, met ſtof uit ſamenvloeijende pokjes van een Lydertje, dat 'er aan geſtorven is; een ander met ſtof, genomen uit een lyk; twee met etter uit een zweertje, dat in mynen vinger, door de ſteek van een, met pokſtof beſmet, lancet ontſtaan was; verſchei-

ſcheiden met rypen, dikken etter; doch de meesten met verſche, dunne, klaare pokſtof of van natuurlyke of van ingeënte Pokken; maar ik heb 'er geen verſchil ter waereld in beſpeurd; de eenen zoo wel als de anderen hebben weinige, goedäartige en rype pokjes gehad; hoewel ik de laatſte altoos verkiezen zou, om dat het my heeft toegeſchenen, dat zy eer en meer werkſaam is; ten minſten ik meen opgemerkt te hebben, dat gedroogde ſtof, ſchoon met warmen waaſem, of water bevogtigd, altoos traager vat en werkt.

§ VII.

De verdere zorg van den Inënter, na de gedaane *Operatie* tot de uitbotting, zweering en opdrooging toe, bepaalt zich tot de levenswyze, eetregel, en eenige geneesmiddelen.

Ten aanzien der leevenswyze, heb ik redenen gevonden om met den H. GEL. CAMPER (1) te oordeelen, dat de buitenſpoorige blootſtellingen aan kou-

(1) Zie CAMPER, Aanmerk. over de Inënt. Bladz. 104.

de, gelyk de plegtige uitgangen in koetſen en andere grilligheden, die ons van de kwakzalvery van eenige Engelſche Inënters zyn blyven aanhangen, in 't algemeen onnut en belagchelyk, en in ſommige gevallen ſchadelyk zyn. Althans ik heb, in de maanden July en Augustus van den Jaare 1776, op dagen, dat myn *Thermometer* van PRINS van 72 tot 80 graaden rees, verſcheiden Inëntelingen, op het heetſte van den dag, ſchoon tegen myn gebod, in de zon wandelenden gevonden, zonder te kunnen bemerken, dat het hun eenigzins hinder of kwaad deed, of eenige verzwaaring, of verandering, in den loop der ziekte, veroorzaakte. Ik heb zelfs duidelyk waargenomen, dat zy, op die zelfde dagen, in een beſloten vertrek, daar het aanmerkelyk koeler was, ten tyde der uitbottinge, veel loomer en ziekelyker waren, dan in die heete buitenlucht, en dan anderen, des winters, in eene nog veel kouder, doch beſloten kamer, geweest zyn.

Ik heb in 't heetſte van den zomer, in een kind, zigtbaare aandoeningen van ſtuiptrekkingen terſtond, en geheel zien ophouden door het in de buiten-

lucht

lucht te brengen, uit een vertrek, daar de warmte in verre na zoo groot niet was. Ik meen echter opgemerkt te hebben, dat eene broeijende warmte, die de lucht en de uitwaasſeming om het lighaam beſloten houdt, en tot rotting ſchikt, de lyders zieker maakt, en de pokjes vermeenigvuldigt. Ik heb in een Ingeënte zuigeling, de geheele eene zyde van het lighaam, met welke zy altoos, des nagts, tegen de bloote borst van de Moeder lag, vol pokken gezien; terwyl 'er, op de andere zyde, naauwlyks eenigen te vinden waren. Ik heb, aan de billen van een ingeënt kind, zeer veele pokjes zien ontſtaan, door het geduurig op eene warme ſtoof te laaten zitten; terwyl 'er op 't overige van 't lighaam geen één was; En meermaalen heb ik, in de natuurlyke ziekte, de billen vol pokken gezien van kinderen, wier luuren en uitwerpſelen niet genoeg verſchoond en gereinigd, of die, met hun onderlyf, geſtadig voor de vuurmande gehouden werden. Aan den anderen kant, heb ik kennelyke kwaade uitwerkingen van eene belette uitwaasſeming gezien, wanneer men Lyders met ingeënte of natuurlyke pok-

jes op den tyd der uitbottinge aan eene veel kouder lucht blootſtelde, dan die, in welke zy, in huis, zich onmiddelyk te vooren bevonden. Wanneer echter dat verſchil van koude niet groot is, of trapswyze verminderd word, en de lyders weinig pokken hebben, heb ik niet kunnen vinden, dat de ſtrengſte koude eenig nadeel deed; in tegendeel meen ik duidelyk opgemerkt te hebben, dat zy de hitte en hevigheid der uitbottingkoorts eenigzins vermindert, de uitbotting bedwingt en tegenſtaat, en zelfs reeds uitgekomen pokpuistjes weder doet verdwynen. Ik heb, in de ſtrenge koude van den 27ſten en 28ſten January deszelfden jaars, toen myn Thermometer op 2, 3 en 4 graaden, beneden nul, gedaald was, twee ingeënte kinderen, ten tyde van de uitbottinge, laaten uitgaan, zonder dat het hun eenig leed gedaan heeft; maar zy hadden eene geringe uitbotting, en waren ook in huis zeer koud gehouden.

Uit deze, uit reeds gemelde §. II. en uit andere Waarnemingen, heb ik gemeend te mogen beſluiten, dat niet zoo zeer een koude, als wel een vrye, zuivere en geſtaêg ververschte lucht, geduu-

duurende het gantſche beloop der Inëntinge, gelyk in alle heete ziektens, ten uiterſte noodzaakelyk en heilzaam is, en wel het grootſte voordeel aanbrengt. Voor 't overige, heb ik het ten aanzien der leevensregeling zeer heilzaam gevonden, dat men den Inëntelingen alle vrees, angst en droefheid beneeme, hunnen geest door bezigheden en uitſpanningen van zich zelven aftrekke en vervrolyke. Ik heb een Jongman, die voor de kinderpokjes zeer bevreesd was en bleef, onder de Inënting vry ziek zien worden en zeer veele min goedäartige pokjes krygen.

§. VIII.

Betrekkelyk den eetregel, heb ik in de meesten de onthouding van dierlyke ſpyzen, gegiste dranken en ſpeceryën, geduurende den gemelden tyd, ſtipt laaten in acht neemen; uitgezonderd in ſommigen van dezen, aan welken ik op den 6den, 7den of 8ſten dag merkende, dat de wondjes, wegens zwakheid, niet den vereischten voortgang maakten, een weinig vleesch,

boter of wyn heb laaten geeven; waar by ik my zeer wel bevonden heb. Edoch met den H. GEL. HEER CAMPER (m) willende beproeven, of de diëet wel zoo ſtreng behoeft te zyn, heb ik eenigen, alle dagen, vleesch en boter toegeſtaan, en ik meen duidelyk genoeg waargenomen te hebben, dat dezen meest alle zieker, koortſiger, meer aan ſtuipachtige trekkingen onderhevig en voller van pokken geworden zyn, dan over 't algemeen zy, die den eerstgemelden eetregel gehouden hebben.

Uit deze proeven, gepaard met andere waarneemingen en byzonder het geval, het welk ik zoo even zal melden, is 't my voorgekomen voor het goed gevolg der Inëntinge, om de ziekte ligter te maaken en alle ongevallen voor te komen, van zeer veel belang te zyn, dat de maag en darmen, byzonder ten tyde der uitbottinge, zuiver en welgeſteld zyn, niet veel te werken hebben, en de eerſte vooral met geene moeyelyk verteerbaare noch ligtrottende ſpyzen, en de laatſten met niet veele drekſtoffen gevuld zyn.

§. IX.

(m) Zie CAMPER Aanm: over de Inënt. Bladz. 93.

§. IX.

Om daar in te voorzien, heb ik de meesten myner Inëntelingen, den dag voor de uitbotting, een goed purgeermiddel laaten gebruiken, doch de voorgaande dagen niets, dat naar een geneesmiddel gelykt; en zy allen zyn weinig ziek geweest en hebben weinig pokjes gehad, althans niet meer dan eenige anderen, die ik herhaalde reizen en ſterk heb laaten purgeeren. Ik heb 'er onder dezen meer dan één gehad, met veel pokjes; terwyl anderen, die ik niet gepurgeerd heb, of 'er niet toe heb kunnen krygen, 'er zeer weinigen gehad hebben: hoewel ik ook duidelyk genoeg gezien heb, dat het ſterk purgeeren, in ſommigen, de uitbotting eenigzins tegenhoudt, ſomtyds reeds uitgebotte pokpuntjes weder doet verdwynen, en anderen, zonder zweeren, opdroogen.

Deze en andere waarneemingen hebben my doen beſluiten, dat het purgeeren niet altoos en niet zooveel vermogen heeft, om de pokſtof af te trekken, minder werkſaam te maaken, en dus het getal der pokken te vermin-

deren, als wel ſommigen meenen; maar dat vermoedelyk de meerdere of mindere prikkelbaarheid der zenuwen, en van het gantſche geſtel, die, door het purgeeren, ſomwyl te zeer vergroot word, 'er geen kleene rol in ſpeelt. Dat het echter hoognoodig zy, tegen den tyd der uitbottinge voor den ſtaat der maag en ingewanden te zorgen, heeft my byzonder geleerd het volgende geval.

Een Jongetje, oud 3 en een half jaaren, zeer gezond en ſterk, 't welk ik den 19 Augustus des morgens ingeënt, en vervolgens naar myne wyze behandeld had, vond ik den 26ſten en dus den 7den dag, 's morgens, ongeſteld, eenigzins koortſig, dofgeestig, en het aangezigt opgezet; hy was des nagts benaauwd geweest, en had eenige trekkingen gehad. Naar de oorzaak onderzoekende, vond ik het te vroeg om deze ongeſteldheid voor het begin der uitbottingkoorts te houden, de wondjes te zigtbaar eene konstige beſmetting aanduidende, om aan eene natuurlyke beſmetting te denken, en de tong te ſchoon, om eene ongeſtelde maag te vermoeden, en dit te minder, om dat de

de Moeder my verzekerde, dat hy dagelyks vier of vyfmaalen afgeweest was en niets van het verboden gegeeten had; waarom ik beſloot, dat hy veeliigt eene belette uitwaasſeming mogt gekreegen hebben; in welke veronderſtelling ik hem de daartegen noodige middelen en leevenswyze voorſchreef. Des avonds vond ik hem beter; hy was vroolyk, en weder vyfmaal, zoo men my berigtte, afgeweest. Den volgenden morgen, zynde den 27 Augustus, vond ik hem, als den voorigen; ook had hy weder den nagt onrustig en benaauwd doorgebragt en eenige trekkingen gehad. Ziende, dat de wondjes verbleekt, flets en agterlyk waren en de tong eenigzins beſlagen, gaf ik hem een goed purgeermiddel, terwyl ik naauwkeurige ondervraagingen deed, of hy iets nadeeligs gegeeten hadde, waaromtrent men my, door de ſterkſte ontkenningen, gerust ſtelde. Des avonds ten 6 uuren te huis koomende, zynde uit de Stad gehaald geweest, berigtte men my, dat ik, reeds ten 4 uuren, by hem geroepen ware, dat hy in een ſterke ſtuip lage. Terſtond naar hem toegaande, vond ik hem nog in hevige ſtuiptrekkingen

gen van het gantſche lighaam, en voor-al van de regterzyde, en liggenden in een beſlooten vertrek, 't geen ik echter reeds te vooren ſtrengelyk verbooden had. Ik bragt hem terſtond in de open lugt en deed terwyl de noodige onder-vraagingen. Men zei my, dat die ſtuip hem reeds ten half vier op het lyf gevallen en tot hier toe niet afgebroken geweest ware. Dit, gepaard met de hevigheid der ſtuiptrekkingen en de onbekendheid der oorzaak, ontzette my niet weinig en deed my eene ongunſtige voorzegging maaken. Ondertusſchen geroepen, om hulpmiddelen aantewenden, gaf ik my tyd, om eerst alles bedaard te onderzoeken. Ik vond den pols ſamengetrokken, hard en rad, de tong dik, droog en beſlaagen, het aangezigt zeer rood en gezwollen, de wondjes geheel verbleekt en ingevallen, nergens eenig teeken van uitbottinge en den buik uittermaaten opgezet en hard. Dit ziende, zeide ik, dat het kind iets kwaads en wel onmaatig moeste gegeeten hebben, dat het, zonder dit, onmoogelyk zoo een dikken, harden buik hebben konde. Men verzekerde my, op de ſterkſte wyze van neen: ik beval aan-

ſtonds een clyſteer gereed te maaken, deed onderwyl eene vry ruime aderlaating, en zette een zetpil van een einde nagtkaars in fyn zout gerold, waarop een weinig ontlasting volgde; ook liet ik myn Lydertje, van tyd tot tyd, wat koud water drinken, dat het, by poozen, vry wel doorzwolg. Daarna liet ik het clyſteer zetten, dat welhaast een grooten afgang van gebonden, natuurlyke drekſtoffen verwekte. Vervolgens gaf ik het een purgeermiddel in, en liet om de omſtanders te vergenoegen, op de dyë, een ſpaanſche vlieg leggen en zuurdeeg aan de voeten, ſchoon ik, de oorzaak nu duidelyk kennende, my wel verzeekerd hield, dat dezen de middelen niet waren, waarvan men, in dit geval, de redding verwagten moest. Ik dagt wel om een braakmiddel, maar geene neigingen tot braaken beſpeurende en vermoedende, dat de ſtoffen te laag zaten, oordeelde ik zulks niet dienſtig. De ſtuipen aanhoudende en de buik eveneens gezwollen blyvende, liet ik een half uur daarna het clyſteer herhaalen, met die uitwerking, dat 'er, binnen weinig minuuten, eene verſchrikkelyke ontlasting van natuurlyken,

ken, gebonden drek opvolgde, te gelyk met eene braaking, niet van onverteerde ſpyzen, maar meest van ſlym en water. Dit ziende, werd ik bevestigd in het denkbeeld, 't welk ik reeds gemaakt had, dat de ſtuipen niet zoo zeer een gevolg waren van eene kwaade ſpysverteering, als wel van eene tegroote opvulling der darmen, waarom ik oordeelde in myne begonnen geneeswyzing te moeten volharden. Op deze ontlasting volgde eene zigtbaare vermindering der ſtuipen en eenige ſlinking van den buik; waarom ik, dewyl het weeder winderig en guur werd, myn Lydertje liet in huis brengen en op den grond leggen in een ruim vertrek, waarvan de raamen openſtonden, laatende nu en dan den buik zagtjes, met eene warme hand wryven en het purgeermiddel voortgebruiken, 't welk het zeerwel inhield. Na vervolgens, omtrent anderhalf uur, by het Lydertje gezeeten te hebben, om alles, met oplettenheid, waarteneemen en in overweeging van de gevolgen, die dit geval na zich ſleepen zou, indien hetzelve ſtierve, zag ik, dat de ſtuipen weder verzwaarden, en de buik op nieuw meer opzette, 't

geen

geen my nogmaals tot een ſterk clyſteer deed beſluiten. Ik liet 'er een uit een Aftrekſel van Tabak bereiden, en dit werd gezet omtrent half elf. Op hetzelve volgde eene nog veel grooter ontlasting, dan de voorige, wel van minder gevormde, maar niettemin van gebonden en vry natuurlyke, doch leelyk ſtinkende drekſtoffen, en na dezelve zoo eene aanmerkelyke vermindering en vervolgens afbreeking van ſtuipen, dat ik, na een half uur, vryheid vond om myn Lydertje te verlaaten en aan de oppaſſing van mynen Apotheker overtegeeven, die my, in den vroegen morgen, tot myne blydſchap, kwam berigten, dat de ſtuipen ten twaalf uuren geheel waren opgehouden, na dat 'er nog eenige afgangen gevolgd waren en dat het Jongetje toen in een gerusten ſlaap geraakt was. Hetzelve terſtond bezoekende, vond ik het wakker, volkomen by zyne kennis, zonder ſtuiptrekkingen; doch den arm en het been van de regterzyde lam, het aangezigt aan dienzelfden kant eenigzins ſcheef getrokken, voorts koortſig, en de tong zeer beſlaagen, waarom ik het noodig oordeelde, op de ontlasting van den af-

gang

gang te blyven aanhouden. De wondjes waren geheel verlevendigd, en zelfs kennelyk gevorderd, zynde dit den negenden dag der Inënting, en wel den 28 Augustus. Toen de Moeder nogmaals vraagende, of het Kind zich, in het eeten niet te buiten gegaan hadde, zei zy my, vernomen te hebben, dat het kind niet zoo meenigmaal was afgeweest, als men my te vooren diets gemaakt had, dat het verſcheiden dagen zeer hongerig geweest was en dat de Dienstboden, uit medelyden, het onophoudelyk met raauwe kruisbeziën, aardappelen, rundervleech en zelfs met gedroogde ſcharretjes, hardgekookte eijeren en ſtukjes enkele boter opgevuld hadden, en erkende tevens, dat zy niet de edelmoedigheid zouden gehad hebben, om zulks te belyden, indien het kind geſtorven ware. Zoo weinig ſtaat kunnen de Ouders maaken op de dienstboden en oppaſers, niettegenſtaande het ſtrengſte verbod; en zoo ligt kan een Inënteling ongelukkig worden en de Inënting last lyden, buiten de ſchuld van deze praktyk, of van den Inënter.

Des avonds van dienzelfden dag was het

het kind beter, ſchoon nog koortſig; het was nog eenige reizen afgeweest; doch de tong bleef beſlagen. Den volgenden of 10den dag vond ik het Lydertje in alle opzichten verbeterd, en rondom de wondjes meende ik eenige blyken van uitbottinge te zien. Dezen waren den morgen daaraan, den 11den dag der Inënting, zeer zigtbaar, en het Lydertje was minder koortſig, vry kloek en hongerig, de tong eenigzins ſchooner en vogtig, en de pis met veel pokzetſel bezonken, 't welk de drie volgende dagen duurde. Des middags werd ik weder geroepen, met berigt, dat het kind, op nieuws, in een ſtuip lag. Ik vond de ſtuip van denzelfden aart, vry hevig, en met dezelve gepaard geduurige neigingen tot braaken. Men zei my, dat men het eenige raauwe pruimen te eeten gegeeven hadde, meenende, dat zulks geen kwaad konde. Het tegendeel begrypende, en oordeelende, dat die pruimen, onverteerd in zoo eene ontſtelde maag van zoo een gevoelig gemaakt en tot ſtuipen geſchikt kind liggende, door haaren prikkel, oorzaak van het nieuwe toeval waren, gaf ik het een braakmiddel, waar door het,

een kwartier daarna, hevig braakte, geevende veel gal en teevens uitgeweekte vellen van pruimen over. Hierop ſtilden de ſtuiptrekkingen, en het Lydertje bleef afgemat, krachteloos en onrustig liggen. Des avonds vond ik het zeer koortſig, zonder ſtuiptrekkingen, maar woelig, ſmertelyk en met tandknerſingen. De wondjes echter ſtonden zeer wel, en op het aangezicht zag ik zeer veele Pokjes uitkomen. Ik gaf het eene eenigzins ſlaapverwekkende *Emulſie*, waar van het des nagts veel en zeer gerust ſliep.

Den volgenden morgen, den 31 Augustus, en dus den twaalfden dag der Inëntinge, vond ik het kind veel beter, zeer kloek, naauwlyks koortſig, en de tong ſchooner. De pokjes op het aangezicht waren mooi gevorderd, en vertoonden zich ook op de armen en handen.

Van dezen tyd af, gong alles naar wensch voort; het kreeg over het geheele lighaam zeer veele, doch onderſcheiden en zeer groote rype pokken, en herſtelde volmaakt wel, zonder eenig ongewoon toeval meer te ondervinden, waarom ik het niet noodig achte

te, 'er meer van aan te teekenen, als dat ik ter zelver tyd, met dezelfde ſtof nog een ander kind ingeënt hadde, 't welk de ziekte zeer ligt, en naauwlyks tien pokjes gehad heeft, en dat deszelfs lamheid nog een tyd lang geduurd heeft; doch langſaamer hand, door de gepaste middelen, verbeterd en nu geheel genezen is.

Onderwyl was dit geval bekend geworden, maakte veel gerugts, en, gelyk gewoonlyk, de vyanden der Inëntinge lieten niet na hetzelve, ten nadeele dezer praktyk te duiden, te vergrooten en te verbreiden; waarom ik het dienstig geöordeeld heb, hetzelve hier eenigzins omſtandig te beſchryven; te meer, om dat ik, betrekkelyk de Inënting, nergens dergelyk geval beſchreeven gevonden heb, en 'er voor ſommigen misſchien het een en ander uit te leeren is, gelyk ik zelf 'er veel uit geleerd heb.

§ X.

Buiten het gemelde geval, heb ik, na de uitbotting, in geen éénen myner Inëntelingen noodig gehad Mediçynen te gebruiken. Niemant hunner heeft

etterkoorts, napokken, verzweeringen, kwaade oogen, of eenige andere toevallen gehad. Allen zyn zy 'er volkomen gezond en ſterk afgekomen, en veelen zyn gezonder en vrolyker geworden, dan zy te vooren waren. Allen zyn zy ook tot nog toe in leeven, zonder eenigen ſchyn van ongeſteldheden, of naween 'er uit overgehouden te hebben; uitgezonderd een Meisje, van welks geval, ſchoon zeer onnoozel, ten aanzien der Inëntinge, men echter, ten nadeele derzelve, mede veel geſchreeuw gemaakt heeft; waarom ik het hier ook kortelyk zal opgeeven.

Dit Kind, twintig maanden oud, 't welk ik met twee Zoontjes van dezelfde Ouders ingeënt heb, heeft, gelyk de anderen, zeer goedaartige, groote, zweerende pokjes gehad, naar ik gis, omtrent 60, en is, binnen de drie weeken, zonder naauwlyks ziek geweest te zyn en zonder eenig toeval herſteld. Daarna is het 7 weeken volkoomen gezond gebleeven, doch heeft toen eene koorts gekreegen, die zigtbaar uit eene kwaade ſpysverteering, ontſtond. Ook had het, ter dier tyd, volgens het berigt der Ouders, zeer hongerig zynde, buiten

ten hun weten, veel geſnoept en moeilyk verteerbaare dingen gegeeten: 't gene anders kennelyk genoeg was, uit de beſlagen tong, neiging tot overgeeven, en kwaade drekſtoffen, die het kwyt raakte, waarin men de ſchillen van graauwerwten, enz. vond. In weerwil van de aangewende middelen, bleef de koorts het kind verzwakken en bragt eene zwaare ſprouw voort, waaraan het 12 weeken, na de Inënting, overleed. Men moet, dunkt my, verſchrikkelyk partydig zyn, om dit te noemen door, of van de Inënting ſterven. Zou men wel zeggen, dat een kind aan de natuurlyke pokjes geſtorven ware, wanneer het zooveel weeken daarna en na zoolang gezond geweest te zyn, aan eene Koorts overlede? en is het te verwonderen, dat van de 183 ingeënten, gduurenden den loop van een jaar, een kind aan eene andere ziekte ſneuvelt, daar 'er, zonder de dooden aan de Kinderziekte te rekenen, 's jaarlyks, van de 100 kinderen, beneden de 2 of 3 jaaren, ten minſten 25, door andere ziektens ſterven?

§ XI.

Geduurende het beloop myner Inëntingen, ben ik byzonder oplettend geweest, op de gewoone en buitengewoone verſchynſelen, die zich in dezelven opdoen, van welken ſommigen my toeſchynen te verdienen, dat zy aangeteekend worden.

De eerſten zyn de teekenen, waaruit men opmaakt, dat de Inënting gevat heeft.

In de meesten, heb ik dit reeds den dag na de Inënting, in ſommigen eerst den tweeden en derden dag, met zekerheid kunnen zien, uit een, in den omtrek van het ſteekje of wondje oranjekleurig, of ligtroodverwig, ovaal, of rondächtig, geregeld omſchreeven, eenigzins verheven en op het gevoel hardächtig vlakje, dat, de eerſte volgende dagen, geregeld en met dezelfde gedaante en kleur zich uitbreidt. In eenige weinigen is het langer twyffelächtig geweest.

In ſommigen heb ik de wondjes, ſchoon het zigtbaar ware, dat zy gevat hadden, tot den zevenden en agtſten dag zien ſtilſtaan, eer zy doorwerkten, wan-

wanneer zy een ſchielyken voortgang maakten. In anderen heb ik een of ander der toegebragte ſteekjes zien verdwynen, terwyl de anderen zigtbaar gevat hadden, en dezelven vervolgens weder, als gevatte ſteekjes, zien te voorſchyn komen. Of in zulke ſteekjes de ſme ſtof te ſchielyk of kwaalyk aangebragt of afgeveegd geweest zy, en de algemeene werkzaamheid dezer vervolgens in dezelven zich geopenbaard hebbe, gelyk zy meermaalen doet op plaatſen, waar de huid gekwetst is, durf ik niet bepaalen.

Een geval heb ik gehad in een Jongman, in alles gelyk aan dat, 't welk den H. GEL. HEERE VAN DOEVEREN, in een kind is voorgekomen (n), dat naamelyk de Pokjes door de Inënting, zyn voortgebragt, zonder eenige verandering aan de wondjes, of plaatſen der Inëntinge beſpeurd te hebben, en zonder eenige plaatſelyke uitbotting (o). Misſchien verdient het opmerking, dat myn Lyder, gelyk dat kind, uit vreeze

(n) Natuur- en Geneesk. Biblioth. VII. D. Bladz. 182.

(o) Men vind nog een dergelyk geval aangeteekend in de *Gazett. Salut.* No. XXXIII. 1776.

de natuurlyke beſmetting, een zeer langen tyd eene ſtrenge diëet gehouden had.

Twee Jonge Dogters heb ik ingeënt, eene van 14, en eene van 15 jaaren, met dezelfde ſtof, en ter zelver tyd met nog vier andere kinderen, en eene jonge Juffrouw van 26 jaaren, in het zelfde huis, in welken, de eerſte vier dagen, de wondjes, naar gewoonte, zich vertoonden en vorderden, maar toen ſtaan bleeven, waarna 'er vervolgens op ieder een kortsje kwam, terwyl zy over jeukte en pynelyke ſtyfte, onder de oxels, bleeven klaagen; doch den negenden dag, (wanneer zy my zeiden, een weinig duizelig te zyn, eene ligte hoofdpyn, en nu en dan huiveringen te gevoelen, hoewel ik uit den pols geene koorts konde beſpeuren) kwam 'er in beiden, om de wondjes, een ovaale ligtroode of roozige kring, juist gelyk aan dien van eene wel voortgaande Inëntinge, die drie of vier dagen bleef duuren, zonder echter eenige de minſte uitbottende puistjes of pokjes, in dezelven, en zonder dat 'er blaartjes of zweertjes met pok- of etterſtoffe in de wondjes, of eenige teekenen van uitbottinge, over het gantſche lighaam

voor

voor den dag kwamen. Ik heb haar beiden vervolgens nog tweemaalen, met de vereischte zorge en oplettenheid ingeënt; doch de wondjes zyn zeer ſchielyk en zonder eenige plaatſelyke ontſteeking geheeld; waarom ik haar voor de beſmetting voortaan onvatbaar verklaard heb. Aanmerkenswaardig is het, dat de vier gemelde kinderen ieder niet meer dan 5 of 6 pokjes gehad hebben, en dat ik van die zelve Ouders bevorens drie kinderen behandeld heb, met zulke goedäartige natuurlyke pokjes, als of zy ingeënt geweest waren. Zulke voorbeelden doen ons wettig beſluiten, dat 'er Familiën zyn, die in haar geſtel tot goedäartige en weinig Pokjes eene natuurlyke geſchiktheid hebben, en dat de uitbotting niet altoos noodzaakelyk zy, om door de Inënting, of door de natuurlyke beſmetting de ziekte der Kinderpokjes te hebben en 'er vervolgens onvatbaar voor te zyn.

Drie kinderen van dezelfde Ouderen heb ik te gelyk ingeënt, in welken de wondjes genoegſaam van 't begin af, met korstjes bezet geweest en zoo gebleeven zyn, zonder plaatſelyke ontſteekinge, of uitbottinge, zoodanig, als

zy zelden, of nooit zyn, en dat men zou getwyffeld hebben, of zy wel wezenlyk gevat hadden. Ook kreegen twee 'er van zoo weinig uitbotting, dat men twyffelen moest, of zy wel konden doorgaan voor de pokjes gehad te hebben. Ik heb hun daaröm nog tweemaalen ingeënt; doch zonder eenig gevolg: en ik heb met de ſtoffe uit hunne wondjes twee anderen ingeënt, die 'er zeer ſchoone pokken van gekreegen hebben. De aanteekening van dusdanige verſcheidenheden is dienstig, om duisteren en twyffelächtigen gevallen licht en zekerheid te geeven.

§ XII.

Dewyl men ook twyffelächtigen inënt, die onzeker zyn, of zy de Kinderpokjes eenmaal gehad hebben, zou het buiten twyffel ook nuttig wezen, dat men zulks, uit de verſchynſelen der wondjes ſpoedig en zeker ontdekken konde. Myns weetens heeft niemant hier aan meer lichts bygezet, dan de H. GEL. HEER CAMPER, door zyne naauwkeurige aantcekeningen van de dagelykſche

ſche veranderingen der wondjes (p), welken ik telkens geraadpleegd en zoowel hierin, als in volgende opmerkingen, alzins waar bevonden heb. Ik heb, om door eigen ondervinding 'er over te kunnen oordeelen en te zien, of ik 'er eenig meerder licht omtrent verkrygen konde, verſcheiden kinderen, by welken ik ooggetuige geweest was, dat zy natuurlyk gepokt hadden, opzettelyk ingeënt. In eenigen vertoonden zich de wondjes, als een eenvoudig ſteekje, of ſchrapje, met geene meerdere plaatſelyke roodheid, of ontſteeking, dan die van eene zuivere naalde, en genazen ſchielyk. In ſommigen ontſtond 'er zeerſpoedig eene donker of bruinachtig roode vlak, in den omtrek van het wondje, die zich, onregelmaatig omſchreeven, als ſtraalsgewys uitbreidde, veroorzaakende jeuking, branding en ſomtyds pyn, en ontſteekende meer en meer, geduurende de vier of vyf eerſte dagen, wanneer 'er, op de ſteekjes, donkere, bruine, harde roofjes kwamen, die welhaast verdroogden en afvielen, terwyl de ontſteeking verdween. In drie

(p) Zie CAMPER Aanmerk. over de Inënt. Bladz. 125 tot 128.

drie ontſtond 'er zeerſchielyk, om de wondjes, eene vry groote, roosächtige ontſteeking, die zich, over een groot gedeelte van den arm uitbreidde, en met jeukte, pyn en ſtyfheid gepaard ging, doch, op den vyfden dag, verdween, terwyl de wondjes eenigzins roofjes kreegen en genazen. In anderen eindelyk heb ik van de ſteekjes, na dat zy drie, of vier dagen, een weinig ontſtoken en zeer pynelyk geweest waren, een pokkig zweertje, of blaartje, met etter gevuld, zien voortkomen, dat uitzwoer, zonder eenig gevolg. Zoodanig een heb ik, die in het jaar 1740 ſterk gepokt heb, ook gehad in eenen myner vingeren, in welken ik onvoorziens met een beſmet lancet geſtoken had, met den etter van welk ik twee kinderen, gelyk ik boven gemeld heb, had ingeënt.

Het ſchynt my toe, dat men in die drie, vooral in de twee laatſte gevallen, het zekerst is, dat men de kinderpokjes voorheen gehad hebbe, en 'er vervolgens onvatbaar voor zy; dat is, wanneer men gezien heeft, dat de ſmetſtof plaatſelyk gewerkt hebbe; dewyl 'er dan geene reden is, waarom dezel-

ve

ve niet in het bloed overgegaan zy, en dit aangeſtoken hebbe, als alleen, dat men ſtelle, dat het bloed, of wel het gantſche lighaam 'er de vereischte geſchiktheid nog niet toe bezitte. Maar die zoo dikwyls voorgewende ongeſchiktheid, of onvatbaarheid voor de Kinderpokjes, beſtaat zy wel? Tot hier toe, komt het my zeer bedenkelyk voor, of niet alle menſchen, die nooit de pokjes gehad hebben, ten alle tyden van hun leeven 'er vatbaar voor zyn, mits de ſmetſtof, naar vereisch, aan en in hun lighaam overgebragt worde; of zy, die aan de natuurlyke beſmetting zyn blootgeſteld geweest, zonder 'er van aangetast te worden, en die 'er echter, jaaren daarna, van beſmet zyn, in den eerſten tyd wel eenige ſmetſtof in hun lighaam ontfangen hebben, en, of zy, die eerst vrugteloos zyn ingeënt, en vervolgens langen tyd daarna de pokjes door eene natuurlyke, of herhaalde konſtige beſmetting, gekreegen hebben, de eerſte reize wel behoorlyk zyn ingeënt geweest. Althans, in allen, die ik heb ingeënt, van welken men zeker was, dat zy nooit gepokt hadden, heeft de Inënting terstond gevat, en in geen

éénen van dezen heb ik dezelve behoeven te herhaalen, en in allen, in welken ik dezelve, omdat zy niet gevat had, herhaald heb, heeft zy, by de tweede en derde reize, even zoo min gevat, als by de eerſte, en in deze allen heb ik redenen en blyken gevonden, om vaſtteſtellen, dat zy, in vroeger jaaren, gepokt hadden.

§ XIII.

Ik heb ook getragt te ontdekken, of men, uit de verſchynſelen der wondjes weeten konde, dat het onderwerp, 't welk men inënt, natuurlyk beſmet zy, 't gene in eenen tyd, waarin de beſmetting heerscht, van zeer veel belang is. Ik heb ten dien einde verſcheiden Kinderen, die ik vaſtſtelde, dat natuurlyk beſmet waren, met een in pokſtof bevogtigd lancet, ſteekjes toegebragt. In ſommigen gedroegen zich de wondjes, in alles, als gewoonlyk in de Inënting, en in dezen vernam ik eerst, den negenden of tienden dag verſchynſelen van uitbottinge, die vervolgens volkomen werd, waarom ik beſloot, dat zy, toen ik hun inëntte, nog niet beſmet wa-

waren. In eenigen ontſtaken de wondjes eerder, dan gewoonlyk, de ontſteeking breidde zich ſchielyk uit en alles gong vervolgens voort, gelyk in eene zuivere beſmetting, door Inënting, en, in dezulken, verſcheen de uitbotting, den zesden, zevenden en agtſten dag. In verſcheiden ontſtaken de wondjes wel een weinig, doch niet anders, als eerstopkomende pokjes, en veranderden, na drie, vier, of vyf dagen, wanneer de uitbotting der natuurlyke beſmetting voor den dag kwam, in wezenlyke, uitbottende en zweerende pokjes, in niets van die op het overige van het lighaam verſchillende, zonder derhalven zoodanige uitbreidende roodheid, zonder zulke groote, platte blaartjes en roofjes te verkrygen, en zonder zoodanig lidteeken natelaten, als, ſchier altoos, in de wondjes van eene volkomen Inënting plaats hebben.

In een Meisje, 't welk ik hoopte, dat nog niet beſmet mogt zyn, vond ik des avonds, na dat ik haar, dien eigen dag 's morgens, ingeënt hadde, de wondjes in den omtrek, hoog rood, zelfs paarschächtig en zeer uitgebreid ontſtoken; zy klaagde over misſelykheid, hoofd-

hoofdpyn, loomheid, en was koortſig; uit al het welke ik voorzeide, dat zy de natuurlyke kinderpokjes ſtond te krygen, 't gene ook gebeurde, en alle de wondjes veranderden in waare pokjes, die met de overigen, te gelyker tyd en op dezelfde wyze zwoeren, opdroogden en afvielen. Geen één van die allen, in welken ik deze proeven genomen heb, is geſtorven, ſchoon ſommigen 'er van ſamenvloeijende Pokjes gehad hebben.

Ik heb ſoortgelyke proeven ook in tien myner Inëntelingen genomen; ik heb naamelyk hen drie, vier, vyf en zes dagen, na de eerſte Inënting, en wanneer ik zeker was, dat deze gevat hadde, nog eens ingeënt, en ik heb 'er gelyke verſchynſelen in waargenomen. In drie, in welken ik de Inënting, den derden, of vierden dag, hervat had, heb ik de tweede beſmetting ſchielyk zien voortgaan, met de eerſte ſamenvloeijen, en gelyktydig ryp worden; in de overigen verdweenen de tweede Inëntingen, zoodra de eerſten ryp werden, en veränderden in volkomen pokjes. Alle deze proeven hebben my tevens geleerd en bevestigd, 't ge-

't gene anderen reeds ondervonden hebben, dat de Inënting de eerſte gevatte beſmetting niet verzwaart en gevolglyk, dat men veilig voor de tweede en derde reis kan inënten, wanneer men meent, dat de eerſte niet gevat hebbe.

§. XIV.

Zoodra men zeker is, dat de Inënting gevat hebbe, tragt men, uit de volgende verſchynſelen, te voorzien en te voorzeggen, of men eene goedertieren uitbotting, en veele, of weinige pokjes te wagten hebbe.

Het oog van een ervaren Arts maakt, ſomtyds reeds vooraf, een gunſtige voorſpelling daar omtrent, uit de enkele beſchouwing der onderwerpen, of wel uit teekenen, die hy beter gewaar worden, dan beſchryven kan. De kleur en vooral de doorſchynendheid van het vel doen my dikwyls eene gemakkelyke uitbotting en weinige pokjes verwagten, en hierin heb ik de waarneemingen van den H. GEL. HEER CAMPER (q) meenigmaal bevestigd gezien.

(q) Zie CAMPER, Aanm. over de Inënt. Bladz. 42.

Alle de kinderen, en de Ouders zelve, van welken ik, in § XI, gewaagd heb, hadden zoodanig vel. — —

Verſcheiden echter heb ik de ziekte zeer gering, en zeer weinig pokjes zien hebben, in wier huid ik die roode doorſchynendheid niet ontdekken kon. Men let derhalven te recht ook op andere teekenen, en, onder dezen, zyn 'er geenen, die hier meer grond geeven, dan de verſchynſelen, welken zich in en om de wondjes vertoonen. In het algemeen heb ik de waarneemingen der laatere Schryveren, daarin bewaarheid gezien, dat men eene gemakkelyke en geringe uitbotting te wagten hebbe: wanneer de wondjes een geregelden en ſpoedigen voortgang maaken, dagelyks zigtbaar grooter en rooder worden, en vooral, wanneer 'er groote roode kringen, met veele pokpuistjes om dezelven komen. Nochthans heb ik eenige Inëntelingen gehad, wier wondjes traagelyk voortgingen, verſcheiden dagen ſtil ſtonden en ſchier geen roode kringen kreegen, en die evenwel naauwelyks ziek geweest zyn, en weinig pokjes gehad hebben. Dezulken heb ik ook weinig hooren klaagen, over jeukte, pynelykheid en

en ſtyfte in den arm, tot onder de oxels zich uitſtrekkende; waarom ik deze toevallen, die zekerlyk enkel van de prikkeling en ſpanning der huidzenuwen afhangen, alleen in zooverre, als gunſtige voorteekenen beſchouwe, als zy aantoonen, dat de ſmetſtoffe daadelyk werkſaam is: gelyk zy doorgaans ook zwaarer zyn, naar mate de plaatſelyke ontſteeking grooter is. Voor 't overige heb ik, met den H. GEL. HEER VAN DOEVEREN, (r) gevonden, dat 'er omtrent deze verſchynſelen zulk eene groote verſchillendheid plaats heeft, dat men 'er geene vaste regelen, die niet veeltyds uitzonderingen lyden, uit opmaaken kan.

§ XV.

Met ſommigen, heb ik myne oplettendheid ook bepaald tot de verſchynſelen, die, in het water, of de pis, zich opdoen; ten welken einde ik, by alle myne Inëntelingen, het nagt- en dagwater zorgvuldig heb laaten bewaaren.

(r) Zie SANDIFORT's Nat.- en Geneesk. Bibliotheek VII D. Bladz. 179.

In verſcheiden derzelven heb ik hetzelfde pokkige water waargenomen, dat men dikwyls in de natuurlyke pokjes ziet. Edoch in 't algemeen heb ik 'er dezelfde verſcheidenheden in opgemerkt, die de H. GEL. HEER CAMPER 'er van heeft aangeteekend (s), en ik kan 'er byvoegen, dat in drie myner Inëntelingen, welken de pokjes ontwyffelbaar gehad hebben, geen pokkig water is te voorſchyn gekomen, ten minſten niet met dat wit, drabbig, zemelachtig zinkſel, of zetſel, waar aan men het zelve kent; alleen meen ik de geele weerſchynende kleur voor en na de uitbotting 'er in waargenomen te hebben. Ik heb echter dikwyls getwyffeld, of dit water aan de pokziekte alleen eigen, en of het zetſel in het zelve wezenlyk pokſtof zy. Meermaalen, meen ik, in geval van eene belette uitwaaſeming, en in andere gevallen, volmaakt ſoortgelyk water gezien te hebben, en eens heb ik eenen myner Inëntelingen een ſteekje toegebragt met een lancet, 't welk met het zinkſel van pokkig water bevochtigd was; doch ik heb 'er geene ver-

(s) Zie CAMPERS Aanm. over de Inënt. Bladz. 143.

verſchynſels van beſmetting in beſpeurd.

Om dit alles, ſchynt het my toe, dat 'er ook, uit het water, niets zekers te beſluiten, noch te voorzeggen is, als alleenlyk, dat het, pokkig zynde, gepaard met andere teekenen, ons van het aanwezen derzelven meerder verzekering geeft. Veelligt is het dan één van de onderſcheidende kenmerken, die de waare van de valſche pokjes helpen onderkennen; want in de wind- en ſteenpokjes, heb ik het nimmer gezien, ſchoon ik 'er altoos op gelet hebbe; gelyk ik, in dezelven, ook nooit heb waargenomen dien byzonderen reuk van den adem, welke aan de Lyders met de waare pokjes zoo eigen is, dat men 'er dezen ſchier blindelings uit kennen zoude.

Voorders heeft my de beöeffening der Inënting daarin bevestigd, dat het oog, in het waarneemen van deze en voorgemelde verſchynſelen, gelyk in het kennen der teekenen der meeste ziektens, door de ervarenheid meer en zekerer leert zien, dan het immer, door het beste onderwys, leeren kan.

§. XVI.

Alleen in twee myner Inëntelingen, heb ik dien roozigen uitſlag gezien, dewelke aan de mazelen, of roodvonk niet ongelyk is, en by de Engelſchen *Rasch* genaamd word. Voorheen was dit toeval veel gemeener, dan ik het thans, zoowel in de praktyk van anderen, als in de myne, heb waargenomen; waarſchynlyk, om dat men, in de voorbereiding tegenwoordig minder ſtreng is; ten minſte, ik heb lang begreepen, dat het een gevolg was van de langduurige en ſtrenge onthouding van dierlyke, en het gebruik van zuure of ligtverzuurende voedſels; gelyk men ſoortgelyken uitſlag des zomers meenigwerf waarneemt in hun, die veel vrugten eeten, en in kraamkinderen, wier Moeders zich eenigen tyd van dierlyke ſpyzen onthouden. Ook was dat juist het geval van die twee Ingeënten; van de eene, een zuigeling, had de Moeder, en de ander, een Jongman, had, onder voorneemen van zich te laaten inënten, zich een tyd lang, van zoodanige ſpyzen geſpeend. Invoegen de tegenwoordige manier van Inëntinge ook in

dit

dit opzigt, een aanmerkelyk voordeel ſchynt gewonnen te hebben, dewyl die uitſlag dikwyls veel verlegenheid en ongerustheid gebaard, en zelfs tot misbruiken aanleiding gegeeven heeft (t).

§ XVII.

Betrekkelyk de uitbotting zelve, heb ik alle die verſcheiden- en onregelmaatigheden waargenomen, welken men, by de Schryvers, vindt aangeteekend. Drie hebben alle blyken van beſmetting gehad, zonder uitbotting; de meesten hebben zeer weinig pokjes gehad; eenige weinigen zeer veel, in weerwil van alle aangewende zorgen; waarom ik dezen voor ongunſtige geſtellen gehouden en gelukkig geacht heb, dat zy ingeënt waren. In ſommigen heb ik veele opgekomen pokjes weder zien verdwynen; in anderen zyn zy opgedroogd, zonder naauwlyks gezwooren te hebben. Verſcheiden heb ik behandeld, die eerst den 9den dag koortzig en ziek werden, en echter zoo wel den 11den dag uitbotting kreegen, als anderen, die den

(t) Zie DIMSDALE, Verhand. van de tegenwoordige manier van Inëntinge, Bladz. 33.

8ſten, of 9den dag koortzig geworden waren; zoo dat de uitbotting doorgaans den 11den dag verſchynt, of ſchoon de pokkoorts laater, dan gewoonlyk. Vier heb ik 'er gehad, in welken, na eene geringe uitbotting van ſchielyk opdroogende en onrype pokpuistjes, op den gewoonen tyd, drie, of vier dagen laater, eene nieuwe uitbotting, met de gewoone verſchynſelen is te voorſchyn gekomen, gevolgd van volkomen zweerende pokken. In een kind, oud drie maanden, door my ingeënt, heb ik drie kennelyke onderſcheiden uitbottingen gezien, die met elkanderen omtrent 200 pokjes voortbragten, de eerſte op den 13den, de tweede op den 16den, en de derde op den 19den dag. In dezen en in meest allen, in welken de uitbotting traagelyk is voortgegaan, heb ik zigtbaare teekenen waargenomen van eene verzwakte en te weinig werkſaame leevenskragt.

§ XVIII.

Van een byzonder belang heb ik het geoordeeld te onderzoeken, of de Ingeënten, gepokt hebbende, voor eene nieuwe beſmetting vatbaar zyn, en dus twee

twee- of meermaalen de Kinderpokjes krygen kunnen.

Dat zulks ſomtyds, ſchoon zeer zeldſaam geſchiedt, door de natuurlyke beſmetting, heeft onlangs eerst de H. GEL. HEER VAN DOEVEREN (u), door geleerde getuigenisſen en waarneemingen, en daarna DE HEER M. VAN PHELSUM (v), met een byzonderen yver, zoo waarſchynlyk gemaakt, dat 'er by my ſchier geen andere twyffel overblyft, als die de ondervinding alleen kan wegneemen. Ik heb, nu 20 jaaren, de Geneeskonst, in deze volkryke ſtad geoeffend, in dat verloop van tyd, vyf zwaare *Epidemiën* van Kinderpokjes bygewoond, in dezelven een zeer groot aantal van pokkige Lyders behandeld, en ben altoos oplettend geweest, of my een geval van eene tweede beſmetting voorkomen zou, maar ik ben wel verzekerd, 'er nimmer een ontmoet te hebben, gelyk ik ook, in deze laatſte algemeene *Epidemie* geen van hun, welken ik te vooren met deze ziekte, 't zy

(u) Zie Verhand. der Holl. Maatſchappy XII D.
(v) In zyne Verhandel. over tot de Genees- en Natuurkunde, behoorende Onderwerpen. I Deel.

met natuurlyke, 't zy met ingeënte, behandeld heb, op nieuw door de pokjes, heb zien aangetast worden; maar meenigvuldigmaalen heb ik gevallen gehad, waarin de verſchillende ſoorten van onwaare pokjes, door Geneeskonſtoeffenaars zelven, voor waaren zyn aangezien; en meer dan eens heb ik dergelyke gevallen gezien, als de Heer SIMS heeft aangeteekend. " Geduurende " (ſchryft hy (w)) den herfst en winter " 1769, heerschte 'er eene ziekte, die " men hier (te Londen), ingevolge de " grootte der puistjes, noemt kieken- of " zwympokjes (by ons wind- en ſteen- " pokjes). De eerſte toevallen en zelfs " de beginnende uitbotting geleeken " zoo zeer naar de Kinderpokjes, dat " zy 'er alleen van te onderkennen wa- " ren door te weeten, wat ziekte ten " dien tyd regeerde en door het afwe- " zen van dien byzonderen reuk, wel- " ken ik altyd by de laatſten gevonden " heb. In 't algemeen echter was de " ziekte goedaartiger en werd nimmer " doodelyk. De maag was dikwyls aan-

(w) J. SIMS *Obſervations on Epidemic Disorders, pag.* 115, *and* 116.

„ aangedaan met eene ligte walging,
„ het hoofd zwaar, de oogen waren
„ dof en kwynende, en de koorts ver-
„ ſchillende en afgaande. Wanneer de
„ koortzige toevallen hevig waren, ver-
„ minderden zy niet terſtond met de
„ uitbotting, maar zoodra zy verdwe-
„ nen, had men de wederkomst 'er van
„ niet meer te vreezen. De uitbotting
„ geſchiedde gewoonlyk den tweeden
„ nagt en gong zoo ſpoedig voort, dat
„ de pokken den derden nagt of vier-
„ den morgen eene puistige gedaante
„ kreegen, 't geen dezelven gereedelyk
„ van de Kinderpokjes deed onderſchei-
„ den. Zy droogden gemeenlyk op den
„ zesden dag, nogtans heb ik gevallen
„ gezien, waarin zy, de toevallen he-
„ vig zynde, de pokken groot worden
„ en met een geelen etter vervuld,
„ ſtaan bleeven tot den zevenden of agt-
„ ſten dag, zoodat ſommigen dezelven
„ verkeerdelyk aangezien hebben voor
„ Kinderpokken en 'er ſtof van geno-
„ men hebben om in te enten. Eene
„ dergelyke dwaaling heeft veelligt ſom-
„ migen doen gelooven, dat zy wezen-
„ lyk de Kinderpokjes tweemaalen on-
„ dergaan hebben, daar misſchien gee-

„ ne

„ ne van beide die ziekten iemand ooit
„ tweemaalen aangetast heeft".

Dat men ook door de Inënting gepokt hebbende, naderhand door de natuurlyke Kinderpokjes kan aangetast worden, meent DE HEER M. VAN PHELSUM, niettegenſtaande alle de bewimpelingen van ſommige voorſtanders van de Inëntinge, door voorbeelden genoeg bewezen te zyn (x). Voor 6 jaaren ſchreef hier omtrent de H. GEL. HEER CAMPER: "Maar zoo verre tot nog toe
„ de waarneemingen van eenige duizen-
„ de, die ingeënt zyn, ons leeren, is
„ 'er geen voorbeeld, dat men, na de
„ Pokjes, ſchoon weinig, of ſlegts de
„ toevallen van beſmettinge geregeld
„ gehad te hebben, immer eene tweede
„ beſmetting gezien hebbe. — Indien
„ deze waarneeming gegrond is, gelyk
„ men niet twyffelen kan, dan is de In-
„ ënting nog verre te ſtellen boven de
„ natuurlyke Pokziekte en heeft nog dit
„ byzonder voordeel" (y).

Ik geloof echter, met den H. GEL. HEER GAUBIUS, indien zoodanige gevallen

(x) Zie de aangehaalde Verhand. Bladz. 11.
(y) In deszelfs aangehaalde Verhand. Bladz. 57.

len van de natuurlyke Kinderpokjes gebeuren, dat zy van de Inëntinge even mogelyk zyn. Edoch, alles onpartydig overweegende, vinde ik tot nog toe niet, dat de voorbeelden daar van, door DEN HEER M. VAN PHELSUM, en anderen aangewezen, zoo beslisfende zyn, als zy, myns oordeels, zyn moesten, 't gene ik ligtelyk zou kunnen aantoonen; maar, dewyl myn oogmerk nu alleen is, myne ondervindingen eenvoudig optegeeven en de gevolgen, die 'er onmiddelyk uit voortvloeijen, te doen opmerken, zal ik my hier in die geschillen niet inlaaten: alleenlyk kan ik niet voorby, hier myne verwondering te kennen te geeven, dat die Schryver niet schynt geleezen te hebben, 't gene over dit onderwerp, zonder eenige bewimpeling, in den jaare 1757, geschreeven is, door een gezelschap van zeer ervaren Praktizyns te Rotterdam, in hun doorwrogt werk: *de Inënting der Kinderpokjes, in haare groote Voordeelen aangewezen, enz.* (z) ten minsten, ik zie niet, dat hij 'er ergens gewag van maakt, daar het echter wel verdient over

(z) Bladz. 206 tot 242.

over dit ſtuk geraadpleegd te worden. Dan, wat daar ook van zy, met waarheid, kan ik verzekeren, dat geene myner Inëntelingen, noch iemand, voor zoo verre ik weete, van die van anderen, welken nu, of voorheen, door de Inënting, de pokjes, hoe gering ook, gehad hebben, naderhand door de natuurlyke, of konstige beſmetting deze ziekte wederom gekreegen hebben.

Dit echter voor geene genoegſaame verzekering houdende, dat men niet twee- of meermaalen, door de natuurlyke, of konstige beſmetting van de Kinderpokjes kan aangetast worden, heb ik de Inënting ter toetſe willen brengen, en by de duizende proeven, die men in Engeland, en elders, vrugteloos genomen heeft, om, door den eenen, of anderen weg, de kinderpokjes, voor de tweedemaal te verwekken, ook de myne voegen. Ten dien einde, heb ik verſcheiden kinderen, die, door de gewoone beſmetting, of, door de Inënting, weinige en twyffelächtige pokjes gehad hadden, op nieuws en herhaalde reizen, met alle de vereischte zorgen ingeënt, zonder dat ik, in éénen van hun, immer de kinderpokjes, of

of de minſte verſchynſelen 'er van heb zien te voorſchyn komen. Maar de ſterkſte proef heb ik daaromtrent in myn eigen kinderen genomen, ik heb die allen, verſcheiden maalen, laaten gaan by dezulken myner zieken, die een kwaadäartig ſoort van Pokjes hadden. Ik heb hen dezelven lang en dikwyls laaten betasten, doch zy hebben 'er niet het minſte leedt van gehad. Myne twee oudſte Kinderen, een Meisje van 13 en een Jongetje van 11 Jaaren, die, voor agt jaaren, de pokjes zeer gering, door de Inënting, gehad hebben, heb ik, in deze laatſte *Epidemie*, op nieuws ingeënt, ten zelven tyd, met twee Juffrouwtjes, die nooit gepokt hadden, en met dezelfde ſtof, waarvan dezen de ziekte gekreegen hebben, maar zy hebben 'er niet de geringſte aandoening van gehad. Ik heb vervolgens het gemelde dogtertje, tusſchen die twee Juffrouwtjes, toen derzelver pokken te zweeren ſtonden, twee nagten laaten ſlaapen, en nochtans niets in haar beſpeurd, dat naar ongeſteldheid, veel min naar Kinderpokjes geleek. Zulke proeven moeten, meen ik, anderen, zoowel als my, gerust ſtellen,

dat

dat zy, die de Kinderpokjes eens, door de natuurlyke, of konstige beſmetting, hoe gering ook, gehad hebben, geen gevaar loopen van dezelven weder te krygen, en ik zie 'er, tot nog toe, niets als nadeel, ten minſten weinig nuttigheid in, dat men zulke menſchen, door eene opſtapeling van voorbeelden eener herhaalde beſmettinge, die gerustheid tragt te beneemen, waaröm ik ook geene zwaarigheid maake, in weerwil van alles, wat DE HEER M. VAN PHELSUM (a) hier over geſchreeven heeft, van myne Lyders, in welken ik de natuurlyke, of konstige kinderpokjes gezien heb, te verzekeren, dat zy 'er voortaan niet meer vatbaar voor zyn, even, gelyk ik geene zwaarigheid maake, om menſchen, die, ſchoon niet door een dollen hond gebeeten, zich inbeelden, de watervrees te zullen krygen, hoedanig ik 'er meer dan één behandeld heb, ſtoutelyk te verzekeren, dat zulks onmogelyk zy, niettegenſtaande men gevallen vindt aangeteekend, waarin deze ziekte, door den beet van een vergramden Haan, enz. ontſtaan is.

Laat

(a) Zie de aangehaalde Verhandeling Bladz. 132 tot 148.

Laat ik hier byvoegen, dat, langs dezen weg, de Inënting en andere waarneemingen my geleerd hebben, dat 'er zeer veele menſchen zyn, die zich inbeelden, nooit gepokt te hebben, en die echter de waare pokjes in hunne kindsheid wel degelyk gehad hebben. Verſcheiden gevallen heb ik, in de twee laatſte *Epidemiën*, en reeds in voorigen, gehad, en ik kan 'er my zulken meer dan vyftig herïnneren, van huisgezinnen, waar in eenige kinderen zwaar aan de kinderpokjes lagen, en waarin een, of meer anderen ſcheenen vry te blyven, doch, in welken ik, op deze zaak bedagt zynde, of kennelyk de uitbottingskoorts heb waargenomen, zonder eene opvolgende uitbotting, of by welken ik door een oplettend onderzoek, op bedekte plaatſen, eenige weinige, hoewel wezenlyke pokjes gevonden heb. De zulken heb ik voor eene nieuwe beſmetting onvatbaar verklaard, en om de Ouders, die zulks niet gelooven konden en zelfs die pokjes niet eens zouden opgemerkt hebben, daarvan te vergewisſen, heb ik eenigen van die, te gelyk met anderen, welken 'er de pokjes van kreegen, ingeënt,

zonder dat zy 'er den geringſten ſchyn van gehad hebben; terwyl ik anderen, wier Ouders dit niet wilden toeſtaan, by pokkigen heb laaten brengen en 'er mede laaten omgaan, zonder dat 'er ook, in dezen, eenige teekenen van beſmettinge verſcheenen zyn. Zoo ongegrond verzekeren veele menſchen, dat zy nooit de Kinderpokjes gehad hebben, en zoo veelen moeten 'er afgetrokken worden van het getal der genen, die men voorgeeft, dat al hun leeven van de pokjes bevryd blyven. De Heeren GATTI en CAMPER meenen, dat men, over het algemeen genomen, onder 100 menſchen, 5 of 6 vindt, die in een hoogen ouderdom ſterven, zonder ooit gepokt te hebben (b) maar zyn zy volkomen zeker, dat die 5 of 6 nooit de pokkoorts of wezenlyk pokjes gehad hebben, of kunnen zy het zyn?

§. XIX.

Inëntenden heeft my de ondervinding ook

(b) Zie CAMPERS Aanmerk. over de Inënting Bladz. 68.

ook geleerd, dat de beſmetting der Kinderpokjes niet zoo gereed, of gemakkelyk, door de aanraaking, noch door de lucht medegedeeld wordt, als men gemeenlyk zich inbeeldt, of malkanderen diets maakt. Voorlang reeds heb ik dit vermoed, uit voorbygaande opmerkingen, in de behandeling der natuurlyke Kinderziekte, maar oplettender waarneemingen, in de laatſte *Epidemie*, hebben my in die gedagten geſterkt. Ik heb gevonden, dat de ſmetſtof een vry langen tyd op de huid moet vertoeven, om dezelve aantedoen, om in het lighaam in te dringen, en te beſmetten, ten zy de opperhuid afgeſchrapt, of de huid, op de eene of andere wyze, beledigd zy, en dat de lucht, zal zy de beſmetting overbrengen, zeer met beſmette uitwaaſemingen moet vervuld zyn. Ware dit niet zoo, ware de ſmetſtof zoo vlug, als men zich inbeeldt, de voortgang der beſmettinge in de ſteden zou veel ſchielyker geſchieden, dan dezelve altoos geſchiedt, maar ik heb gemeend, zulks vooral te moeten beſluiten, uit meenigvuldige gevallen, waarin ik de kamers, in welken kinderen aan de pokjes ziek

lagen, geduurig heb laaten luchten; zuiver en rein houden, en waarin zich dikwyls en lang hebben opgehouden andere kinderen, die vry zyn gebleeven, en die jaaren daarna door de natuurlyke beſmetting, of door de Inënting, de pokjes gekreegen hebben; uit verſcheiden Inëntingen, die ik gedaan heb, in huizen, waarin dienstboden, of andere kinderen, die men nog niet begeerde te laaten inënten, zoo wel als de naaste buuren geheel vry gebleeven zyn, niettegenſtaande ſommigen zelfs die ingeënten behandeld hebben en door dezelven beademd zyn; terwyl ik, in eenigen van dezulken, naderhand, door de Inënting, de pokjes verwekt heb; en uit herhaalde proeven, waarin ik kinderen, die men aan de beſmetting wilde blootſtellen, of Inënten, door ligte wryvingen met pokſtoffe, vrugteloos getragt heb de pokjes te geeven, en die 'er echter vervolgens, door eene ſterker beſmetting, of door Inënting, van zyn aangetast geworden. Ik herrinner my hier het geval van verſcheide kinderen in een huis, in welken, eenige jaaren geleden, de Inënting, op de ouue wyze, door eene uitſnyding en

een

een beſmetten draad verrigt, in geen van allen uitwerking had, en die vervolgens door een Spaanſche Vlieg en door den op de ontvelde huid met pokſtof bevogtigden draad gelegd, zeer wel de pokjes kreegen. Kort geleden, heb ik te Schiedam met een geregeld en gewenscht gevolg een meisje ingeënt, na dat het met haar zuster, die ſamenvloeijende pokken gehad heeft, tot in de uitbotting geſlapen had, en daarna met haar in het zelfde vertrek, geduurende de zweering en tot de opdrooging toe, gebleeven was; maar zeer ſterk is van die natuur het volgende geval. In een huis, waar eerst twee kinderen aan de natuurlyke pokjes ziek lagen en waar ik vervolgens twee kinderen inëntte, verzogt my een Knegt, die 'er nagt en dag in huis was en werkte, om hem mede inteënten. Vindende, dat hy ongezond, koortſig, hier en daar met puisten en zweeren bezet was en eene zeer vuile tong hadde, zei ik hem zulks te moeten uitſtellen, tot dat hy gezonder zyn zou: ten welken einde ik hem de noodige middelen gaf, een gepasten eetregel voorſchreef, en beval, dat hy zich van die kinderen zou afhouden.

Aan dit bevel gehoorzaamde hy maar weinig dagen; geduurig vond ik hem in het zelfde vertrek, en allengskens minder bevreesd wordende, at en dronk hy met hun aan dezelfde tafel, en ſpeelde en verkeerde ſchier den geheelen dag met hun: vier weken kon ik rekenen, dat hy in eene pokkige lugt geleefd hadde, zonder eenige teekenen van beſmettinge te ondervinden. Ziende toen, dat hy gezond genoeg was, nam ik uit de pokjes van een dier ingeënte kinderen, dewelken groot en in vollen zweer ſtonden, een goeden droppel etter, bragt dien op zyn ontblooten bovenarm, meenende, dat de huid daar het geſchiktſte zyn zoude, om de ſtof op te ſlorpen, en liet denzelven daar een half uur liggen, wanneer ik zelf den etter, met warm water, afwaste. Vervolgens negen volle dagen gewagt hebbende, zonder eenige blyken van eene plaatſelyke, of van eene algemeene beſmettinge in hem te ontdekken, entte ik hem in, op de gewoone wyze. Den volgenden dag kon ik zien, dat de ſtof gevat hadde; de wondjes gongen geregeld voort, zonder eenig ongewoon verſchynſel, en hy kreeg, op

op den gewoonen tyd, eene zeer goedaartige uitbotting van veele, groote, onderſcheiden pokken, en werd geheel gezond. Ik heb naderhand van dezen aart nog twee proeven genomen, en wel met denzelfden uitſlag. Geweldig bedrieg ik my, indien deze proeven en de bygebragte waarneemingen niet kragtdaadig bevestigen de beſluiten, die ik geſteld heb, dat 'er uit moeten getrokken worden; maar doen zy niet tevens duidelyk zien, 't gene ik elders beweerd heb (c), dat men geen recht hebbe, om de Inënting te beſchuldigen, dat zy de beſmetting zoo ligt verſpreide, vergroote en verlenge, als men gemeenlyk ſtoutelyk verzekert en, zonder onderzoek, voortpraat? Maar het geen ik hier bewyzen wil, heeft men in Frankryk nog veel verder getrokken. De Heer PAULET heeft, niet lang geleden, beweerd, dat de Lucht nimmer de ſmetſtof der Kinderpokjes overbrengt. De redenen nogthans, die hy daartoe aanvoert, ſchynen my minder

(c) Zie myn Vertoog over de voornaamſte redenen, welken de Ingezetenen van ons Land tot hier toe van de Inënting der Kinderpokjes wederhouden, Bladz. 36—50.

gegrond, dan de waarneemingen en proeven, met welken hy zyn gevoelen tracht te ſtaaven, my ſterk voorkomen. "Geroepen zynde (ſchryft hy) (d) in een „ huis, waar twee kinderen de kinder- „ pokjes hadden, en de Moeder my ge- „ toond hebbende, dat zy gehouden „ was zywormen op te kweeken, als „ zynde het toen de tyd daar voor, en „ dat zy derhalven het grootſte belang „ hadde, dat haare zes andere kinderen „ van die ziekte bevryd bleeven (merk „ aan, dat het gantſche huisgezin in de- „ zelfde kamer ſliep) zag ik geen ander „ middel, als om haar te raaden, door „ een beſchot van planken de gezonden „ van de zieken te ſcheiden, en te be- „ letten, malkanderen aanteraaken: 't „ geen zy terſtond in 't werk ſtelde. „ Men belastte ten zelven tyd der Moe- „ der de handen te wasſen met azyn en „ water, een linnen voorſchoot te draa- „ gen, dat te laaten in de kamer der „ zieken, en voor hun linnen zorg te „ draagen. Deze geringe voorzorgen „ werden zoo wel in acht genomen, en „ gelukten zoodanig, dat de Vader het „ ge-

(d) In zyn Werkje, *Le ſeul Préſervatif de la Petite Verole, Troiſieme Memoire, pag.* 39–41.

„ genoegen hadde van zyne zes andere
„ kinderen geheel van de ziekte bevryd
„ te zien, ſchoon zy in dezelfde kamer,
„ en in dezelfde lucht waren. — Over-
„ tuigd eindelyk door een oneindig aan-
„ tal van gebeurtenisſen en waarnee-
„ mingen, dat de lucht nooit de kinder-
„ pokjes overbrengt, wilde ik 'er nog
„ eene volmaaktere overtuiging van
„ hebben. Ten dien einde deed ik, in
„ de maand November 1775, de vol-
„ gende proef; doch met alle mogelyke
„ voorzorg genomen hebbende een gla-
„ zen klok, gewapend met eene kraan,
„ bevattende omtrent negen pinten
„ vogt, en, door eene luchtpomp lugt-
„ leedig gemaakt, liet ik dezelve bren-
„ gen in het *Hotel Dieu* te Parys, in de
„ zaal van *St. François*, waar de zie-
„ ken aan de Kinderpokjes zyn, en
„ daar vulde ik deze klok, in tegen-
„ woordigheid van den Heer DUMAS,
„ enz. en andere lieden, aan den mond
„ van iemand, die aan de Kinderziekte
„ te ſterven lag, met de lucht van de-
„ zen lyder. Eene Juffrouw, die drie
„ kinderen had buiten Parys, omringd
„ van Kinderpokjes, en die zy zeide te
„ willen brengen in de beſmette lucht,

„ maakte de proef gemakkelyk: die „ kinderen ademden die lucht in, en „ 'er is, ſedert de maand November, „ noch ziekte, noch het minſte toeval „ opgevolgd". — Edoch, hoe ſterk deze waarneemingen en proeven ook zyn mogen, ſchynen 'er my te veel redenen te zyn, om niet te ſtellen, dat de lucht de ſmetſtof der Kinderpokjes dikwyls overvoert en langs den weg der ademhaaling de beſmetting voortzet. Zoo dit niet waar zy, begryp ik niet, hoe men voldoende verklaaren zal het bekende geval te *Chelwood* in Engeland, daar by het openen van een kist, waarin iemand die dertig Jaaren te vooren aan de Kinderpokjes geſtorven geweest was, begraven gelegen had, veertien menſchen, door de beſmettende lucht van die ziekte aangetast werden, en waar door, in drie dagen, de beſmetting zoo voortliep, dat zy de gantſche nabuurſchap die doodelyke kwaal op 't lyf joeg. Ook meen ik te duidelyk meenigmaalen gevallen waargenomen te hebben, waarin de beſmetting 't eerst en 't meest door de lucht in de long, of elders, overgebragt was. En, zoo het pokſmet niet min of meer vlug zy, zie

ik

ik niet, waaraan men dien byzondren reuk der kinderzieke lyderen moet toeſchryven, die zekerlyk te klaar te onderkennen is van eene rottige uitwaasſeming, om denzelven, gelyk de Heer PAULET doet, met deze te verwarren. — Trouwens, al ware deze ſmetſtof eigenlyk niet vlug, kan ik geene redenen vinden, waaröm dezelve niet, gelyk alle andere ligte verfynde ſtoffen, door de lucht zoude kunnen opgeheven en vervoerd worden. Om deze en andre redenen, blyf ik tot nog toe van gevoelen, dat de lucht wel degelyk in ſtaat is, om het pokſmet over te brengen, en dus de beſmetting der Kinderpokjes voortteplanten; maar ik geloof tevens, zal zy zulks kunnen doen, dat zy met die ſmetdeeltjes ſterk moet vervuld zyn, zoo dat dezelven 'er digt op één gepakt in hangen: zoodanig als zy is in beſloten gehouden vertrekken, waar een of meer lyders zwaar aan de Kinderpokjes ziekliggende, niet van lucht ververscht, niet van linnen en kleederen verſchoond, en daarenboven ſterk gebroeid worden; zoodanig als zy, buiten twyfel, in die doodkist te *Chelwood* geweest is, en hoedanig zy denkelyk niet geweest

weest is in dat vertrek en in die glazen klok, waarvan de Heer PAULET gewaagt.

§. XX.

Eindelyk heb ik onder de beöeffening der Inëntinge bevestigd gezien, dat de Kinderpokjes en Mazelen, gelyktydig beſtaan kunnen, zonder dat de vergiften van deze verſchillende ziekten elkanders uitwerking tegenhouden. Voor omtrent 12 jaaren had men hier geene of weinige verbeelding van: althans de waarneeming van ETMULLER, en die van PECHLINUS daaromtrent verdienen weinig geloof; en, ſchoon het geval van de Koningin van Engeland, door HARRIS geboekt, meer zekerheid hebbe, is het echter zeer gebrekkig: ook verzekeren de grootſte Geneesheeren van onzen tyd, dat zulke waarneemingen zeer zeldſaam zyn (e). 't Is door de beoeffening der Inënting, dat men eindelyk eenige gevallen van dien aart heeft kunnen zien en waarneemen. De Heer

(e) Zie de Geneesk. Verhand. der Koninglyke Zweedſche Akademie, vertaald door J. B. SANDIFORT, 3de Deel Bladz. 392 en 393.

Heer P. J. BERGIUS, Hoogleeraar en Geneesheer van het Vondeling- en Inëntinghuis der Vrymetzelaaren te *Stokholm*, heeft in het hier onderaangehaalde Deel van de Geneeskundige Verhandelingen der Koninglyke Zweedſche Akademie de waarneemingen medegedeeld van zeven ingeënte kinderen, van welken zes te gelyk de Pokken en Mazelen kreegen, met een omſtandig verhaal van de voornaamſte en merkwaardigſte toevallen, en omſtandigheeden, welken in den geheelen loop dier ſamengevoegde ziekten zyn voorgekomen. Uit het geval van één dezer kinderen beſloot hy, dat de Pokjes worden opgehouden, tot dat de Mazelen voorby zyn; wanneer het gift der Mazelen zyne eigene koorts verwekt, eer dat het Pokgift in eene volkomen werking komt, om de Pokkoorts te verwekken: 't welk men ook door een ander geval bevestigd vindt, in het eerſte Deel van *The Medical and Philoſophical Commentaries by a Society in Edinburg.* Hoewel, in het Derde Deel van dat zelfde werk, bladz. 444, een eenigzins verſchillenden uitſlag geboekt vind, van 43 kinderen naamlyk, welken de Heer SAMUEL KROKER

KING,

KING, Heelmeester van het Vondelings Hospitaal te Dublin, in 't jaar 1769 aldaar inënte, kreegen 'er zestien op den vierden en vyfden dag na de Inënting de Mazelen, van welken zy binnen den gewoonen tyd met gemak herſtelden, zonder dat 'er de voortgang der Pokjes door vertraagd, of veranderd werd: want de uitbottingkoorts kwam naar behooren, en de Pokpuistjes vertoonden zich op den gewoonen tyd, even overvloedig by hen, die pas van de Mazelen herſteld waren, als by die genen, welken 'er niet van aangetast geweest waren. — Uit welke gevallen men ſchier denken zou het beſluit van den Heere BERGIUS in zoo verre te moeten veranderen, of bepaalen, dat de Mazelkoorts kort, onmiddelyk voor, of ten zelven tyd met de Pokkoorts moet invallen, om deze tegen te houden en te verſchuiven. — En dewyl de Pokkoorts gemeenlyk begint den 8ſten of 9den dag, na de Inënting der Pokken, en de Mazelkoorts, den 6den dag na de Inënting der Mazelen, volgens de proeve van den Heere F. HOME (f): zoo ſchynt te volgen, dat

(f) Zie F. HOME's *Medical Facts, and Experiments*, Bladz. 270, enz.

dat het vergift der Mazelen kort voor, te gelyk met, of onmiddelyk na de besmetting der Pokjes moet in het lighaam gebragt zyn, om de werking van het pokgift tegentehouden en te vertraagen. — Althans de Mazelkoorts schynt ook niet lang na de Pokkoorts te moeten beginnen, om deze te kunnen opschorten en verwylen: want in een ander dier kinderen van den Heere BERGIUS, 't welk waarschynlyk 3 dagen, na de Inënting der pokken, door de Mazelen besmet was, kwam de pokkoorts den 7den, en de Mazelkoorts den 9den dag na de Inënting, zoo dat toen de koorts uit twee verschillende soorten van koortzen bestond, met dat gevolg, dat deze twee ziekten, met uitslag op een en denzelfden dag, den 11den naamlyk na de Inënting, zich vertoonden. — Uit dit geval besloot de Heer BERGIUS, dat aan den anderen kant, het Pokgift niet bezit het vermogen om de Mazelen tegen te houden; maar dat dezen evenwel te voorschyn komen, al is de pokkoorts reeds begonnen, ja dat dit op één en denzelfden dag geschieden kan, zoo dat deze twee soorten van uitslag zich met elkanderen vermengen. — Dit

zelf-

zelfde heb ik ontmoet in eenen myner Inëntelingen, een meisje, oud 3 jaaren, dat in Mei van 1777 uit Zeeland was overgekomen, om door my ingeënt te worden. Dewyl in dien tyd de Mazelen hier ſterk regeerden, bezorgde ik het buiten de ſtad, uit vreeze voor die beſmetting. Den 7den, den 8ſten en den 9den dag, na de Inënting, die zeer gewenscht voortgong, beſpeurde ik reeds, dat het dikwyls hoestte, doch vleide my, dat het ſlegts een hoest uit verkoudheid zyn zou. Het was nu reeds koortſig en ziek. Den 10den dag vond ik het met een ſterke koorts, en zoo byzonder hoestende en niezende, dat ik niet meer twyfelde, of het ſtond te gelyk de Mazelen te krygen. Dit alles verergerde de drie of vier volgende dagen. Onderwyl kreeg het een zeer goede uitbotting van omtrent 60 pokjes, en den 14den en 15den dag zag ik de Mazelen overal tuſchen de zweerende Pokken uitkomen, met eene groote vermeerdering van koorts, van hoesten, niezen en braken. Edoch, naar mate, dat de Mazelen en Pokjes droogden, en afſchilferden, verminderden deze toevallen, en het kind was in 21 dagen volko-

komen van beide deze ziekten herſteld; een geval, waarvan tot hier toe nog maar zeer weinig waarneemingen voor handen zyn. By hetzelve is nog dit opmerkenswaardigs gekomen, dat men van dit Kind op den 8ſten dag één, en op den 9den dag, twee Kinderen ingeënt had, en dat deze drie zeer goedaartige Pokjes gekreegen hebben, doch geene Mazelen, waarvan het gift echter, toen zy ingeënt werden, al min of meer, in myne Inënteling werkzaam was; 't welk niet onduidlyk, myns oordeels, leert: dat de vergiften van deze twee ziekten zich niet met elkanderen vermengen, of verëenigen, noch elkanderen overbrengen.

§ XXI.

Verſcheiden Geneeskundigen, KIRKPATRICH, TISSOT, DIMSDALE, WATSON, GATTI, MURRAY, VAN DOEVEREN, CAMPER, M. W. SCHWENCKE, en anderen hebben, onder, en door de beöefening der Inëntinge getragt, in den aart, de werking, toevallen en geneeswyze der natuurlyke beſmetting meerder licht te verkrygen, dan men 'er te

vooren in gehad heeft; zoo verre is het 'er af, dat, door den yver voor de Inënting, de oplettendheid, om de behandeling der natuurlyke Kinderpokjes te verbeteren, verflaauwd, of verwaarloosd word, gelyk ſommigen den Inënteren hebben te laste gelegd. De volgende waarneemingen zullen doen zien, dat ik mede daaraan, en misſchien niet vrugteloos, myne oplettendheid beſteed hebbe.

De ſom opmaakende der nieuwe kundigheden, welken de Geneeskonst, door middel der Inëntinge, betrekkelyk den aart, de werking, de uitwerkſelen enz. van de ſmetſtof en ziekte der Kinderpokjes regtſtreeks, of by wyze van gevolgtrekking, ontdekt heeft, en van die, in welken zy, door dezelve, beveſtigd is, of klaarer en onderſcheidener denkbeelden ontfangen heeft, heb ik gevonden, dat de volgenden de voornaamſten zyn, en ook op het verſtand der toevallen, en de inrigting der Geneeswyze, den meesten invloed hebben.

I. Dat de ſmetſtof der Kinderpokjes een gift van een byzonderen aart is, verſchillende, in weezen, van alle andere ſmetſtoffen, brengende altoos en al-

alleen in het menſchelyk lighaam, zyne eigen ziekte voort.

II. Dat zy ſomwylen gelyktydig met andere ſmetſtoffen, of ziekelyke oorzaaken in het lighaam beſtaat, doch 'er niet door van natuur verandert, nog 'er zich mede vermengt, of verëenigt, en daarom dezelven ook niet overbrengt.

III. Dat zy echter door tegelyk beſtaande ſmetſtoffen, of ziekelyke oorzaaken in haare werking kan vertraagd worden, en in haare uitwerkſelen en toevallen doorgaans verzwaard en kwaadaartig gemaakt word; waaröp het zeggen ſteunt van MEAD (g): *Praeterea plus, mea opinione, refert, in quale corpus infundatur, quam de quali eximatur pestilentiae virus.*

IV. Dat zy, 't zy helder en vloeibaar, 't zy dik en etterachtig, 't zy zelfs opgedroogd en korstig, genoegſaam even zeer beſmettelyk is, brengende genoegſaam even eens en even goedaartig de Kinderpokjes voort; zoo dat zy in dien drieërleijen ſtaat genoeg-

(g) *De Variol. et Morbill. Cap.* V, *pag.* 84.

ſaam geheel en uit dezelfde onveranderde ſmetdeeltjes beſtaa.

V. Dat het kleenſte gedeelte, of, gelyk GATTI zegt, een *Atomus* of ondeeltje derzelve het gantſche lighaam aanſteekt, of wel alle deszelfs vogten beſmetteyk maakt; weshalven zy zeer fyn en werkſaam zyn moet.

VI. Dat zy, langen tyd, buiten het lighaam kan beſtaan, en zelfs onbeſloten bewaard worden, zonder haare beſmettende kracht te verliezen, en derhalven niet zeer vlug, of, door de lucht, ligt vervoerbaar is.

VII. Dat zy echter ook, door de lucht vooral, wanneer deze met pokſmettige uitwaasſemingen zeer vervuld is, tot en in ons lighaam overgebragt word, zoo wel als door de voedſels en uitwendige aanbrenging aan en in de huid, gelyk door de Inënting.

VIII. Dat zy beſmettelyk is voor verre de meeste, zoo niet voor alle menſchen, die 'er nooit mede beſmet geweest zyn, en in hen, genoegſaam in alle de tydperken van hun leeven, de ziekte der Kinderpokjes verwekt.

IX. Dat zy hen allen, ten minſten ge-

genoegſaam allen, in welken zy deze ziekte eens verwekt heeft, voor eene tweede beſmetting onvatbaar maakt.

X. Dat zy echter in dezen, gelyk alle ſcherpe ſtoffen, altoos eene zekere plaatſelyke beſmetting, of ontſteeking en verzweering kan verwekken, zonder op nieuws de ziekte der Kinderpokjes voorttebrengen.

XI. Dat echter de etter van deze verzweeringen beſmettelyk is, en in anderen, welken de ziekte der Kinderpokjes nooit gehad hebben, die verwekken kan.

XII. Dat zy, door de Inënting, of op eene andere wyze, aan, of in de huid gebragt, niet terſtond, of onmiddelyk, door deszelfs opſlorpende vaatjes, in het bloed overgaat, maar doorgaans eerst, of ten zelven tyd, eene plaatſelyke beſmetting in dezelve veroorzaakt.

XIII. Dat zy nogthans, ſchoon door Inënting, of anderzins, uitwendig in de huid gebragt, ſomtyds, zonder plaatſelyke ontſteeking en uitbotting, de pokziekte en pokken verwekt.

XIV. Dat zy, door die plaatſelyke beſmetting, eene plaatſelyke ontſteeking

king en verzweering in de huid verwekt, die, naar de verſcheidenheid der geſtellen, zich min of meer uitbreiden, en min of meer hevige toevallen voortbrengen, naar het onderſcheid der zenuwen, die, en naar de hevigheid, met welke, zy dezelven doen lyden.

XV. Dat zy gevolglyk No. 12 en 14, het eerst in de Longen, eerſte wegen, enz. aangebragt, op dezelfde wyze, eene plaatſelyke ontſteeking en verzweering in die deelen ſchynt te verwekken.

XVI. Dat derhalven deze plaatſelyke ontſteeking en verzweering zoo veel meerder en zwaarer gevolgen moet hebben, als die deelen gevoeliger en edeler zyn, en naauwer verband met het leeven hebben, en dat gevolglyk de beſmetting, door deze wegen No. 14, zoo veel gevaarlyker is, dan die door de huid, No. 12.

XVII. Dat zy gewoonlyk 8, of 9 dagen in het lighaam blyft vertoeven, en vermoedelyk met deszelfs vogten rondloopen, eer zy eene algemeene beſmetting, of wel de ziekte der Kinderpokjes voortbrenge.

XVIII. Dat zy echter, om dat te doen,

doen, ſomtyds langer vertoeft, vooral, wanneer 'er kort vooraf, of wel terzelver tyd eene beſmetting van eene andere ziekte, Mazelen, Roodvonk enz. in het lighaam gebragt is, en dan zich eerst openbaart, als dezen uitgewerkt hebben.

XIX. Dat zy de algemeene beſmetting of de ziekte der Kinderpokjes ſchynt voorttebrengen, door, geduurenden dien tyd No. 17, in onze vogten, even als een gift of zuurdeesſem in andere vloeiſtoffen, eene byzondere innerlyke beweeging (misſchien ook eene byzondere krampächtige beweeging in de vaten) te verwekken, die eindelyk, op de gemelde dagen, in eene ſoort van gisting, opbruisſching, kooking, of wat naam men 'er aan geeven wil, uitbreekt.

XX. Dat zy op deze, of eene andere wyze, eene meerdere, of mindere hoeveelheid van de ſamenſtellende deeltjes onzer vogten aan zichzelve gelyk maakt, (*aſſimileert*), dat is, 'er dezelfde natuur en hoedanigheid, of beſmettende kracht aan geeft, en dus zichzelve vermeenigvuldigt op eene onbegrypelyke en daarom verwonderlyke wyze.

XXI. Dat deze in pokgift veränderde

deeltjes, in onze vogten eene oneigen, of vreemde en ſcherpe ſtoffe zynde, door het gevoelig hart- vaat- en zenuwgeſtel te prikkelen, op de gemelde dagen, die Koorts verwekt, welke men *Uitbottingkoorts*, (*Febris eruptiva, ſive eruptionis*) noemt, om dat de uitbotting der pokjes 'er gewoonlyk mede gepaard gaat, of 'er onmiddelyk op volgt.

XXII. Dat derhalven deze koorts, by wyze van eene ziekteſcheiding, (*Criſis*) die pokgiftige deeltjes, naar de uitwendige oppervlakte van het lighaam voert, en aldaar dezelven in de huid nederzet, om *uitbottende ontſteekende pokpuistjes*, en vervolgens *zweerende, of etterende pokjes* te verwekken, en op deze wyze onze vogten 'er van ontheft.

XXIII. Dat echter, ten zelven tyd, eene meenigte dier pokdeeltjes, zonder zich in de huid, of elders nedertezetten, uitwaaſemen, zynde kenbaar door eenen byzonderen reuk, of met de pis, drekſtoffen, kwyl, of door andere ontlastingen, uit het lighaam uitgaan.

XXIV. Dat gevolglyk No. 21 de grootheid der uitbottingkoorts voornaamelyk in reden is van de meerdere, of

of mindere pokgisting No. 19, en derhalven kleen is, wanneer deze gering is, en weêrkeerig.

XXV. Dat ſomtyds de uitbottingskoorts naauwelyks merkbaar is en plaats heeft, zonder eene opvolgende uitbottinge van pokpuistjes; in welk geval derhalven alle de pokgiftige deeltjes, door de uitwaasſeming en andere ontlastwegen, No. 23, uit het lighaam ſchynen uittegaan.

XXVI. Dat in gevolge van No. 21 en 22 de talrykheid der uitbotting, of wel de meenigte der uitbottende pokpuistjes, voornaamelyk in reden is van de meerdere of mindere pokgisting, No. 19. en van het grooter, of kleener getal der in de huid vastgezette pokgiftige deeltjes.

XXVII. Dat de meenigte der pokpuistjes in gelyke omſtandigheden verſchillende is, en dat gevolglyk de meerdere, of mindere pokgisting, No. 19, zoo wel van de verſcheidenheid der geſtellen, als van andere bykomende oorzaaken afhangt.

XXVIII. Dat ſomtyds eenigen der uitgebotte pokpuistjes ſchielyk, en zonder gevolg, weder verdwynen; wan-

neer de ſmetdeeltjes, die dezelven veroorzaaken, los geworden zynde, door de uitwaasſeming, of andere ontlastwegen, No. 23, uit het lighaam ſchynen uittegaan.

XXIX. Dat ſomwyl eenige of alle de blyvende pokpuistjes, zonder kennelyke verzweering verdroogen; en gevolglyk, dat verzweering of verëttering der pokjes geen noodzaakelyk vereischte, of gevolg dezer ziekte is.

XXX. Dat het volgens No. 25, 28 en 29, om de ziekte der Kinderpokjes te hebben, en eene onvatbaarheid voor eene tweede algemeene beſmetting derzelven te verkrygen, het niet noodzaakelyk is, dat 'er pokpuistjes uitkomen, dat zy ſtaan blyven, en tot verzweering overgaan, maar dat de uitwerkingen en verſchynſelen No. 12, 14, 19, 20 en 21 volſtaan kunnen.

XXXI. Dat, volgens No. 20, 22 en 28, de meenigte der zweerende pokjes, in reden is van de hoeveelheid der in pokgift veranderde en, in de huid, of elders vastblyvende ſmetdeeltjes.

XXXII. Dat de Inënting meest altoos weinige en afgeſcheiden pokjes voortbrengt, en dat derhalven het pokgift,

gift, uitwendig door de huid aangebragt, eene geringe pokgisting schynt te verwekken, No. 20.

XXXIII. Dat de Inënting de ziekte der Kinderpokjes meest altoos ligt en goedaartig verwekt, en diensvolgens, dat het pokgift, niet uit eigen aart, de ziekte zwaar en gevaarlyk maakt.

XXXIV. Dat hierin No. 32 en 33, geen verschil maakt de hoeveelheid der pokstoffe, uitwendig, door de huid aangebragt; en dat overzulks de meerdere pokgisting, No. 20, hiervan niet schynt aftehangen.

XXXV. Dat volgens No. 32—34. in de natuurlyke besmetting, veele samenvloeijende en kwaadäartige pokjes voortbrengende, dit niet van den eigen aart der pokstoffe, maar gedeeltelyk van de eerste plaatselyke besmetting No. 15 en 16, en gedeeltelyk van andere bykomende oorzaaken schynt voorttekomen, No. 27.

XXXVI. Dat derhalven in de natuurlyke besmetting, de eerste plaatselyke besmetting No. 15 en 16, met andere bykomende oorzaaken No. 27, schynt samen te werken, om eene groote-

tere pokgisting, No. 20, en hierdoor eene talrykere uitbotting, No. 24, van ſamenvloeijende, kwaadäartige pokjes te verwekken.

XXXVII. Dat, by de Ingeënte Kinderpokjes zeerzelden plaats hebben, zwelling van het hoofd, aangezicht, handen en voeten, pokjes in den mond, keel, enz., ontſteekingkoorts, buikloop, kwyling, etterkoorts, raaskoorts, uiten inwendige ontſteekingen en verzweeringen, ſchending van het aangezicht, napokken, enz.: alle welke toevallen zeer gemeen zyn, by de natuurlyke, ſamenvloeijende, kwaadäartige Kinderpokjes.

XXXVIII. Dat derhalven alle deze toevallen gevolgen, of uitwerkſelen zyn,

α Van de te groote of te overvloedige pokgiſting, No. 20, 26 en 31, ofwel van de te groote meenigte in pokgift veranderde deeltjes, die de natuur by wyze van een Critiſche ſcheiding, in de huid, en elders, nederlegt en, door de eerſte wegen en kwylwegen, uitvoert, No. 23.

β Van de prikkeling en plaatſelyke ontſteekingen en verzweeringen, welken die veele pokgiftige deeltjes, door hun-

hunne ſcherpte, en de pokken zelve, in de uit- en inwendige deelen No. 22 voortbrengen.

γ Van de meenigte van pokgiſtige deeltjes, en pokkigen etter, welken, omdat de natuur die niet naar buiten heeft kunnen ontlasten, in het bloed zyn, blyven hangen, of weder opgeſlorpt, en dan op inwendige deelen in de herſenen, longen, buik-ingewanden, enz. zich nederzetten.

δ Van de meenigte rottige, ſcherpe, uitwaasſemende ſtoffen, die in het bloed te rug keeren en hangen blyven, omdat de uitwaasſemende vaatjes, door het groot aantal van pokken, welken de huid bezetten, meestal verſtopt zyn, en dus de uitwaasſeming grootelyks belet is.

ε Waarby men misſchien voegen moet de vaste lucht, die, door de pokgisting en rotting, uit onze vochten ontwikkeld is; 't welk men uit de blaazige, zugtige zwelling van de oogen, het aangezicht, handen, enz. ſchier beſluiten zou.

XXXIX. Dat derhalven die toevallen, No. 37, niet zoo zeer zyn *Symptomata cauſae vel morbi*, maar *Symptoma-*

mata Symptomatum, gelyk de ziektekundigen ſpreeken.

XL. Dat volgens No. 23 in allerleije, maar vooral in veele, ſamenvloeijende en kwaadäartige pokken, de vrye uitwaasſeming, de buikloop in kinderen, en de kwyling in volwasſenen, zeer heilzaame Critiſche ontlastingen zyn, voor zooverre zy eene meenigte van pokſtoffige en andere ſcherpe deeltjes uit het lighaam uitvoeren.

XLI. Dat hierom de opſtopping dier ontlastingen in veele ſamenvloeijende, kwaadäartige pokken, de ziekte zeer gevaarlyk en niet zelden doodelyk maakt.

XLII. Dat, omdat alles No. 32—41. het gevaar en de doodelykheid der ziekte, volgens SYDENHAMS wel bevestigden regel, voornaamelyk in reden is van de veelheid der pokjes, en gevolglyk No. 31, 26 en 24, van de grootheid der pokgisting No. 20.

XLIII. Dat echter de ziekte, ſomtyds met weinig pokken doodelyk is; 't welk derhalven van de eerſte plaatſelyke beſmetting No. 16, of van de nederzetting der pokgiftige ſtoffen op edeler deelen, No. 38, of van bykomende oor-

oorzaaken, No. 3 en 27, die 'er andere toevallen byvoegen, ſchynt aftehangen.

XLIV. Dat gevolglyk alles, wat de eerſte beſmetting aan de Longen, of andere inwendige deelen, No. 16, aanbrengt, de pokgisting, No. 20, en derhalven de veelheid der pokjes vergroot, No. 24, 26 en 31, de pokgiftige deeltjes op edeler deelen, No. 38, nederzet, en 'er andere ziekelyke oorzaaken, No. 4 en 27, byvoegt, de ziekte gevaarlyk en doodelyk, en dat dienvolgens, al het tegengeſtelde dezelve goedaartig en min doodelyk maakt.

XLV. Eindelyk, dat derhalven de Inënting het beste middel is, om het gevaar en de doodelykheid der Kinderpokjes wegteneemen, de gezondheid en ſchoonheid tegen derzelver nadeelige uitwerkingen te beveiligen, en om zeker te zyn, of men die ziekte reeds gehad, en derzelver gevaar niet meer te vreezen hebbe.

Dat men verſcheiden dezer kundigheden aan de Inëntinge verſchuldigd en, in anderen derzelven, door deze konstbewerking, bevestigd is, of meerder licht ontvangen heeft, is, dunkt my,

my, voor kundige Geneesheeren te kenbaar, dan dat ik my, met zulks te betoogen, vermoeijen zoude. Dezelven verder uittebreiden, te verklaaren, te bevestigen en toetepasſen, acht ik even onnoodig, behalven dat zulks een geheel boekdeel vereisſchen zou. Zy bevatten in zich, meen ik, de gantſche Leer der Kinderpokjes, ten minſten de kennis van derzelver naaste oorzaak, natuur, werkinge, toevallen en gevolgen, even daarom ook den grondſlag van derzelver geneeswyze. De kennis alleen van de oorzaaken, welken deze ziekte dikwyls gevaarlyk, doodelyk, of voor de gezondheid verderflyk maaken, ſchoon 'er mede in opgeſlooten, vordert en verdient een nader onderzoek en meerder opheldering.

§ XXII.

Aan deze kennisſe hebben de Geneeskundige Beoeffenaars der Inëntinge ook niet weinig licht bygezet, door de reden, of redenen optezoeken, om welken de ingeënte Kinderpokjes genoegſaam altoos zoo veel minder in getal, goedäartiger en minder gevaarlyk zyn, dan

dan de natuurlyke; En, nadien dit ſtuk tot hiertoe niet voldongen ſchynt, heb ik 'er mede myne waarneemingen en overweegingen over laaten gaan, die ik hier kortelyk zal mededeelen.

Het heeft my toegeſchenen, dat men, om die reedenen te vinden, eerst behoort opteſpooren de oorzaaken, welken de natuurlyke Kinderpokjes doorgaans zoo gevaarlyk, enz. maaken, en ik meen gevonden te hebben, dat zulks voornaamelyk zyn de volgenden.

I. *Eene nadeelige geſteldheid der Lucht.* De waarneemingen leeren ontwyffelbaar, dat de lucht een zeer groot vermogen heeft, om de Kinderpokjes goed- of kwaadäartig te maaken; de ondervinding heeft het my mede meermaalen doen zien, en wie kan 'er aan twyffelen, die weet, hoezeer de dierlyke en leevenshuishouding van ons lighaam van de geſteldheid der lucht afhange?

De wyze, opwelke, is, dunkt my, ook niet moeijelyk naartegaan; althans uit meenigvuldige opmerkingen en overweegingen, meen ik, te mogen beſluiten, dat alles, wat onze vogten eene overhelling tot rotting geeft, of hen

wezenlyk in een ſtaat van rotting ſtelt; de pokgisting vergroot, of wel vermeenigvuldigt, in welk geval de ziekte, door eene dubbele reden, gevaarlyk en verderfelyk word; en, hoezeer, onder anderen, eene heete lucht, byzonder, wanneer zy met vogtigheid gepaard is, onze vogten tot bederf doet neigen, is genoeg bekend. 't Is waarſchynlyk hiervan, dat de twee *Epidemiën* van 1772 en 1776, in de maanden Juny, July, Augustus en September, zulke eene groote ſlachting in deze ſtad gemaakt hebben, en dat men toen ter tyd, zoo veele kwaadäartige pokjes gezien heeft. SYDENHAM, BOERHAAVE en anderen, hebben reeds waargenoomen en aangeteekend, dat de Kinderpokjes, in de heete zomermaanden, 't gevaarlykſte en 't moorddaadigſte zyn; hoewel zy dit voornaamelyk afgeleid hebben uit de meerdere geſchiktheid, die, volgens hunne meening, het bloed, door de hitte, tot ontſteeking aanneemt, 't gene, buiten twyffel, daaruit is voortgevloeid, dat zy de Kinderpokjes, in natuur, voor eene ontſteekingziekte hielden; waaromtrent laatere waarneemingen ons beter verlicht hebben; gelyk zy ons ook

ook geleerd hebben: dat niet de zomer noch herfst, maar de winter en lente de eigentlyke faifoenen zyn, waarin de ontfteekingziekten, uit hoofde van de geftelheid der lucht, het gemeenfte zyn. 't Is hierom, dat HUXHAM (h) fchreef: „ Indien SYDENHAM niet alle „ koortfen, zelfs de peft, als zuivere on„ fteekingziektens hadde behandeld, „ zou zyne praktyk in 't algemeen vol„ komener, en meer naarvolgbaar zyn „ geweest, die volmaakt wel ingerigt is „ voor zulken, welken van eene ont„ fteekingtaaiheid afhangen; maar ze„ kerlyk moet men hem niet altyd vol„ gen, zelfs niet in de Kinderziekte". Ook heb ik, in de gemelde maanden, de Kinderpokjes 't meest met blutschvlekken gepaard gevonden, die, gelyk men weet, niet anders zyn, als de uitwerkfels van een, door rotting, ontbonden en fcherp bloed. Dan hieruit, meen ik, dat tevens openbaar word, 't gene de H. GEL. HEER CAMPER, (i) voor drie jaaren, fchreef niet wel te kunnen uitdenken, welk naamelyk de

(h) *Eſſay on Fevers. London* 1757. *in* 8*vo. pag.* 100.
(i) *Diſſert. de Emolum. et opt. Method. Inſit. Variol. pag.* 8.

reeden zy, dat de natuurlyke Kinderpokjes zoo dikwyls met Blutschkoorts (*Febris Petechialis*) verzeld gaan; of ſchoon zy dezelve, uit eigen aart misſchien, evenzoomin voortbrengen, als de ontſteekingkoorts (*Febris Inflammatoria*), die ook meenigmaal de uitbotting verzelt, of 'er onmiddelyk op volgt. Trouwens SYDENHAM heeft reeds aangeteekend: *Est autem ubi in hoc morbo, perinde atque in Peste, laxata, inflammationis vi, ſanguinis compage, maculae purpureae ſe oſtentant pustulis interſperſae, mortis fere ſemper praenunciae. Frequentius hoc evenit, ubi aëris conſtitutio morbo isti epidemice graſſanti prae caeteris favet* (k). Tegen dit alles ſtrydt niet, dat eenige *Epidemiën* van deze ziekte in het midden van den winter de meeste verwoesting hebben aangeregt; want daar zyn, gelyk blyken zal, in de lucht, en in andere omſtandigheden, veele en verſchillende oorzaaken, die dezelve algemeen, gevaarlyk, en doodelyk maaken. Zoo zal een Luchtgeſteldheid, die geſchikt is, om ontſteekingziektens voorttebrengen, buiten twyfel

(k) SYDENH. *Oper. Sect. II. Cap.* 2.

fel, de ziekte der Kinderpokjes verzwaaren en gevaarlyk maaken in hun, wier lighaamsgeſteldheid en bloed tot ontſteeking hellen, en zeker is het, dat de ſmetſtoffen van andere heerſchende ziektens (*Morbi epidemici*) ſomwylen, ten zelven tyde, in de lucht plaats hebben, wanneer de Kinderpokjes regeeren, en, door dezen, als zy gelyktydig in het lighaam beſtaan, of elkanderen kort opvolgen, de hevigheid en het gevaar dezer ziekte vergrooten; en dat zy zulks vooral doen, door de geſchiktheid tot rotting of deze zelve te vermeerderen, is, door zoo veele ontwyffelbaare waarneemingen, beweezen, dat ik gewisſelyk overtollige moeite doen zou, met dit hier te betoogen. Niemand heeft dit beter, by ondervinding, leeren kennen dan SYDENHAM en HUXHAM (l), en hierom zegt TRALLES (m) *Malignitas Variolarum pendet vel a Contagii et Epidemiae malignitate, quae efficit, ut magis, ac benignae, in putredinem vergant, vel a febris impetu et calore, qui humores noſtros in putredinem*

(l) *See his Eſſay on Fevers, pag.* 131.

(m) *Epist. Apologet. ad Illus. Virum* A. D. HAEN, *pag.* 16.

vergere facit. Ik houde het dan voorzeker; dat eene nadeelige geſteldheid der lucht eene der voornaamſte oorzaaken is, die de Kinderpokjes dikwyls gevaarlyk en doodelyk maaken, het zy zy zulks doe, door den invloed van haare eigen natuurlyke hoedanigheden, het zy, door andere ſmetſtoffen, of ſchaadelyke magten, die zy in zich omvoert, en, in het lighaam, wanneer het, door het pokgift, ſtaat aangetast te worden, of werkelyk beſmet is, overbrengt. § XXI, 3.

II. *De wyze, of wel de plaats van Beſmetting.* De natuurlyke beſmetting geſchiedt door de huid, ademhaaling en doorzwelging. Zoo verſchillende de deelen zyn, in welken de ſmetſtof, door die wegen, zich het eerst plaatst, zoo onderſcheiden moeten, buiten twyffel, de gevolgen zyn, die zy voortbrengt, en dezen zekerlyk zooveel te gewigtiger, te gevaarlyker, hoe die deelen gevoeliger, edeler, en tot de dierlyke en leevenshuishouding noodzaakelyker zyn.

a. In verſcheiden Lyders met de natuurlyke Kinderpokjes heb ik ontwyffelbaar genoeg gezien, dat de beſmetting

ting uitwendig door de huid geſchied was, ſomtyds op eene plaats, waar de huid gekwetst, gebrand, of anderzins beledigd was, doch dikwyls op eene plaats, waar de huid heel geweest was, en voornaamelyk in het aangezicht, zelden op twee plaatſen, in denzelfden Lyder; in alle welke gevallen, volkomen dezelfde plaatſelyke verſchynſelen zich opdeeden, als in eene konſtige beſmetting, te weeten, eene vry groote, doch platte zweerende puist of blaar, met dunne, of dikkere etterſtof gevuld, en met eenen ontſtoken kring omgeeven. De oude vrouwen zyn gewoon deze puisten *Voorpokken* en *Moerpokken* te heeten; waarſchynlyk uit het begrip, dat zy de pokken voorgaan en voortbrengen; dan in verre de meesten van deze gevallen, heb ik zeerweinige en zeergoedäartige pokken waargenomen.

β. Meermaal heb ik ook zekerheid genoeg gehad, om vaststellen, dat de ſmetſtof, met de doorzwelging van de lucht, of voedſels, in het lighaam gebragt was, en in den mond, flokdarm, of maag, eerst eene plaatſelyke beſmetting veroorzaakt had. Verſcheiden reizen heb ik dezelve duidelyk ge-

zien aan het gehemelte, en aan de eene of andere zyde van de keel, in kinderen, in welken ik de natuurlyke kinderpokjes wagtte; om dat 'er een of meer van hunne broeders, of zusters ziek aan lagen, en die allen gaven dan ook eenige dagen te vooren te kennen, dat zy pyn in den mond, of keel hadden. Eenigen van dezen hebben de ziekte maatig, en anderen zwaar gehad; doch allen met eene groote moeilykheid in de doorzwelging, eene ſchorre ſtem, en min of meer benaauwdheid in de ademhaling. Twee kinderen heb ik behandeld, die verſcheiden maalen, eer men het ontdekte, het water en melk gedronken hadden, waarin de Moeder het doekje, met het welk zy de pokkige oogen van andere kinderen bette, had gedoopt en laaten liggen. Beiden hebben zy veele, doch afzonderlyke pokjes gehad, en met geen ander buitengewoon toeval, als eene byzondere pyn voor 't hart, gelyk men zich gewoonlyk uitdrukt, en eene langduurige braaking. De BARON VAN SWIETEN (n) meent, dat, ook in deze

(n) *Comment. in H. Boerhaave Aphor. Tom. V. pag.* 41.

ze gevallen, eene plaatſelyke beſmetting in de maag, of derzelver mond, plaats heeft, en dit komt ook my ten hoogſten waarſchynlyk voor.

SYDENHAM, (o) telde reeds onder de teekenen dezer ziekte, *een gevoel van pyn, in de deelen, die onder het hartepütje liggen, wanneer zy, met de hand, gedrukt worden.* Ook zegt hy (p) *altoos waargenomen te hebben, dat, in Jongelingen, die met eene looze braaking, misſelykheid en pyn, meer dan gewoon, te vooren gekweld worden, de opvolgende pokjes buiten maate ſamenvloeiden.*

De Inënting derhalven, door de pokſtof, met de voedſels, of op eene andere wyze, integeeven, is niet zeer aanteraaden. Een Brunswyker Boer, zynen zoon afgevallen pokkorsten met bier te drinken gegeeven hebbende, veroorzaakte, in hem, de allerkwaadäartigſte pokken (q). In Bengalen echter ent men in door den pokëtter, met ſuiker integeeven, hoewel niet met den besten

(o) *Prax. Medic. Sect.* 3. *Cap.* 2. *pag.* 162.
(p) *Diſſert. Epiſt. pag.* 474.
(q) CAMPER, *Diſſert. de Emol. et opt. Meth. Inſit. pag.* 78.

uitſlag (r). Een beroemd Geneesheer heeft my gezegd, dit zelf meermaal gedaan te hebben, zonder merkelyk kwaad gevolg. Alle maagen zyn zekerlyk niet evengevoelig, zelfs niet voor vergiften, en misſchien kan het pokgift, zonder plaatſelyke beſmetting, gelyk door de huid, ook door de eerſte wegen in 't bloed komen. In de *Medical Obſervations and Inquires, by a Society of Phyſicians in London* (s), lees ik van pokſtof met een drankje aan eene Negerin ingegeeven, zonder dat 'er beſmetting gevolgd is; maar de ſchryver meldt niet, of zy naderhand, op eene andere wyze, de pokjes gekreegen hebbe.

γ. In niet weinige gevallen, heb ik duidelyk kunnen bemerken, dat de ſmetſtof, door de ademhaaling, was aangebragt. In ſommigen van dezen had zy zich geplaatst, in de holligheid van den neus, of wel in het ſnotvlies. Meermaal heb ik opgemerkt, dat kinderen, in welken ik beſloot, dat zulks plaats had, eenige dagen voor de uitbotting, eene ongewoone jeuking in den neus gevoel-

(r) Zie CAMPER, *de Emol. et oft. Meth. Inſit. Variol. pag.* 78.

(s) *Vol.* V. *pag.* 39.

voelden, denzelven dikwyls wreeven, vervolgens aanhoudend niesden, zwaare ſtuiptrekkingen leeden, ſlaapzugtig werden, en zeer veele pokjes kreegen. Dat de ſmetſtof deze en andere toevallen voortbrengt, door het gevoelig ſnotvlies, en de reukzenuwen te ontſteeken, te prikkelen, en, uit dien hoofde, de ziekte ſomtyds zeer gevaarlyk maakt, heeft de BARON VAN SWIETEN (t) uitvoerig aangetoond; en der Chineeſen wyze van Inënting, door de pokkorsten in den neus te ſteeken, bevestigt zulks.

δ. Edoch, dat de pokſmet zich zelden in de luchtpypen of longen plaatst, gelyk die Schryver meent, heeft de ondervinding my anders geleerd. § XXI, 7. Eene meenigte gevallen zyn my voorgekomen, waarin ik de duidelykſte kenteekenen opmaaken kon, dat de eerſte en plaatſelyke beſmetting in dezelven geſchied was; en, indien de lucht immer het gift der pokken overvoert, is 'er, naar 't my toeſchynt, alle reeden om te beſluiten, dat zulks dikwyls geſchieden moet, ten zy men met ſommigen ſtelt, dat

(t) *Comm. in* H. BOERHAAVE *Aphor. Tom.* V. *pag.* 39.

dat de lucht zulks nimmer doet; doch dit te ſtellen, is, dunkt my, wonderſpreuken ſtaande te houden, die het getuigenis der onfeilbaarſte zintuigen, 't gezigt en den reuk, en dat der ondervinding regelregt tegenſpreeken. MEAD, WERLSTOFF, VIOLANTE, en eene meenigte andere Geneeskundigen hebben, by de opening der Lyken, zoowel de longen, als andere ingewanden, met wezenlyke pokken bezet gevonden; terwyl MARTINER, LOBB, en anderen, door ontwyffelbaare waarneemingen getoond hebben, dat de ſmetſtof, door de uitwaaſeming uit het lighaam uitgedreeven, met de lucht overgevoerd word, en, op verre afſtanden beſmet, gelyk VAN SWIETEN (u) dit omſtandig vermeldt; wiens gevoelen my daarom te meer verwondert; behalven, dat ook de reeden, die hy 'er van geeft, dat naamelyk de ſnelle omloop des bloeds, door de longen, en de groote uitwaaſeming derzelven, de aanhanging der ſmetſtof weeren zou, my zeer gezogt en onvoldoende voorkomt. Althans in verſcheiden Kinderen, van welken ik vast-

(u) *Comment. in* H. BOERHAAVE *Aphor. Tom.* V. *pag.* 140, 166, *et aliis in locis.*

vastſtelde, dat zy natuurlyk zouden beſmet worden, heb ik eenige dagen voor den aanval der ziekte, een kug, of hoest waargenomen, die allengs heviger werd, en, by het uitkomen der pokjes, in eene kennelyke longöntſteeking veranderde; waaraan ik ſommigen, onder de uitbotting, by wyze van verſtikking, heb zien ſterven; eens twee in het zelfde huisgezin, en genoegſaam op hetzelfde uur; terwyl ik anderen van dezen, na de ziekte, met de grootſte benaauwdheden en, onder een gedurig hoesten, met een heesch en pynelyk geluid te hebben doorgeſtaan, onder, en na het opdroogen der pokjes, aan eene kenbaare longzweering en longteering heb zien ſneuvelen, ſommigen ſchielyk en onverwagt, even als by de openbarsting van een beſloten etterzak in de longen. Ook heb ik waargenomen, dat verre de meesten van de zoodanigen, zeer veele, en zeer platte, drooge, bleeke pokken hadden, van welken de ſtof, die dezelve vervullen moest, in het lighaam ſcheen te blyven hangen, en de uitwendige deelen te bezetten. In ſommigen derzelven, heb ik de meer of min gevulde pokken, op den tienden, elf-

elfden, en twaalfden dag, zigtbaar zien invallen en verbleeken, zoodat de ſtof naar binnen ſcheen terug te wyken; terwyl ten zelven tyde, in volwaſſenen, de kwyling verminderde, of plotſelyk ophield; en dit heb ik dikwyls gezien. Men denke aan alle die gevallen, waarin het pokgift de onmiddelyke bronnen des leevens aantast, en dus op het leeven zelf een regtſtreekſchen en geweldigen aanval doet, wanneer de natuur ſchynt te bezwyken en buiten ſtaat geſteld te worden, om de uitbotting en verëttering voorttezetten. In eenige weinigen heb ik met weinige, en vry groote rype pokken, dezelfde toevallen en gevolgen gezien. Dat de plaatſelyke beſmetting in de luchtpypen, of longen, door de ontſteeking en verzweering, die zy veroorzaakt, zulke zwaare en gevaarlyke toevallen moet voortbrengen, kan een ieder, die het weeffel en de bediening dier deelen kent, gemakkelyk bezeffen; en dat het gevaar aanmerkelyk vergrooten moet, wanneer ten zelven tyde, de gemaakte pokſtof in het lighaam hangen blyft, of terug wykt, en op edeler deelen zich nederzet, is mede niet moeijelyk te begrypen; gelyk ook, uit al het

het bovengemelde ligtelyk is optemaaken, welke wyze, of plaats van beſmettinge de Kinderpokjes het gevaarlykſte en het doodelykſte maakt; waarom ik het een en ander niet zal uitbreiden; alleen zal ik 'er byvoegen, dat ik lyders behandeld heb, in welken ik reeden had om te denken, dat de beſmetting te gelyk in verſcheiden der gemelde deelen plaats gevat had, en dat ik dezulken allerſmertelykst heb zien lyden en ſterven.

III. *Sommige ongeſteldheden, of toevallen, kort voor, onder, en na de uitbotting.* Gelyk 'er ziekelyke geſteldheden zyn, voor welken de uitwerking der Kinderpokjes tot een geneesmiddel ſtrekt, zoo zyn 'er zekerlyk ook anderen, die deze ziekte kwaadäartig, voor de gezondheid en het leeven verderfelyk maaken. De voornaamſten, die ik waargenomen heb zulks gewoonlyk te doen, zyn de volgenden.

a. Een ongeſtelde ſtaat der eerſte wegen, te weeten, eene overlaading der maag, vooral met rotbaare ſpyzen en met geestryke dranken; eene groote ophooping van drekſtoffen, in de darmen; wormen en rotſtoffen; uit alle deze oorzaa-

zaaken heb ik de Kinderpokjes meenigmaal boosäartig, gevaarlyk en doodelyk gezien, in onmaatig eetende kinderen en ongeregeld leevende bejaarden. Men vindt in dezelven, tegen en onder de uitbotting, eene zeer vuile tong, leelyken, of bitteren ſmaak in den mond, een zeer ſtinkenden adem en oprispingen, groote misſelykheid en braaking, zwaarte in de maag, min of meer opzetting van den buik, en galächtige, zwarte, rottige afgangen. Doorgaans is ook de uitbottingkoorts in dezulken zeer hevig en aanhoudend, maar gemeenlyk is de pokgisting grooter, en de uitbotting talryker, hoe die koorts ſterker is; zoodat alles, wat die koorts aanzet en verzwaart, gelyk gewoonlyk doen die ongeſteldheden in de eerſte wegen, de pokgisting vergroot, meer pokken verwekt, en daardoor de ziekte gevaarlyker maakt § XXI, 42.

β. *Eene geſchiktheid tot Gal, of Rotkoortſen*, te weeten, eene groote ſlapheid der vaste deelen, en ontbonden ſtaat van het bloed, zynde ſomtyds verzeld, of veroorzaakt, door de voorgaande oorzaaken α. en kenbaar, uit dezelfde verſchynſelen, en uit de gehouden leevens-

wy-

wyze, voorgaande ziekte, enz. Zoo heb ik meermaal zeer erge en verderfelyke Kinderpokjes zien ontſtaan in Lyders, die van dezelven aangetast werden, pas nadat zy uit eene Gal- of Rotkoortſe opkomen. Zoo verre is het 'er af, dat kinderen, gelyk de gemeene man zich inbeeldt, die uit eene ziekte opkomen, gezuiverd en geſchikt zyn, om goedäartige pokjes te krygen. In eenigen heb ik eene kwaadäartige Rotkoorts met de Pokken gepaard gezien; en, in dezen waren dezelven bloedig, zwartächtig, hier en daar met blaauwe, zwarte en gangreneuſe vlekken, ſchoon in ſommigen niet ſamenvloeijende, gepaard met bloedingen uit neus, mond en piswegen, van een ontbonden bloed. Gelyk alles, wat in ons lighaam rotting voortbrengt, de pokgisting vergroot, zoo ſchynt ook het Pokgift zelf der rotting te begunstigen, zoo niet te verwekken. HOFFMAN, LISTER, MEAD, HUXHAM, en anderen hebben dit reeds, door waarneemingen, bevestigd (r).

γ. Eene geſchiktheid tot de zoogenaam-

(r) *Vide* VAN SWIETEN *Comm. in* H. BOERHAAVE *Aphor. Tom.* V. *pag.* 47.

de ſleepende, of zenuwkoorts, (Febris lenta, ſeu nervoſa) te weeten een ſlapheid en werkeloosheid der ingewanden, vaten, en byzonder der zenuwen, gepaard met een ſchraal bloed, en lymige, of ſlymige weivogten; of wel deze koorts zelve, ontſtaande dikwyls uit eene ſchraale leevenswyze, waterächtige, ſlymige, meelige voedſels, onrype vrugten, verſchaalde dranken, vogtige beſloten wooningen, armoede, droefgeestigheid en vreeze. In zulken ſtaat heb ik dikwyls, in kinderen van arme lieden, in weeklyk opgevoede kinderen en in kwaadſappige vrysters, vooral die voor de ziekte bevreesd waren, een zeer ſlegt ſoort van ſamenvloeijende pokken zien voortkomen: zoodanige naamelyk, als de Heer HUXHAM (s) 'er in heeft waargenomen, bleeke, puttige, platte, zwarte pokken, die nooit wel opkomen, of goed etteren, maar, de gantſche ziekte door, flets en plat blyven, of tot groote waterächtige blaaren ſamenloopen, gevuld met een dun, ongekookt, ſcherp vogt, maakende in het aangezicht en elders, als de lyders langgenoeg leeven, eene bleeke, doodkleu-

(s) *Eſſay on Fevers. pag.* 127.

kleurige, ſomtyds zwartächtige, vasthangende korst, die men, als een dood vel, met geheele lappen, kan afſcheiden.

Niet zelden heb ik, in deze gevallen, zoowel als in die, waar eene Rotkoorts de pokken verzelt, de blutschvlekken waargenomen. Doorgaans zyn deze lyders, eenige dagen voor de uitbotting, neerſlachtig, geesteloos, druilende, ligthooſdig, vermoeid, koortſig, zonder dorst, of hitte, de pols ſlap en rad, het aangezicht bleek en ingevallen, de pis bleek en dun, de tong droog, wit, met een geelen rand, en op 't laatst komt 'er eene geduurige neiging tot braaken, en, onder de uitbotting, zeer groote benaauwdheden, en die allerhevigſte rug- en lendenpyn, welke de ervaren Geneeskundigen altoos voor een zeker voorteeken van kwaadäartige en gevaarlyke pokken gehouden hebben.

§. *Eene byzondere gevoeligheid van het zenuwgeſtel.* Dat de zenuwen in de Kinderpokjes eene zeer groote rol ſpeelen, dat het pokgift dezelven geweldig prikkelt, en dat deze prikkeling, byzonder, wanneer zy geſchiedt op zenuwen, die met de leevenswerkingen een naauw

verband hebben, alleen genoeg is, om groote beroeringen en gevaarlyke ontſteltenisſen in de dierlyke en leevenshuishouding, hevige ſtuiptrekkingen, krampächtige verſtikking, ſterke koorts, raaskalling, geweldige braakingen, enz: te verwekken, heb ik dikwyls gezien, en ik heb meenigwerf gedacht, of niet een te prikkelbaare ſtaat der zenuwen, wegens eene te groote teergevoeligheid, gelyk in kinderen en andere teedere geſtellen, of wegens eene te ſterke ſpanning, gelyk in volbloedige bejaarden, zeer veel toebrengt, om de pokgisting te vergrooten, het zy, door de meer oproerige en ongeregelde beweegingen, het zy, door de ſterkere koorts, die de prikkel van het pokgift, in gevoeliger geſtellen, verwekt.

Verſcheiden waarneemingen vindt men by de ſchryvers, die deze gedagten ſchynen te ſterken, gelyk men 'er ook niet weinigen ontmoet, welken de gevaarlykheid der zenuw- aandoeningen en toevallen, in deze ziekte, bevestigen. De Heer GATTI (t) heeft dit zoo ver getrokken, dat hy de voornaamſte zitplaats

(t) *Nouvell. Reflex. ſur la Pratiq. de Inocul. pag.* 145.

plaats van deze ziekte in de zenuwen ſtelt, en 't is, uit dit beginſel, dat hy verklaart, waarom de vrees en de angst zoo eigen aan dezelve zyn, en het gevaar 'er van, gelyk de ondervinding leert, zoo zeer en zoo dikwyls vergroot.

ε. *Eene geſchiktheid tot ontſteekingkoorts*; eene volbloedigheid naamelyk, vooral ſtrakke vezelen, met een dik, zwaar bloed. De waarneemingen der Geneeskundigen leeren eenpaarig, dat, in menſchen van zoodanig eene geſteldheid, de ziekte der Kinderpokjes gewoonlyk zeer zwaar en zeer gevaarlyk is, en de ondervinding heeft my dit ook meenigvuldigmaalen doen zien. Door de prikkeling van het pokgift ontſtaat 'er, in dezulken, doorgaans eene geweldige ontſteekingkoorts, gevolgd van zeer veele en dikwyls ſamenvloeijende pokjes, over het grootſte gedeelte van het lighaam, welken, door hunne plaatſelyke ontſteekingen van de huid, die koorts zeer verzwaaren, en het bloed meer ontſteeken; terwyl dan veelmaalen het dikke, taaije, ontſtoken bloed, in de longen, keel, hersſens, of andere ingewanden, verſtopt raakende, ver-

ſtikkende longontſteekingen, zwaare keelontſteekingen, ontſteeking der herſſenen, met raaskalling gepaard, opgeſtopte kwyling, en andere doodelyke toevallen voortbrengt, waar aan ik veelen, in 't midden van den loop der ziete, heb zien ſneuvelen; doch ſommigen op 't einde, of kort 'er na, aan eene etterkoorts, of inwendige verzweeringen en verſtervingen. In het Lyk van den Prins van Oranje, die, in den jaare 1650, in den Haage, aan de Kinderziekte overleden is, vond men de longen geheel ontſtoken, opgeblaazen, zwart en met een zwart bloed omgeeven (u). In welken die ontſteekingkoorts allergeweldigst was, heb ik, hier en daar, tusſchen de pokken, vooral, aan de dyën en beenen, die groote blaaren waargenomen, welken zeer gelyk zyn aan die door branding veroorzaakt, waar uit, wanneer zy openbraken, een ſcherp, dun vogt liep, terwyl het ondergelegen vleesch zich zwart en als verſtorven opdeed; hoedanige pokken SYDENHAM (v) altoos voor doodelyk gehou-

(u) *Vide* TH. BARTHOL. *Epist. Centur.* 3. *Epist.* 90. *pag.* 389.

(v) *Sect.* IV. *Cap.* 6. *pag.* 252.

houden heeft. Een Geneeskundige kent die geſtellen ligtelyk, en nog ligter die koorts, als zy reeds plaats heeft, uit een vollen, geſpannen, harden pols, korte, verhaaste, heete ademhaaling, brandende hitte en roodheid der huid, drooge, beſlagen tong, grooten dorst, en ondraagelyke ſcherpe pyn in het hoofd, rug, lendenen en ledemaaten.

C. De Etterkoorts. Wanneer de huid met veele en vooral met ſamenvloeijende zweerende pokken bezet is, word 'er eene groote hoeveelheid van rottigen etter, door de opſlorpende vaatjes, opgenomen en onder het bloed gebragt, en dewyl dan de uitwaasſeming ook grootendeels belet is, word 'er eene meenigte rottige, ſcherpe ſtoffen der uitwaasſeming, in het lighaam, opgehouden. Beide deeze ſtoffen ontbinden de gantſche *masſa* van het bloed, ſtellen het in een wezenlyken ſtaat van rotting, en geeven 'er dus eene kwaadäartige ſcherpte aan, welke die koorts verwekt, die men, om haare eerſte en voornaamſte oorzaak *Etterkoorts* noemt, hoewel zy, in wezen, niet anders als een verderfelyke Rotkoorst is, gelyk SYDENHAM haar daar reeds voor gehou-

den heeft. Ten zelven tyde, werpt deze koorts dikwyls een gedeelte van dien ſcherpen etter op de edelſte ingewanden en andere deelen, in welken dezelve dan de kwaadäartigſte en doodelykſte verzweeringen voortbrengt. 't Is om dit alles, dat de Geneeskundigen van alle tyden en eenpaarig geoordeeld hebben, dat deze koorts het gevaarlykſte en moorddadigſte toeval dezer ziekte is; en dit is zoo waar, dat van de tien Lyders, welken aan de natuurlyke Kinderpokjes ſterven, misſchien negen, door deze koorts, worden omhals gebragt: waarom TRALLES haar te recht noemt, *immanis illa homicida, immiſericors illa hostis generis humani, dura illa venefica, cujus ministerio ſolo demum variolae trucidant* (w).

By deze ongeſteldheden en toevallen zullen ſommigen denkelyk gevoegd willen hebben de ſchielyke ophouding der kwyling, in ſamenvloeijende pokken, op den elfden dag der ziekte, in volwasſenen, van meening zynde, dat dit toeval, 't welk niet als al te dikwyls in zul-

(w) *Diſſert. Epistol. de Meth. medendi Variolis, hactenus cognita, ſaepe inſufficiente, magno pro Inoculatione argumento.* Pag. III.

zulke pokken voorvalt, de oorzaak is van den gewoonlyk kort daarop volgenden dood des lyders; dan ik ben geenſins van dat gevoelen; door ondervinding, en een meenigmaal herhaalde opmerking, meen ik geleerd te hebben, dat dit toeval, in dat geval, meest altoos, niet eene oorzaak, maar enkel een gevolg is van den aannaderenden dood van een reeds ſtervend lighaam; hoedanig ook doorgaans is de Miskraam, die in zwangere Vrouwen, welke zwaar aan de Kinderpokjes liggen, genoegſaam altyd kort voor haaren dood voorvalt: En, in de daad men behoeft, dunkt my, de Lyders, welken, na dit toeval, ſterven, voor, onder, en na hetzelve ſlegts met eenige oplettenheid te hebben waargenomen, om overtuigd te zyn, dat het 'er zoodanig mede gelegen is. Althans, in meest allen, in welken ik dit doodlyk toeval heb gezien, heb ik, reeds eenige dagen te vooren, zichtbaare teekenen van eene aangeſtoken long beſpeurd, eene bezwaarde en verhaaste ademhaaling, aanhoudenden hoest, heeſche, of ſchorre ſtem, ſlaapzugt, kleenen, radden pols, bleeke pis, enz. en alle deze toevallen heb ik in hun

meest op den elfden dag, met, en onmiddelyk na de ophouding der kwyling ſchielyk zien vermeerderen en verzwaaren; zoo dat 'er welhaast eene hevige benaauwdheid, tobbing en ronking op volgden, en de lyders, by wyze van verſtikking, ſtierven, terwyl ik reeds, eer de kwyling ophield, zoo wel als met en na dezelve, het aangezicht heb zien ſlinken, bleek en doodkleurig worden, de pokken invallen en verbleeken, zonder dat 'er eenige zwelling in de handen ten voorſchyn kwame. Ook heb ik duidelyk waargenomen, dat dit toeval 't meest voorvalt in de ſamenvloeijende pokken, met welken eene zwaare ontſteekingkoorts in het begin gepaard gaat, en waarvan dan het taai onſtoken bloed in de longen blyvende hangen, dezelven allengskens geheel verſtopt en verſtikt, hoewel ik ook meen opgemerkt te hebben, dat die Lyders 'er zeer aan bloot ſtaan, in welken de eerſte beſmetting op de longen gevallen is, en anderen, in welken een gedeelte van het te overvloedige pokgift, 't welk de natuur niet naar buiten heeft kunnen uitwerpen, op de longen zich gezet, en dezelven ontſtoken heeft:

en

en hoeveel eerder moet dat gevreesde toeval gebeuren, wanneer alle deze gevaarlyke omſtandigheden ſamenloopen, en, wanneer, gelyk dan ook dikwyls plaats heeft, ten zelven tyd, de herſenen, of andere edele ingewanden, door het pokgift aangeſtoken zyn? Hoeveel gereeder ook moet het juist op dien tyd, gebeuren, wanneer de krachten der Lyders, door de langduurigheid en de hevigheid der ziekte, genoegſaam geheel uitgeput zyn, en wanneer een rottige ſtaat van het bloed, zoo doodlyk voor ons leevensbeginſel, en eene hevige Etterkoorts de leevenskrachten en werktuigen met geweld onderdrukken en, als 't ware, verſtikken? Dit alles leert ons, dunkt my, overtuigend, dat die gedugte ophouding der kwyling, op den elfden dag, niet eene oorzaak, maar een wezenlyk gevolg is van de verſtikkende longontſteeking, waar aan de Lyders dan, kort na dezelve ſterven, of wel een blyk, een teeken, dat de natuur, het moorddaadig pokgift het leeven in zyne eerſte ſterktens aantastende, den ſtryd opgeeft en de leevenskrachten voor de overmagt der ziekte bezwyken. 't Is ook, meen ik, daar-

daarvan, dat, op dien zelfden tyd, de kwyl, die te vooren dun en vloeibaar was, ſchielyk verdikt, lymig en taai, en de mond, keel, enz. droog worden, vermits de longen geheel verſtopt raakende en de natuur bezwykende, geen toevoer van dunne vogten naar de kwylklieren meer geſchieden kan. Uit dit denkbeeld eindelyk ſchynt my ook de doodlykheid van dit toeval best te kunnen verklaard worden, of liever de reden, waaröm de krachtigſte middelen meest altoos vruchteloos tegen het zelve aangewend worden. Dan dit alles is, naar myn inzien, zoo klaar, en ik heb het zoo zichtbaar waargenomen, dat het my zeer verwondert, dat men, in de Werken, in welken men gezetteliyk over dit onderwerp handelt, het niet van deze zyde, of in dit licht, beſchouwd hebbe.

Met dit alles echter ontken ik niet, dat de ophouding der kwyling, ook ſomtyds door andere oorzaaken, ontſtaat, en dan zelve eene oorzaak van de longontſteeking, enz. en den opvolgenden dood is. Ik heb zelf gevallen gehad, waarin ik meende reeden te hebben, om te beſluiten, dat eene onvoorzig-

zigtige blootſtelling aan de koude de oorzaak geweest ware van eene opgeſtopte kwyling en derzelver nadeelige gevolgen, en anderen, waarin ik dit toeval alleen niet uit eene te groote verzwakking oordeelde te moeten afleiden, en het is in deze en andere gevallen, zoowel als in die van eene te overvloedige kwyling, dat de Konst, met vrucht, haare geneesmiddelen toedient.

IV. *Eene kwaade behandeling.* Hoe gevaarlyk de ziekte der Kinderpokjes, uit zich zelve, of wel door bykomende ongeſteldheden, ook wezen moge, het verzuim van 'er in tyds een kundigen en ervaren Arts byteroepen, en de verkeerde wyze, op welke het gemeen dezelve meest behandelt, maaken haar nog oneindig gevaarlyker en zeer dikwyls doodlyk. En wie kan hier aan twyffelen? Wat kan 'er verderfelyker zyn, in eene ziekte, die onze vogten zoozeer tot een rottig bederf doet neigen, en die zelve door alles, wat rotting voortbrengt, zoo ſterk aangezet word, dan de Lyders, gelyk nog de meeste gemeene lieden en niet weinigen uit den burgerſtand doen, dag en nagt, in een warm beſloten vertrek te bed te hou-

houden, door zwaare dekkleeden te broeijen, en, als 't ware, te verſtikken, geene verſche lucht, verſchooning, noch buikzuivering te verzorgen, en niet als verhittende zweetdryvende dranken en geneesmiddelen integeeven? Kan het misſen, of zulk eene broeijende en verſtikkende hitte moet de allerkwaadäartigſte Rotkoorts in zoodanige Lyders veroorzaaken, en hen langs dezen weg ellendig uit het leeven rukken? Ik zwyge, dat misſchien niets meer de pokgisting en volgens § XXI. 44. het gevaar dezer ziekte, vergroot, dan even die zelfde hitte. Van het enkel te bed houden zei SYDENHAM (x): *Nulla magis προφασει promovetur immodica materiae varioloſae aſſimilatio, quam ſi aeger intempestive ſe lecto addicat, vel ante diem ſextum a prima invaſione, vel quartum incluſive ab eruptione.* Meer dan eens heb ik ook duidelyk gezien, dat de broeijing eene tweede pokkoorts met eene uitbotting van ſamenvloeijende pokken verwekte, in Kinderen naamelyk, die een geringe uitbotting hadden, en welken ik volkomen vry van koorts, en vrolyk en wel vond; doch wel-

(x) *Diſſert. Epiſtolar. ad* G. COLE.

welken de Ouders, verſtaande, dat zy de Kinderziekte reeds hadden, goedvonden, den gantſchen dag te bed te houden en ſterk te broeijen. Hoe geweldig daarenboven moeten die verderfelyke uitwerkſelen niet verhaast en verzwaard worden, door de kwaade, bedorven lucht, welke die Lyders omringt, en welke zy gedwongen zyn inteademen, eene lucht naamelyk, die met hunne rotte uitwaasſemingen onophoudelyk overladen word, en die, door hunne eigen inademing, voor het beſtaan van hun leeven allerverderflykst word? Immers de nieuwe ontdekkingen van den Heere PRIESTLY hebben ons, niet lang geleden, geleerd, dat een gezond mensch in weinige minuuten vyf pinten lucht, door zyne inädeming vergiftig en doodelyk maakt: en die beroemde Natuuronderzoeker heeft 'er te gelyk de waare reeden van ontdekt, naar welke de vroegere Natuur- en Geneeskundigen te vergeefs gezocht hebben. Door ontwyfelbaare proeven heeft hy getoond, dat de lucht telkens, by de inademing in de longen, het ontwikkelde *Phlogiston*, of hoofdſtoffelyk vuur, waarmede het aderlyk bloed overladen

is,

is, en waarvan het, ter voortduuring van het leeven, noodzaaklyk moet ontlast worden, als een ontbindvogt in zich overneemt; doch dat de lucht, door dikwyls ingeademd te worden, met dat *Phlogiston* zich zoo vervuld, dat zy, volgens den aart der ontbindvogten, 'er niet meer van in zich kan overneemen, en dat zy daarom dan ter ademhaaling volſtrekt onbekwaam, ja verſtikkende en voor het dierlyk leeven vergiftig word: zoo dat hy, die zulk eene lucht blyft inademen, noodwendig op dezelfde wyze moet ſterven, als of hy geheel van lucht beroofd, of wel verſtikt wierd (x). Hoe doodelyk moet het dan niet zyn in heete ziekten, gelyk de Kinderpokjes, waarin het bloed, door den ſnelleren omloop en neiging tot

(y) By deze waarlyk gewigtige ontdekking heeft de Heer PRIESTLEY nog anderen gevoegd, die voor de Geneeskunst van het grootſte belang zyn; onder welken geene van de minſten die is, dat de plantgewaſſen het overvloedige *Phlogiston* uit de lucht inzuigen, en, langs deze wegen, het zelve weder tot de inademing geſchikt en heilzaam maaken, waar uit openbaar word de nuttigheid van, in volkryke Steden, veele boomen te planten, gelyk in ons Land, en in Aſië de gewoonte is, vooral in Indiën en in Perſiën: zie KAEMPFERI *Amoenit. Exotic.* en van in ziekekamers plantgewaſſen, of bloemen te plaatzen.

tot rotting zoo zeer van *Phlogiston* overladen is, de Lyders te noodzaaken, om onöphoudlyk eene onververschte en door hunne eigen ademhaling vergiftigde lucht in te ademen? Maar wat behoef ik, door redenen te betoogen, dat die heete, broeijende en verſtikkende behandeling eene der voornaamſte oorzaaken is van de doorgaande doodelykheid der natuurlyke Kinderpokjes? De dagelykſche ondervinding overtuigt 'er ons maar al te zeer van. Ik heb 'er honderden door zien om hals brengen, en het is wel zeker, dat zy 'er jaarlyks duizenden vermoort, van welken eene meenigte anders het gevaar waarſchynlyk ontworſtelen zou. Van SYDENHAM af, dat is zedert ruim eene eeuw, hebben de Geneeskundigen alle hunne poogingen aangewend, om den Gemeenen Man daar van te overtuigen, en eene verkoelende handelwyze in te voeren; doch tot hier toe, meestal vruchteloos; hy blyft genoegſaam algemeen 'er in volharden, niet tegenſtaande hy 'er dagelyks zoo veele ongelukkige ſlachtoffers van ziet ten grave brengen: zoo moeijelyk is het algemeene vooroordeelen uit te roeijen.

Dezen nu zyn, meen ik, de meeste en voornaamſte oorzaaken, welken, volgens § XXI. 44, de ziekte der natuurlyke Kinderpokjes zoo gevaarlyk en zoo doodelyk maaken, en wie kan twyffelen, of zy zullen zulks altoos blyven doen, daar veelen derzelven niet te vermyden, en ſommigen geheel boven het bereik der Geneeskunde zyn!

Ik behoef 'er niet by te voegen, dat het gevaar der ziekte grooter is, hoe 'er, gelyk niet zelden gebeurt, meer van die oorzaaken te gelyk, in het lighaam, beſtaan; gemerkt zy dan, met vereende krachten, het leeven aantasten, en haare toevallen niet ſlegts in getal, maar ook in hevigheid vergrooten; terwyl dezen zich vereenigen en wederkeerig elkanderen verzwaaren.

§ XXIII.

De kennis dezer oorzaaken baant, naar het my toeſchynt, den gereedſten weg, om de redenen te vinden, waarom de Inënting meest altoos zoo weinige, en zulke goedäartige pokjes voortbrengt, en gevolglyk de ziekte zooveel minder gevaarlyk maakt; en het zal bly-

blyken, dat de kennis dezer redenen op de behandeling en geneeswyze der natuurlyke en ingeënte Kinderpokjes een aanmerkelyken invloed hebbe.

Met de meeste Geneeskundigen, ben ik van meening, dat de voornaamſte reden daar van gelegen is in de uitwendige aanbrenginge der Pokſtoffe. De gronden dezer meening zyn, uit al het vorige, kenbaar. De uitwendige beſmetting geeft meest altoos weinige en goedäartige Pokken, het zy dezelve opzettelyk, door de Konst, § XXI, 32, het zy toevallig, door de natuur, geſchiedt, § XXI, 2, en zelf dan, wanneer men 'er geen andere voorzorge, noch bewerking by in acht neemt, en zelfs in geſtellen, die 'er anderzins niet gunſtig voor ſchynen. Zy ſchynt derhalven eene geringe pokgiſting te verwekken, § XXI, 32. Waar aan men dit moete toeſchryven, is moeyelyk te bepaalen. Daar zyn 'er, die dit afleiden van de geringe hoeveelheid van pokſtoffe, die men tot de Inënting gebruikt; doch de ondervinding heeft doen zien, dat men met veel pokſtof te neemen, noch met verſcheiden Inëntingen te gelyk te doen, geen grooter

getal van pokken verwekt. § XXI, 34. Misschien moet, met sommigen, het daarin zoeken, dat het pokgift, gemengd, of omwonden met etter, hoedanig men tot de Inënting bezigt, niet zoo werksaam, zoo scherp, noch zoo venynig is, als het zelve vereënigt met de rottige, scherpe stoffe der uitwaasseminge, waar door de natuurlyke besmetting gewoonlyk geschiedt. Deze meening, die de Heer TRALLES (z) reeds voor vyftien jaaren heeft voorgesteld, heeft BOUTEILLE (a) een Fransch Geneesheer, onlangs, als nieuw, voorgedraagen en door verscheiden redeneeringen vry waarschynlyk gemaakt, schoon niet van alle tegenbedenkingen ontheven. Veelligt moet men zulks, met anderen, daar aan toeschryven, dat de ingeënte pokstof, niet als de huidzenuwen prikkelende, weinig, of geen beroering in de dierlyke en leevenshuishouding, en dus weinig of geen koorts verwekt. § XXI, 14 en 37. Dit althans is zeker, dat de uitwendige besmetting, daar door de ziekte oneindig

(z) *Disert. epist. de Method. Medendi Variolis, hactenus cognita, saepe insufficiente, etc.* — *pag.* 116.
(a) *Journal de Medicine etc Juin.* 1776. *pag.* 514.

dig minder gevaarlyk maakt, dat zy een deel aandoet, 't welk geen naauw verbandt met het leeven, noch op de leevenswerkingen een onmiddelyken invloed heeft, en dat derhalven derzelver plaatſelyke ontſteeking en verzweering die doodlyke gevolgen niet hebben kunnen, die door eene plaatſelyke beſmetting der maag, longen, enz. ontſtaan, § XXI, 15, 16 en 36. De uitwendige beſmetting daarenboven brengt te weeg, dat de gemaakte pokſtof zich vryelyk, en gemakkelyk in de huid plaatſen, of door dezelve uitwaasſemen kan, en dus niet genoodzaakt word in het lighaam te blyven hangen, en, op edeler deelen, zich neder te zetten. Verder, de uitwendige beſmetting eene geringe pokgisting, en weinig pokken voortbrengende, veroorzaakt geen ontſteekingkoorts, noch door de grootheid van haaren prikkel, noch door de meenigte der plaatſelyke ontſteekingen van de huid, en verwekt ook geene Etterkoorts, door de groote hoeveelheid van opgeſlorpten etter, noch door de opgehouden ſtoffe der uitwaasſeming. § XXI, 33. zy ontwykt derhalven verſcheiden van de voornaamſte oorzaaken,

die de natuurlyke kinderpokjes dikwyls zoo kwaadäartig, gevaarlyk en doodelyk maaken, en juist die oorzaaken, welken, by de natuurlyke beſmetting niet te vermyden, en meest boven het bereik der Geneeskonst zyn. § XXI, 35 en 44.

Maar is de Inënting dan al haar voordeel alleen aan de uitwendige beſmetting verſchuldigd? Zoo hebben ſommigen beſloten, om dat zeer veele inëntingen even zoo goed zyn uitgevallen, zonder, als met voorbereiding, dieëet, leevenswyze, enz. in acht te neemen; doch geheel onwettig, zoo ik meen, en niet, zonder nadeelige gevolgen voor die Praktyk en voor de behandeling der ziekte. Alles wat men, myns oordeels, behalven het gene § XXI, 32—34, vermeld is, daar uit beſluiten kan, is, dat, in gelyke voordeelige omſtandigheden, de uitwendige beſmetting alleen genoeg zou zyn, om de ziekte goedäartig te maaken. Dan, daar 'er volgens § XXII, meer oorzaaken zyn, dan de plaats der beſmetting, die de ziekte dikwyls kwaadäartig en gevaarlyk doen zyn, daar dezelven ſomtyds plaats hebben in hun, die men inënten wil, en

daar

daar ſommigen van dezelven van dien aart zyn, dat zy, door de uitwendige beſmetting, niet kunnen weggenomen, noch vermeden worden, is het blykbaar, dat men het aan deze alleen niet toeſchryven kan, dat de Inënting in 't algemeen, zoo veel minder, en goedäartiger pokken verwekt, en, in alle opzichten, voordeeliger is, dan dikwyls de natuurlyke beſmetting. Trouwens de ondervinding heeft daarentegen meenigmaal doen zien, dat de Inënting, zonder de verëischte voorzorgen, of in ongunſtige omſtandigheden, in 't werk geſteld, zeer veele ſamenvloeijende en gevaarlyke pokken heeft voortgebragt, zelfs in onderwerpen, die 'er anders niet geſchikt toe ſcheenen. Men vindt 'er in de Schryvers over de Inënting zeerveele voorbeelden van. DIMSDALE (b) heeft het met verſcheiden gevallen bevestigd, en met TISSOT (c), BERGIUS, (d) en anderen zeer erge en gevaarlyke pokjes zien ontſtaan uit Inëntingen,

(b) Verhand. van de tegenwoord. manier van Inënting der Kinderp. Bladz. 79—109.

(c) TISSOT.

(d) MURRAY, *Hiſt. Inſ. Varioli, in Suec. Part.* II. *pag.* 90.

gedaan ten tyde, dat 'er eene andere *Epidemie* van Koortſen, Kinkhoest, Mazelen, enz. heerschte, die zich met dezelven vereenigde; En wie is er, onder de Beöeffenaars der Inëntinge, die niet, door de eene, of andere ongeregeldheid in de dieëet, leevenswyze, enz. zyne Inëntelingen in gevaar heeft gebragt gezien? Men kan derhalven alle die voordeelen dier Konstbewerkinge van de uitwendige beſmetting alleen niet afleiden, en men zou, myns bedunkens, zyne Lyders in de waagſchaal ſtellen, wanneer men in de Geneeswyze, ingevolge van dat gevoelen zich gedroeg; welk een en ander nader blyken zal, als men de voorzorgen en oplettendheden, die men 'er gewoonlyk by in acht neemt, in tegenſtelling van de oorzaaken, die de ziekte dikwyls gevaarlyk en doodelyk maaken, behoorlyk overweegt.

Volgens § XXI, 47, neemt alles het gevaar en de doodelykheid der ziekte weg, of, het gene het zelfde is, maakt de ziekte ligt en goedäartig, wat de veelheid der pokjes vermindert, en de bykomende verzwaarende oorzaaken weert, waaruit volgt, dat en hoe, bene-

nevens de uitwendige beſmetting, in ſommige ongeſteldheden en omſtandigheden, zulks ook doet.

I. De geſchikte ouderdom en eene voordeelige luchtgeſteldheid, gelyk uit § II, III en XXIII, ligt te ziens is.

II. De voorbereiding. Dat deze in gezonde geſtellen en zelfs in ſommige ongeſteldheden onnoodig is en 'er niets aan toebrengt, acht ik genoeg bewezen § V; dat 'er echter ongeſteldheden zyn, in welken zy noodig is, en eene geſchiktheid geeft, om goedäartige pokjes te krygen, is uit § XXII, 1en 3, gemakkelyk optemaaken.

III. Eene koele, doch vooral verſche lucht; § VII en XXII, 4, die daartoe byzonder ſchynt te moeten medewerken, in de gevallen § XXII, 1 en 3, β δ ε, door, naamelyk, de koortſige hitte te verminderen, de pokgisting te beteugelen, gelyk zy allerleije gisting, rotting en vermeenigvuldiging der natuurlyke wezens tegenſtaat, door de zenuwen minder prikkelbaar te maaken en derzelver aandoeningen te bedaaren, enz. Hier tegen ſtrydt niet, dat men in heete gewesten en ſaizoenen even gelukkig Inënt: Want, be-

halven dat de lighaamen, door de gewoonte, voor de uitwerkingen der warmte minder vatbaar worden, en zich langſaam ſchikken naar de verandering der ſaizoenen, zoo is het niet enkel de koude, waar van men de goedäartigheid der ziekte afleidt, maar ook een ſamenloop van gunstige omſtandigheden; van welken derhalven een, of meer afwezig zyn kunnen, zonder te beletten, dat de overigen genoegſaam zyn, om de ziekte ligt en goedäartig te maaken. Dat de meeste pokken doorgaans, in het aangezicht, en op de handen komen, welke deelen het minst bedekt, en ſchier altoos aan de lucht blootgeſteld zyn, is meest waar, in veele en ſaamenvloeijende pokken en ſchynt dan, uit het werktuigelyke van den omloop des bloeds, en de natuurlyke rigting der gemaakte pokſtoffe in het zelve eenigzins verklaard te kunnen worden.

IV. De uitſpanning en vervrolyking van den geest, § VII, vooral in de ongeſteldheden, § XXII, 3, γ en δ, te weeten, door de leevenswerkingen te wekken, het lighaam te verſterken, de uitwaasſeming te bevorderen, en de onge-

geregelde aandoeningen der zenuwen te bedaaren.

V. De onthouding van dierlyke ſpyzen en gegiste dranken, § VIII. Het zelfde, 't welk ik zoo even aangemerkt heb, is toepaſſelyk, op de waarneemingen van VAN SWIETEN (e), CAMPER (f) en anderen, die verſcheiden Ingeënten, zonder eenige verandering in den eetregel, en onder het gebruik van vleeſchſpyzen, 'er even gelukkig hebben zien afkomen. Zekerlyk zou het kwaad doen in de gevallen § XXII, 1 en 3. en dewyl de kinderen dikwyls gulzig zyn, en 'er op de zorge der Ouders, oppaſſers en Lyders zelve, geen ſtaat te maaken is, zal deze voorzorge altoos noodig blyven.

VI. Het leedig houden en zuiveren van de maag en darmen, door Purgeermiddelen, § IX. 't welk byzonder dienſtig is, in de ongeſteldheden § XXII, 3, *α*. *β*. en altyd nuttig zal wezen, om dat die zaaden van ziekte ſomtyds onkenbaar, in de eerſte wegen, zich ſchuil houden, gelyk ook daarom de kwik-

(e) *Comment. in* H. BOERHAAVE *Aphor. Tom.* V. *in Paef. pag.* 3.

(f) *Diſſert. de Emolum. etc. pag.* 57.

kwikmiddelen altoos geraaden blyven in geval van wormen en de aderlaating, in het geval van § XXII, 2, ♂ en 3, ε.

Het blykt dan, uit dit alles genoeg, meen ik, dat, hoe en wanneer deze voorzorgen en hulpmiddelen, met de uitwendige beſmetting medewerken, om weinige en goedäartige pokjes voorttebrengen, en derhalven ook de redenen in zich beſluiten, waarom de Inënting deze voordeelen heeft, boven de natuurlyke beſmetting; terwyl 'er tevens uit openbaar is, dat de eerſte altoos het voorrecht zal behouden, van, daar het noodig is, voor te bereiden, geſchikte voorwerpen, tyden en plaatſen uittekiezen enz. en, daar door, de oorzaaken van het gevaar en de doodelykheid der Kinderpokjes wegteneemen; doch, dat de laatſte niet naar behooren, kunnende voorbereiden, en ongeſchikte voorwerpen in ongunstige omſtandigheden aantastende, altyd gevaarlyk en doodelyk blyven zal.

§ XXIV.

De praktyk der Inëntinge, en byzonder de kennis van de redenen, waarom de-

dezelve meest altoos weinige en goedäartige pokjes voortbrengt, heeft aan de geneeskonstige behandeling der natuurlyke Kinderpokjes ongetwyffeld veel licht byzet; maar gebrek van oplettendheid op het verſchil der oorzaaken, die deze ziekte gevaarlyk maaken § XXII, is oorzaak, dat men 'er, in ſommige gevallen, een verkeerd en ſchadelyk gebruik van maakt. De ondervinding en overweeging hebben ons, omtrent het een en ander, het volgende geleerd.

I. De blootſtelling aan de natuurlyke beſmetting, het brengen en houden van kinderen by anderen, die aan de pokjes ziek liggen, is, uit hoofde van § XXII, 1 en 2. eene allergevaarlykſte en verderfelykſte handelwyze, die echter zeer in gebruik is by onzen Gemeenen Man. In naarvolging van de Inëntinge, weet ik, dat ſommige gemeene lieden hunne kinderen in andere huizen gebragt, en by kinderen, die goedäartige pokjes hadden, laaten ſlaapen hebben, in verbeelding, dat zy, daar door, ook goede pokken krygen zouden. In eenige weinigen heb ik dit gelukkig zien uitvallen; doch veelen heb ik zulks met

den

den dood zien bekoopen en anderen allerongelukkigst 'er door worden. Dagelyks ziet men, in de *Epidemiën* der Kinderziekte, dat de goedäartigſte pokjes langs dien weg, in anderen het kwaadäartigſte ſoort voortbrengen, en ſomtyds, dat kwaadäartige pokken aan anderen goedäartige geeven. Weshalven die handelwys altoos onvoorzigtig en gevaarlyk blyft.

II. De Voorbereiding, in naarvolging van de praktyk der Inëntinge, te weeten, de onthouding van dierlyke ſpyzen, gegiste dranken en ſpeceryën, de buikzuivering, enz. zyn altoos zeer nuttig, byzonder in de gevallen § XXII, 2, β, 3, α. β; doch, te lang aangehouden, zoowel ſchadelyk, in de ongeſteldheden § XXI, 3 γ en δ, als in de Inëntinge § IX, en over 't algemeen niet toereikende, om een der gevaarlykſte omſtandigheden der Kinderpokjes, de beſmetting, door de ademhaaling, enz. § XXII, 2, ε, te weeren. Ik heb drie kinderen, die van hunne zuster, welke de ziekte zeer goedäartig had, beſmet, en wel veertien dagen voorbereid waaren, de allerergſte pokjes zien krygen en ellendig ſterven. Men had

had hen, vermits het zoo lang leed, geene pokjes meer wagtende, den dag voor de uitbotting, ſpekkoeken laaten eeten.

III. Het nut der koele leevensregeling, in de natuurlyke kinderpokjes is, door de praktyk der Inëntinge, ten allerſterkſte bevestigd. Zy is het eerst door SYDENHAM aangepreezen. Kort daarna heeft 'er zeerſterk op aangedrongen BAGGAART, een Zeeuwsch Geneesheer, in twee werkjes, waarvan het eene reeds in het laatst der voorgaande en het andere, in het begin dezer eeuwe gedrukt is, in welken men eene zeer oordeelkundige geneeswyze dezer ziekte en tevens het nut der koude behandeling, door de fraaiſte waarneemingen bekragtigd vindt. Vervolgens heeft BOERHAAVE, en, na hem, hebben genoegſaam alle Geneeskundigen getragt dezelve algemeen te maaken; Edoch nimmer heeft men de blootſtelling der pokkige Lyders aan de koude zoo ver en zoo ſtout voortgezet, als ſedert dat de Suttoniaanſche wyze van Inëntinge bekend geworden is, en, in de daad, niet zonder reden: men heeft dezelve in de Ingeënte pokjes genoegſaam algemeen,

meen, nuttig en noodzaakelyk gevonden, en men heeft 'er in verſcheiden gevallen van de natuurlyken, de heilzaamſte en verwonderlyke uitwerkingen van gezien. DIMSDALE, WATSON, TH. SCHWENCKE en anderen, hebben 'er de treffendſte waarneemingen van Waereldkundig gemaakt. In weerwil echter van deze ondervindingen, is het my lang bedenkelyk voorgekomen, of deze handelwyze, in de natuurlyke Kinderpokjes niet te onbepaald aangeprezen, te algemeen gevolgd en te buitenſpoorig ſomtyds gebeezigd wierd, en of zy wel zoo algemeen nuttig zou bevonden worden, als men wilde doen gelooven. Ik kon gemakkelyk opmaaken, dat zy, met zorgvuldigheid aangewend, in zeer veele gevallen van dienst zyn zoude; maar de verſchillende omſtandigheden, in welken de natuurlyke Kinderpokjes voorkomen, en het nut eener vryë en het nadeel eener belette uitwaasſeming in deze ziekte overweegende, kon ik my even ligtelyk voorſtellen, dat zy, in ſommige gevallen zoo veel kwaad, als in de meesten goed doen moest.

Nil

Nil prodest, quod non laedere posſit idem.
OVID.

Ik weet zeerwel: dat de ondervinding dikwyls de beste redenkavelingen doet zwygen, vooral in de Geneeskunde; maar ik heb deze konst te lang geoeffend, om niet tevens gezien te hebben, dat de kundigſte en ervarenſte Mannen zich ſomtyds bedrogen en anderen misleid hebben, door, uit eenige gelukkig uitgevallen beproevingen, een te algemeen beſluit te maaken; en om niet te weeten, hoe de drift naar nieuwigheid, en, om byzonder te zyn, niet zelden veelen vervoert, om, met een blind vertrouwen en zonder een geneeskundig onderſcheid, van voorgeſlagen middelen gebruik te maaken, die men, by vervolg van minder nuttigheid vindt, dan men had voorgegeeven, of wel geheel nutteloos, zoo niet ſchadelyk. Onze tyden zyn vrugtbaar in voorbeelden daarvan, en men heeft 'er zelfs, in deze ziekte, de doorſlaandſte bewyzen van: het gebruik, onder anderen, van het *Opium*, door SYDENHAM, zoo algemeen aangeprezen, is, door de ondervindingen van TRALLES,

TISSOT en anderen, zoo naauw bepaald, dat men thans maar zeerweinige gevallen telt, in welken men hetzelve dienstig oordeelt. Om dit alles, heb ik die ſtoute blootſtelling aan de koude, in myne Lyders, niet als ſchoorvoetende gevolgd, en, na op de uitkomsten derzelve in myne eigen praktyk en in die van anderen gelet te hebben, meen ik een genoegſaamen grond gevonden te hebben, om te beſluiten, dat zy, in ſommige gevallen, zoo ſchadelyk en gevaarlyk is, als zulks altoos is de verſtikkende broeijende behandeling. Verſcheiden Lyders, met veele en ſamenvloeijende pokjes, heb ik verlooren, niettegenſtaande ik hen, van het begin af, met het openhouden van venſters, opzitten, weinig dekken, koud water drinken, koel en in alle opzigten naar de nieuwe geneeswyze behandeld hebbe; gelyk ik ook anderen heb zien ten grave daalen, die men, naar de wyze der ingeënten, dagelyks en zelfs onder het hevigſte der uitbottinge, op ſtraat gebragt, en, zonder onderſcheid van weer en wind, aan de guurſte koude blootgeſteld had. Men denke niet, dat ik den dood van alle die ongelukkigen al-

alleen aan de koude toeſchryve; ik heb te wel, door de ondervinding, geleerd, dat, in ſommige gevallen van Kinderpokjes, de beste, de voorzigtigſte geneeswyze niets vermag, om het gevaar aftekeeren; maar ik heb tevens, in eenige zoo behandelden, de nadeelige uitwerkingen der koude te zigtbaar waargenomen, om dezelve ſchuldeloos te houden, en hier in ben ik de eerſte, noch de eenigſte niet: de Hoog Gel. CAMPER, (g) ſchryft: RHAZES, *ut citius prodirent pustulae, ſudoriſera commendabat, vestimenta denſiora, et ut domi ſe retinerent aegri: hodie in contraria ruunt* SUTTONIANI, *unde ſaepe febris rheumatica, immo mors ipſa ſecuta est.* Sommigen heb ik, door zoodanige blootſtelling aan de koude, geheel zien verbleeken, koud, droog van huid, benaauwd, en door eenen verderfelyken buikloop aangetast worden, terwyl hunne pokjes zigtbaar invielen, dor en droog werden, en de kwyling zigtbaar opſtopte. In anderen heb ik alle teekenen gevonden van eene zwaare verkoudheid en geheel belette uitwaasſe-

 ming,

(g) *Diſſertat. de optim. Method. Inſitionis. pag.* 72.

ming, en zelfs, na eene uitbotting van afgeſcheiden, en welzweerende pokjes, eene aanhoudende koorts, met hoofdpyn, pynen en loomheid over het geheele lighaam; terwyl ik duidelyk gezien heb, dat die koorts, uit eene belette uitwaasſeming ontſtaan, tot de Etterkoorts voortduurde, en, met dezelfde vereenigd, niet weinig tot den dood van eenigen dier Lyders heeft medegewerkt. Zeer kennelyk heb ik, onder anderen, in twee dienstboden waargenomen, by welken ik, na de uitbotting, geroepen werd, en van welken men my berigtte, dat zy zelven verkozen hadden, met openvenſters, nagt en dag te zyn, meest optezitten, en nu en dan in de openlugt te komen, om dat zy, te vooren, in een huis gedient hebbende, waar men kinderen ingeënt had, in vertrouwen waren, dat zulks hun ook voordeelig zyn zoude. Beiden waren zy, voor de ziekte, zeer gezond en ſterk geweest, hadden wel veele, doch zeer afgeſcheiden en tamelyk zweerende pokken, en geene teekenen van eene inwendige ontſteekinge op de longen, of elders, maar eene aanhoudende koorts, met alle de toevallen van

ee-

eene belette uitwaasseming; welke koorts, in weerwil der aangewende middelen, van dag tot dag, toenam, volkomen de gedaante van eene Rotkoorts kreeg en den eenen met eenen rottigen buikloop, en den anderen met een wegvloeijend zweet uit het leeven rukte. In dienzelfden tyd, had ik vyf Lyders, zeer erg, aan samenvloeijende, platte, puttige pokken ziek liggen, drie met veele blutsvlekken, en twee met zwarte verstorven plekken hier en daar op het aangezicht, de handen en beenen; vier van dezelven waren kinderen, beneden de agt jaaren, en de vyfde eene vryster van zestien jaaren. Deze allen, te zwak zynde, om opte-zitten, heb ik, op het bed, gemaatigd warm, en in eene gestadige zagte uitwaasseming laaten houden, geduurig versche lucht bezorgd, koud water doen drinken, en voorts, naar vereisch der omstandigheden behandeld; en tot verwondering van verscheiden, die hen gezien hadden, zyn zy allen zeer gelukkig hersteld.

Verscheiden gevallen heb ik ook gehad, waarin ik de pokkige Lyders, die ik benaauwd, droog, en koud van

huid, of teekenen van eene verhinderde uitwaasseming vond, door zagte, zweetverwekkende middelen, meerdere dekking en warmte, een zigtbaar voordeel heb aangebragt, de uitwaasseming herstelt, de benaauwdheid weggenomen, de uitbotting en kwyling bevorderd. Door zulke ondervindingen geleerd, heb ik naderhand alle myne Lyders, in welken ik eene uitbotting van veele, en van samenvloeijende pokken waarnam, voor de aandoeningen van eene groote en schielyke koude, en voor togten bewaard, doch tevens zorg gedragen, dat zy altoos eene versche lucht inademden, en, gelyk my de ondervinding het voordeel dezer handelwyze in eene meenigte Lyders heeft doen zien, zoo zyn 'er ook, dunkt my, veele gewigtige redenen, die dezelve goedkeuren. 't Is buiten tegenspraak, dat een lighaam, in het welk eene koortsige hitte plaats heeft, ten uitterste vatbaar is, om, door eene schielyke en groote koude, eene belette uitwaasseming te krygen; 't is niet minder zeker, dat in een lighaam, dat grootendeels met pokken bezet is, de uitwaasseming reeds merkelyk verhinderd is: het

het is even ontwyffelbaar, dat eene vrye uitwaasſeming in deze ziekte van het uiterſte nut en belang is, zoo door het lighaam te ontledigen en deszelfs koortſige hitte te verminderen, als door eene meenigte pokſtof, en te gelyk, de ſcherpe, vettige ſtoffen der uitwaasſeming 'er uittevoeren; 't is eindelyk onbetwistbaar, dat 'er, in deze ziekte, vooral ten tyde der Etterkoorts eene zeer groote overhelling tot rotting in onze vogten plaats hebbe; dan dit alles overweegende, wie begrypt niet, dat eene belette uitwaasſeming, die zoo eene algemeene oorzaak van ziekte is, die zoo gereedelyk Rotkoortſen voortbrengt, ten hoogſten ſchadelyk en verderfelyk in deze ziekte zyn moet? Kan het misſen of de meenigte van pokgiftige en rottige ſtoffen der uitwaasſeming, dan in het bloed terug keerende, moeten, door hare ſcherpte, de koorts geweldig aanzetten, de rotting alzins vergrooten, en, op eenige leevensingewanden vallende, de doodelykſte gevolgen naar zich ſleepen?

In de daad SYDENHAM, op wiens ondervinding men zich, in dit geval, gewoonlyk en met recht, beroept, hoe

zeer hy overal de verkoelende geneeswys en koude behandeling aanpryze, toont zich echter telkens bezorgd, en vermaant, met opzet, dat men niet, door eene te groote koude den Lyderen onheilen aanjaage, ten zelven tyd, dat men 'er de hitte in zyn bloed door poogt te maatigen. *Interim* (zegt hy) (h) *non usque adeo nos illuc intentos esse oportet, quo ebullitionem nimiam in sanguine praevertamus, ut aegrum frigoris injuriis exponendo, pustulamen eruptio impediatur. Gradus ille caloris ad harum expulsionem promovendam accommodatissimus, naturalis sit oportet, atque ejusmodi, quae carnosarum partium temperiëi conveniat; quicumque hunc excedit, aut ab eodem deficit, utrimque periculosus est.* 't Is buiten twyffel ook, om dat alles, dat de Geneeskundigen van alle tyden, van RHAZES af, tot BOERHAAVE toe, en nog, eene vogtige huid, en eene onbelemmerde uitwaasseming voor een gunstig verschynsel in deze ziekte gehouden hebben. *Quo magis*, zegt VAN SWIETEN, na de voordeelen eener vryë uitwaasseming, in de-

(h) SYDENHAM *Oper. Sect.* II. *Cap.* 2.

deze ziekte te hebben aangewezen, *Quo magis ergo perſpirabilis est cutis, eo melius, ceteris paribus et contra.* Niet zonder grond heeft men hiervan ook afgeleid, dat de wilde Indiaanen van Noord Amerika, die gewoonlyk hunne huid geheel met vet ſmeeren, naakt gaan, meest in de openlucht leeven en zelfs in de rivier zich dompelen, of zich met koud water wasſchen, als zy, door de Kinderpokjes, aangetast worden, meest allen aan deze ziekte ſneuvelen; terwyl de Afrikaanſche ſlaaven, die misſchien meer uitwaaſemen, dan eenig ander volk ter waereld, die ziekte doorgaans zeer ligt en goetaartig hebben. Laat ik hier byvoegen, dat het koud water drinken, hetwelk ik, met anderen in meest alle de gevallen van deze ziekte nuttig bevonden heb, vermoedelyk ook daardoor zoo voordeelig is, dat het de uitwaaſeming bevordert en zelfs doet zweeten. Maar wie daarenboven weet niet, dat het niet zoozeer eene koude, als wel eene vrye verſche lucht is, die in de heete ziektens het meeste nut doet? CELSUS (i)

(i) *L. III. Cap. 7. pag.* 143.

heeft op het nut van zoodanige lucht, in heete koortſen, reeds aangedrongen, en ſchynt echter te gelyk voor de uitwaasſeming bezorgd geweest te zyn: *ut amplo*, beval hy, *conclavi teneatur aeger, quo multum et purum aërem trahere posſet, neque multis vestimentis, ſtrangulandus, ſed admodum levibus tantum velandus.* En wien is het onbekend, dat in de gewoone warme broeijende behandeling, die de Lyders in heete beſloten kamers, onder het gewigt van dekens, verſtikt, het meest de groote broeijende hitte en vooral de kwaade lucht is, welke hen doet omkomen?

Ik zou meer redenen kunnen bybrengen; maar ik meen genoeg gezegd te hebben, om te doen zien, dat de blootſtelling der Lyders aan de koude, in ſommige gevallen der Kinderpokjes zeer nadeelig en verderfelyk is.

Men zal niet vraagen, denk ik, waaröm zy niet te min aan den ingeënten zoo algemeen voordeelig zy? Een ieder begrypt, dat het gevaar van eene belette uitwaasſeming onder de Inënting niet zoo groot zyn kan, daar deze meest altoos zoo een gering getal van pokjes, en naauwlyks koorts verwekt, en de

Ly-

Lyders door eenen geſchikten eetregel en door buikzuivering voor de nadeelige gevolgen derzelve behoed worden; behalven, dat ik, door de ondervinding, ook geleerd heb, dat het niet voorzigtig, noch voordeelig is, de Inëntelingen, wanneer zy veel pokjes hebben, in de open koude lucht te brengen; gelyk ik ook twyffel, of zulks wel immer zoo volſtrekt noodzaakelyk, en of het niet genoeg zy, hen in een ruim luchtig vertrek koel te houden.

Dan ik heb reeds te lang op deze byzonderheid ſtilgeſtaan, en ik heb echter gemeend dit te moeten doen, om, ware het mogelyk, voortekomen, dat men van het eene uitterſte tot het andere overſlaande, zyne Lyders verlieze, door middelen, met welken men hunne behoudenis poogt te bewerken. De Gravin van *Vierville*, ſchryft PAULET (k), is het aanzienlyk ſlachtoffer geworden van die ſtoute nieuwigheden; zy ſtierf van koude en pyn, en gaf den geest zittende op een leuningſtoel, voor een open venster. Ondertusſchen blyft het by my zeker, dat 'er veele gevallen van

(k) *Le ſeul praeſervatif de la Petite Verole. pag.* 29.

van de natuurlyke Kinderpokjes zyn; waarin de blootſtelling aan de koude nuttig en noodig is; Weshalven het 'er maar op aan komt, dat men weete te onderſcheiden en te bepaalen, wanneer dezelve te pas komt, en hoe men 'er zich van bedienen moete, 't welk ik meene door overweeging en ondervinding eenigzins geleerd te hebben. Voor de Uitbotting oordeele ik het dienſtig, dat men hen allen koel houde, in welken men de Kinderpokjes, door de natuurlyke beſmetting verwagt, en byzonder in de ongeſteldheden § XXII. 2 en 3, ε.

In het begin der Uitbottingskoorts en zelfs, als 'er reeds eenige pokjes zich opdoen, geloof ik, dat men met nut, door de koude, der pokgisting kan tegengaan en zelfs pokjes te rug dryven, in bloedryke geſtellen, § XXII. 3, ε. Vooräl, wanneer men uit de ſterke koorts, groote hitte en pynen, veele, of ſamenvloeijende pokken te gemoet ziet.

Weinig zwaarigheid zou ik hier in ook maaken, in de ongeſteldheden § XXII, 3, α, β, δ en ε, of ſchoon de Lyders veele en zelfs ſamenvloeijende pok-

pokken hadden, wanneer zy naamelyk door de groote hitte der koorts, of door te heet en te beſloten gehouden te zyn, ylhoofdigheid, ſtuiptrekkingen, of andere hevige toevallen kreegen. Ook zyn juist van dezen aart de gemeengemaakte Waarneemingen, waarin eene ſchielyke blootſtelling aan de Lucht, zulke verwonderlyke voordeelen heeft aangebragt.

In alle die gevallen nogthans, byzonder in het laatſte, oordeele ik het noodig, te gelyk zorg te draagen, dat de Lyders, door eene belette uitwaasſeming geen beginſel van koorts krygen; ten welken einde ik meene dienstig te zyn, dat men hen niet te lang, noch te dikwyls in de open lucht brenge, en vooral meer dan gewoonlyk open lyf doe houden; waar door men de ſtof, die, door de koude, mogte belet worden uittewaasſemen, ontlast, en de gevolgen, welken uit de ophouding derzelve ontſtaan kunnen, verhoedt. Doorgaans echter bereik ik, in het laatſte geval, het verlangde oogmerk, door de Lyders, in een maatig koel vertrek, met een open venſter, van welk de tocht hen niet aandoen kan, den meesten tyd,

tyd, op te laaten zitten, of te bed liggende weinig te dekken, veel koudwater te laaten drinken, en door een verkoelend buikzuiverend middel een maatigen afgang te verwekken. Voor 't overige houde ik de blootſtelling aan de open en koude lucht, van de uitbotting af, tot de opdrooging toe, onveilig, ſchadelyk en ſomtyds gevaarlyk, in alle gevallen, waar het lighaam met veele en ſamenvloeijende pokken bezet is, en vooral in de ongeſteldheden § XXII, 3, 7.

§ XXV.

De Inënting eindelyk heeft ons, omtrent het gebruik der Geneesmiddelen, in de natuurlyke Kinderpokjes eenig licht gegeeven, hoewel minder, dan men 'er zich in het eerſte van voorgeſteld had.

In het begin van de nieuwe wyze van Inënten, beloofde men zich zeer veel goeds, uit het gebruik van ſommige bereidingen uit het Kwik en Spiesglas. Men verbeeldde zich, dat men 'er een wezenlyk tegengift tegen deze ziekte in gevonden hadde, ten minſten een ver-

mo-

mogend middel, om het geweld derzelve kragteloos te maaken, en altoos een gering getal van pokjes te verwekken, grondende zich op de hoop, die de groote BOERHAAVE gegeeven had en de volgende Geneeskundigen gevoed hebben (l), dat men in de verëeniging dier twee middelen veelligt t'eeniger tyd zulk een tegengift vinden zou, en op het nuttig gebruik, dat 'er de SUTTONIANEN en DIMSDALE, in de Inënting van ſcheenen te maaken; dan de proefneemingen van WATSON, RANBY, VERSCHUUR en anderen hebben die verbeelding en hoop geheel verydeld, en zelfs doen zien, dat, en het Kwik, buiten het geval van wormen, en het Spiesglas, buiten het geval van ſtoffen in de maag en darmen, meer nadeel, dan voordeel aan die bedoelingen toebrengen. Ook heb ik 'er, noch in de ingeënte noch in de natuurlyke Kinderpokjes, behalven in die gevallen, eenig heil in kunnen vinden: niet tegenſtaande ik dezelven, by herhaaling en met oplettendheid beproefd heb. Zelfs meen

(l) Zie J. J. VAN DEN BOSCH, Proeve over de Voorbehoeding der Kinderpokjes.

meen ik, dat 'er in den aart dezer ziekte en in de *analogie* van andere *antidota*, genoegſaame redenen zyn, om te wanhoopen, dat men in die middelen, zoo min als in de *ſpecifica*, door RHAZES, MURRAY en anderen, aangeprezen, immer een waar tegengift tegen het pokgift vinden zal, zoo 'er één te vinden zy.

Met meer grond heeft men uit de praktyk der Inënting beſloten, dat men tegen, onder, en na de uitbotting der natuurlyke Kinderpokjes veilig en met nut buikzuiverende middelen gebruiken kan, om naamelyk de koorts te maatigen, de uitbotting te verminderen en ſommige bykomende verzwaarende oorzaaken wegteneemen.

Dat dit voor de uitbotting genoegſaam altoos dienſtig is, en byzonder in de ongeſteldheden § XXII, 3, α en β, heeft niemand immer in twyffel getrokken; maar, in zulks te doen onder de uitbotting, hebben eenige beroemde Geneesheeren voorheen zeer veel zwaarigheid geſteld; Dan de praktyk der Inënting heeft 'er ons ſtouter in gemaakt, en het nut 'er van beter doen kennen. Door de ondervinding echter

meen

meen ik geleerd te hebben, dat het purgeeren onveilig en ſchadelyk is, wanneer 'er reeds zeerveel pokjes in de huid zich gezet hebben, en de leevenskragten te zwak ſchynen, om de uitbotting voorttezetten; dat het, in zulke gevallen, beter is een weinig hardlyvig te zyn, en dat men, in alle gevallen, waar 't noodig is, best doet van niet, als verkoelende, zagte, buikontlastende middelen toetedienen.

Na de uitbotting en onder de kwyling, vooral, wanneer deze te overvloedig was, of te ſchielyk verminderde en ophield, of de groote bezetting van de keel en mond de ſlikking moeijelyk maakte, heb ik dezelven ook dikwyls met het grootſte voordeel doen gebruiken.

Maar, in geen tydperk dezer ziekte heb ik het aanhoudend zagt purgeeren van meer nut bevonden, dan onder de Etterkoorts, om naamelyk den opgeſlorpten etter uittedryven: Ook ken ik, by ondervinding, geen middel, dat meer dienst doet, in de meeste gevallen, waar de opgekomen etter van uit- of inwendige verzweeringen eene uitteerende Koorts (*Febris hectica*) ver-

wekt, voornaamelyk, wanneer de Kina den Lyder bezwaart, benaauwt en de koorts aanzet.

Door de Praktyk der nieuwe Inëntinge zyn wy ook byzonder bevestigd in het nut der zuuren, der verkoelende en rotting tegenſtaande middelen, in deze ziekte, en omtrent het gepast en heilzaam gebruik derzelven, in de verſchillende gevallen, heb ik alzins bewaarheid gevonden, het gene HUXHAM en TISSOT 'er over geſchreven hebben.

Dezen zyn, meen ik, de voornaamſte nutte kundigheden, die men, betrekkelyk de Geneeskundige behandeling der natuurlyke Kinderpokjes, uit de nieuwe manier van Inënten geleerd heeft.

§ XXVI.

By alle deze waarneemingen zou ik ook kunnen mededeelen myne ondervindingen, betrekkelyk het gepast gebruik der Geneesmiddelen, die men in de natuurlyke Kinderpokjes algemeen aanpryst; doch die, in de ingeënten zeer zelden te pas komen; maar, nadien zy meestal bevestigen, 't gene omtrent

trent dezelven SYDENHAM, BOERHAAVE, HUXHAM, VAN SWIETEN, TISSOT, DE HAAN, TRALLES, LOBB en anderen hebben aangeteekend, acht ik het genoeg, dit 'er van gezegd te hebben. Alleen zal ik 'er, ten beſluite nog byvoegen eenige weinige algemeene ondervindingen, welken de behandeling dezer ziekte my, omtrent het gebruik dier Geneesmiddelen heeft leeren kennen, en welken voornaamelyk hier op uitkomen:

I. Dat men van het nut van ſommige geneesmiddelen in deze ziekte, gelyk in de meeste ziektens, veeltyds veel te grooten ophef maakt, vervoerd, naar 't ſchynt, door den loflyken yver om nuttig te zyn, of wel door andere driften; doch zonder de ondervinding getrouw en dikwyls genoeg te hebben geraadpleegd. In de daad, hadde het *Opium*, hadde de *Kina*, hadden de zuuren enz. zoo veel vermogen tegen het moordaadig geweld van deze gedugte plaag als veelen hun toeſchryven, men zou de lysten van derzelver ſlachtoffers 's jaarlyks met honderden hebben zien verminderen. Dan, helaas! de doodlysten van vroegere jaa-

ren, met die van onzen tyd, vergelykende, zou men ſchier beſluiten, dat deze kwaal tegen het vermogen der Konst haare kwaadäartigheid verdubbeld, en zoo veel grootere ſlachtingen aangerecht hadde.

II. Dat men het gebruik dier middelen in deze ziekte niet zelden te onbepaald aanpryst of afkeurt, of wel niet genoeg onderſcheidt de verſchillende omſtandigheden en tydperken derzelve, in welken zy voor- of nadeel doen. 't Is hiervan, dat een TRALLES, TISSOT en anderen, naar myn inzien, zoo veel te weinig nut aan het *Opium* toekennen, als een SYDENHAM en HUXHAM 'er zekerlyk te veel aan toeſchryven.

Medio tutisſimus ibis.

En dit zelfde heb ik van de Kina, de laating, de ſpaanſche vliegen, de buikzuivering enz. even waar bevonden.

III. Dat in de behandeling dezer ziekte dikwyls het beste geneesmiddel en de grootſte kunst beſtaat, in geene of weinige geneesmiddelen toe te dienen; althans dat men 'er merkelyk minder geneesmiddelen in noodig hebbe, dat

dat men in de leerſtellige werken tegen dezelve en derzelver toevallen vindt voorgeſchreven. Voorlang is men reeds van gevoelen geweest, dat het in de afzonderlyke, goedäartige Kinderpokjes ſchier onnoodig zy eenige medicynen te gebruiken, en de tegenwoordige praktyk der Inëntinge heeft ook hier in ons bevestigd. En dat men in de ſamenvloeijende kwaadäartige Kinderpokjes, de Lyders, door het ingeeven van geneesmiddelen dikwyls nutteloos plaagt, bezwaart, ongeſtelder en zieker maakt, zoo niet derzelver dood verhaast, heeft my de ondervinding zoo meenigmaal en zoo duidelyk doen zien, dat ik bykans beſluiten zou, 'er niets anders in te doen, als ſlegts voor toeziener te ſpeelen. *Natura enim*, zegt SYDENHAM (m), *ſibi permiſſa, negotium ſuum, ſuo tempore, exſequitur, materiamque debito ordine, ac via, tum ſecernit, tum etiam expellit, ut (in junioribus praeſertim vegetisque temperamentis) nostro ope, nostris artificiis, atque auxiliis non indigeat; ſuis viribus op-*

(m) *Oper. Sect.* III. *Cap.* II.

time inſtructa ſuis opibus locuples, ſuo denique ingenio ſatis edocta.

IV. Eindelyk, dat de natuurlyke Kinderpokjes niet als al te dikwyls zoo kwaadäartig zyn, dat zy de beste geneeswyze, en de vermogendſte geneesmiddelen te leur ſtellen en beſpotten.

In eene meenigte gevallen van dit ſoort heb ik de geneeswyzen van SYDENHAM, BOERHAAVE, MEAD, HUXHAM, TISSOT, TRALLES, DE HAAN en anderen, met alle mogelyke zorg en oplettenheid beproefd, maar die allen even onvermogend gevonden, om het doodelyk geweld dezer ziekte met vrucht te keer te gaan, en de verderflyke gevolgen derzelve te verhoeden.

Door de ondervinding hier van niet als te zeer overtuigd, onderſchryve ik gereedelyk, ſchoon met ſmerte, de uitſpraak van den grooten BOERHAAVE (n) *Vulgata quippe methodo, nemo, niſi ſponte, emergit.* Ja, zoo zeer ben ik van deze waarheid overreed, dat ik twyffel, of 'er van die allen, welken ik onder myne behandeling van kwaadäarti-

(n) *Aphorism. de cognosc. et curand. morb. Aph.* 1403.

tige pokken heb zien opkomen, wel één zy, die, niet zonder de hulp der konst, onder eene goede leevenswyze, eveneens zoude herſteld geweest zyn.

Niemand heeft dit in klaarer licht en meer buiten tegenſpraak geſteld, dan de doorkundige en doorërvaren TRALLES, (o) met wien ik daar uit, zoo wel, als uit alle de proeven en waarneemingen, die ik hier en die andere beroemde Geneeskundigen elders medegedeeld hebben, beſluite, dat de Inënting tot nog toe het veiligſte, het vermogendſte en het onfeilbaarſte middel zy, om zich tegen de kwaadäartigheid en doodelykheid der natuurlyke Kinderpokjes te behoeden.

(o) *In ejus Diſſert. Epistolar. de Meth. medendi Variolis, hactenus cognita, ſaepe inſufficiente, magno pro Inocul. argumento.*

WAARNEEMING

VAN EENE

GEDEELTELYKE VERNAAUWING

DES

KOLYK-DARMS, ENZ.

DOOR

JOHANNES VEIRAC.

I. De lyderes, die het onderwerp is van deze Waarneeming, was onder de eerſte Arm- zieken, welken in Juny 1771, toen ik het Doctoraat van de Gereformeerde Diakonie in deze Stad aanvaarde, onder myne behandeling kwamen.

Zy klaagde over zwaare benaauwdheid en pyn ter plaatſe van de maag en in den bovenbuik, welke, volgens haar zeg-

zeggen, reeds langer als dertig jaaren geleeden, waren begonnen en langſaam heviger geworden: zoo dat zy op dien tyd, en vervolgens, zoo geweldig waren, dat zy dikwyls overluid ſchreeuwde, en op alle wyze, byzonder door de houding van haar ligchaam, verligting zogt. Nooit was zy geheel vry, doch maakte zich de pyn eenigzins draaglyker, als zy de hielen tegen het agterlyf, en de buik tegen de knieën plaatſte. Deze houding gaf zy zich zelf nagt en dag in en buiten het bed, waar door de geleeding der knieën ſints eenige jaaren krom en ſtyf waren gegroeid.

De pyn bepaalde zich niet altyd op de genoemde plaats, maar ſtrekte zich dikwyls uit tot in de linker zyde, nimmer echter vernam zy pyn in de regter zyde.

Zy was zeer uitgemergeld, de pols ſlap, de tong nu en dan beſlagen. Zy had nooit walging, veel min braaking, en, hoe dikwerf ik de pis bezag, heb ik, zoo veel my bewust is, nimmer eenig bloed of graveelig bezinkſel daar in vernomen, ook weet ik niet, dat zy

over pyn in de lenden of in de piswegen heeft geklaagd.

De ongemakken waren draaglyker, als de maag geheel leedig was, namen toe op het gebruik van ſpys en drank, waarin zy daarom zeer maatig was, en werden allerheftigst, als zy iets meer, dan naar gewoonte, had gebruikt.

Zy klaagde daarenboven menigmaal over ſterke hartkloppingen, die met een zeer ſlappe en tusſchenpoozende pols gepaard gongen, en ſomtyds door flaauwtens gevolgd werden.

Alle aangewende middelen waren vrugteloos geweest, en myne pogingen werden met geen beteren uitſlag bekroond. Zy was gewoon, de pyn, als zy anders ondraaglyk was, door een *opiaat* te ſtillen, en vond 'er het grootſte voordeel van.

Ik maakte my onderſcheide denkbeelden van den waaren aart der ziekte, en behandelde de lyderes op even verſchillende wyze. Eindelyk gisſende, of eene vernaauwing van een gedeelte der darmen ſommige der toevallen veroorzaakte, behandelde ik haar met zagte voedende ſpyzen en dranken,

ken, en verder met zoodaanige middelen, als of ik de oorzaak der ongemakken aan het Koliek van *Poitou* toeſchreef.

Ik volgde hier omtrent het ſpoor van verſchillende beroemde Geneeskundigen, doch was eindelyk, om dat alle myne poogingen vergeefs waren, verpligt, met voorbygang van alle andere Geneesmiddelen, alleen met zagte *purgantia* de hardlyvigheid, die ſomtyds langduurig was en de ongemakken verzwaarde, te overwinnen. Middelen, die den afgang ſterker bevorderden, vermeerderden de benaauwdheid en pyn.

De Lyderes geraakte eindelyk, in het laatſte van Augustus dezes jaars, geheel bedlegerig De tong was toen eenigſins beſlagen, de bovenbuik opgezet, de pyn en benaauwdheid ondraaglyk. De pols was geregeld en zwak, doch ſomtyds tuſchenpoozend, verzeld met hartkloppingen. Zy kreeg van zelf ſterke buikrommelingen, waarop dunne en menigvuldige afgangen volgden.

Met deze ontlasting verminderde de pyn,

pyn, en wel naar geraaden van derzelver menigvuldigheid.

De afgangen werden eindelyk, in weerwil der aangewende middelen, zoo ſterk, dat ze de lyderes van alle haare kragten beroofden, en den 10 September, toen zy ruim 50 Jaaren oud was, een eind van haar ongelukkig leven maakten.

Ik beken, dat ik my van de waare oorzaak dezer ziekte nimmer een voldoend denkbeeld heb kunnen vormen, doch het zal van agteren blyken, dat ik my dieswegens zoo min behoeve te ontſchuldigen, als een omſtandig verhaal van myne behandeling en andere byzonderheeden medetedeelen.

Het een en ander, als weinig aan myn tegenwoordig oogmerk beantwoordende, ſtap ik over, te meer daar de korte opgaave der ziekte voor kundigen volſtaat.

II. Het Lyk had uitwendig niets byzonders, dan dat de geledingen der knieën krom en zoo ſtyf waren, dat zy zonder kwetſing met geene mooglykheid regter konden geboogen worden.

Den

Den Buik op de gewoone wyze geöpend hebbende, vond ik byna niets van het *Omentum*, en het geen 'er was, had eene bruine kleur, en was bedorven.

De *Lever* was uitwendig iets bleeker, en $\frac{1}{3}$ grooter als natuurlyk, anders gezond.

Onder dit Ingewand ter regter zyde van de *Porta* vond ik een *vreemd ligchaam*, met een vlies omkleed, dat door eene verlenging van het buikvlies was gemaakt. Dit vlies geöpend zynde, kwam het ligchaam te voorſchyn, in grootte gelyk aan de vuist van een Kind van twaalf Jaaren, dat in kleur en *ſubſtantie* volmaakt met de Lever overeenkwam. Het was langwerpig rond, aan zyn vlies niet zeer vast gehegt, en had nergens eenige gemeenſchap met de Lever.

De *Galblaas*, zeer wit van kleur en klein, was geheel leedig.

De *Maag* was zeer dun en beſloeg meer als eens zoo veel plaats, dan gewoonlyk, want zy was niet alleen door wind opgezet, maar zeer groot. Zoo veel als de Lever meer, dan in het gemeen plaats heeft, naar de regter zyde ge-

gekeert was, lag de maag meer in den linker bovenbuik.

De *Milt* was klein en ſmal, anders gezond.

De *Darmen* waren min of meer met wind opgezet, doch hadden geen drekſtoffe in zich. Zy waren ter regter zyde met het buikvlies vereenigd, maar deze vereeniging kreeg ik met myn vinger gemakkelyk los.

Ik vond in dezelven niets, dat van den gewoonen weg week, dan dat het *Colon*, ter plaatſe daar deze darm zyne dwarſche ligging onder de maag zal verlaaten, om de *flexura ſigmoïdea* te vormen, zich begon te vernaauwen, en dat zyne bekleedſelen zich aldaar ook begonden te verdikken. Echter was hier in niet zoo zeer een langſaame en trapswyze overgang, als dat de darm onder den gemelden bogt, welke nochtans reeds enger was, dan zy zyn moest, zich terſtond zoo aanmerkelyk vernaauwde, dat hy in zyn geheele *Diameter* veel kleiner was, als natuurlyk. Deze geſteldheid behield hy tot de helft van den regter darm, die verder gezond was.

Dit gedeelte des Kolykdarms was niet

niet gerimpeld en hier en daar meer of minder vernaauwd, maar uitwendig geheel glad en effen.

Eene inſnyding tot in deszelfs holligheid gemaakt hebbende, vond ik zyne bekleedſelen op elkanderen gepakt, met weinig vetvlies, en zoo dik, als $\frac{2}{3}$ van een volwasſchen duim, en den doortogt van den darm zoo gering, dat ik niet dan met moeite myn kleinſte vinger 'er in konde brengen.

Het een en ander had plaats, zoo ver de darm vernaauwd was.

Dit gedeelte van het *Colon* had naauwlyks den omtrek van een halve gulden.

De *linker Nier* ontbrak, ook waren in derzelver plaats geene werktuigen ter afſcheidinge van de pis, noch eenig blyk, dat zy 'er ooit geweest waren.

De *regter Nier* was iets grooter als natuurlyk, uitwendig gezond. Om dat ik, dit ingewand bevoelende, in het zelve iets tegens natuurlyks vernam, ſneed ik het langs den pisleider op tot in het bekken, daar ik drie ſteentjes vond van kleur en maakſel, als in de uitlegging van de bygevoegde afbeeldingen gemeld wordt.

Het

Het nierbekken was zeer glad, ook vond ik daar, en in het weezen van de nier zelve, geene de minſte verettering.

De *Ureter* was iets wyder als natuurlyk en plantte zich op de gewoone wyze in de blaas.

De Blaas, Lyfmoeder en de daar toe behoorende deelen waren gezond, behalven dat de bodem der *Blaas*, ter regter zyde, uitwendig met een wit krytagtig aangroeiſel, zoo groot als de breedte van een kleine mans duim, was bezet.

De Borst openende, vond ik de regter *Long* aan het ribbevlies met eene vry ſterke vereeniging vastgegroeit. De ganſche long ter wederzyde had eene donkere bruine kleur, naar het zwart hellende, en was vol zwartagtig en niet zeer vast geſtold bloed. Wyders was 'er niets ongewoons in.

Het *Hart* was buiten gemeen klein, zoo dat het, oppervlakkig beſchouwd, niet meer als de helft van de gewoone grootte en zwaarte had. Behalven dat het bleeker als natuurlyk was, vond ik 'er niets byzonder in.

De *Vaten* waren toegevallen en gantsch

gantsch leedig, zonder eenige *polypeuſe* bezetting.

III. Behalven de noodzaaklykheid der ontleedingen van menſchen aan langduurige en verhoolen ziektens geſtorven, trek ik uit deze Waarneeming de volgende *Aanmerkingen*, die, beſchouwd in verband met de opgaave der Ziekte, en de geſteldheid der Ingewanden, haare nuttigheid kunnen hebben.

1. De ongeſteldheid der Longen is het gevolg der ziekte geweest en niet haare oorzaak; want daar deze ziekte veele Jaaren lang, op dezelve wyze had geduurt, kan men, myns eragtens, zonder ongerymd te zyn, niet ſtellen, dat de long oorzaak van dezelve geweest zy, veel min dit uit de geſteldheid van dit Ingewand by onze lyderes na den dood beſluiten. Ik geloof dat men al dikwyls ten onregte de long, als de oorzaak van langduurige ziektens beſchuldigt, en men wel eens voorbyziet het geen kort voor en onder het ſterven gebeurt.

Nochtans is het ten overvloede be-

weezen, en van zelfs klaar, dat eene, met bloed gevulde, en opgezette long haare natuurlyke kleur verandert. Doch het is 'er zoo ver af, dat deze kleur altoos een bewys van bederf zoude zyn, gelyk men het doorgaans voordraagt, dat, indien 'er mooglykheid waare, om de long op de eene of andere wyze van haar overtollig bloed te ontdoen, zy haare eige kleur zoude aanneemen (a).

2. Deze Waarneeming ſtrekt ten bewyze van de onzekerheid der tekenen van de ſlymproppen in het hart en in de groote vaten. Niemand zal ontkennen, dat ſommige toevallen een vry gegrond vermoeden gaven van *Polypi* in of naby het hart. Nochtans waren ze 'er niet. Zouden deze toevallen niet even gemakkelyk uit de meer dan gewoone kleinheid van het Hart kunnen verklaart worden? De hartkloppingen, de

(a) Deze ſtelling rust op twee proeven, welken de beroemde CAMPER onlangs gemeen gemaakt heeft. — Door het blaazen in den mond van twee, dood geboore, kinderen, kreeg de bruine, met bloed bezette, en zelf naar het zwart hellende, long haare natuurlyke kleur, en zy werd van zinkende dryvende.

de tusſchenpoozingen der pols, en de, daarop volgende flaauwtens waren allerhevigst, als de omloop des bloeds door de ſpyzen, dranken of geneesmiddelen bevordert wierd.

3. De waare oorzaak der ziekte, vooral van de geduurige pyn en benaauwdheid, moet meer als waarſchynlyk aan de byzondere vernaauwing van een gedeelte des Kolykdarms, en de daar uit ontſtaane gevolgen worden toegeſchreeven: want deze vernaauwing was niet (gelyk in de gevallen, waarvan de Heer DE HAAN ſpreekt (b),) eenige dagen voor den dood gemaakt, maar zy was 'er naast zeker met het begin der ziekte veele

(b) *Rat. Med. part.* XI. — Ik had gaarn de geſteldheid der Ingewanden in *plaat* willen vertoonen. Doch by het Lyk was geene gelegenheid om in de aftekening te ſlaagen. — Men kan zich een tamelyk goed denkbeeld van het vernaauwde gedeelte des Kolykdarms vormen, als men by myne beſchryving inziet DE HAAN l. c. *Pl.* I *Fig.* E van *Lett.* E tot G, mits men, in plaats van den darm, gelyk hy daar voorkomt, met veele vernaauwingen te zien, denzelve zich uitwendig effen en glad voorſtelle, en in de, te vooren bepaalde lengte gelyklyk verengt.

Jaaren voor den dood. De geſteldheid des darms en van de maag gaf geene, zoo kort te vooren veroorzaakte, verenging te kennen.

Het verdient echter opmerking, waarom de darmen boven het verengde *Colon*, niet zoo wel als de maag uitgezet waren. Als ik in het gisſen voordeel vond, zou ik vraagen, of deze, zich telkens *per conſenſum ſpasmodice* vernaauwende, door een omgekeerde *motus periſtalticus* de voedſels in de maag hielden?

4. Het is niet altyd waar, dat, eene Nier afweezig zynde, de andere, benevens haare pisleider, door eene meer dan gewoone grootte het gemis van dat Ingewand vergoed. De Nier was in ons voorwerp wel groot en de *Ureter* wyd, doch niet meer, als men ſomtyds in lyken waarneemt, die twee nieren hebben.

5. Dit geval behoort tot de Waarneemingen, die bewyzen, dat in de Nieren ſteenen kunnen huisvesten, zonder dat zy door pyn of andere toevallen

len blyken van hun aanweezen geeven (c), want indien men ooit moest verwagten, dat nierſteenen zich door pyn en bloedige pis ontdekken, moest myne lyderes, uit hoofde van het maakſel der ſteenen en het rollen derzelven door het nierbekken, ondraaglyke pyn hebben geleeden en nu of dan bloedig water ontlast. Immers zou men (daar het onnoodig is, indien men de toevallen uit blykbaare en voldoende oorzaaken, gelyk in dit geval, kan afleiden, den toevlugt tot onzekerheeden

(c) Zie hier over HOLLERIUS, *de hydrope. In ſcholio.* O. SCHACHT *Orat.* 1758. Voornaamlyk MORGAGNI, *de Sed. & Cauſ. Morb. &c. Ep.* 42. § 4 en § 10, daar hy ook veele Waarneemingen uit andere ſchryvers bybrengt. DE HAAN, R. M. *vol.* I. *pag.* 208, 209. LIEUTAUD *Lib.* I, *Obs.* 1160, 1169, 1173, 1180, 1184, 1203 uit PRASSIUS; *l'Acad. R. des Scienc.* LA MOTHE; BORELLUS; *Journ. des Scav.* en de *Misc. Cur.* SANDIFORTS *Gen. Bibl.* 2 D. bl. 816. en BEVERWYK, aan wien Dr. *van der Plaſſe* ſchreef "dat zyn oom van Dyk tot zynen „ hoogen ouderdom nooit had geklaagt van pyn „ in de lenden of andere teekenen van Graveel. „ Echter vond men na den dood in de eene nier „ eenen ſteen, zoo groot als een ockernoot, met „ twee groote uitſteekſels, in de andere twee „ ſteenen, welker een was als een perſikſteen, „ de ander als een amandelſteen". *Steenſtuk* bl. 235. Zie ook bl. 331.

en gisſingen te neemen) de pyn en benaauwdheid van deze lyderes zeer ten onregte uit het medegevoel der nieren met de *Praecordia* afleiden, ten minſte zou men meer zeggen als bewyzen, ofſchoon verſchillende ſchryvers, die ſteenen in de nier of nieren vonden, waarvan zy geen vermoeden hadden, hier toe, om iets te zeggen, hunnen toevlugt hebben genoomen.

Rotterdam
den 27 September 1774.

* * *
* *
*

UIT-

UITLEGGING

DER

AFBEELDINGEN.

Figuur 1, 2 en 3.

Verbeelden de Steentjes, gelyk zy waarſchynlyk in het nierbekken meestal tegen elkander zullen zyn geplaatst geweest, op drie verſchillende wyzen vertoond: Zy laagen los en zyn buiten twyfel nooit vast vereenigt geweest, om dat hunne oppervlaktens allerweegen ſchier even glad zyn: echter hebben zy, dus tegen elkander gevoegt zynde, eenige flaauwe induikingen en uitpuilingen, waar door zy zich onderling ſchikken. Onder deze ſteentjes moet nochtans eene wryving hebben plaats gehad, alzoo zy byna overal even glad en glinſterend zyn, als of zy door de konst waren gefleepen. Zy hebben allen op ſommige plaatſen eene bruine agaatkleur, op andere eenige oneffenheeden, daar zy min of meer geel zyn en alwaar eene nieuwe aangroeijing ſchynt te beginnen. Zy weegen ſamen 58 grynen.

De letters a. a. a. a. b. b. b. b. c. c. c. c. tekenen dezelfde hoeken van de ſteentjes, op vier verſchillende wyzen beſchouwd.

Zy zyn een weinig beneden het oogpunt getekend, om hunne oppervlaktens des te beter te kunnen zien.

Figuur 4.

Dit Steentje heeft drie, byna even gelyke,

driehoeken en vier ſcherpe punten. In *Fig.* 2. *Lett.* d. is de punt van zyne buitenſte agaat- korst ontbloot, alwaar hy echter even glad en glinſterend is. Het weegt 13 grynen.

Figuur 5.

Dit heeft twee driehoeken, omtrent van dezelfde grootte als het voorgaande, waarvan de een zeer glad is, doch de andere als met een korst bedekt, donker geel, *Fig.* 1. e., waar tegen zich de ſteenſtoffe pas ſchynt gezet te hebben. Ook heeft het twee vierhoeken, die zich zelf byna gelyk zyn, en éénen, minder regelmaatig en nimmer, als het overige gedeelte *Fig.* 3. f. het weegt 27 grynen.

Figuur 6.

Dit Steentje heeft vyf ſcherpe punten, vier driehoeken, en eenen onregelmaatigen vierhoek, welke, naauwkeurig bezien zynde, te vooren uit twee gelyke driehoeken ſchynt te hebben beſtaan. Het weegt 18 grynen.

BEDENKINGEN

OVER EENE

MOEILYKE

DOORZWELLING

EN

INHOUDING,

VAN SPYS EN DRANK;

DOOR

NICOL. GEORG. OOSTERDYK, J. z.

Men weet, wat omtrent de belette doorzwelging in de Maatſchappy van Haarlem is voortgebracht, en hoe zig, in het elfde deel van haare Verhandelingen, twee, door myne zeer geëerde vrienden opgegeeven, zeer aanpryzen,

de eene byzonder door beſlisſende proeven, de andere door gezonde reedeneeringen over dit gebrek; waar door deeze ſtof zoude kunnen ſchynen afgehandeld te zyn, zoo niet zulke *ſymptomata*, welke men te regt *non neceſſaria* noemt, meede wel deegelyk moesten in acht genomen worden, waar van de nuttigheid overvloedig opgegeeven is door mynen wydberoemden Leermeester, den Hooggeleerden Heere GAUBIUS *inſt. path. medic.* § 118. en op de daar aangehaalde plaatſen. Behalven dan, dat de gemelde Verhandelingen haare naaste betrekking hebben alleen op eene langſaam belette doorzwelging, zoo heb ik, om gezegde reeden, niet ondienſtig geoordeelt, deeze volgende gevallen meedetedeelen, die, ſchoon in veele opzichten verſchillende, in andere echter eenige overeenkomst hebben, en daar over ſommige bedenkingen optegeeven:

"Een jonge Juffrouw 19 Jaaren oud, wierd te Utrecht woonachtig zynde, in de maand November 1769, na dat zy de *evacuatio menſtrua* in kleine, en zonder kennelyke oorzaak ras afgebrooken quantiteit gehad hadde, aangetast door

ee-

eene vaste ſteekende pyn in het linker *hypochondrium* met belette ademhaling en veele andere teekenen van eene *inflammatie*, die my, ſchoon traag, (weegens haare geſteldheid, waar van ſtraks nader) deeden overgaan tot eene aderlating op den arm, waar door zeer gezond bloed te voorſchyn kwam. Nog door deeze ontlasting, nog door opium eenige vermindering van pyn bekomende, appliceerde ik een *veſicatorium* op die plaats, die na 24 uuren verligting begon toetebrengen, dog deeze wierd ras gevolgd door eene ſterke *dysphagia*, zoo dat nog ſpys nog drank verder dan, naar gisſing, tot op de helft van den Slokdarm zakte, en dan daar zwaare pyn veroorzaakte, en met zeer heevige benaauwtheeden en een zeer groote quantiteit van ſlym wierd weederopgeworpen, welk toeval volle twaalf dagen aanhoudend zonder eenige tusſchenpoozing heevig duurde, met dit gevolg, dat de lighaamskragten ſterk afnamen, de zieke dikwyls ylhoofdig werd, de pols zeer rad en klein, en veele andere teekenen zig daar by voegden, die my over de uitkomst deeden bezorgd zyn: te meer, daar tot het gebruiken van in-

inwendige middelen geen kans was, en de uitgezogtſte *antiſpaſmodica*, zelfs de doordringende *aether Frobenii* uitwendig toegediend niets holpen.

Eindelyk, evenwel door een onvermoeid aanleggen en geduurig vernieuwen van een pap uit wit brood met warme zoete melk, merkte ik, dat iets minder van het ingenoomen vleeschnat wierd opgeworpen, en dat dag by dag al iets meer inbleef, mits dat (het geen zonderling was) het vleeschnat zeer heet en met Citroenſap zeer zuur gemaakt ingegeeven wierd, tot dat de zwelging allengskens gemakkelyker werd, en de zieke nu en dan iets meende te voelen, dat op die plaats naar beneeden zakte, (zonder dat evenwel zig iets in de *excrementen* ontdekte, zoo dat 'er geen andere reeden zy, dan om aan eene ongelyke *remiſſie* van eene ſamentrekking of aan ſlym door deeze veroorzaakt te denken) en zy, alle toevallen verdwynende, ſchoon zeer verzwakt, begon te herſtellen, hebbende egter lange behouden eene merkelyke verſtyving in de linkerdye en het linkerbeen, en in tegendeel eene groote verſlapping in de banden van

van denzelven voet, die geheel ſlap binnenwaards lag; dog 't welk alles, deels door bekwaame omzwagtelingen, deels door een *linimentum* uit de *Ung. Aeth. Ol. Chamomill.* en *balſam. Funii*, is overwonnen".

Tot nadere opheldering van dit geval, dient opgemerkt te worden, dat deeze Patiente van een zeer gevoelig zenuwgeſtel is, reeds van vroege Jaaren aan convulſive beweegingen onderheevig: Haar diëet was niet zeer gereegeld: vette, zoete ſpyzen, gebraaden booter, oude kaas, ſyroop, zyn van haare graagſte verkiezing; en haar drank beſtaat meest in ſlappe thee. Gemoedsbeweegingen zyn haar zeer eigen, byzonder ſchrik; alle ontlastingen traag; de *menſes* byzonder zeer ongeregeld in derzelver loop, en doorgaans zeer weinig. Nu en dan heeft zy ronde wormen geloosd, dog niet veel. En na dit voorens beſchreeven geval, heeft zy, vooral des winters, doorgaans aan ziekten gelaboreerd, welke door bykomende *ſpaſmi* zoo irregulier zyn geweest, dat ik dezelve nimmer tot het een of ander bepaald ſoort heb kunnen brengen, zonder dat zig ooit anders, dan

een

een ligte bezetheid in de keel, dog van weinig belang en ras verdwynende, daar by voegde.

My dunkt, dat dit geval geleegenheid geeft, tot de volgende aanmerkingen:

1. *Dat 'er waarlyk dysphagia door wormen kan zyn:* Dat wormen oorzaak van dit gebrek kunnen zyn, door de prikkeling van de *nervi ſympathici magni*, is reeds van vooren klaar, uit het beloop van die zenuwen, en derzelver *communicatie* met de *ſympathici medii*. Genoegſaam zeeker is het, dat ook in dit geval dezelve aanleiding tot dit ongemak gegeeven hebben: *Vooreerst*, om dat 'er geen kennelyke oorzaaken van een andere natuur zig hier hebben opgedaan, althans geene uitwendige; *ten tweeden*, om dat de andere inwendige oorzaken, welke men mogt willen beſchuldigen, haaren oorſpronk meermaalen aan wormen ſchuldig zyn. Men zal immers moogelyk daar heen willen, dat de ongereegelde *evacuatio menſium* oorzake zy geweest van dit gebrek, dog als dan zal men de reeden hier van nagaande van zelfs wormen beſchuldigen. Hoeveel de ongeſteldheid

heid der eerſte weegen vermag in eene ongereegeldheid dier maandelykſche ontlasting te weeg te brengen, blykt genoegſaam uit de uitwerkſels der purgeermiddelen omtrent of op dien tyd; en omtrent wormen behoeft men in deeze niet te twyffelen, als men naſlaat het geval van SPIGELIUS *de lumbr. lat. c.* 15. *conf. hist. morb. uratislav. a°.* 1702. *p. m.* 315: *ten derden*, om dat ongeſteldheeden in *primis viis*, en wel byzonder wormen, aanleiding geeven tot ſoortgelyke toevallen. Ik bepaale my alleen by 't geen ons dit geval opleevert. Meer dan eens heb ik in den Jaare 1771 en 1772, toen, gelyk over een groot gedeelte van de Veluwe, zoo ook byzonder binnen de ſtad Harderwyk (daar ik te dier tyd woonachtig was) galkoortſen regeerden, heevige pyn in de borst en hypochondria beſpeurd, die my, indien ik niet op de andere teekenen gelet, en de *conſtitutio epidemica* dier koortſen allengskens hadde leeren kennen, tot een aderlaating hadden genoopt; dog die op een braakmiddel best, en dat vry ſchielyk verdweenen. In den Jaare 1765 te Utrecht woonende, wierd ik geroepen by een jon-

jonge dogter, welke volſtrekt alle blyken droeg van aan eene waare *peripneumonie* ziek te zyn, en by welke teffens eene *ſuppreſſio menſium* plaats hadde: deeze is buiten den gewoonen tyd van *criſis*, door het loozen van wormen, van haar borstkwaal gered, zonder eenige ontlasting van fluimen. Verg. MORGAGNE *Ep. Anat. Medic.* XXI § 43—45. *Ten vierden*, om dat de ziekte ongevoelig geſleeten is, zonder criticque ontlastingen: Hier teegen brenge men niet in, dat dezelve ook zonder het loozen van wormen geneezen is, alzoo dit zeer gemeen is, en het genoeg is om de toevallen te doen wyken, dat zy niet langer die zenuw prikkelen, waar door juist zulk een aangedaan deel kan lyden. Maar waarom ſleet dan deeze *dysphagia* en hield dezelve niet oogenblikkelyk op? om dat eene convulſive beweeging of ſamentrekking van Spierveezelen eens plaats gevat hebbende, zig zelf kan gaande houden, ſchoon de aanleidende oorzaak niet meer werke; gelyk uit alle convulſive ziekten, door ſchrik en andere heevige gemoedsbeweegingen ontſtaan, vry klaar is. *Ten vyfden*, doen ons dit denken de voor-

voorafgegaane oorzaaken tot wormen geleegenheid geevende, in 't byzonder de flegte diëet. *Ten zesden*, om dat zy naderhand waarlyk wormen geloosd heeft. *En eindelyk* geeven laatere ziekten, die zy gehad heeft, reeden tot deeze gedagte, byzonder die van 't laatst van den Jaare 1772, wanneer zy wederom aan den wonderlykften faamenloop van pynlyke en convulfive toevallen in uit- en inwendige deelen, dan hier, dan daar, gefukkelt heeft, waar in alle middelen byna zonder eenig beftendig nut waren, dan alleen een *Electuar.* uit de *rad. valerian. gentian. rhei fol. fcord. vitriol. mart.* met honich gemengt, en eenigen tyd door gebruikt. Ik dagt dikwyls, of 't wel louter gisfen ware, eenen *lumbricus latus* te vermoeden: immers dat deeze 'er niet zyn zoude, wanneer ronde wormen geloosd worden, word thans niet meer als voorens gelooft. Dan het was, myns bedunkens, veiliger aftezien, of zig ook immer van dezelve eenig gedeelte vroeger of later zoude ontdekken, 't geen tot heeden toe nog niet gefchied is.

2. *Dat eene grootere gevoeligheid of fterkere prikkeling der zenuwen al veel-*

tyds haare uitwerking op de deelen by, of omtrent de keel geleegen pleeg te hebben. Dit verſchynſel is gemeen, en evenwel de oorzaak zeer duister. Zeeker voornaam Geneesheer, wel eer te Utrecht de praktyk oeffenende, een man, wegens zyne bezadigde voorzigtigheid, kundigheid en eerlykheid by yder, die hem gekent heeft, zeer geächt, en ten vollen geloofwaardig, heeft onder zyne patienten gehad eene *hyſtericque* jonge dogter, die geduurende de *paroxyſmus*, zoo dikwyls 'er geſprooken wierd in haar byzyn, hetzelve buiten haar weeten (waar van zig die Heer na herhaald ſcherp onderzoek volkomen zeeker hield) met een zeer harde ſtem naſprak; welk zonderling verſchynſel na 't gebruik van *antihyſterica* allengskens verdween. Over weinige jaaren, heb ik, in ſoortgelyke ſtuiptrekkingen over het geheele lighaam, gezien, dat indien men de patiente by zig komende, weederhield van de ineengetrokken teenen één voor één met de handen uiterekken, zy tot ſtikkens toe benaauwt wierd, als een die gewurgt word, welke benaauwtheid langzaam overging, als men haar daar meede liet begaan.

Zoo

Zoo men al 't eerſte geval een *delirium hyſtericum* voor de oorzaak houd; en niet gaarn eene *ſympathie* tuſſchen de zenuwen der ſpraak- en gehoordeelen, in 't laatſte zal men de kragt van een *conſenſus* tuſſchen die van de keel, en die van de zelfs zeer verafgeleegene deelen moeten erkennen: dog den aart deezer *ſympathie* kenne ik niet, en wil daar omtrent geene nuttelooze gisſingen te berde brengen.

3. *Dat weekmakende middelen ſomtyds de beste* antispasmodica *zyn.* Dat prikkelende middelen ſomtyds kramptrekkingen bedaaren, is buiten twyffel, dog op wat wyze wy dat moeten begrypen, hier in kan ik my niet voldoen, daar het intusſchen meede vry zeeker is, dat dezelve die ongemakken niet zelden zeer heevig aanzetten. In teegendeel zagte weekmaakende middelen leenigen het gevoel der zeenuwen, neemen de ſpanning der veezelen weg, en ontbinden zoo de ſtuipächtige ſamentrekking: Zoo was het geval hier. Een bad van laauwe oly, en het inwendig gebruik van Amandel oly hebben ALBERTINUS en VALISNERIUS zeer nuttig bevonden. Er is groote reeden

om te gelooven, dat de wyze van geneezing der heete ziekten, door BOERHAAVE en SYDENHAM op het voetſpoor van HIPPOCRATES gevolgd, door *dilueerende* middelen voor een groot gedeelte daarom zoo dienſtig zy, om dat daar door de *ſpasmodicque conſtrictien*, de *reſolutie* der ontſteekingen zoo merkelyk verhinderende, gelukkig worden weggenomen: Wy maaken doorgaans te weinig onderſcheid tusſchen eene tengere en eene ſlappe geſteldheid der veezelen, en durven, gemerkt de zwakheid van het lighaam, welke in beide gevallen plaats heeft, in geene derzelven verſlappende middelen geeven; dog dikwerf te onrecht: in ſlappe geſtellen (dit ziet yder) verbied het zig zelf; dog kunnen wy tengerheid der vaste deelen in ſlapheid veranderen, dikwyls zullen wy in het geneezen van krampen uitneemend vorderen. En ſchoon deeze geneeswyze niet altyd te pas komt, en de zoogenaamde *antihyſterica*, en *antiſpasmodica* uit *ſuccinum*, *Castoreum* enz. niet moeten verworpen worden, is aan den anderen kant de manier van POMME, die het in- en uitwendige gebruik van weekmakende en verzagtende mid-

de-

delen aanpryst, dikwerf van veel dienst: En hier teegen ſtryd in het minſte niet, dat het veelvuldig misbruik van waterige dranken, groenten, vruchten, zoete, ja zelfs vette ſpyzen zeer blood ſtellen voor deeze ziekte, en dezelve vry gemeener maaken dan voorheen, 't geen ook uit dit geval bevestigd word; want om niet te zeggen, dat koffy en thee door eene nog onbekende werking *direct* ſommiger zenuwen benaadeelen, zoo bederft zoodanig diëet de ſpysverteering, veroorzaakt bedorven ſtoffen, eerst in de darmen, daarna in de vogten, vaagt de dierlyke gom van de gevoelige deelen, en verwekt dus of prikkels of meerdere gevoeligheid. Ik ken ondertusſchen menſchen, die zig byna verzuipen in warme dranken ſedert langen tyd, die wel week en bol zyn, dog geen het minſte bewys van krampen hebben; en waarlyk, weekheid en ſlapheid zal eerder een *torpor*, dan eene *irritabilitas* te weeg brengen. Maar waarom verkoos de Patiente, toen zy iets begon door te krygen, het vleeschnat zeer heet en zeer zuur? Was dit een trek der natuur om te beeter de taaye ſlym door *conſtrictie* ver-

dikt te verdunnen, of om meer kwyl uit den mond door de keel tot hetzelve einde naar de aangedaane plaats te voeren? Ik weet het niet; de zaak is my te duister, om iets met zeekerheid te kunnen bepaalen.

4. *Dat het in meer dan eene ongeſteldheid der eerſte weegen plaats hebbe, dat de* extremiteiten *veel lyden moeten.* Hoe dit een droevig gevolg zy van het zoogenaamd kolyk van Poitou is overbekend, en word bevestigd door aandachtig te letten op de uitwerkingen van veel vergiften; op gevallen van *periodicque* lammigheeden, die, wanneer het de tyd van ſpysverteering was, pleegen te koomen, en des morgens niet beſpeurd wierden: Zie MORGAGN. *Ep. Anat. med.* XI. § 19. In de maand February des Jaars 1775 heb ik te Harderwyk het lyk van een meisje ontleed, welke geſtorven was aan ſtuipen, veroorzaakt door ronde wormen, waarvan 'er geduurende haar ziekte niet meer dan vier hebben kunnen verdreeven worden; wy vonden 'er nog 25, eenige weinigen alleen, de andere in drie kluwens vry vast ſaamgeſtrengelt. Onder de genoemde toevallen was ook een aan-

aanhoudende lammigheid van het boovenst regter ooglid, en eene van de linker arm; dog deeze verdween ſomtyds voor een poos, dog kwam dan wel ras weeder. Ondertuſſchen behoeve men zig in het geval, dat wy voor handen hebben, niet te verwonderen, dat ze in het zelve lid eene verſtyving en meer naar beneeden eene verlamming hebbe plaats gehad, daar de ſterke rekking van de zenuw in het verſtramde gedeelte deszelfs werking op de ſpierveezelen, die er takken van ontfangen, belettede, en dus verlamming veroorzaakte.

Verdere gevolgen, die niet allernaast tot ons geval behooren, daar laatende, gaa ik over tot het tweede, in 't welke ik my bekorten zal.

"J. K. een timmerman woonende te Utrecht, oud 66 Jaaren, ſeedert lang een groot liefhebber van ſterken drank, in jongeren leeftyd dikwyls onderheevig aan ſtuipziekten, dog waar van hy veele jaaren geheel bevryd was geweest, ſtierf in 't laatſte van May des Jaars 1766 aan de volgende ziekte: Een week 16 of 17 van te vooren, begon hy geen voedſel, nog ſpys nog drank, te

kunnen verdraagen, maar braakte hetzelve voor 't grootſte gedeelte vry gemakkelyk en wel ras naa het gebruik weeder uit, met een ongelooffelyke meenigte ſlym; de ontlasting van afgang was zeer traag; hy klaagde doorgaans over een ligte pyn van de navel tot de lendenen zig uitſtrekkende, en over een gevoel van eenige belemmering in het *epigastrium*; de pols was traag en zwak, het lighaam droog en zigtbaar vermaagerende; hy had te gelyk aan de linker zyde een *Oſcheocele*, dog welke zig door den ongemeen wyden ring zeer gemakkelyk liet inbrengen, maar ook weeder by de minſte beweeging van het lighaam uitglipte, uitgezondert omtrent zes weeken voor zyn dood, wanneer deeze breuk, of ſchoon de lyder geen band droeg, nimmer te voorſchyn kwam: Ontbindende middelen, zoo zagtere als ſterkere, en onder deeze bittere openende en teffens maagverſterkende, 't zy in- 't zy uitwendige, deeden hier niets; (Alleen was het opmerkelyk, dat hy pillen uit bittere extracten zeer gelukkig inhield, zonder dat men bemerkt heeft, dat hy die ooit overgaf.) zetpillen en *lavamenten* ſcheenen

nen wel eenige verligting in 't eerst toetebrengen, gelyk ook het gebruik van Senna, en hier door ontlasteden zig eenige weinige harde ſtoffen; dog wel ras was ook dit alles vrugteloos en de Clyſteeren wierden met eenig geweld onvermengd te rug verzonden; de eetlust raakte geheel weg; de man wierd gantsch *atrophicus*, en dorde zoo ſterk, dat hy op gezegden tyd den geest gaf. By onderzoek van het lyk bleek, dat de legging der darmen geheel verward was; 'er was naauwlyks eenig blyk van *omentum* te vinden; het *colon* lag over de leever, en maakte reeds aan 't einde van 't *epigastrium* een draay naar beneeden en naar agteren; alle de dikke darmen waaren vol harde drekſtoffen; de couleur van de leever was zeer bruin; de galblaas ſterk opgezet, en zoo lang de ingewanden haar plaatſing behielden, gaf dezelve geperst zynde geen gal op, maar wel toen de leever met een deel van den ſlokdarm, maag en duodenum, uit het lighaam genoomen was; de gal was bruin: De milt zeer klein en bruin: De geheele zelfſtandigheid van de maag was zeer verdikt; en als vereeld, eevenwel meest het einde van den ſlok-

darm tot 2 of 3 dwarſche vingeren boven de *cardia*, welkers opening, gelyk ook die van de *pylorus*, wel vernaauwt waren, dog zoo, dat 'er althans vogt ligtelyke door konde: de linker buikring was zeer wyt, en liep uit in een wyde zak tot aan den bal, terwyl aan de agterkant van die zak, de zaadſtreng gehegt lag. Voor 't overige wierd 'er niets teegennatuurlyks gevonden".

Hoe duidelyk dit opgegeeven geval ook mooge ſchynen, zal men daarin egter onder de opmerkelyke byzonderheeden zulke aantreffen, welker oorzaak, willen wy ons niet met losſe gisſingen te vreede houden, wy zullen moeten bekennen niet te weeten.

Zonder twyffel beſtond deeze ziekte in eene braaking van ſpys en drank, veroorzaakt door een belette doortogt van dezelve uit de maag in de darmen, uit hoofde van de verdikking van dat ingewand, door het misbruik van ſterken drank, welke ten gevolge gehad heeft eene belette voeding, en uitteering van het lighaam.

Ondertusſchen verdient onze aandagt 1. *dat de doorzwelging hier vry gemakkelyk geweest is, maar de doorgang door de* py-

pylorus *merkelyk geſtremt*, *daar egter de* cardia *ook vernaauwt was:* Zoo is het, maar de *oeſophagus* was voor verre de grootſte helft gezond, en konde de doorgeſlaagen brok en teug naar beneeden werken; maar wat konde de verdikte maag doen, om de ſtof welke dezelve inhield naa den *pylorus* en daar door te werken? dit leert ons, dat eenige vernaauwing in den *oeſophagus* omtrent de *cardia*, zoo het overige van dat canaal gezond is, en kragten genoeg heeft, de doorzwelling niet altyd geheel ſtremt.

2. *Hoe hier eene braking, en wel eene vry gemakkelyke hebben kunnen plaats grypen.* De zwaarigheid ligt hier in, hoe het moogelyk zy, dat daar de zelfſtandigheid van byna de geheele maag zeer verdikt en vereelt bevonden wierd, en dit ingewand dus eene ongeſteldheid verkreegen had gantsch ongeſchikt tot een *irritabiliteit*, hetzelve zoo ligtelyk aangedaan werd, en hoe het zig verder hebbe kunnen ſamentrekken ter uitwerping van 't geene het in zig bevatte de, als meede, hoe deeze ontlasting zoo gemakkelyk toeging, daar de *cardia* ook vernaauwt was: Ik beken gaarne

ne geene waarſchynlyke reeden hier van te kunnen opgeeven, althans geene die door betoogende proeven voldoen kan: Ondertusſchen denke men niet, dat hier geen weezentlyke braaking hebbe plaats gehad, en dat 'er niets in de maag zoude gekomen zyn. Hier teegen ſtryd 't geen omtrent de pillen is aangeteekend.

3. Moeten wy letten *op de meenigte ſlym, die gelyk hier, zoo ook doorgaans, by deeze patienten uitgebraakt word.* Deeze ſlym doorgaans zeer taay, ſchoon niet de oorzaak van dit ongemak, verzwaart egter niet weinig het zelve, en wy doen deeze lyderen eenen weezentlyken dienst met zagte *reſolveerende* middelen, waar door die ſlym verdunt, en de doortogt voor vloeibaar ja zelfs papachtig voedſel voor een tyd vry gemakkelyk word. Hier toe voldoet my in zulk een geval zeer een *linctus* uit het *extract. cicutae* (een treffelyk *reſolvens*) de *ſapo venetus* en witte honinch. Dan dit is zeeker, dat de *cicuta*, hoe nuttig, geen kracht hebbe ter verbeetering van de verharde zelfſtandigheid deezer deelen, alzoo zig langzaamerhand blyken opdoen van toeneemende vernaauwing.

De

De *liq. terr. foliat. tartari* is hier ook dikwyls van veel dienst, en kan, in geval het gezondere deel van den *oeſophagus* aan veel *ſpasmodicque* beweegingen onderheevig is, gelyk veeltyds gebeurt, met goeden uitſlag met een zagt *anodynum* voorzichtig gemengt gegeeven worden.

4. Was het zonderling, *dat alles uitgebraakt wierd en de pillen altoos in 't lighaam bleeven*; Waarvan de reede moogelyk in derzelver kleinheid, en taaye kleeverigheid, welke tog aan de meesten eigen is, gezogt moet worden: Wil men hier uit geleegenheid neemen, om een voedſel uittedenken, dat in ſoortgelyke form konde gegeeven worden, men zy vooral bedacht, dat het in eene kleine quantiteit genoegſaam zy; dat het zeer ligt moet kunnen ontbonden worden, door weinig vogt; en dat het by gebrek daarvan vooral niet tot rotting overhelle; welke drie vereischten deeze zoo nutttige pooging, vreeze ik, verydelen zullen.

Voorders, om alles ſaamentetrekken, ſchynt het, dat de oorzaak *van het inblyven van de breuk op 't laatst* toteſchryven zy, of aan de verdrooging en

daar

daar op volgende inkrimping aller veezelen, of liever, aan de opéengepakte harde drekſtoffen, die de legging en ook wel misſchien de wytte van het gedarmte zoo veranderde, dat de uitzakking minder gemakkelyk wierd.

Maar van waar *die meenigte ſtoffen in het gedarmte?* 't waren zeeker voor 't grootſte gedeelte verouderde, welke uit voedſel, lang te vooren gebruikt, afkomstig waren; waar by egter ook wel verdroogde vogten en aardagtige deelen van de pillen zig zullen gevoegd hebben: want was 'er al eens iets van ſpys en drank doorgegaan, kon 'er gewis zoo een meenigte niet van voortkoomen. Dit kan ons leeren, hoe het geen wy door buikzuiverende middelen ontlasten, niet altyd genoegzaam *excrementen* zyn; en het doe ons dus in het toedienen derzelve wat voorzigtig zyn: Wanneer wy al in het verzwakte gedarmte van zulke menſchen, die lang geleeft hebben zonder iets te gebruiken, eenige jaa zelfs veele drekſtoffen vinden, moeten wy niet te ras beſluiten, dat zy heimelyk iets zouden genuttigd hebben, en dus de waarneeming valsch zy.

Om-

Omtrent *de geſteldheid van de Galblaas* zal voldoen, het geen ons MORGAGNE opgeeft in *Ep. anat. med.* I § 3.

Eindelyk hebben wy hier, in een bejaard man, een dier zeldſaame voorbeelden van eene uitzakking der darmen, in dat *ἀποβλάσημα peritonaei*, dat thans genoeg onder den naam van *meatus* bekend is, en, in kinderen dikwyls, in oude lieden zeldſaamer, open en geleegenheid geevende tot breuken gevonden word. Jammer is het, dat ik byzonder acht geevende op het voornaamſte ongemak van deezen patient, en iets ſoortgelyks niet vermoedende, niet onderzogt, althans niet aangeteekent hebbe, of hy deeze *hernia* reeds van zyne kindsheid gehad hebbe, en dezelve moogelyk verzuimt zy, dan of 'er eene andere oorzaak ware, dat deeze *propago peritonaei* in een' zoo verre gevorderden leeftyd open was.

29.
Leyden 17—78.
Aug.

NA-

NATUURKUNDIGE WAARNEEMING VAN EEN' BEVRUGTEN ORANJE-APPEL.

DOOR

LEENDERT BOMME.

Onder de veelvuldige verſchynſelen, welke de Natuur opleevert, en, aan een onderzoekend oog, geduurig onuitgeleedigde bronnen van naſpeuring aan de hand geeven, zyn 'er ook ongewoone en zeldſaame, welke, alhoewel niet geheel nieuw, nochtans raar zyn, en weinig beſchreeven voorkoomen. Van dien aart is ook het volgende.

Een Oranje- of Chinaas- Appel, in welks midden een klein Oranje- Appeltje, zig bevindt, en dus als meede bevrugt kan aangemerkt worden.

In

In den laatst afgeloopen Zoomer van den Jaare 1777, werd my door eenen myner vrienden dezelve Appel bezorgd, welke, by het doorſnyden, dit verſchynſel vertoonde, en welke, hier by gevoegd, op het naauwkeurigst naar het leeven afgebeeld, zig vertoont.

De Oranje- Appel in het midden doorgeſneeden, wordt alhier in twee helften vertoond, met de binnenzyde naar het oog.

No. 1. Vertoont den doorgeſneeden Appel, met het klein Appeltje in het midden, in zyne Natuurlyke geſteldheid.

Het bovenſte of top van den Appel, bevindt zig hier mede boven.

Het merg of leederächtige Lichaamtje, by *a.* het welke anders als een colom neederwaards doorgaat, is hier los van onder; veel dikker dan gewoonlyk, en krom omgeboogen: alles ten blyke, dat het uit zyne plaats is gedrongen.

Aan het onderdeel van den Appel, waar de ſteel zig heeft vastgehegt, by *b.* is 't merg merkelyk breeder, dan gewoonlyk, en ſchynt een buis in een buis aanteduiden.

Dit maakt vervolgens een breed lee-

derächtig geſtel, waar aan het klein Appeltje is vastgehegt.

Het klein Appeltje by *c.* juist in het midden van den grooten Appel, is aan alle zyden los, behalven van onder, waar uit het ſchynt zyn voedſel te erlangen.

't Zelve is in alles volmaakt; alleen ziet men 'er het Karngeſtel of Klokhuis nog niet in gevormd: de kleur der ſchil van het klein Appeltje was Oranje kleur, eeven als van den grooten Appel.

By No. 2, vertoont zig dezelve Appel, met het klein Appeltje omgeſlagen uit zyne plaats neederwaards: hier door ziet men het bolle of buitenſte deel van het klein Appeltje by *d*, en hoe het zelve met een breeden band vast is aan den grooten Appel by *e*.

Verders ziet men de holte, waar in dit klein Appeltje heeft geleegen by *f*, en de karns, uit het midden wat meerder zydelings weggeſchoven.

Voor het overige was alles, zoo van buiten als van binnen, in eene gewoone Natuurlyke geſteldheid.

Dit Verſchynſel is niet nieuw, dan wel ligt alleen meer gezien in Oranje-

Li-

Limoen- en Citroen- Appelen; echter zeldſaam.

De geleerde Heer Doct. HOUTTUYN ſpreekt van het zelve in zyn geleerd werk, de Natuurlyke Hiſtorie van Dieren, Planten enz. tweede Deels derde Stuk, bladzyde 201 en 202, als van eene ongemeene byzonderheid, mogelyk niet voorkoomende in eenige andere vrugt, dan ſomtyds in Oranje- en Citroen- Appelen, door zyn Edl. als bevrugt aangemerkt, en waar van een enkel geval wordt aangehaald, door wylen den Hooggeleerden Ridder LINNEUS beſchreeven, in den Jaare 1745, te Stokholm ontdekt, en in de Verhandelingen der Koningl. Zweedſche Akademie beſchreeven en afgebeeld, van een klein Citroen- Appeltje in het midden van een' Oranje- Appel beſloten gevonden, van grootte als een musket kogel. Ook worden daar aangehaald eenige zonderlinge verſchynſelen, onder de Oranje- Appelen; als waar van de eene helft des Appels is Oranje, en de andere helft van den zelven Appel Citroen. Voorwaar! een zonderlinge eigenſchap in dit ſoort van gewas.

De Heer HOUTTUYN, door my ge-

raadpleegd over het voorgemelde verſchynſel en afbeelding, bevond dit, by vergelyking met de afbeelding van de Heer LINNEUS, aanmerkelyk verſchillende, en deze Teekening veel fraayer uitgevoerd, dan die in de Zweedſche uitgaven, my aanraadende het zelve gemeen te maken.

Wel ligt konde dit aanleiding geeven tot verdere naſpeuringen van de wyze, hoedanig zulke bevrugtiging geſchied; en tot een onderzoek, of men, mogelyk, te denken hebbe aan eene omgroeijing van een grootere vrugt om een kleinere.

Althans, in Appelen, Peeren, Perſiken, Kerſen enz., heb ik verſcheiden malen, inééngroeijingen gevonden, door drukking, zoo 't ſchynt, veroorzaakt. Dan, dit voor het tegenwoordige overlatende ter beſliſſing aan naauwkeurige proefneemingen, zal ik my liefſt met geen onzeekere giſſingen ophouden.

Middelburg den
24 *February* 1778.

NA-

NATUURKUNDIGE WAARNEEMING

VAN

EEN ZONDERLING WESPEN-NESTJE.

DOOR

LEENDERT BOMME.

Onder de zeldſaame, ſchoon niet geheel onbekende, dierlyke werkſtukken, welken men alom in het wonderbaare Natuurgeſtel aantreft, verdient het *Nest der Wespen* eene zonderlinge opmerking.

't Is bekend, dat de *Wespen*, die men doorgaans *Peere-Byen* noemt, haare Nesten onder de Aarde vervaardigen. Men vind in dezelve verſcheiden koeken of lagen met *huisjes* of *raaten* voorzien, met pilaartjes ondersteund,

en omgeeven met eenen vry dikken omslag; zynde van eene ſtoffe, die zweemt naar 't graauw papier, in verſcheiden lagen, doch met tusſchenruimten, ter beveiliging voor vogtigheid en beſchadigende Inſecten, op elkander gelegd: terwyl in het binnenſte gedeelte, als in eene beveiligde Stad, met ſtraaten en huizen voorzien, eene geheele Maatſchappy deezer Dieren zich onthoud, hebbende haaren uit- en ingang, door éene of meerdere poorten.

Hoewel nu gewoonlyk de *Wespen-Nesten* dus *onder* de Aarde, eenen grooten omtrek hebben, vindt men echter nu en dan ook eenige Nesten *boven* de Aarde, doch van kleiner beſtek, en netter toeſtel.

Men ontmoet dezelve hangende aan den Tak van eenen Boom, aan eene plant, of aan eenig getimmerte vastgehegt. En het is dit laatſte foort, van 't welk ik beöoge iets te melden.

Deeze *Nesten*, *boven* de Aarde, vertoonen zich doorgaans in de gedaante van eenen Bal of Appel, of van eene langwerpige Doos of Vaas. Zodanig zyn de konſtige Wespen-Nesten, die in West-Indien, Cajenne en op de Kust

Kust van Guinea vallende, bekend zyn onder den naam van *Marybonſche Wespen-nesten*, en hier en daar in de kabinetten van de liefhebberen der Natuurlyke Hiſtorie worden gevonden, welke doorgaans zeer groot, en van een uitneemende witheid zyn. Doch zeldſaamer koomen de *Europeeſche Wespen-Nesten*, *boven* de Aarde, voor.

De beroemde Natuur onderzoeker, de Heer DE REAUMUR, geeft, in zyne *Mémoires pour l'Histoire des Inſectes tom.* XI, pl. 19, eene afbeelding en beſchryving van zulk een *Wespen- Nest*, 't geen door den kundigen Heer *M. Varignon* aan de Franſche Akademie der Wetenſchappen is overgegeeven. Dit Nest had de gedaante van een *groote Roos*, met veelvuldige bladen, welke op elkanderen lagen, doch met eenen kleinen afſtand tuſſchen beide, en dus den buiten- omtrek van het Nest vormde, 't welk van boven met eene wyde opening was voorzien, die de vertooning van eene ontluikende roos maakte: In de binnenholte van welke twee koeken met Raaten zich bevonden, behalven noch veel leedige ruimte. In de huisjes of celletjes der Raaten, waren

eenige Nymphen en Wormen gereed tot de verandering in Wespen. Dit Nest was gehegt aan het Takje van een Boomtje, (in de afbeelding) met de opening na booven: Doch de Heer DE REAUMUR vermoed, en met reeden, dat de opening naar beneeden zal zyn geplaatst geweest, maar dat men zulks by het ontdekken niet oplettend genoeg zal hebben gade geslaagen.

De zelfde Heer meld ook, dat ALDROVANDUS (die vermaarde Natuurkenner, welke in 't laatst der 16 en 't begin der 17de Eeuw te *Bolonien* bloeide,) bericht geeft, van een ontdekt *Wespen-Nest*, ter grootte en gedaante van eene *kleine boutelje*, met een langen hals, welkers mond, of opening, den toegang aan de Wespen naar binnen verleende; zynde dit Nest vastgehegt aan eene Plant, die tot de Moeskruiden behoorde: als mede, dat hy naderhand Wespen- Nesten heeft ontmoet, kleiner dan het *Ey* van eene Hen.

De Heer HOUTTUYN, die, in het 12de stuk van het 1ste deel zyner *Natuurlyke Hiſtorie*, verscheiden byzonderheeden nopens de Wespen heeft opgegeeven, zegt in eene Aanteekening

op

op bl. 258, dat hy, omtrent 35 Jaaren geleeden, in een oude kas, onder een afdak by zynen Tuin ſtaande, een diergelyk volkomen rond Nestje, aan een ſteeltje hangende, had ontmoet: zonder dat binnen in hetzelve iets ware; ten blyke, dat het noch onvolmaakt was, zynde de ſtof en couleur, als van graauw filtreerpapier.

De Wel Edele Geſtrenge Heer Mr. *Willem Aarnout Kien van Citters*, Scheepen en Raad der Stad Middelburg, heeft my bericht, ook eens zoodanig een Nestje te hebben ontdekt.

Niettemin zyn dezelve raar en zeldſaam, en behalven de ééne afbeelding van den Heer REAUMUR, die zich als een *Roos* vertoont, vinde ik geen afbeeldingen, die eenigſints gelykvormig zyn, aan het *Wespen Nestje*, waar van ik nu melding zal maaken, met byvoeging van eene naauwkeurige afbeeldinge.

Het *Wespen- Nestje* zelve, werd my aangebragt door Mr. *J. Pieret*, Tapisſier binnen deeze Stad Middelburg in Zeeland, zynde daar toe aangeſpoord door den Wel Edl. Geb. Heer Mr. *Paulus Ewaldus van de Perre*, oud Raadsheer in den Edelen Hove van Vlaande-

ren, en Bewindhebber van d'Edl. Oost-Indiſche Compagnie alhier.

Volgens 't bericht van Mr. *Pieret*, was dit *Wespen- Nestje* gemaakt in zyne wooninge binnen deeze Stad, op de bovenſte verdieping van zyn huis, aan een der binten of balken van de zoldering, aan welke het zelve, met een klein ſteeltje vast zynde, afhing, zoo dat de opening naar beneeden was gekeerd.

Eene enkelde *Wesp* of gewoone Peerebyë was het, die dit werkſtuk toeſtelde; Dezelve vloog tot dat einde by aanhoudendheid gints en weder, zonder ſchuw te zyn voor de werklieden, die aldaar in het bedryf van hunnen Meester, op dat vertrek, bezig waren.

Haare toegang was door het venſter, 't geen open ſtond, wanneer aldaar gewerkt werd, doch als dit geſlooten was, zag men 't diertje in- en uitvliegen, door de opening van eene glasruit, welke ten deele gebrooken was. De Meester deezer wooninge, zulks met oplettendheid waarneemende, belastte zyn huisgenooten, het werkzaame Diertje op geenerlei wyze te ſtooren.

Dus

Dus had hy 't genoegen de werkzaamheid van 't zelve te zien, van den eerſten April tot in de maand Juny van dit Jaar 1778, wanneer hy de Wesp dood op den grond vond liggen, geheel onbeſchadigd, en derhalven natuurlyk geſtorven, zonder blyken van uitwendige beleediginge.

Zeedert dien tyd ſtond het werk ſtil: hy merkte niet, dat na den dood van het Diertje, dat zoo noestig gearbeid had, eenige andere Wesp het werk kwam voortzetten, veel min hetzelve bezoeken; ten duidelykſten bewyze, dat alleen dit enkele Diertje de bewerkſter van dit Konſtſtuk was.

Meenigmaal had hy den voortgang van dit werk aandachtig waargenoomen, en daar door de orde van de toebereidinge opgemerkt.

Allereerst vormde het Diertje den binnen- omtrek van het Nest; daarna den buitenſten omtrek tot een verder afſtaande beſchutting, met overlaating van eenige tusſchenruimte. En eindelyk maakte het in den binnenſten omtrek de ſchyf met Raaten.

In het werken was het Diertje druk bezig, doch onthield zich veel en dikwyls

wyl tusſchen het buitenſte en binnenſte bekleedſel.

Hy had beſpeurd, dat in twee der Huisjes, eenige ſtoffaadje was geweest, doch hy wist niet, wat het ware, dewyl het door de warmte was verdroogd. Na eenigen tyd, geen vervolg van werken, door eenige andere Wespen, beſpeurende, had hy 't Nestje afgenoomen, en aan den bovengemelden Heer *van de Perre* vertoond.

De gedaante der *Wespe* of *Peerebye*, die dit werk had ſaamen geſteld, zoude zyn geweest, zoo als de afbeelding (F. 2) vertoont, volgens de bepaaling van Mr. *Pieret*, na dat ik verſcheiden ſoorten derzelver onder zyn oog gebragt hadde.

Wanneer men dit *Wespen- Nestje*, met naauwkeurigheid, beſchouwt, vind men de geſteldheid daar van, in deezer voegen:

De grootte en gedaante heeft veel gelykheid, met die van eene gemeene Mispel; het puntige onderdeel was naar boven gekeerd, met een klein ſteeltje voorzien, en dus vastgehegt aan, en afhangende van een houten balk. Aan de tegenoverzyde ziet men eene ruime ope-

opening, welke aan de beneeden zyde was.

Vervolgens ontdekken zich twee bekleedſels, van eene ligt graauwe ſtoffe, die veel gelykt aan filtreerpapier. Het buitenſte bekleedſel is ruimer, het binnenſte is naauwer, zoo dat 'er eene aanmerkelyke tusſchenruimte openblyft, tusſchen die beide, in welke het Diertje zich gemakkelyk konde ophouden.

In de holligheid van het binnenſte omkleedſel, is één koekje met Raaten, bevattende 15 of 16 zeszydige huisjes, vast tegen elkanderen aangeſloten.

Dit Koekje met Raaten, beſlaat de middelſte plaats der holligheid van het binnenſte bekleedſel; doch zoo, dat tusſchen den buitenkant der huisjes, en den binnenkant van het binnenſte bekleedſel, noch een genoegzaame ruimte is opengebleeven; wel ligt, om zoo de werkſaamheid door den dood van het Diertje niet was afgebrooken, noch meerder huisjes daar by te voegen.

Ondertusſchen als men de huisjes opmerkende beſchouwt, ziet men, dat de bovenzyden, of de uiterſte en opene bovenranden der huisjes, niet in eene gelyke Horiſontale vlakte eindigen; maar

maar dat de huisjes, die in het midden der Raatkoek zyn geplaatst, boven de zydelingſche, die laager zyn, uitſteeken: zoo dat de ſaamenvoeging niet in een vlakken ſtand is; maar eenigſints eene bolächtige oppervlakte uitleevert.

De ſtof van de Raaten of Huisjes, is dezelve als die der bekleedſelen, zweemende naar graauwachtig papier; doch zynde de ſtof van die beide met onreegelmaatige ſtreepen onderſcheiden: waarvan d'eene wat ligter, d'andere wat bruiner is; trekkende naar het muisvaale; en ſchynende meerder ſteevig en beſtand teegen de vogtigheid, dan 't papier is, en vooral de Raaten.

En daar teegen is ook het geheele ſamenſtel van 't Nestje genoegſaam gewaapend; want zoo al eens de buitenſte omtrek of bekleedſel nat wordt, kan door middel der tusſchenruimte het binnenſte bekleedſel droog blyven.

En ſchoon het vocht doordringt tot het binnenſte bekleedſel, zoo kan noch de binnenſte Koek met Raaten (tusſchen welke en binnenſte omkleedſel noch een aanmerkelyke ruimte open blyft) daar voor in veiligheid zyn. Terwyl de opening die naar beneeden is

ge-

gekeerd, ook veel kan toebrengen ter ontlasting van vocht, en ter uitwerping van vuiligheid.

Volgens de waarneeming van den Heer DE REAUMUR, bevestigd door het geen oogenſchynlyk is waar te neemen, is deeze ſtof van eene houtächtigen aart, als beſtaande uit vezelen, welke de *Wesp* weet afteknaagen van oud vermolmd hout, vermengd met eene lymächtige ſtoffe, uit haar lichaam oorſpronkelyk, 't geene als eene weeke ſtof, maar tot een balletje gevormd, in haare kaaken word gedraagen; welk balletje zy aan het nestje hegt, en gelyk een pap, waar van het papier gemaakt word, door drukking met haare pootjes uitſpreidt, wanneer het wat te groot is, het zelve al achteruitgaande tot een plaatje vormende.

't Zy het Diertje in dit alles met eenige kennis, en vernuftig beleid werkt, of niet, althans een verbaazende wysheid en voorzorg ontmoet men in dit toeſtel, door middel van 't vermoogen in dit Diertje tot deszelfs nut, door den grooten Schepper gelegd. Welk een konst ontdekt zich niet in dit werkſtuk, dat zoo gering ſchynt voor 't oog!

En

En wat dient dit niet, om den Redelyken Mensch tot opmerking aan te ſpooren, om de geſteldheid der Dieren en Planten, met de verſchynſelen, die zich aan dezelve, en in de dierlyke werkſtukken voor doen, niet onopmerkend voorby te gaan; of die ontdekkende, met verontwaardiging te vertreeden, of als vuilnis, op een verächtelyke plaats te werpen: Maar nateſpeuren de blyken van de hand en vinger des Almagtigen, die zelfs zyne Grootheid en Pryswaardigheid ontdekt, in duizenden dingen, die klein en verächtelyk ſchynen, doch van naby bezien, onze opmerking en eerbiedige aandacht dubbel verdienen.

Het *Wespen- Nestje* zelve, heb ik aan het *Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen* te *Vliſſingen* overgegeeven, om by andere zeldſaamheeden, in deszelfs Kabinet, te worden bewaard.

Ik had toeleg, eenige meerdere waarneemingen, nopens de *Wespen* hier by te voegen; Doch, dat zeer zeldſaam is, ik heb in deezen zoomer, na de maand Juny, alhier nergens een eenige *Wesp* of *Peerebye*, konnen vinden, om op dezelve waarneemingen naar het leeven

ven te konnen doen; ſchoon men dezelve in andere Jaaren (ten nadeele van onze vruchten in dezen tyd) overvloedig aantreft.

Of de ſterke hitte en droogte van dezen zomer, iets ter vernieling van dit roofzugtig geſlagte hebbe toegebragt, durve ik niet bepaalen.

VERKLAARING VAN DE AFBEELDINGE.

Fig. 1. Het Wespen-Nestje.

A. Vertoont hetzelve in de *Natuurlyke grootte*, en in den *ſtand*, waar in het, met het bovenſte ſtaartje aan een binde of balk gehegt, daar van heeft afgehangen. Het heeft de gedaante van eene Mispel. Men ziet in het *bekleedſel* ſtreepen of lagen, naar de verſchillende houtſtoffen, of de meerdere of mindere vermengingen met lym, ligter of donkerer, en dus ook iets dikker; hebbende een zweem van ligt graauw papier, of zeer dunne bast.

a. Is het *klein ſteeltje*, ſtaartje of aanhangſel, waar mede het Nestje aan den balk was vastgehegt.

b. Is het open *onderdeel.*

Fig. B. Vertoont hetzelve, in een *omgekeerden* ſtand, om daar in te konnen inzien, tot in het binnenſte.

c. Is de *buitenſte omtrek*, of bekleedſel.

d. Is het *binnenſte bekleedſel*, 't geen niet begint uit den grond van den buitenſten omtrek, maar verſcheiden lynen hooger, zoo dat het binnenſte met het buitenſte bekleedſel aldaar is vereenigd, doch meer voorwaarts met een merkelyke tusſchenruimte, daar van is afgeſcheiden.

e. De *binnenſte Koek* of *Raat*, met 15 of 16 zeskantige Huisjes, tusſchen welke, en den omtrek of 't bekleedſel noch eene aanmerkelyke ruimte open is.

Fig. 2. Vertoont de *Wesp* of *Peere- Bye*, welke het Nestje heeft toegeſteld, meede in haar *Natuurlyke grootte*, en in eenen vliegenden ſtand, de wieken open, zynde anders de buitenſte wieken toegevouwen.

Middelburg, Sept. 1778.

* * *

WAAR-

WAARNEEMING

OMTRENT DE

INSEKTEN,

WELKEN IN DE

GOMLAK

GEVONDEN WORDEN.

DOOR

E. P. SWAGERMAN.

❀ ❀ ❀

§ 1.

Wanneer my in 't Jaar 1770 het Werk van den Heer LEDERMULLER in handen kwam (a), vond ik, by de doorblaading deszelven, pag. 60, eene

(a) Mikroskopiſché Gumuths und augen Ergotzung. Dit Werk is ſedert dien tyd door den Heer HOUTTUYN in het Nederduitsch vertaald.

beſchryving van de Wormen en derzelver Nesten, welken zig in de Gomlak ophouden.

§ 2.

In deeze Beſchryving zegt de Heer LEDERMULLER, dat hy in 't Jaar 1754, door de uitgaave eener Disſertatie van den Heer CARTHUISSERwerd aangemoedigd, tot de naarvorſching van dat uitlandſche voortbrengzel: daar byvoegende, dat men, zyns oordeels, deeze ſtoffe te onrecht eene Gom noemt. Met veel genoegen zegt zyn Ed. tevens te hebben ontdekt, de Nesten en de daar in opgeſloten Wormen; geevende met den Heer CARTHUISSER, dat voortbrengzel den naam van Tweeſlachtig, als den aart van eene wasch- en harsachtige ſtoffe beiden bezittende.

§ 3.

Tot het ontdekken van die ſchoone roode kleur, welke door het uittrekken deezer ſtoffe verkreegen word, nam hy een gedeelte van de buitenſte oppervlakte der zo genaamde Gomlak, zo als ze aan

aan de ſtokjes zit, weg, en lag één gedeelte daar van in water, en een ander deel in ſterken Wyngeest; doch daar door kreeg hy geen andere kleur, dan die een weinig roodachtig geel was. Hier na lag hy in twee byzondere glaazen eenige van die zwarte deelen, die hy in het midden der gemelde ſtoffe ontdekte en de grootte hadden van hennipzaad, gietende op eenigen water, en op anderen ſterken wyngeest. Na verloop van een kwartier uurs hadden beiden deeze vogten eene ſchoone Roozekleur aangenomen; en binnen één uur waren ze beiden donker purper Rood; en deeze verwe overtrof die der Cochenielie. Deeze proeven, zo met het Lak als met de daar in bevatte zwarte korrelen, heeft hy verſcheiden maalen, tot meerder overtuiging, hervat, en altoos met denzelfden uitſlag.

§ 4.

Vervolgens onderzogt hy beiden deeze ſtoffen afzonderlyk, en wel eerst die zwartachtige korrels, welken in het water en in den wyngeest gelegen hadden; en aan deeze meende hy, met

een Glas dat vyftigmaalen vergrootte, te ontdekken, dat het Torren waren, zo wel volkomene als gedeelten derzelven. In zyne verdere naarſpooringen, omtrent de Takjes, waar aan de Gomlak gezeeten had, kon hy egter aan derzelver oppervlakte, met een gewoon vergrootglas, geen de minste openingen, waar uit die ſtoffe zoude hebben konnen vloeijen, gewaar worden. By herhaalde verbreekingen der geheele ſtoffe, hoedanig ook verrigt, werd hy, met behulp van een Mikroskoop, daar in overal veele Nesten van Inſekten gewaar, in welken die kleine Torren lagen: en teekende met veel zorgvuldigheid, alle de daar in ontdekte veranderingen af, die hy ook in de daar bygevoegde 30ſte Plaat aantoont. Eindelyk heeft hy de meergemelde ſtoffe in eenen yzeren lepel geſmolten, welkers reuk geenſins onaangenaam was; maar de daar in bevatte Inſekten verbrandende, bevond hy die een ſtank van zig te geeven, gelyk aan alle andere Inſekten.

§ 5.

§ 5.

Dit is by verkorting, het voornaamſte, dat ons, aangaande de Gomlak en derzelver Inſekten, behalven de daar by gevoegde afbeeldingen, door den Heer LEDERMULLER is medegedeeld.

§ 6.

Na een en andermaal deeze beſchryving doorleezen te hebben, drong my de nieuwsgierigheid tot het navolgen zyner Proeven: maar daar omtrent, zyne opgaaven met myne ontdekkingen niet overeenkomſtig gevonden hebbende, heb ik, na derzelver byeenzaameling, geoordeeld geen ondienst te zullen doen, met dezelve in dervoegen mede te deelen, zo als zy my zyn voorgekomen. Voor 't overige zal ik aan ieder onpartydig onderzoeker overlaaten, te beſliſſen, wie onzer de waarheid aan zyne zyde heeft: maar, eer ik daar toe overgaa, zal ik vooraf mededeelen, het gene de Heer GEOFFROY voor ons daar over gedagt heeft.

§ 7.

Reeds in 't Jaar 1714. heeft de Heer GEOFFROY, de voornaamſte byzonderheden omtrent den oorſprong, aart en eigenſchappen van de Gomlak, in eene Verhandeling aan de Koninglyke Franſche Akademie der Wetenſchappen medegedeeld (b), met dat verſchil nochtans, dat hy geen afbeeldingen, nog van de Gom nog van de Inſekten, daar heeft bygevoegd.

§ 8.

In deeze Proeven heeft zyn Ed. ook voornaamlyk gebruik gemaakt van de Gomlak aan ſtokjes, en by de verbreeking derzelver, heeft hy de Takjes, ter plaatze daar de Gom had vastgezeeten, volkomen glad en zonder het minſte merkteeken van ontlastplaatzen voor de Gom bevonden; omtrent welke Waarneeming hy zegt, met die van Pater Tachard, overeen te ſtemmen (c).

§ 9.

(b) *Memoires de l'Acad. des Sciences* 1714. *p.* 156.

(c) *Ibid. p.* 158.

§ 9.

Aangaande het ſoort van Inſekten beſluit hy niets, maar zegt alleen, dat het algemeen gevoelen is, dat het het werk van vliegende of gemeene Mieren zoude zyn. En ten aanzien der ſamenſtelling van deeze ſtoffe, dat dezelve zeer overeenſtemt met de Raate der Bijen, wyl zy van binnen in veele cellen is verdeeld, welke aanduiden, dat die ſtoffe, nimmer nog een Gom nog Hars, die uit den boom gevloeid is, geweest zy (d).

§ 10.

In de beſchryving, welke zyn Ed. van de daar in ontdekte Inſekten geeft, zegt hy, dat zy aan 't eene einde met één, en aan 't ander einde met twee en ook wel in drie punten uitloopen (e). In ſommige van deeze Inſekten had hy een poeder ontdekt, welk, door het Mikroskoop beſchouwd, een verzaameling bleek te zyn, van doorſchynen-

(d) *p.* 159.
(e) *p.* 160.

de Inſekten, met verſcheiden pooten voorzien (f).

§ 11.

Wyders zegt de Heer GEOFFROY nog, dat hy, in alle zyne Proeven, omtrent de Gomlak genomen, geen onderſcheid heeft gevonden, tusſchen dezelve en de wasch der Bijen (g)

§ 12.

Dus heb ik van gelyke het hoofdzaakelyke medegedeeld, wat de Heer GEOFFROY, zoo in deeze gemelde Verhandeling als elders, heeft byéénge-voegd (h). Ik zegge het hoofdzaakelyke; want, dewyl de geheele Memorie thans ook in onze Nederduitſche Taal het licht ziet (i), heb ik het noodeloos geacht dezelve hier volkomen by te voegen: te meer, nadien ik in het melden myner proeven, dat gene 't welk ook door zyn Ed. is waargenomen, op zy-

(f) *p.* 160.
(g) *p.* 163.
(h) *Matier. medical. T. III. p.* 483.
(i) Natuurk. Verhandelingen II. D. p. 399. by van der Kroe 1772.

zyne plaats zal aanhaalen ter bevestiging van overeenſtemming.

§ 13.

In myne onderzoekingen omtrent de Gomlak, zo als zy aan haare ſtokjes zit, heb ik, even gelyk de Heer GEOFFROY (k) gevonden, dat dezelve met veele gaatjes, van buiten naar binnen gaande, doorboord is. Hier van maakt de Heer LEDERMULLER geen gewag. Deeze gaatjes hebben geen meer ruimte, dan tot doorlaating der helft eener fyne varkensborstel, en by de doorbooring van dezelven ſchynt het, dat ſommigen met de holligheden, waar in de Inſekten geplaatst zyn, gemeenſchap hebben; maar ten welken einde zy dienen, is my nog niet klaar genoeg gebleeken: mooglyk dienen zy, om in het vervolg de jonge uitgekomen Inſekten een doorgang te verleenen. Hier omtrent geeft de Heer GEOFFROY geen opheldering.

§ 14.

Ter navolging van den Heer LEDERMUL-

(k) *Academ. des Sciences p.* 159.

MULLER, heb ik een geheel ſtokje met Gomlak in Regenwater en een ander in Moutwyn gelegd: het eerſte bleef na verloop van veele dagen nog even hard en was weinig afgetrokken; maar 't andere had reeds na verloop van weinig uuren eene ſchoone roode kleur, en werd ook eindelyk week.

§ 15.

Ik heb van verſcheiden ſtokjes derzelver Gom afgebroken, maar vond de oppervlakte van het Hout volkomen glad, zonder de minſte opening tot ontlasting van zodanige ſtoffe te konnen ontdekken; ſchoon zulks, behalven andere redenen, ook niets bewyst: want, na het wegneemen der Gommen van onze Karſſen- Pruimen- en andere Boomen, vind men, in weerwil van derzelver uitvloeijing, even zo min eenige opening tot haare ontlasting, wyl het ſlegs eene doorzweeting is.

§ 16.

By de verdere verbreeking deezer Gom, heb ik, even als de gemelde Heeren,

ren, die Raatwyze holtens, in welken Inſekten geplaatst waren, gevonden, met dat verſchil nochtans, dat ik die regelmaatigheid, waar mede zy door den Heer LEDERMULLER zyn afgebeeld, daar in niet ontdekt heb. Dit kan ook niet wel anders zyn: want deeze zo genaamde Raat, is niet anders, dan een natuurlyk gevolg van de Inſekten, wyl de Gom, in haaren ſtaat van vloeibaarheid, zig rondom de Inſekten heeft moeten bepaalen, waar door zy dan, ten minsten na genoeg, dezelve gedaante heeft moeten krygen, die de Voorwerpen hadden. Wanneer nu de Gom gedroogd is, en het Inſekt daar word uitgenomen, dan blyven die zo genaamde Raatachtige holligheden over: maar zy zyn daarom evenwel geen konstgewrogten van die Dieren, maar alleen een toevallig of natuurlyk overblyfzel. Na dat ik door de verbreeking daar verſcheiden Inſekten had uitgehaald, heb ik drie derzelven in een glaaze buisje gedaan, en een half dragme Moutwyn daar op gegooten: in een ſoortgelyk buisje, deed ik ter hoogte van een vinger breed klein gebrooken Gomlak, die ik zo veel doenlyk

is

is geweest van de Insekten had gezuiverd, en op dezelve wyze met Moutwyn aanvulde. Na verloop van weinig uuren, had het eerstgemelde vogt alreeds een Roozenkleur aangenomen; daar het laatste in den tyd van agt dagen, slegs eene geele kleur verkreegen had, in welke geele kleur egter een Roozenkleurige tint doorblonk, welke tint ik toeschreef (zo als ik naderhand ook ontdekt heb) aan de doorgedrongen verwstoffe, die van de Insekten herkomstig is, en aan de Gomlak word medegedeeld; en van die zelve oorzaak is het ook mooglyk, dat men zelfs de geele kleur kan afleiden; doch daar van in het vervolg nader.

§ 17.

Wat aanbelangt de Insekten; ik heb dezelven, zo wel die droog uit de Gom genomen waren, als die, welken in Moutwyn hadden gelegen, met het Mikroskoop onderzogt, en derzelver gedaante overeenkomstig bevonden, met de beschryving die de Heer GEOFFROY, daar van gegeven heeft (l): naamlyk, het

(l) *Ibid. p.* 160.

het eene gedeelte derzelven voorzien met ééne uitloopende punt, 't andere met twee punten, zo als in Pl. Fig. 3. te zien is. Maar die ringwyze gedaante, die de Heer LEDERMULLER daar van heeft doen afbeelden (m), nog de maskerwyze (n), heb ik nimmer daar aan konnen ontwaar worden.

§ 18.

Na dat veele andere der gemelde Insekten verscheiden dagen in Moutwyn hadden gelegen, en onderscheiden reizen door my ververscht waren, bespeurde ik op den bodem van het glaasje, een meenigte langwerpige eendaantige lighaamtjes. Ik nam met een penceel eenige derzelven uit het glaasje, bragtze voor het mikroskoop, en zag toen met veel genoegen, dat het alle Insekten waren, voorzien van zes pooten, en twee ter zyde aan den kop zittende sprieten, zo als één daar van, die ik in 't Jaar 1776 heb laaten afteekenen, in Fig. 6. vertoond word. Van

(m) Tab. 30. let. g. c. k. n. o. p.
(n) Tab. 30. let. m.

Van deeze Inſekten heeft GEOFFROY insgelyks geſprooken, maar geen afbeeldingen gegeven § 10.

§ 19.

Van de in § 17. gemelde Inſekten, welken reeds lang in Moutwyn hadden gelegen, en waar van ſommigen door dat vogt ſterk waren uitgezet, nam ik 'er één die vry ſterk gezwollen was tot myn onderzoek, my vleijende, daar aan die ringwyze verdeelingen, door den Heer LEDERMULLER, Tab. 30. Fig. g. c. k. n. o. p. afgebeeld, te zullen vinden; doch ik ontdekte niets dan eene gladde en bolle oppervlakte zonder wyders. Vervolgens opende ik hetzelve onder het Vergrootglas naar de lengte, en toen de zydelyke deelen van elkanderen verwydende, ſcheurde het lighaam door deszelfs hardheid van één. Hier op vloeide het daar in opgehouden vogt weg, en bragt daar door tevens eenige der daar in opgeſlooten zespootige Inſekten § 18. ten voorſchyn, zynde rood van kleur. Ik oordeelde toen met rede, te mogen beſluiten, dat de meermaalen genoemde lighaamtjes. § 16,

16, 17, 18, die ik met den Heer LEDERMULLER, tot dus verre, zonder verdere bepaaling, den naam van Inſekten heb gegeeven, behoorden t' huis gebragt te worden, tot dat ſoort, welk men ſchildluizen noemt; van welk het moeder-Inſekt, als 't ware, geheel in Lyfmoeder verandert: terwyl 'er maar zeer weinig van de uiterlyke gedaante overblyft.

§ 20.

Hierna een groot ſtuk van deeze Gom, het welk verſcheiden weken in moutwyn gelegen had, verbrooken hebbende, haalde ik de daar in bevatte moeder-Inſekten uit, welken door 't ingetrokken vogt aanmerklyk gezwollen en vergroot waren. Sommigen van deezen, die zeer groot, langwerpig van gedaante, aan 't eene einde vry breedt, aan 't andere einde ſpitstoeloopende waren, hadden, de eene meer de andere minder, een bolle oppervlakte, nevens eene diepe daar tegen overgeſtelde holte. De bolle oppervlakte zal ik voortaan den Rug en de holte den Buik van het Inſekt noemen. Vier deezer Inſekten

maakte ik toen ter beſchouwing voor het Mikroskoop gereed, plaatzende twee derzelven op den Rug, en twee anderen op den Buik. Aan het breedſte einde derzelven, dat ik voorttaan den Kop zal heeten, vertoonden zich duidelyk, ter zyde twee ſprietachtige deelen, Pl. Fig. 3. A A. Fig. 4. A A. die my als afgebroken voorkwamen. In het midden, tusſchen de ſprieten, doch meer naar onderen, vond ik een ſcherp lanswys lighaam, van eene hoornachtige geſteldheid. Fig. 4. B. zynde, van de plaats, alwaar het zyn begin neemt, tot kort naar 't einde, na genoeg (Cylindriſch) Rolrond van gedaante; maar van daar af, tot aan zyn einde, lanswyze: en by nadere beſchouwing bleek het wyders klaar, dat hetzelve op het korstachtig deel des Kops geplaatst was. Regt hier onder en naar het beneden deel van den Kop, vertoonde zig een ander hoornachtig deel, in dervoegen geplaatst, dat dit laatst genoemde, tegens de holle zyde Fig. 4. C. in het lansvormige deel tegen of op de bolle zyde gehegt ſtond, Fig. 4. B. Dit deel, het welk veel korter als de Lans is, heeft genoegzaam een zelve dikte als de hier boven-

ge-

gemelde ſprieten, maar ſtaat eenigſins krom gebogen naar den Buik gekeerd, zynde aan deszelfs einde bezet met vyf of zes draadvormige lighaamtjes Fig. 5. A. welken van deszelfs einde voortkomen, en zig als een ſtom borsteltje vertoonen. Vier deezer lighaamtjes bleeken, by eene meerdere vergrootting, kromme en haakswyze gebogen deelen te zyn: mooglyk geſchikt, om eenige prooy te vatten of vast te houden: even dus kwam my ook het vyfde voor; doch het middenſte had die zelve gedaante niet.

§ 21.

Te vooren heb ik reeds gezegd § 19. dat ik een van deeze moeder-Inſekten naar de lengte had geöpend, en daar door ontdekt, dat het zelve veele jonge Inſekten in zig bevatte. Na deeze opening heb ik het geheele Voorwerp, (ſchoon het door den daar by hangenden lap een weinig grooter als natuurlyk is uitgevallen) zo als het zig aan het bloote Oog voordoet, doen afbeelden, gelyk in Fig. 1. te zien is. Daarna het-

zelve vergrootende, ontdekte ik daar in een negental van ongebooren Inſekten, zo als in Fig. 2. met A. word aangeweezen, welken ik om derzelver byzondere legging, ben verpligt geweest niet grooter te doen afteekenen, om veel verwarring te voorkomen.

§ 22.

Na deeze afbeelding liet ik die, welke met Fig. 3. word aangeweezen, in gereedheid brengen. Dees, die na genoeg de natuurlyke grootte heeft, heb ik in geen anderen ſtand konnen plaatzen, om eenigermaten het holle en bolle deel daar van aan te wyzen. Want Fig. 4. dat hetzelfde Voorwerp vergroot, maar eenigſins in eenen ſchuinſchen ſtand als op den Rug vertoont, heeft door de gemelde plaatzing zyne holle of buikachtige gedaante verlooren. Door dit middel nogthans vertoonen zich de ſprieten A. A. de Lans B. en het krom ſtaande deel C. het welk waarſchynlyk het voornaamſte gedeelte van den Bek uitmaakt, wel 't allerduidelykſt. Evenwel ben ik verpligt geweest, om dit laatstgenoemde

de deel, zo als het in Fig. 5. voorkomt, afzonderlyk en in een zydelyken ſtand te laaten teekenen, om eenigſins een begrip te geeven, van de plaatzing der hier voorgemelde borſtelige en haakswyze deelen § 20.

§ 23.

Hoe klaar het nu voor my en veele anderen is voorgekomen, dat die Voorwerpen, in Fig. 2. met A. aangeweezen, in de daad kleine Dieren waren, evenwel trof ik een zeer voornaam Liefhebber aan, wien dezelven eenigermaten twyffelachtig voorkwamen. Om die reden, heb ik in het vervolg, egter met moeite, de hier nevensgaande Fig. 6. doen vervaardigen, om alle twyffelingen weg te neemen § 18. Men ziet dat het Inſekt voorzien is van zes pooten, en twee kromſtaande ſprieten, en tevens aan 't einde des lighaams twee lange en zes zeer korte draadachtige deelen heeft; het welk my aan allen, welken ik gezien heb, dus is voorgekomen.

§ 24.

Na alle deeze Proefneemingen heb ik onderzogt, welke ſoorten van de Gomlak de voornaamſte waren. Hier omtrent werd my door een kenner in de Droogereyen berigt, dat tot de voornaamſte ſoorten behooren, de Siamſche, Kormandelſche en die van Bengaalen; dat die van Siam de beste was; dat de Kormandelſche, ſchoon iets minder, egter in deugd de Siamſche het naast evenaarde; doch dat die van Bengaalen de ſlegtſte is, als de minſte kleur geevende.

§ 25.

By 't onderzoek van deeze drie byzondere ſoorten van Gomlak, vond ik de Bengaalſche het allerdoorſchynendſte en van eene geele kleur. Dezelve doorgebroken hebbende, ontdekte ik daar in de grootſte cellen, doch die ook meest alle van volkomene Inſekten ontbloot waren, dat is te zeggen, dat ze ſlegs vliesachtige deelen bevatte. De Kormandelſche verſchilt zeer veel in kleur van de Bengaalſche, zynde donker

ker rood, voor het licht beſchouwd, maar anders naar het bruine hellende, daarenboven is zy doorſchynender als de Siamſche, en haare Inſekten en derzelver Cellen langwerpiger en meest alle gevuld, maar ſmaller als die van de Bengaalſche. De Siamſche eindelyk is het donkerſte van kleur, zynde geheel ondoorſchynende, en derzelver Inſekten en Cellen zyn de kleinſte.

§ 26.

Ik lag van alle deeze ſoorten van Gom een brokje in Moutwyn. Dat van Siam was het kleinſte, maar het zwaarſte, zynde 24 greinen. De Bengaalſche was grooter van ſtuk als de Siamſche, en woog evenwel maar 24 greinen: maar de Kormandelſche, die in grootte weinig verſchilde van de Bengaalſche, en veel grooter was als de Siamſche, woog 23 greinen.

§ 27.

Na verloop van zes dagen waren de aftrekzels der Siamſche en Kormandel-

delſche Gom even zwaar van kleur, en gelyk aan de gewoone Gomlak tinctuur; dog die van Bengaalen had ſlegs een geele kleur: maar op den bodem der glazen, zo van de Kormandelſche als van de Bengaalſche Gom, lag eene geele vochtachtige ſtoffe, welke in dat der Siamſche geen plaats had. Toen deeze Gommen drie dagen in den Moutwyn gelegen hadden, tragtte ik door verbreeking derzelver Inſekten daar uit te haalen. Die van Kormandel was zoo taay, dat ik ze met moeite van elkander haalde, zonder haar te konnen breeken; en op den bodem van het glaasje lagen eenige Inſekten, welke grooter waren dan die der voorige proeven § 20. De Siamſche was hard en brak gemakkelyk van een; doch in derzelver glaasje vond ik geen van die ongebooren Inſekten leggen. In de Bengaalſche, die mede zes dagen in den Moutwyn had gelegen, en minder taay was als de voorige, ſchoon ze zig ook met moeite liet van een haalen, vond ik by de opening van twee Cellen, twee gladde hartvormige Inſekten geplaatst, hebbende als in § 20. gezegd is, aan hun dikſte of kop-einde, voor een ge-

gewaapend oog te zien, drie uitſteekzels, maar aan het dunſte of ſtaart-einde ſlegs een; en dus overeenkomſtig met de gene, welken in Fig. 3 en 4. zyn aangeweezen. Ten einde het Genootſchap zig ten allen tyde ter overtuiging daar van zoude konnen bedienen, heb ik het noodig geoordeeld, deeze drie onderſcheiden ſoorten van Inſekten, zo als ieder derzelven uit hunne eigen Gom gehaald is, hier, met hunne namen geteekend, by te zenden.

§ 28.

Hier vooren heb ik reeds § 19. gezegd, dat het my voorkwam, dat deeze Inſekten het naast konden betrokken worden tot dat ſoort, welk men ſchildluizen heet, volgens REAUMUR Pao Gal Inſekten. Ik ben te meer genegen zulks te gelooven. Eerst, om dat hun ſtand en ſterfplaats even zoo bepaald is als van gemelde Diertjes. Ten anderen, om dat men derzelver nakroost op dezelve wyze by de moeders geplaatst vind: blyvende van het moeder dier (behalven de afgebeelde Lans, afgeknotte ſprieten

en den vooronderſtelden bek) ook niets anders over, dan een enkele ſchaal of dop. En eindelyk, wat voor 't overige hunne uitwendige gedaante betreft, deeze, alhoewel verſchillende van de Europiaanſche, komt my geenſins zoo ſtrydig voor, dat men daarom dezelve daar onder niet zou konnen plaatzen. Want ſchoon derzelver jongen in gedaante verſchillen van hun, weêrſpreekt zulks egter het geſtelde niet. De jonge ſchildluisjes immers, der by ons bekende ſoorten, zyn gekorreld als ſegryn leder, wit gepoeijerd en met dwarſche banden, over het lighaam loopende, verdeeld, hebbende wyders zes korte pootjes, ſtompe voeldertjes met fyne draadachtige lighaamtjes tusſchen beiden, en een ſoort van lange haairachtige vezelen aan 't agterlyf. Dat alles misſen zy oud zynde; en behalven het ſchuitvormige ſoort, welk men op de Perſik- Wyngaard- en ſommige andere Boomen vind, behouden zy niets van hunne voorige gedaante. Even dus kan het immers met ons beſchreven Inſekt gelegen zyn. De Heer HOUTTUYN ſtemt omtrent hunne Rangſchikking met my overeen, ter plaatze alwaar hy over dat

ſoort

ſoort van Luizen ſpreekt, welken naam ik van zyn Ed. ontleend heb (o). Voegt men hier nu by het geeven hunner ſchoone kleur, als een eigenſchap, overeenkomſtig met de Cochinielje en Grana Kermes, dan bewyst zulks vry duidelyk, dat de kleur der Gomlak veel eer aan deeze Diertjes dan aan de Gom is toe te kennen.

§ 29.

Maar het zy omtrent de gemelde Rangſchikking zo het wil, dit is egter zeker, dat het oude gevoelen, als of de Gomlak een voortbrengzel van gevleugelde of andere Mieren zoude zyn, hier door geheel vervalt (p). Want, wat aanbelangt de huishouding der Mieren, het zy die der Indien, het zy van elders, of die van ons Vaderland, dezelve is te wel bekend, dan dat men ze met dees beſchreevene Inſekten gelyk zoude ſtellen.

§ 30.

(o) HOUTTUYN Natuurk. Histor. I. D. 10 Stuk, p. 521.

(p) GEOFFROY *matier. Medical, T. II, pag.* 483.

§ 30

Thans blyft nog overig, het onderſcheid te melden, welk ik in de drie verſchillende ſoorten van Inſekten § 27. gemeld gevonden heb; dit verſchil beſtaat nogthans maar alleen in de meerdere of mindere grootte. De Bengaalſche zyn de grootſte en helderſte van kleur; doch het getal, dat men daar van in de Gom beſlooten vind, is wederom 't allergeringst. Op deeze volgen, zo in grootte als in kleur, de Kormandelſche: maar de Siamſche, ſchoon kleiner zynde dan de beide anderen, zyn het donkerst van kleur en ook de dikſte; voor 't overige hebben ze de onderſcheiden deelen § 20. gemeld met elkanderen gemeen. By 't onderzoek hunner zwaarte heb ik gevonden, dat deeze onderſcheiden ſoorten nagenoeg overeenſtemden, zo voor als na derzelver werking, want veertien derzelven hadden de zwaarte van één grein: zeven van deeze Inſekten, die by gevolg maar een half grein uitmaakten, in twee dragmen zuivere Aloohol gedaan, gaven aan dezelve, na verloop van 6. maanden tyds, eene vry goede kleur. Ten einde nu een Tinctuur,

zo zuiver als doenlyk was, van de Gom zelve te krygen, dewyl zulks, door de enkele verbreeking als in § 16. gemeld mislukt was, vylde ik de Gom in haare oppervlakte af, zonder tot in de holtens der Inſekten door te dringen. Van deeze Gom heb ik zes greinen in twee dragmen Aloohol laaten aftrekken, welk aftrekzel in denzelfden tyd geen hooger kleur gekregen heeft, dan die der Inſekten; zo als uit de beiden toegezondene fleschjes blykbaar is. Wanneer men nu in overweeging neemt, dat $\frac{1}{2}$ grein, zo als 7. Inſekten doorgaans konnen gerekend worden, 120. greinen Aloohol zo ſterk verwen als 6. greinen Gom, die de Aloohol in gelyk gewigt geen meerder kleur byzetten, dan ziet men, myns bedunkens, klaar genoeg, dat men die ſchoone roode kleur der Gomlak alleen aan de daar in bevatte Inſekten heeft toe te ſchryven: want naast denklyk is het, dat de Gom, in haaren ſtaat van vloeibaarheid, die kleur, welke zy toont te bezitten, als dan van deeze Inſekten aanneemt.

§ 31.

§ 31.

Hoe zeer ik ook gewenscht had eene nadere opheldering te geeven, omtrent den waaren oorſprong deezer Gom, egter zyn alle myne poogingen des aangaande vrugteloos geweest. Alleenlyk is by my in bedenking gekomen, of deeze Diertjes niet wel eene eigenſchap konden bezitten, van deeze Gom, by wyze van doorzweeting, of door ontlasting, even gelyk de Drekmaden der Lelytorretjes, van of uit derzelver lighaamen uit te voeren: dit, ſchoon niet onmooglyk, valt evenwel niet zeer gemaklyk te verklaaren. In deeze gedagten ben ik eenigermaten verſterkt, door de Waarneeming van den Heer TAVERNIER, die zegt, dat in Pegu, een ſoort van Gomlak word gevonden, dat tot klompen als een Ton groot, aanéén-gehegt is, doch welke niet geächt is om haare onzuiverheid, dewylze door de Inſekten op de aarde nedergelegd en met dezelve vermengd is. In dit geval konnen de Boomen evenwel geen gelegenheid geeven tot derzelver oorſprong. Een andere oorzaak, welke my tot deeze giſſing aanleiding heeft gegeeven, is, dat

dat een dragme Aloohol, waar in vier Inſekten hadden gelegen om aftetrekken, na genoegzaam weggewaasſemd te zyn, dewyl ik haar aan de lugt had bloot geſteld, zodanig een trap van lymigheid verkreegen had, als of 'er een gedeelte Arabiſche Gom was ingeſmolten geweest. Deeze Inſekten waren, zonder de Gom voor af te weeken, door verbreeking uit dezelve gehaald en geheel daar van zuiver: en zulks ſchynt eenigermaten te bewyzen, dat gemelde lymigheid, als 't ware door die Inſekten was voortgebragt: want het ware gomachtig deel van de Gomlak is by de ſmelting in water niet zeer aanmerkelyk. Tot welk een trap van taaiheid of hardheid, zodanig een aftrekzel van eene menigte dergelyke Inſekten na eene zagte uitwaasſeming zou konnen gebragt worden, hoope ik, myne omſtandigheden zulks toelaatende, nader te onderzoeken, en als dan mede te deelen. Eindelyk dat ook nog onze opmerking verdient is, dat men, de Gom van haare Takjes afbreekende, nooit geen deezer Diertjes op het bloote hout onmiddelyk geplaatst vind, maar nog met een kleine laag van de Gom overtoogen: en nimmer

mer word men twee derzelver in eene holte gewaar: en hoe zeer het somwyle toeschynt, dat 'er twee of drie in eene holligheid plaats hebben, evenwel zal men altoos een tusschenscheidzel tusschen dezelven ontdekken, voornaamlyk in de Siamsche en Kormandelsche, al het welk ook eenigermaten hunne schoolswyze plaatzing als die van andere Plantluizen schynt te staaven. Dit alles evenwel verdient nadere opmerking. Intusschen hoope ik, dat deeze myne mededeeling, den Liefhebberen der Natuurlyke Historie, eenigsints van myne poogingen, om aan dien Tak behulpzaam te zyn, zal overtuigen.

UIT-

UITLEGGING

DER

AFBEELDINGEN.

Pl.

Fig. 1. Het geopend Gomlak Inſekt een weinig grooter als natuurlyk.

Fig. 2. Hetzelfde voorwerp 26 maalen in middenlyn vergroot (*).

A. Toont een getal van 9. Inſekten, welke na het openen van het moeder- Inſekt zyn overgebleven.

B. De punt of 't einde van het Inſekt, welk gedeeltelyk nog geſlooten was.

*. Is een los geſcheurd ſtuk door den Teekenaar daar ſlegs bygevoegd.

Fig. 3. Een geſlooten Inſekt, zo als het zig door 't ingedrongen vogt vertoonde.

A. Vertoont de twee geknotte ſprieten, zo als ze zig voor het bloote oog voordoen, zonder het Lanswyze lighaam § 20. gemeld, dat om zyn kortheid en tederheid hier niet konde geplaatst worden.

B. Het ſtaart-einde.

(*) BAKER Mikroskoop gemakkelyk gemaakt. 2de druk, P. 38.

Fig. 4. Vertoont hetzelfde voorwerp, insgelyks 26. maalen in middenlyn vergroot.

AA. De twee vermeende sprieten.

B. Het Lanswyze Lighaam.

C. Het deel dat vermoedelyk tot dien behoort.

Fig. 5. Hetzelfde voorwerp met letter C. aangewezen, en 100 maal in middenlyn vergroot.

A. Het uiterst einde in Profyl geteekend, met de daar uit voortkomende draadachtige lighaamen.

B. Het gedeelte, dat met het lighaam van het Dier vereenigd is.

Fig. 6. Een der kleine Insekten uit een moeder-Dier genomen, maar nagenoeg 160. maalen in middenlyn vergroot.

A. Het uiteinde van den Kop.

B B. De Sprieten of Voelders.

C.C. De zes pooten.

D. De twee lange draadachtige lighaamen § 23. gemeld.

E. De zes kortere ter zelver plaatze gemelde draaden.

* *

*

WAARNEMINGEN

OP 'T

COMPAGNIES SCHIP MARS,

IN ZEE GESTOKEN DEN 17 MAY 1776,
EN DEN 16 SEPTEMBER OP CABO
DE GOEDE HOOP AANGEKOMEN;

GETROKKEN

UIT 'T JOURNAAL VAN DEN
OPPER-CHIRURGYN

JOAN FERDIN. ELLERBEEK.

* * *

HEt hoofdzakelyke uit 't journaal van den waarlyk kundigen en opmerkzaamen Joan Ferdinand Ellerbeek, waar by 't gemeen 't voornaamſte belang heeft, komt hier op uit.

De ziektens op 't ſchip Mars, met eenen voorſpoedigen wind uit 't Vaderland vertrokken, waren tot op de hoogte van 9 graaden, noorderbreedte, meest al coryſae, tuſſes, febres in-

termittentes en biliosae, dog niet kwaadaartig, zoo dat van de 70 ſchepelingen, die door dezelve aangetast wierden, ſlegts één overleedt. Hier op veranderden weêr en wind, en na daar mede 19 dagen geſukkeld te hebben, toen wy de lengte van 352 graaden, 18 minuten, en 1 graad, 5 minuten zuiderbreedte pasſeerden, veranderden ook de ziektens en gingen over in ſcorbut, die ten opzigte van de ſymptomata by onderſcheidene lyders zig op eene zeer verſchillende wyze openbaarde.

Dit kwaad, ſchoon het met de evengemelde ziektens wel eenigermaate ware vergezeld geweest, vermeerderde allengskens, en nam zoo ſterk de overhand, dat niet alleen de verzwakte, maar ook de gezonde 'er allerhevigst door wierden aangetast. Van Caab Augustyn tot aan Cabo de Goede Hoop woedde de ſcorbut op 't allerhevigſte en wierdt algemeen onder 't ſcheepsvolk, ondanks alle middelen, welke dagelyks met de grootſte oplettendheid wierden aangewend, ter genezinge van de zieke en ter bewaaringe van de gezonde. Ter bereikinge van dit laatste, zon-

zonderde men de zieke zorgvuldig af van de gezonde; was ten uiterſten bedagt op 't zuiveren en ſchoon houden binnen boord; men ſprengde en ſpoelde geſtadig overal azyn, liet die uitdampen ter zuivering van de lugt, ontſtak buskruid, brandde jeneverbeſſen, lugtte en reinigde 't kooigoed, en deedt een ieder, zoo veel mogelyk was, eene behoorlyke levenswyze in acht nemen.

Daar de ondervindinge anderen, en ook my, op eene voorgaande reis naar Indiën, in 't jaar 1773 en 1774, wanneer ik op dit kwaad ook byzonder oplettende ben geweest, beſtendig heeft geleeraard, dat alle alcalina mineralia, ſalia media en acida mineralia de ſcorbut verergeren, en in tegendeel de acida vegetabilia, de plantae vegetabiles een zeer heilzaam middel ter genezing van den zelven zyn, en 't verderf van 't bloed voorkomen, dagt ik, ter herſtelling van de zieke, myn toevlugt te moeten nemen tot de vegetabilia.

Onder de geneesmiddelen, in den beginne van my aangewend, heb ik 'er geen beter en met gewenſchtere

vrugt gebruikt, dan 't mosterzaad, fyn gemaalen met het acetum ſquilliticum, dat ik, ter voorkominge van verſtoppingen en andere onheilen, veelmaalen met den ſcorbut gepaard, mengde onder 't volgende decoctum.

℞ *Herb. Altheæ man. ij.*
—— *Salviæ*
—— *Abſynthii aa man. j.*
Fol. Sennæ S. S. Unc. ij.
Cort. Citr. recent. Unc. ij.
Flor. Chamom.
—— *Sambuc. aa man. j.*
Prun. minor. ℔ *iij.*
Inciſa, mixta coquantur in S. q. aq. pluviæ ad Colaturam ℔ *Xij, cui adde*
Semin. Sinapi cum aceto ſquillitico contuſi & ſubacti unc. vj.
Tamarind. crud. in aq. ſolut. libr. ij.
Cremor. Tartari Unc. v.
Pulv. Rhei elect. Unc. ß
Succi Limonum libr. ij.
Spir. Cochlear. Unc. v.
Tinct. Croci Unc. j.
Saccharo q. ſ. ad ſaporem.
M. F. Potio.

Van dit middel heb ik agt zieken, des daags tweemaal, 's morgens om 8 en 's nademiddags om 4 uuren, ieder keer vier oncen laaten gebruiken, hen tevens bevelende, om gelyktydig den mond

mond te ſpoelen en te gorgelen met 't volgende middel

℞ *Acet. commun.*
—— *Squillitic. aa Unc. j ß*
Succi Limon. Unc. iv.
Spir. Cochleariæ Unc. j ß
Eſſentiæ Myrrhæ Unc. j.
Sang. Dracon. dr. ij.
Pulv. Terr. Catechu Unc. ß
Camphor. rafinat. in ſpir. vin. ſolut. dr. j.
Olei Stillatit. Menth. gutt. vj.
M. F. Gargarisma.
D.

Na dat de lyders deze middelen vyf dagen hadden gebruikt, beſpeurde ik by allen eene merkelyke beterſchap, en zommige wierden in den tyd van 2 of 3 weeken in zoo verre herſteld, dat zy, offchoon nog zwak, egter hunnen ſcheeps-dienst weder tot onze komste op Cabo de Goede Hoop hebben verrigt. Geene van deze lyders zyn gedwongen tot eenige moeijelyke bezigheden, gelyk anders veelmaalen geſchiedt, offchoon ik hen tot eene matige, maar niet al te ſterke beweeginge opwekte; dagelyks liet ik hun aangezigte, armen en beenen, met wat warm gemaakten azyn waſchen, ſprak hun goeden

moed in, en zorgde, zoo veel mogelyk, dat hun geen verdriet wierde aangedaan, en daar door warenze van zelven gewillig, om in de opene lugt te wandelen.

Zorgvuldig moeten deze lyders zig wagten van alle zwaare ſpyzen, van gezouten vleeſch en ſpek, dat doodelyk is; en daar op zee geene gelegenheid is, om denzelven groente te verzorgen, is ryst en gort met corenthen en rozynen derzelver beste ſpyze, of wat ſoup van mager ſchaapsvleesch, daar al 't vet is afgenomen; de beste drank is, water, door een gloeijend yzer gezuiverd, met azyn, of lamoenzap en ſuiker gemengd; of een drank uit water, Tamarinde, wyn en zuiker bereid. Verder moet wel gezorgd worden, dat der ſcorbutiken kleederen droog gehouden worden; dat hunne legplaatzen lugtig zyn, matig warm, en hun hangmat en dekzel geduurig gelugt, droog en zuiver gehouden worden. Dit ook is noodzaakelyk ten aanzien van de plaats, waar in zy hun gewoon verblyf houden: deze moet vooral door kruidbollen, met azyn gemaakt, gerookt worden, mits de lyders

ders dan elders geplaatst worden en niet eerder in dezelve wederkomen, voor dat de rook wel verdweenen is. Andere middelen om de lugt te zuiveren, door een brandend vuur &c, zyn bekend en ten hoogſten dienstig, vooral by vogtig en dampagtig weder.

By 't naderen tot den Zuidpool vermeerderde 't getal der ſcorbutiken, en naar maate het weder kouder en vogtiger wierd, namen de ſymptomata ook toe. Ik ſchreef de lyders eenen behoorlyken diëet voor, diende hun dagelyks 2 à 3 maal toe van 't bovengemelde decoctum antiscorbuticum, en bezorgde cataplasmata emollientia op de tumores inflammatorii, behalven op de knyen, als men daar op vlekken ontdekt, wanneer 't niet raadzaam is cataplasmata te gebruiken: nadien dan zomwylen de verſtervinge vermeerderd wordt, en caries in de beenders veroorzaakt; in zulk een geval heb ik my met vrugt bediend van 't volgend middel.

℞ *Aceti Squillit Unc.* v.
Camphor. rafinat.
Cum Sp. Cochlear. ſolut. dr. 3
M.

Met dit liquor liet ik niet alleen de deelen beſtryken, maar 'er ook warme compreſſen van overleggen.

Toen ik het acetum ſquilliticum niet meer had, nam ik in deszelfs plaats het acetum acerrimum commune. Zommige van de ſcorbutiken kreegen een vuurigen uitſlag over 't gantſche lighaam, die egter zig voornamelyk plaatſte in de ſchaamleeden en agterſte deelen van de dyen, en eene onnatuurlyke opzwelling en jeukte vooral in de warmte veroorzaakte, en van zwaare pynen gevolgd wierdt. Hier tegen heb ik met een gewenſcht gevolg gebruikt dit middel.

℞ *Sapon. Nigr. libr. Semis.*
Succi. Limon. Unc. iij.
Sal Ammon. dr. iij.
Terr. Catech. dr. vj.
Aceti Squillit. Unc. ß
—— de Lytharg. Unc. j.
Sp. Cochlear. Unc. iij.
— Terebinth. dr. ij.
M. F. Unguentum molle D. ad Ollam.

Met dit unguentum moesten de lyders dagelyks tweemaal de opgezette deelen beſmeeren, dat wel ondragelyke ſmarten veroorzaakte, maar met eene

eene genezinge na 7 á 8 dagen gevolgd wierdt.

De herſtelling van vuile en rottige wonden van de ſcorbutiken is onmogelyk, zoo lang de oorzaak van die onheilen door inwendige middelen niet is weggenomen. Vooral heeft my de ondervindinge geleeraard, dat men zig op zee tegen die wonden zorgvuldig moet wagten voor 't gebruik van 't unguentum Aegyptiacum, dat daar toe van veelen meermaalen gebezigd is: 't beste middel heb ik bevonden te zyn, de wonden zoo veel doenlyk te zuiveren, plukzels in eſſentia Myrrhae of in aceto ſquillitico nat gemaakt, 'er in te leggen, en door middel van ſmalle ſtrookjes van een hegtplaaster in te houden, en daar op een compres in warme aceto Camphorato of ſquill. nat gemaakt, en met windzels behoorlyk verzorgd: dit zuivert de wonden en bewaart voor verder invreetend verderf.

Op den 18 Augustus, door Gods goedertierene leiding, op de hoogte van Cabo de Goede Hoop, op de lengte van 2 graaden en 48 minuten, en breedte van 34 graaden en 38 minuten ge-

gekomen zynde, wanneer wy onzen cours oostelyk aanleiden, om Cabo aan te zeilen, wierden weder en wind zeer ongeſtadig, dan droog, dan nat, dan warm, dan koud, waar door veroorzaakt wierdt, dat, voor ons arrivement op de Reede van Cabo, den 16 September, veele der ſchepelingen niet alleen door de roode loop wierden aangetast, maar dat het getal der ſcorbutiken dagelyks zeer toenam: veele wierden, op de wyze bevorens beſchreven, weder geneezen; terwyl ik alle middelen in 't werk ſtelde, om andere, was 't mogelyk, in 't leven te bewaaren, ter tyd wy 't land bereikten: op datze dan door 't gebruik van groentens weder tot eene volkomene gezondheid mogten herſteld worden: want, offchoon wy alle ſpaarzaamheid omtrent 't mostaardzaad, 't voornaamſte ingredient van 't opgegeven decoctum, gebruikten, zoo wierd ik genoodzaakt, door deszelfs vermindering, het alleen die geene te geven, by welke 't grootſte gevaar was, om 't dierbaar leven te verliezen.

Het weder eenigzins bedaarende, gaf de Capitein op eenen aangenaamen dag,

dag, juist op een tyd, wanneer myne aandagt bepaald wierde om de aanbiddelyke grootheden van den Almagtigen Schepper in de diepten der wateren met verwondering te aanſchouwen, bevel, om 't ſchip van binnen en buiten te reinigen en van de aangewasſene groene vuiligheden door ſchrabben te zuiveren. Dit hoorende, dat die groene gewasſen vuiligheden genoemd wierden, viel my aanſtonds in gedagten, dat de algoede en wyze God onder zyne groote werken voorzeker geene vuiligheden zoude geſchapen hebben: daar hy niets zonder genoegzaame rede en dan tot gewigtige eindens, ter volmaakinge van 't geheelal, heeft voortgebragt, en dat dus deze plantgewasſen buiten tegenſpraak ook, hoe gering dezelve in onze oogen mogten ſchynen, tot een bepaald oogmerk en nut zouden dienen. Dezelve naauwkeurig beſchouwende, dagte ik, ofze misſchien niet als een heilzaam middel tegen den ſcorbut zouden kunnen gebruikt worden, daar de groote Maaker der Natuur ieder land, en dat in ieder jaarſaiſoen, juist met zulke voortbrengſelen bevoorregt heeft, als meest dienſtig-

ſtig zyn ter bewaringe en herſtellinge van de gezondheid, gelyk door talloo-ze voorbeelden veelligt te ſtaaven was. In die gedagte wierd ik bevestigd uit overweeginge, dat even gelyk de ſcorbut gewoonelyk toeneemt onder de ſchepelingen, na dat zy 2, 3 of 4 maanden in zee geweest zyn, zoo ook de aanwas van dat kruid aan de ſche-pen; want in 't begin na derzelver uit-loopen ziet men 'er weinig van aan, en na datze 3 à 4 maanden in zee geweest zyn, zoo hangt het 'er in vollen over-vloed aan. Deze gedagte aan eenen anderen Heer openbaarende, kwam die denzelven niet onwaarſchynelyk voor. Ik vroeg derhalven aan den wagthebbenden Officier, of wat van die groente voor my mogte vergaderd worden; die zulks niet alleen volveer-dig inwilligde, maar daar toe aanſtonds bevel gaf aan de matroozen, welke 't ſchip ſchrabden, die my ſpoedig een aanzienelyke meenigte van 't zelve be-zorgden. Dit kruid onderzoekende, be-vond ik, dat deszelfs gedaante meest al lang en ſmal van blad was, en eenige met breede en getakte blaaden voor-zien; om deszelfs gelykende gedaante

aan

aan die van 't gras, noemde ik 't zelve *Gramen Marinum.* Ik wies het een en andermaal in versch water; het daarna proevende, was het zonder eenigen zouten ſmaak; het met een hakmes aan ſtukken geſneden hebbende, ſtampte ik een gedeelte in een mortier en vergaderde 't ſap; terwyl ik het overige in azyn bewaarde.

Om de kragt van dit kruid te kennen, eer ik het aan de zieken toediende, nam ik zelfs een halven lepel vol van dat geſtampte moes met azyn gemengd, en bevond, dat het geene de minste ſchadelyke uitwerkzelen hadde. Dus beſloot ik van deszelfs gebruik by de zieken een proef te neemen. Eerst gaf ik aan twee lyders, die op 't ſterkste en gevaarlykſte aan den ſcorbut laboreerden, waar van ik den eenen reeds voor 24 uuren hadde opgegeven, ieder een lepel vol van dat moes, en beval den Ondermeester zeer naauwkeurig op deze menſchen agt te geven: des anderen daags vernemende, dat zy geen 't minste ongemak 'er van gehad hadden, uitgezonderd, dat het wat moeielyk was om in te neemen, gaf ik aan een ieder van die twee, en

dan

dan nog aan vyf van de gevaarlykſte ſchorbutiken ieder 2 lepels vol, en vermeerderde allengskens de doſes tot 4 volle lepels, daags tweemaal. Na dat de lyders 6 dagen dit moes gebruikt hadden, bemerkte ik, dat de ſymptomata ſcorbutica veel ſchielyker verminderen, dan door 't gebruik van 't mostaardzaad, op de wyze pag. 262 beſchreven; alle, zelfs die perzoon, welke van alle Officieren en my reeds was doorgeſchreven, en in 't begin om de moeielykheid in 't doorzwelgen dat moes niet wilde gebruiken, genas in zoo ver, dat hy na verloop van eenige dagen weder op 't dek begon te wandelen, en is op de Caab weder volkomen herſteld; na weinig dagen gebruik verminderden de maculae ſcorbuticae, de ulcera zuiverden, en 'er mede aanhoudende, zag ik tot myn groot genoegen, dat de vlakken geheel verdweenen en de wonden genazen.

Deze heilzaame uitwerkzelen opmerkende, vergaderden wy met goedvinden van den Capitein zoo veel van die groente, als mogelyk was. Dan daar dezelve raauw, hard en moeielyk om door te zwelgen is, nam ik een proef, of

of dezelve als ordinaire groente toebereid, niet dezelve genezende kragt by de zieken zoude hebben. Ik kookte een gedeelte in water, en bevond dat het ſchielyk zeer week en zagt wierde; dus gekookt, liet ik het fyn hakken, en mengde daar onder wat boter, meel en azyn: toen 't niet onſmaakelyk en zeer gemakkelyk om te gebruiken was. Dus toebereid gaf ik aan 12 ſchepelingen, die 't gevaarlykſte door den ſcorbut waren aangetast, des morgens om 8 en des nademiddags om 4 uuren ieder van 't zelve vier opgehoopte lepels vol, en een goeden dronk wyn daar op. Na dat deze lyders, met veel graagte, 10 dagen die groente gebruikt hadden, waren zy alle, uitgezonderd eenige zwakheid, herſteld. Van dit middel heb ik my vervolgens bediend, met dat gewenſcht gevolg, dat, onder Gods zegen, op onze reis geen één der ſchepelingen aan den ſcorbut is overleden, offchoon dit kwaad zoo ſterk onder ons geheerſcht heeft, dat geene van 't gemeen ſcheepsvolk, en weinige zelfs der Officieren geheel van deszelfs beſmettinge zyn bevryd gebleven, tot dat wy op den 16 Septem-

her, door het geleide van de goede Voorzienigheid, behouden op de Reede van Cabo de Goede Hoop ankerden. Dus hebben de zoodanige zelfs, die in 't begin met my wegens 't beproeven van dit gering middel den ſpot dreeven, van agteren door deszelfs heilzaame uitwerkinge en de bevindinge van 't zelve, ter behoudenisſe van hunne eigene perſoonen en zoo veele voor de eeuwigheid geſchapene redelyke ſchepſelen, de wonderbaare en goedertierene voorzorge van den alwyzen Schepper met my hier in moeten erkennen, dat Hy overal zulke geneesmiddelen ſchenkt, als ter voorkoming en herſtelling van zulke ziektens meest dienstbaar zyn, welke uit den aart van derzelver climaat natuurlyk voortkomen.

Ter bevestiging van dit bovenſtaande, aangaande de heilzaame uitwerking van 't *Gramen Marinum*, als een allerkragtigst en heilzaamst antiscorbuticum, dient ook de aanteekening van den Scheeps-Raad, op 't bovengenoemd Compagnies ſchip Mars, den 25 Augustus 1776 gehouden, waarin ten beſluite gezegd wordt: dat de groen-

te,

te, op de boven beſchrevene wyze toebereid en gebruikt, van een gewenſcht effect bevonden is; en een nader ſcheidkundig onderzoek, 't welk de Heer Brand, Med. Doctor, op last der Regeeringe van Cabo de Goede Hoop omtrent dat *Gramen Marinum* heeft gedaan, en in analyſi chemica bevonden, dat het even als zeekoraal van kragten is, en gelyk 't zelve een ſal foſſile in zig behelst, en dus een ſterk antiſcorbuticum is. Hier komt nog by eene eigenhandige brief van Gerardus Reytenbagh, Opper Chirurgyn ter kamer Hoorn, luidende woordelyk: "In 't Ed. Comp. Schip de Jonge Hellingman van Batavia na Cabo de Goede Hoop in 't jaar 1778 zeilende, vond ik een matroos met ſcorbut aangetast, dien ik volgens raad van den Opper-Chirurgyn Ellerbeek 't *Gramen Marinum* heb gegeven; en dat op deze manier: ik nam een opgehoopte ſchotel of bord, en liet 't zelve in zoet water uitverſen, zoo dat het weinig of niet na zout meer ſmaakte; hier van nam ik een vierde deel, en liet daar een ſaus van boter en azyn over doen, en dus aan den patient toedienen, vier da-

gen agter elkander, edog gaf hem des morgens omtrent een once ſucc. Limon. en vin. Hispan. q. s., hier van heb ik eene zeer goede uitwerkinge ondervonden".